

Гарді Т.

Подалі від шаленої юрми

Класика
жанру

ГАРДІ ТОМАС

**ПОДАЛІ
ВІД ШАЛЕНОЇ
ЮРМИ**

Переклад Д. Троценко

УДК 821
ББК 84(4 Вел)
Г20

Thomas Hardy, *Far from the Madding Crowd*, 1874

Гарді Т.
Г20 Подалі від шаленої юрми : Роман / То-
мас Гарді ; пер. з англ. Д. Троценко.— К. :
2015.— 512 с.

ISBN 978-966-923-002-7

«Подалі від шаленої юрми» — один з найвідоміших творів англійського письменника Томаса Гарді. Одна жінка і троє дуже різних чоловіків — чим закінчиться ця неймовірна любовна драма? Роман, який 1874 року вперше був анонімно надрукований у часопису «Cognhill Magazine» у кількох числах з продовженням, одразу отримав неабиякий успіх і ще за життя автора кілька разів перевидавався окремим виданням. А вже 1915 року за романом було знято першу німу кінокартину, і відтоді твір неодноразово адаптувався для кіно.

УДК 821
ББК 84(4 Вел)

ISBN 978-966-923-002-7

© Гарді Т., текст, 1874
© Д. Троценко, переклад, 2015

*Far from the madding crowd's ignoble strife,
Their sober wishes never learned to stray;
Along the cool sequestered vale of life
They kept the noiseless tenor of their way.*

Thomas Gray, "Elegy Written
in a Country Churchyard"

*Подалі від шаленої юрми
Не зраджують вони тверезих мрій;
У видолі життя, завжди самі,
Вони безмовно шлях торують свій.*

Томас Грей, «Елегія, написана
на сільському цвинтарі»

ВСТУП

Готуючи цю історію до нового видання, я пригадав, що саме в розділах роману «Подалі від шаленої юрми», коли він виходив помісячно в одному з популярних журналів, я вперше ризикнув ужити слово «Весекс», запозичивши його зі сторінок стародавньої історії Англії, і надати йому фіктивного значення нібито існуючої нині назви місцевості, що входила колись у це вже зникле королівство. Задумана мною серія романів більшою мірою пов'язана місцем дії, і щоб зберегти це враження єдності, потрібно дати якесь певне уявлення про територію. Оскільки я бачив, що площі якогось одного графства недостатньо для задуманого мною широкого полотна й мені з певних міркувань не хотілося давати вигаданих імен, я відкопав цю старовинну назву. І читацька публіка, і видавці доброзичливо поставилися до мого химерного плану й охоче визнали допущений мною анахронізм, що дозволяв уявити населений Весекс, який існував за королеви Вікторії; Весекс сьогоdnішнього дня, з залізницями, поштою, сільськогосподарськими машинами, притулками, сиротинцями, шведськими сірниками, уявити трудівників, що вміють читати і писати, а також дітей у державних школах. Але я вважаю, що не помилюся, якщо скажу, що до того, як цей сучасний Весекс на місці теперішніх графств з'явився в моїй повісті в 1874 році, його ніколи не

було ні в літературі, ні в розмовах, і, почувши такий вислів, як «весекський трудівник» або «весекський звичай», кожен подумав би собі, що то йдеться про епоху норманських завоювань.

Я не очікував, що застосування цього слова у викладі сучасних подій вийде за межі моєї хроніки. Однак його незабаром підхопили в іншому місці. Першим застосував його нині вже не існуючий журнал «Екзамінер», який у своєму випуску від 15 липня 1876 року назвав статтю «Весекський трудівник», причому стаття була присвячена не сільському господарству гептархії, а сучасному хліборобу в південно-західних графствах і тому, як його представляють у подібних статтях.

Відтоді ця назва, яку я прив'язував до обр'їв і краєвидів наполовину існуючого, наполовину вигаданого краю, дедалі більше ставала справжнім позначенням деяких наших провінцій; і поступово мій вигаданий край прибрав рис цілком реальної місцевості, куди люди можуть поїхати, винайняти собі будинок, писати звідти в газети. Але я прошу моїх добрих і милих читачів не забувати правди і не вірити, що жителі вікторіанського Весексу існують поза сторінками цієї та інших книжок із серії, де вони вперше з'явилися.

Ба більше: кожному, хто спробував би розшукати в якійсь існуючій нині місцевості селище на ім'я Ведербері, де відбувається більша частина подій, описаних у моїй серії, навряд чи вдалося б це зробити без

* Союз сімох держав англів і саксів (*тут і далі прим. ред.*).

допомоги; хоча ще порівняно нещодавно, коли писалася ця повість, можна було знайти прикмети цієї місцевості й риси дійових осіб. За щасливим збігом обставин ще збереглася недоторканою змальована мною церква і кілька старих будинків. Але старовинна броварня знесена вже двадцять років тому, і більшість будиночків з солом'яними дахами й слуховими вікнами розділили ту саму долю. Чудовий старовинний будинок героїні перенесений в моїй повісті принаймні на милю від того місця, де він реально розташований, та коли не рахувати цього, він і зараз має такий самий вигляд, як і змальований у мене. Гра в квача, яка зовсім нещодавно мало не цілий рік з неослабним азартом точилася перед старою хлібною біржею, тепер, наскільки мені відомо, не користується попитом у сучасної молоді. Ворожіння на Біблії з ключем, листи на день св. Валентина, яким надавалося таке велике значення, вечеря по завершенні стрижки овець, довгі балахони стригалів, свята після жнив — усе це зникло разом зі старими хатами, а разом зникли і посиденьки за чарчиною, які так полюбляло давнє село. Головною причиною всіх цих змін було поступове витіснення постійного класу корінних мешканців, які підтримували місцеві традиції і звичаї, і заміна їх сезонними наймитами. Це зашкодило тягості історії місцевого краю, збереженню переказів, фольклору, тісних взаємин і своєрідних типажів. Адже необхідною умовою для їхнього існування є прив'язаність до землі, до певної місцевості багатьох поколінь.

*Т. Г.
Лютий 1895*

РОЗДІЛ І

ПОРТРЕТ ФЕРМЕРА ОУКА. ПОДІЯ

Коли фермер Оук усміхався, куточки вуст у нього так розтягувалися, що опинялися десь біля вух, а очі ставали вузькими щілинками і навколо них проступали зморшки, що розбігалися по всьому обличчю, немов промені на грубому малюнку сходу сонця.

Хрестили його як Габріеля, і в будні це був розсудливий молодик, одягнений як годиться, тримався він спокійно і просто, був гарної вдачі. По неділях це був чоловік трохи невизначених поглядів, схильний до повільності, скутий своїм святковим одягом і парасолькою, одне слово, він усвідомлював себе частиною того великого прошарку лаодикейн^{*}, що відокремлює благочестивих парафіян від пияків; звісно, він ходив до церкви, але посеред служби задовго до «Символу віри» вже починав позіхати, а коли справа доходила до проповіді, він, замість слухати її, думав про те, що в нього сьогодні буде на обід. А як характеризувати його з погляду громадської думки, то можна сказати так: коли його друзі й огудники бували в кепському гуморі, вони казали, що він лихий; коли вони бували напідпитку, то він ставав добрим, а коли вони були ні те, ні те, він ставав чимось середнім, або, як ото кажуть,— ні риба ні м'ясо.

* Лаодикейни в Біблії засуджуються як не гарячі й не холодні, а літеплі (Об'явлення 3:15-16).

Оскільки буденних днів у житті фермера Оука було в шість разів більше, ніж недільних, то всі, хто бачив його день у день у звичайному робочому одязі, не уявляли його інакше, як у цьому природному для нього, заяложеному вбранні. Він завжди ходив у повстяному капелюсі з низьким верхом; капелюх той був прим'ятий, а криси звисали донизу, бо як вітряно було, він його натягував аж на вуха, — а також у теплій куртці, як у доктора Джонсона*. На ногах у нього були товсті шкіряні гетри й величезні черевики, в яких він міг цілий день простояти у воді й не відчувати цього; швець, певне, був совісним чоловіком і невміння своє компенсував розміром і міцністю взуття.

Пан Оук завжди носив при собі срібного годинника, що начебто мав бути кишеньковим, та скидався радше на невеличкого будильника. Цей механічний пристрій був на кілька років старший від Оукового діда і відзначався тим, що або поспішав, або зупинявся. Крім того, його маленька годинна стрілка час від часу ковзала, і якщо навіть хвилини він показував точно, ніколи не можна було мати певність, якої години вони стосуються. З тим лихом Оук боровся постукуванням і струшуванням, а також постійно перевіряв час за сонцем, зорями або ж зазиравав до сусідів у вікно, намагаючись розгледіти на зеленому циферблаті їхнього настінного годинника розташування годинної стрілки. Слід

* Англійський письменник і вчений Семюел Джонсон, автор «Словника англійської мови», за свідченнями біографа більше переймався практичністю одягу, ніж його красою.

ще зауважити, що в кишеню, де Оук носив годинника, непросто було сягнути, бо вона була у верхній частині пояса його штанів, під самою камізелькою, — щоб дістати годинника, Оук відхилявся всім тулубом убік, болісно кривився, аж усеньке обличчя його перехняблювалося, і тягнув свого годинника за ланцюжок, як відро з криниці.

Втім, якби хтось побачив його того погідного грудневого ранку, коли Оук ішов через поле, то, певне, він був би іншої думки про цього фермера. Обличчя цього вже цілком дорослого чоловіка ще зберегло юнацький чар, навіть щось хлопчаче іще вгадувалося у ньому. Його висока кремезна постать привертала б до себе увагу, якби він тримався просто і звично, та в деяких людей — як у містян, так і в селян — постава залежить не стільки від їхнього скелета і м'язів, скільки від їхнього душевного складу. Вони ніяк не можуть випростатися на повен зріст, і від цього здаються нижчими. Фермер Оук з якоїсь скромності, що личила б радше дівчині, здавалося, постійно соромився займати багато місця, тож намагався не привертати до себе уваги і ходив не те що згорблений, а якось утягнувши голову в плечі. Це могло б уважатися недоліком у людини, що намагається справити враження, покладаючись радше на свою зовнішність, ніж на вміння триматися, але фермер Оук про те й не думав.

Він уже сягнув того віку, коли про нього казали «пан», але вже не казали «молодий». То була щаслива пора в його житті; і розум, і почуття його були

чітко розділені: минувся той час, коли юнацькі почуття беруть гору над розумом і змушують його улягати раптовим пориванням, проте ще не прийшов той час, коли під впливом дружини і сім'ї почуття горують над розумом і породжують упередженість. Одне слово, йому було двадцять вісім років, і він був ще парубок.

Поле, що ним він прямував того ранку, лежало на схилі Норкомського пагорба, коло підніжжя якого пролягала дорога з Еммінстера до Чок-Ньютона. Поглянувши мимохідь понад огорожею, Оук побачив, що шляхом котиться пишний ресорний екіпаж, помальований у жовтий колір зі строкатим візерунком; у нього запряжено було двоє коней, а візник ступав поруч з батогом у руці. Екіпаж напханий був хатнім скарбом, а на ньому сиділа молода гарна дівчина. Насилу вгледів її Габріель, як екіпаж зупинився коло огорожі.

— Задок ми згубили, панно, — сказав візник.

— То це я, мабуть, і чула, як він упав, — м'яко, але не те щоб тихо відповіла дівчина. — Щось гупнуло, коли ми піднімалися нагору, та мені й на думку не спало, що це він.

— Піду подивлюся.

— Ідіть, — сказала вона.

Розумні конячки стояли спокійно, і кроки візника, віддаляючись, незабаром затихли вдалині.

Дівчина сиділа собі, притулившись до дубової скрині, а перед нею стояли горщики з геранню, миртами, кактусами і кліткою з канаркою; була тут

і кицька в плетену кошику з прохиленою покришкою, — вона визирала надвір, ласо поглядаючи на пташок, що пурхали довкола екіпажа.

Якусь часину чутно було тільки щебетання канарки, що плигала у своїй клітці, потім дівчина уважно подивилася кудись униз — не на кішку і не на канарку, а на якийсь довгастих згорток, що лежав поміж кошиком і кліткою. Візника ще не видно було, і вона знову глянула на згорток, а потім простягнула руку, переклала його до себе на коліна і розгорнула; це виявилось маленьке люстро; вона піднесла його до обличчя і стала пильно себе роздивлятися, а далі всміхнулася.

Ранок був погідний; у яскравому сонячному світлі її бордовий жакет здавався вогненно-червоним, і м'які відблиски ковзали її обличчям і темними косами. Мирти, герань і кактуси довкола неї були зелені, тож і коні, й екіпаж, і хатній скарб на ньому прибрали якогось особливого, весняного чару. Хтозна, чому це їй заманулося раптом пококетувати, коли ніде не було ні душі й ніхто не міг спостерігати за нею, крім дроздів і цього фермера, про присутність якого вона й не підозрювала.

Те, що все це відбувалося не в звичайній обстановці, не в спальні, коли мусиш дивитися у дзеркало, а у чистому полі, надавало цьому видовищу тієї новизни, якої воно, звісно ж, не мало. Дивився на неї Габріель Оук і думав, що в неї не було потреби видивлятися у дзеркало. Вона не поправила на собі капелюшка, не пригладила волосся, не провела рукою

по обличчю і не зробила жодного жесту, який дозволив би здогадатися, чому, власне, їй знадобилося дивитися у дзеркало. Вона просто споглядала себе, як витвір природи, що створила таку прегарну істоту, й, певне, думала про те, як навколо неї будуть розігруватися драми за участю чоловіків — і всі вони біля її ніг. Тут, мабуть, і з'явилася ця усмішка, — дівчина вже бачила себе серцеїдкою. Звісно, це було припущення; і в усякому разі, всі рухи її були такі невимушені, що вглядіти в них якусь навмисність було б дуже необачно. На дорозі почулися кроки візника. Дівчина загорнула люстерко в папір і поклала згорток на місце.

Коли екіпаж покотився далі, Габріель покинув свій спостережний пункт і, спустившись на шлях, пішов слідом за екіпажем до застави коло підніжжя пагорба, де об'єкт його спостережень мусив зупинитися для сплати дорожнього мита. Ще не дійшовши до застави, він почув, що там сварка — зі сторожем сперечалися за два пенси.

— Племінниця господині, он вона сидить на возі, каже, що досить з тебе і того, що я дав, скнаро, більше вона платити не буде! — кричав візник.

— Дуже добре, тоді, значить, племінниця господині далі не поїде, — сказав сторож, зачиняючи ворота.

Оук мовчки дивився на них і думав. Два пенси здавалися йому зараз марницею. Три пенси — це вже були гроші, урвати три пенси з денного заробітку було непросто, — але два пенси...

— Ось тримайте,— сказав він, виходячи вперед і простягаючи сторожеві гроші,— пропустіть цю молоду жінку.

І він глянув на неї, а вона, почувши його слова, подивилася вниз.

Обличчя Габрієля — то було щось середнє поміж прегарним ликом апостола Йоана і потворною мармизою Юди Іскаріота, якими вони були зображені на потьмянілому вітражі церкви в її парафії. Воно не привертало до себе уваги, бо нічим не вирізнялося. До такого ж висновку дійшла, мабуть, і чорнява дівчина в червоному жакеті, бо тільки побіжно ковзнула по ньому поглядом і звеліла візникові рушати. Можливо, в такий спосіб вона й подякувала Габрієлю, та вголос не сказала йому спасибі, певне, й не була вдячна, бо, заплативши за неї, він змусив її здатися в суперечці, а яка жінка буде вдячна за таку послугу?

Сторож провів екіпаж очима.

— А гарна ж дівчина,— зауважив він.

— І в неї є свої недоліки,— сказав Габрієль.

— Та й то правда.

— І найбільший — це той, що завжди за ними водиться.

— Морочити людям голову?

— Та ні...

— А що ж тоді?

Трохи вражений байдужістю красуні, Габрієль подивився через плече на огорожу, з-за якої щойно спостерігав пантоміму з дзеркалом, і мовив:

— Марнотність, ось що.

РОЗДІЛ II

НІЧ. ОТАРА. ІНТЕР'ЄР. ІНШИЙ ІНТЕР'ЄР

То було опівночі, напередодні Хоми, найкоротшого дня року. Страшений вітриган віяв з півночі на пагорб, де всього кілька днів тому, ясного сонячного ранку, Оук побачив жовтий екіпаж з дівчиною в ньому.

Норкомський пагорб, що височів неподалік вигону Толлердаун, належав до норкомських земельних угідь, які здавалися в оренду під овечі пасовиська, і подорожньому, що йшов коло цього пагорба, мимоволі спадало на думку, що ця височина, мабуть, належить до тих утворень земної кори, що існували одвіку. Ця непримітна гора з піску і крейди вціліла б за будь-якого катаклізму, що зруйнував би набагато вищі бескиди і навіть велетенські гранітні скелі.

На північному схилі пагорба ріс старий буковий гай, що вже давно став дикими хащами: крони його дерев піднімалися над гребенем кудлатою дугою, ніби розпатлана грива. Зараз ці дерева захищали південний схил від скажених поривів вітру, що руйнував усе на своєму шляху, і, захлинувшись на гребені, часом перехлюпувався через нього з жалібним стогоном. Сухе листя в рові аж скипало од вітру; іноді вихор підхоплював декілька листків і крутив ними в повітрі.

* 21 грудня.

Поміж цим наполовину лісистим, наполовину голим пагорбом і туманним обрієм лежала непроясна повінь імлі, але з шуму, що долинав звідти, можна було здогадатися, що і там, за цією імлою, коїться те саме, що й тут. Блякла трава, що подекуди вкривала пагорб, знай колихалася від поривів холодного вітру: він то шарпав її й нагинав аж до землі, то куйовдив, то м'яв і пригладжував, неначе щіткою. Деревя рипіли і стогнали, придорожні кущі тужно шелестіли у відповідь, а потім вітер огинав південний схил — і все стихало.

Небо було напрочуд ясне, і мерехтіння зір здавалося трепетом єдиного тіла, де б'ється один спільний живчик. Полярна зірка стояла просто над тим місцем, звідки віяв вітер, а Віз устиг з вечора обернутися довкруг неї дишлом і тепер перебував під прямим кутом до меридіана. Різницю в барві зірок, про яку в Англії знають радше з книжок і мало хто бачив її увіч, тепер було добре видно. По-царському сяйливий Сиріус різав око своїм сталевим блиском; зоря, відома під назвою Капели, була жовта; Альдебаран і Бетельгейзе палали вогненно-червоним.

Для людини, що такої ясної ночі стоїть сама на вершині пагорба, обертання землі з заходу на схід стає майже відчутним. Виникає таке враження від величного руху зір, що, пропливаючи небосхилом, залишають позаду різні земні віхи,— а це, якщо постояти спокійно, починаєш помічати за декілька хвилин,— чи, може, від безмежного простору, що відкривається з вершини пагорба, чи од вітру, чи просто

від самотності,— хай від чого б там воно виникало, це дуже гостре відчуття, й воно триває: ти відчуваєш, як пливеш разом із землею. Поезія руху... Багато кажуть у нас про це, та щоб відчутти її повною мірою, треба вийти вночі на вершину пагорба і, пройнявшись передовсім усвідомленням разючої відмінності від решти цивілізованого людства, що солодко спить собі й не цікавиться такими вилазками, споглядати спокійно і довгенько власний величавий рух поміж світил. Після тих нічних мандрів, коли людина відгороджується від звичних думок і уявлень, дехто так підноситься духом, що почувається вже й готовим до вічності.

І враз якісь несподівані звуки покотилися пагорбом і полинули в небо. Відзначалися вони чіткістю, що не притаманна вітрові, і зв'язністю, якої не буває у природі. То були звуки флейти фермера Оука.

Мелодія не пливла в повітрі, не лялася вільно, її немовби щось гнітило, й насилу вона линула вдалину й у височінь, як відразу ж уривалася. Долинала вона від якогось темного виступу під огорожею, що оперізувала буковий гай,— то була вівчарська колиба, та необізнана людина геть не здогадалася б, що це воно там стоїть і нащо.

Загалом вигляд воно мало невеличкого Ноевого ковчегу на маленькому Арараті, наче різьбленого іграшковим майстром, завдяки чому зберігається на все життя разом з іншими незабутніми ранніми спогадами. Колиба стояла на невеличких колесах, тож підлога її десь на фут височіла над землею. Такі

вівчарські хатини вивозяться на пасовиська, коли вітцям настає пора котитися, щоб у вівчаря був притулок на час його вимушеного неспання.

Габріеля тільки віднедавна почали величати фермером Оуком. За останній рік, завдяки своїй надзвичайній старанності й бадьорості, що ніколи не зраджувала його, він нарешті домігся того, що міг дозволити собі взяти в оренду невеличку овечу ферму, де був Норкомський пагорб, і завести дві сотні овець. До того він трохи служив управителем у маєтку, а раніше був простим вівчарем: ще хлопчаком, коли батько його служив у наймах у заможних есквайрів, він допомагав йому доглядати овечі отари, і так воно й пішло відтоді, аж старий Габріель упокоївся собі.

Спроба вдатися до фермерства не наймитом, а на правах господаря, на власну руч, самотою, та ще й виплачувати при цьому борг за овець, була, звісно, ділом ризикованим, і Габріель пречудово знав це. Перше, про що треба було потурбуватися для успішного просування новою для нього стежиною, це зберегти приплід, а оскільки на всьому, що стосувалося овець, Габріель знався краще за будь-кого, він не зважувався довірити їх комусь цієї пори року, адже боявся, що потраплять вони до недбалих або невмілих рук.

Вітер як і раніше добивався до колиби, та гра на флейті припинилася. Раптом у стіні колиби окреслився прямокутник, і в ньому — постать фермера Оука. В руці у нього був ліхтар; він вийшов і зачинив по собі двері; хвилин зо двадцять порався він на вигоні, світло його ліхтаря то з'являлося, то щезало,

блимаючи то тут, то там, і постать Оукова то виступала на світлі, то зникала у п'їтми, залежно від того, чи стояв він позаду ліхтаря, чи затуляв його собою.

Порухи Оукові хоч і відзначалися якоюсь спокійною силою, були повільні, й неквапливість їхня цілком відповідала тому ділу, яке він робив. Оскільки відповідність — основа всього прекрасного, не можна було не визнати, що в тих упевнених рухах, коли він, то випростуючись, то нахиляючись, вештався поміж вівцями, була якась своєрідна грація. І хоч, якби зайшла потреба, він міг діяти і метикувати з такою самою блискавичною швидкістю, що притаманна більше городянам, бо в них воно вже стало звичкою, — сила, якою він відзначався морально, фізично і духовно, перебувала у стані спокою і зазвичай нічого, чи майже нічого, не вигравала від швидкості.

Якщо уважно придивитися до навколишньої місцевості, можна було навіть у слабкому зоряному світлі побачити, з якою ретельністю цей, коли по правді, голий схил був пристосований фермером Оуком для того важливого діла, що на нього він так сподівався цієї зими. Довкруги видніли міцно вбиті у землю тини, вкриті соломою, а під ними й поміж кишіли білі грудочки ягнят. Дзеленькання овечих дзвіночків, яке ущухло за відсутності Оука, тепер знову залунало, та в ньому не було дзвінкості, звук той був радше м'який, притлумлений густою вовною, що розрослася довкола дзвіночків. Тривав він, аж Оук покинув отару. Він повернувся до колиби, несучи на руках допіру народжене ягнятко, — то були чотири довгі

ноги, достатньо довгі для дорослої вівці, і тоненька міздря, якою вони поєднувалися, вся сукупність якої становила приблизно половину тих ніг, й то було все, з чого складався тулуб тієї худобини.

Оук поклав цю маленьку живу грудочку на обережок сіна перед невеликою грубкою, де зараз кипіло в каструлі молоко, погасив ліхтаря, зняв пальцями гариво, — колибу освітлювала свічка, вставлена у скручений на кінці дрiт, що спускався зі стелі.

В цьому досить тісному житлі половину місця займав твердий тапчан з накиданих один на одного полотняних мішків з-під зерна; фермер Оук уклався на ньому, розв'язав свою вовняну краватку і заплющив очі. Не минуло і кількох секунд, — хтось інший, що не звик до фізичної праці, ще тільки гадав би, на який бік йому обернутися, — як фермер уже спав.

Затишно і привабно було у тій маленькій колибі; червоний відблиск жаруків, що тліли у грубці, та плімінець свічки, що відбивався веселими відблисками на всьому, куди сягало її світло, надавали якогось святкового вигляду навіть посудові та знаряддю. В кутку стояла гирлига, а вздовж стін і на полиці вишикувалися пляшки і бляшанки з різними надібками для догляду за вівцями — щоб лікувати їх і оперувати. На чільному місці поміж ними були спирт, терпентина, дьоготь, магnezія, ганус і рицинова олія. На кутовій полиці лежали хліб, сало, сир, стояв кухоль на пивочі сидр, а в кутку під полицею — баклажка, що з неї, либонь, і наливали в кухоль. Тут-таки, поруч із харчами, лежала флейта, що усолоджувала своїм співом

довгі години чування самотнього фермера. Провітрувалася хатка двома круглими дірами, що скидалися на ілюмінатори з дерев'яними засувами.

Угрівшись коло грубки, ягня завовтузилося й забекало, і той звук, насилу сягнувши Габрієлевого слуху, вмить промкнувся у його свідомість, наче він його і чекав. Він враз прокинувся й, отямившись так само легко, як і поринув у міцний сон, зиркнув на годинника, побачив, що стрілка знову ковзнула, надів капелюха й, узявши ягня на руки, вийшов з ним у п'ятьм. Поклавши малюка до матері, він відійшов на декілька кроків і, зупинившись, почав уважно роздивлятися небо, щоб визначити за розташуванням зір, яка зараз може бути година.

Сиріус і Альдебаран, обернувшись до неспокійних Стожарів, вже пройшли половину свого шляху по небу південної півкулі, а поміж ними висів Орион, і це пишне сузір'я, здавалося, ніколи не палало так яскраво, як зараз, коли воно немовби зависло над овидом. Кастор і Полукс мирно сяяли на самісінькому меридіані, а тьмавий порожнистий квадрат Пегаза помалу обертався на північний схід; десь за гаєм, наче ліхтар, що висить поміж голих дерев, блищала Вега, а крісло Кассіопеї стояло, погойдуючись, на верховітті.

— Перша година, — визначив Габріель.

Часом бували в нього такі хвилини, коли він гостро відчував, що в житті, яке випало йому, є свій чар, і от зараз, скінчивши свої спостереження, він знай стояв і дивився на небо, та вже не як на корисний

механізм, а з захватом, мов на прегарний мистецький витвір. Десь із хвилину стояв він ніби приголомшений цілковитою відчуженістю цієї безодні, що жила своїм життям, чи радше її непричетністю до всього людського, бо на всьому просторі, що його вона охоплювала, не видно було й не чутно жодної душі. Люди з їхніми чварами, клопотами, радощами ніби й не існували, тож, здавалося, на всій півкулі Землі, що поринула у пільму, не було жодної земної істоти, крім нього; можна було подумати, що всі вони на тому, сонячному боці.

- Ото так стояв він, поринувши у свої думки і дивлячись просто себе в незмірну далечінь, аж минуло трохи часу, поки він з подивом виявив, що світляна цятка на небі потойбіч гаю геть низько на небі, яку він брав за зорю, ніяка не зірка, а світло вогню, що палає зовсім поруч.

Трапляється часом, що опиниться людина геть самотою вночі, й стає страшно, і вона чекає і сподівається, що ось зараз хтось поблизу виявиться. Та ще дужчий спиток для нервів — це виявити коло себе чиюсь таємничу присутність, коли всі ваші відчуття, і сприймання, і пам'ять, і чуття, і співставлення, і докази, і здогади, і умовиводи, на які здатна логіка,— все родить у вас цілковиту певність у тому, що ви геть на самоті.

Фермер Оук увійшов до гаю і, промкнувшись поміж густими нижніми гілляками, опинився на протилежній, навітряній частині пагорба. Якийсь темний горб виступав під схилом, і він згадав, що десь тут,

у видолинку, стояв хлів, збитий із просмолених об-
полів, прибитих спереду до стовпів і вкритих дахом,
що ззаду був нарівні з землею. Крізь шпарини в по-
крівлі та в стіні просякали вузькі промінчики світ-
ла, і це сяєво, що зіллялося в одну цятку й блимало
з-за дерев, і обмануло його. Оук підійшов ближче і,
нахилившись, зазирнув до шпарини — крізь неї до-
бре було видно, що коїться у хліві.

Були там дві жінки і дві корови. Біля одної корівки
стояло відро із пійлом з дерті, з якого курілася пара.
Одна жінка була вже поважного віку; її супутниця
ждалася Оукові молодою, привабливою, та він не міг
судити про її зовнішність, бо видно було йому її лише
згори, себто споглядав її він з висоти пташиного лету,
як ото мільтонівський Сатана вперше споглядав Рай.^{*}
Не було на ній ні чепчика, ні капелюшка, вона горну-
лася в широку кирею, напнуту просто на голову.

— Ну, пора, гайда до хати,— сказала старша й,
упершись руками в боки, роззирнулася навсібіч, не-
мов перевіряючи, чи все гаразд.— Гадаю, з Дезі все
буде добре. Ох, як я перелякалася, до смерті! Весь сон
пропав. Ну, нічого, здається, ми її врятували.

Молода дівчина, у якої, напевно, злипалися очі,
солодко позіхнула, не розтуляючи губ, і Габріель, за-
разившись від неї, теж співчутливо позіхнув.

— Хотілося б мені, щоб у нас було більше грошей,
щоб можна було тримати наймита і він би з усім цим
порався,— сказала вона.

* Ідеться про поему Джона Мільтона (1608-1674) «Втрачений рай» (кн. IV).

— А у нас їх мало,— мовила друга,— тож доводиться самим поратися, і ти повинна мені допомагати, якщо в мене залишишся.

— А капелюшок мій, напевно, пропав,— мовила дівчина.— Мабуть, за тин віднесло. І вітер зовсім слабкий був, і отакої — зірвав.

Корова, яка стояла нерухомо, була девонської породи, з гладенькою блискучою шкурою такого рівного мідно-червоного кольору, без жодної плямочки, на всій поверхні від голови до хвоста, що, здавалося, її вмочили в мідну фарбу; спина у неї була довга і плоска. Друга корова була ряба, в сірих і білих плямах. Біля неї Оук тільки тепер помітив маленьке теля, якому і дня не було; воно безтямно втупилося у жінок, раз у раз обертаючись до ліхтаря, що його воно, мабуть, брало за місяць,— відтоді як воно прийшло на світ, минуло так мало часу, що успадкований ним інстинкт ще не виправився досвідом.

— Гадаю, треба послати нам по вівсяне борошно,— сказала літня жінка,— висівки вже всі скінчилися.

— Гаразд, тітко, щойно розвидниться, я сама поїду по нього.

— Але в нас немає жіночого сідла...

— А я можу і на чоловічому, ви за мене не бійтеся.

Слухаючи цю розмову, Оук спробував був ще раз розгледіти риси молодій дівчини, його розбирала цікавість, але всі його зусилля були марні, бо голова її була під киреєю; тоді він спробував її уявити. Навіть

у тих випадках, коли об'єкт наших спостережень перебуває перед нами, на рівні наших очей, і ніщо не заважає нам його бачити, ми надаємо йому тих барв і тих рис, які нам самим хочеться в ньому бачити. Якби Габрієлю з самого початку вдалося побачити її обличчя, воно здалося б йому гарним або не дуже, залежно від того, чи мала потребу його душа в кумиріві, чи нею вже хтось заволодів. А оскільки душі його віднедавна чогось бракувало і нічим було заповнити ту порожнечу, то цілком природно, що зараз він уявив її янголом краси.

І треба ж таке, щоб цієї ж миті,— такі дивні збіги охоче влаштовує природа, мов любляча мати, яка часом жартує з дітьми, хоч і заклопотана вкрай,— дівчина відкинула кирею, і її чорні коси упали на червоний жакет. Оук відразу впізнав у ній ранкову героїню з жовтого екіпажа,— одне слово, ту дівчину, яка заборгувала йому два пенси.

Вони поклали теля біля корови, взяли ліхтар і, вийшовши з хліва, рушили стежкою в діл із пагорба, і світло від ліхтаря, ковзаючи по схилу, ставало дедалі блідішим, аж обернулося насилу помітною цяткою. Габрієль Оук подався назад, до своєї отари.

РОЗДІЛ III

ДІВЧИНА НА КОНІ. РОЗМОВА

Повільно розвиднювався день. На землі навіть від його пробудження щоразу оживають нові сподівання, тож фермер Оук знову пішов у гай, хоча ніякої

причини до цього, крім нічної сцени, яку він спостерігав там, не було. Поринувши у думки, він блукав поміж дерев, аж до нього долинуло гупання копит, і біля підніжжя пагорба на стежці, що веде коло хліва нагору, з'явилася ряба конячка і вершниця, що сиділа на ній. Це була та сама дівчина, яку він бачив уночі. Габріель відразу ж згадав про капелюшка, якого з неї зірвало вітром; певне, вона приїхала шукати його. Він хутко зазирнув у рів і, пройшовши вздовж нього кроків десять, побачив капелюшка на купі листя. Габріель підняв його і повернувся до себе в хатину. Тут він уместився біля свого круглого віконця і став спостерігати за вершницею, що наближалася туди.

Піднявшись на пагорб, вона спочатку роззирнулася навсібіч, потім заглянула за огорожу. Габріель уже збирався був вийти їй назустріч і повернути втрачену власність, аж вона утнула таке, що він просто остовпів і забув про свій намір.

Стежка, минувши хліва, простувала в гай. Ходити там можна було хіба пішки, а не конем їздити, так низько сплелися там гілляки. На дівчині була звичайна сукня, що геть не личила для верхової їзди; підїхавши до гаю, вона швидко озирнулася, щоб упевнитися, що кругом немає ні душі, спритно відкинулася назад, так що голова її опинилася біля конячого хвоста, і, дивлячись у небо, вперлася ногами в ший коня. Все це відбулося умить: вона ковзнула хутко як зимородок, безгучно як сокіл. Худорлявий коник, мабуть, звик до такої поведінки, тож біг собі підтюпцем, аж вони і проїхали під склепінням дерев.

Вершниця, мабуть, почувалася на спині коня, мов на лаві, й коли гущавина дерев залишилася позаду і потреба в такій незвичній позі минула, вона спробувала сісти зручніше. Сідло була не жіноче, тож уместитися в нього було нелегко. Тоді вона схопилася, випроставшись як молоде деревце, і, переконавшись, що навкруги нікого немає, сіла, — щоправда, не зовсім так, як личило сидіти жінці, але, в усякому разі, так, як личило сидіти в цьому сідлі, й незабаром зникла з очей, звернувши до млина.

Оуку все це здалося трохи дивним і дуже кумедним; він повісив капелюшка на стіну й пішов до отари. Десь за годину дівчина проїхала назад, сидячи тепер цілком пристойно, а до сідла був прив'язаний мішок з висівками. У хліві її зустрів хлопчина з відром у руці. Вона кинула йому повід і зістрибнула з коня. Хлопчик повів коня, покинувши відро до молока їй. Незабаром з хліва почулося цяпання — там доїли корову. Габрієль взяв капелюшка і вийшов до стежки, якою дівчина повинна була пройти, щоб спуститися з пагорба. Вона вийшла з хліва, несучи в одній руці відро на рівні коліна і витягнувши для рівноваги другу, ліву руку, яка, вистромившись із рукава, змусила Оука мимоволі пошкодувати, що діється все не влітку, коли вона була б відкрита геть уся. Зараз на обличчі дівчини було написано таке задоволення, наче вона всім своїм виглядом заявляла, що її існування на білому світі має тішити всіх; і це зухвале припущення навіть зухвалім не здавалося, тому що кожен, дивлячись на неї, відчував, що так воно, по суті, і є. Така

незвичайна виразність, що в промовах посередності здалась би смішною, посилює владу генія і додає солідності його словам. В очах дівчини промайнув подив, коли з-за тину, наче місяць з-за обрію, вигулькнуло Габрієлеве обличчя.

Невиразний чарівний образ, що склався у фермеровій уяві, зараз, коли Оук опинився віч-на-віч із живою натурою, не те що програв од порівняння, а радше якось змінився. Почати з того, що він помилився зі зростом. Вона здавалася височенькою, та відро було мале, а тин низький, тож слід було визнати, що зріст її не перевищував того, що вважається найліпшим для жінок. Риси її обличчя були правильні, строгі. Шанувальники вроди, що уздовж і впоперек виїздили нашу країну, справедливо зауважували, що в англійок їхня класична врода облич рідко поєднується з такою самою досконалою статурою; скупі, чітко окреслені риси обличчя частіше бувають завеликі й здебільше не відповідають зростові й конституції, а зграбна пропорційна статура поєднується зазвичай з неправильними рисами обличчя. Не підносячи нашу доярку до німф, скажемо просто, що тут всі критичні зауваження самі відпадали й будь-якому критикові завдавало б утіхи споглядання такої досконалості пропорцій. Кругляві контури стану дозволяли припустити гарні плечі та груди, та відтоді як вона перестала бути дитиною, їх ніхто не бачив. Якби її вбрали у сукню з глибоким викотом, дівчина стрімголов кинулася б десь у кущі. А вона ж була не така й соромлива.

Просто вона інстинктивно провела межу поміж доступним і забороненим для чужого погляду, і межа ця була трохи вища, ніж у городянок. Щойно дівчина впіймала спрямований на неї Оуків погляд, думки її, звісно ж, скерувалися за його поглядом до власного обличчя і статури. Якби це було відверте самозамилування, воно здалося б марнославством, а якби вона спробувала його приховати, то виявила б непритаманну їй гордовиту стриманість. У селі дівочі личка дуже вразливі до полум'яних чоловічих поглядів. Вона хутко провела рукою по щоках, наче Габріель і справді торкнувся рожевої шкіри, і в її невимушених порухах з'явилася якась невловна сором'язливість. Та рум'янець спалахнув на щоках чоловіка, а вона не зашарілася.

— Я знайшов капелюшка,— мовив Оук.

— Це мій,— сказала вона і, намагаючись триматися як належить, погамувала бажання розреготатися і тільки посміхнулася.— Вночі згубила.

— О першій годині ночі?

— Так,— здивувалася вона.— А ви звідки знаєте?

— Я був тут.

— Ви фермер Оук?

— Так, схоже, що так. Я тут зовсім нещодавно.

— І велика у вас ферма? — поцікавилася вона, озираючи схил пагорба і відкидаючи з чола пасмо. Коси в неї були чорні, густі, але зараз сонце, яке зішло всього годину тому, бризнуло на них своїми променями і позолотило хвилясті пасма.

— Та ні, невелика. Десь із сотню буде... — (Місцеві жителі, кажучи про ферму, завжди пропускають слово акр).

— А мені так потрібен був сьогодні капелюшок, — провадила вона. — Я їздила на млин.

— Знаю.

— Звідки ви знаєте?

— Я вас бачив.

— Де? — запитала вона, завмерши і вже передчуваючи відповідь.

— Та ось тут, коли ви їхали через гай і потім спускалися з пагорба, — відповів фермер Оук вельми промовистим тоном і глянув на свою співрозмовницю.

Та насилу він подивився на неї, як відразу ж одвів погляд убік, та ще й так хутко, наче його зловили на крадіжці. Коли дівчина згадала свої акробатичні трюки, вона затремтіла, а потім їй стало аж гаряче. Ось коли можна побачити, як може зашарітися жінка, не схильна до цього. На обличчі не лишилося і сліду білини. Вона геть почервоніла, переходячи від дівочого рум'янцю до всіх відтінків прованської ружі, а потім до червоної тосканської троянди, аж стала червона мов буряк. Оук з делікатності відвернувся.

Хлопець він був великодушний, тож змушував себе дивитися вбік, думаючи про те, чи швидко дівчина опанує себе настільки, що йому знову можна буде дивитися на неї. Раптом йому вчувся немовби шурхіт листя, підхоплений вітром; глянув він, а за нею вже і слід захолов.

Габрієль, що являв собою трагікомічне видови-сько, взявся до праці.

Минуло п'ять ранків і п'ять вечорів. Дівчина щодня приходила доїти здорову корівку і доглядати недужу, та жодного разу не дозволила собі бодай глянути у його бік. Він страшенно образив її своєю нетактовністю, й річ була не в тому, що він бачив те, чого не треба,— це сталося не з його вини,— а в тому, що він зважився сказати їй про це. Бо як нема гріха, коли немає заборони, так немає і непристойності, коли немає чужих очей; а тепер виходило, що через Габрієлеве підглядання (а вона ж про те не знала) її поведінка виявилася непристойною. Габрієль страшенно засмутився через свою хибу, і все воно тільки дужче розпалило те почуття, що спалахнуло в ньому.

Проте, може, знайомство на тім і скінчилося б, і він потроху перестав би про неї думати, якби наприкінці того ж таки тижня не сталася одна пригода. Того дня пополудні дуже похолоднішало; надвечір ударив мороз, що наче тільки й чекав сутінків, щоб захопити все у свої лабеті. В селі за такої холоднечі у хатах від подиху сплячих людей вкриваються памороззю простирадла, а в добрячій міській кам'яниці з грубими мурами у тих, що сидять перед коминком, біжить холодок по спині, хоч в обличчя так і пащить жаротою. Чимало маленьких пташок того вечора заснули голодними у голому гіллі.

Десь проти тієї пори, коли дівчина приходила доїти, Оук, як водилося, зайняв свій спостережний пост над хлівом. Змерзнувши добряче, він підкинув

вівцям, що збиралися котитися, ще по оберемку со-
ломи і повернувся до колиби, щоб підкласти дров
у грубку. Вітер так і віяв з-під дверей, і щоб захис-
титися від нього, він обернув свою хатку на колесах
в інший бік.

Тоді вітер вдерся у віддушини — їх було дві, одна
проти одної в бічних стінах. Габріель знав, що одна
має бути обов'язково відчинена, якщо топиться у гру-
бі й зачинені двері; відчинялася зазвичай та, куди
менше віяло. Він засунув віддушину з навітряного
боку і хотів був відчинити другу, та вирішив трохи
посидіти й зачекати, аж у хаті нагріється. І сів.

У нього почала боліти голова, це було щось геть
незвичне для нього, і він подумав, що, либонь, це від
утоми — останніми ночами йому доводилося встава-
ти до овець і спав він уривками. Він сказав, що зараз
встане, відчинить віддушину і ляже спати. Та він за-
снув, не встигнувши нічого зробити.

Довго він був непритомний чи ні, — те для нього
так і лишилося невідоме. Першої миті, коли він
отямився, йому здалося, ніби з ним коїться щось
дивне. Пес тужно квилів, голова у нього розколю-
валася від болю, хтось тряс його за плечі, чийсь руки
розв'язували у нього хустину на шиї. Розплющивши
очі, він з подивом виявив, що сутінки вже заступи-
ла пітьма. Біля нього сиділа та сама дівчина з гожими
вустами і сліпучими зубками. Ба більше — і це було
найдивовижніше — голова його лежала у неї на ко-
лінах, причому обличчя і шия були огидно мокрі, а її
пальці розстібали йому комір.

— Що сталося? — розгублено мовив Оук.

Вона, мабуть, зраділа, але не настільки, щоб відразу ж і засміятися.

— Тепер, можна сказати, нічого, якщо ви не померли, — відповіла вона. — Треба тільки дивуватися, що ви не задихнулися у цій своїй хатині.

— А, колиба! — пробурмотів Габріель. — Десять фунтів я заплатив за цю колибу. Але я її продам і житиму в плетеному курені та спатиму на соломі, як за давнини робили. Оце днями вона мало не утнула мені такого самого фортеля! — і Габріель для переконливості гупнув кулаком об підлогу.

— Навряд чи тут можна звинувачувати хатину, — заперечила вона таким тоном, що відразу можна було сказати: ця дівчина являє собою рідкісний виняток — вона додумує до кінця свою думку, перш ніж розпочати фразу. — Треба було самому думати і не зачиняти обох віддушин.

— Так, звісно... — неуважно відгукнувся Оук.

Він намагався перейнятися відчуттям її близькості — ось він лежить головою у неї в пелені — і затримати цю мить, поки вона не спливла у минуле. Йому кортіло поділитися з дівчиною своїми переживаннями, але намагатися передати це невимовне почуття грубими засобами мови було б усе одно, що намагатися принести пахощі у нереті. Й Оук промовчав.

Вона допомогла йому сісти, і він заходився втирати обличчя і шию, обтрушуючись, як Самсон, що пробує свою силу.

— Як мені дякувати вам? — сказав він нарешті й зарум'янився.

— Ну що за дурниці, — відповіла вона, усміхнувшись, і, не перестаючи усміхатися, подивилася на Габріеля, ніби наперед підсміюючись над тим, що він зараз скаже.

— Як це ви мене знайшли?

— Чую, ваш собака виє і шкребеться у двері, а я йшла доїти (ваше щастя — у Дезі вже кінчається молоко і, певне, це останні дні, що я ходжу сюди). Угледівши мене, пес ухопив мене за спідницю. Спершу я глянула, чи не затулені віддушини в хатині. У мого дядька точно така сама хатина, і я чула, як він попереджав свого вівчаря не лягати спати, не перевіривши віддушин, і завжди залишати одну відтуленою. Я відчинила двері, бачу — ви лежите як мертвий. Я побризкала на вас молоком, бо води не було, — мені навіть на думку не спало, що молоко тепле і ніякого від нього зиску немає!

— Може, я так би і помер, якби не ви! — тихо сказав Габріель, немов звертаючись до самого себе, а не до неї.

— О ні! — заперечила дівчина — мабуть, їй не хотілося тієї трагедії. Потому як врятуєш людину від смерті, розмову з нею доводиться підтримувати на висоті такого героїчного вчинку, — а їй цього зовсім не хотілося.

— Я так думаю, що ви врятували мені життя, панно... не знаю, як вас звати... Ім'я вашої тітоньки мені відоме, а ваше ні.

— А я не скажу, як мене звати... от не скажу. Та воно, мабуть, і ні до чого, навряд чи вам доведеться мати коли-небудь зі мною справу.

— А мені все-таки хотілося б дізнатися.

— Можете запитати у моєї тітоньки, вона вам скаже.

— Мене звати Габріель Оук.

— А мене по-іншому. Ви, певне, дуже задоволені своїм ім'ям, що так охоче називаєте себе — Габріель Оук.

— Та, бачте, воно в мене одне на все життя, тож доводиться ним користуватися.

— А мені моє ім'я не подобається, воно здається мені якимось чудним.

— Я думаю, вам недовго змінити його на інше.

— Борони, Боже! А ви любляете робити різні припущення про не знайомих вам людей, еге?

— Пробачте, панно, якщо я не те сказав, бо хотілося вам догодити... Та де ж мені з вами змагатися, я не можу так доладно свої думки словами передати. У мене до цього ніколи хисту не було. А все-таки я дякую вам від щирого серця. Дозвольте потиснути вашу руку.

Збита з пантелику цією старомодною чемністю і серйозністю, якої Оук надав їхній жартівливій розмові, вона завагалася.

— Добре,— помовчавши, сказала вона і, стиснувши губи, з виглядом неприступної скромниці простягнула йому руку. Він потримав її в своїй долоні мить і, боячись виявити свої почуття, насилу доторкнувся до її пальців.

— Шкода!..— вихопилося в нього.

— Про що це ви шкодуєте?

— Що я так швидко випустив вашу руку.

— Можете потримати її ще раз, якщо вам так хочеться. Ось вона,— і вона знову простягнула йому долоню.

На цей раз Оук тримав її довше, сказати правду, навіть задовго.

— Яка м'яка,— сказав він,— але ж зараз зима, і не порепалася, не за grubіла!

— Ну тепер, мабуть, досить,— заявила вона, але не забрала руки.— Мені здається, вам хочеться її поцілувати? Будь ласка, цілуйте, якщо хочете.

— У мене цього і в думках не було,— простодушно відказав Габріель.— Але я дуже...

— Ні, цього не буде! — вона вирвала руку.

Габріель відчув, що він знову схибив.

— Ану дізнайтеся, як мене звати! — задержувато крикнула вона і втекла.

РОЗДІЛ IV

ГАБРІЄЛЬ НАВАЖУЄТЬСЯ. ВІЗИТ. ПОМИЛКА

Єдина перевага в жінці, з якою може миритися суперницька стать, це перевага, що не заявляє про себе; та часом та перевага, що дає про себе знати, може подобатися підкореному чоловікові, якщо вона подає надію заволодіти нею.

Та гарненька й мила дівчина незабаром геть причарувала розум і серце молодого фермера. Адже кохання — жорстокий лихвар (розрахунок на величезний духовний зиск — ось на чому ґрунтується справжнє почуття, коли відбувається обмін сердець; так само і в інших, нижчих оборудках обидві сторони розраховують на зиск — грошовий або тілесний), тому щоранку, коли Оук зважував свої шанси, його почуття коливалися так само, як грошовий курс на біржі. Щодня чекав він появи дівчини, як ото його пес чекав о певній порі своєї юшки. Утямивши якось це, Оук перестав і дивитися на пса. Проте він і далі спостерігав з-за тину і щодня чатував на прихід дівчини, і день у день почуття його зростало. На неї це не справляло ніякого враження. Поки в Оука ще не було ніяких певних намірів, він не знав, як заговорити до неї про те, що переповнювало його серце; не умів він складати любовні фрази, де кінець не відрізняється від початку, і не здатен був до палких звірянь, що «зі слів гучних і геть безглуздих», тож просто нічого не казав.

Порозпитувавши сусідів, він дізнався, що дівчину зовуть Батшеба Евердін і що днів за кількоро корова перестане доїтися. Він з жахом чекав того дня.

Й ось та днина таки настала. Корова перестала давати молоко до кінця року, і Батшеба Евердін припинила з'являтися на вершині пагорба. Габріель дійшов до такого стану, якого він досі й уявити не міг. Якщо раніше він міг насвистувати за роботою, то тепер знай

* Вільям Шекспір, «Макбет», дія V, сцена 5, пер. Бориса Тена.

повторював Батшебине ім'я; подобатися тепер йому стали чорні коси, хоч змалку полюбляв він каштанові. Вештався він самотою і такий став одлюдькуватий, що потроху його і помічати перестали. Кохання — це можлива сила в реальній слабкості. Шлюб обертає за-сліпленість на витривалість, й міць тієї витривалості мусить бути — і, на щастя, часто й буває — сумірна мірі очамріння, яке вона заступає; Оук почав дедалі частіше замислюватися і нарешті сказав собі: «Або вона буде моєю жінкою, або ж пропаду ні за цапову душу».

Останнім часом він марно сушив собі мозок, шукаючи причину, що дозволила б йому піти до Батшебиної тітоньки, до її кам'яниці.

Аж ось такий привід і з'явився — у нього здохла вівця, й від неї лишилося ягня. Одної гождої днини, коли сонце сяяло по-літньому, а холодно було як узимку, ясного січневого ранку, коли людям у доброму гуморі здавалося, ніби небо ось-ось стане блакитним, Оук поклав ягня до гарного кошика для недільних закупів і попрямував через пасовисько до хати пані Герст, Батшебиної тітки; його пес Джоржі біг за ним із занепокоєним виглядом: здавалося, він був стривожений тим, куди віднедавна почали звертати їхні вівчарські справи.

Поглядаючи на блакитний димок, що клубочився з димаря її будинку, Габріель віддавався дивним мріям. Вечорами він уявляв шлях диму і подумки стежив за ним по димарю до вогнища, а там біля вогнища сиділа Батшеба в тому самому вбранні, в якому

вона приходила на пагорб: Батшеба представлялася йому чомусь лише в цьому вбранні, й Оукове почуття поширювалося на це вбрання, як і на все, що було пов'язано з дівчиною. На цій ранній стадії кохання її вбрання здавалося йому невіддільною частиною солодкої суміші на ім'я Батшеба Евердін.

Оук постарався вбратися відповідно до нагоди, а щоб справити враження вишуканої недбалості, відібрав дещо зі святкового одягу, який він надівав на празники, коли була негода, а дещо від убрання, в якому він за гарної днини їздив на кестербриджський ринок. Він старанно вичистив крейдою свій срібний ланцюжок для годинника, просилив нові шнурки в черевики, оглянувши перед тим усі мідні кільця для шнурування, вирізав у гаю нового буккового ціпка; потім дістав зі скрині нового носовичка, вбрався у світлу камізельку зі строкатим візерунком з тоненьких галузок, укритих квітами, що скидалися на ружі й лілії; витратив на свою руду закустрану чуприну всю помаду, що в нього була, аж домігся того, що вона стала нової, сяйливої барви — щось середнє поміж гуано і романцементом — і щільно прилягла до голови.

Довкола кам'яниці стояла тиша, яку порушувало хіба цвірінкання горобців, які зібралися під дахом, і можна було подумати, що для цього маленького зібрання плітки й чутки не менш улюблене діло, ніж для всіх зібрань, що відбуваються під дахом.

Доля, вочевидь, не сприяла Оукові; перше, що він угледів, підійшовши до хати, не віщувало нічого

доброго: біля самої хвіртки їх зустріла кицька, що, вигнувши спину горбом і наїжачившись, люто засичала на Джорджа. Пес і не глянув на неї — він був у тому віці, коли з відвертим цинізмом волів не марнувати сили і не гавкати дарма, і як по правді, він ніколи не гавкав навіть на овець, хіба що як треба було закликати їх до ладу. З-за лаврових кущів, куди кинулася кицька, почувся голос:

— Ох, бідолашко моя! Мерзенний, лютий пес хотів роздерти тебе, еге? Сердешна киця!

— Перепрошую,— заговорив Оук, обернувшись на той голос,— Джордж ішов позаду і був сумирний як вівця.

І, навіть не скінчивши тих слів, Оук утямив, чий то був голос і кому він належить. Та ніхто не з'явився, а з-за кущів почулися даленіючі кроки.

Габріель зупинився й почав думати; він міркував так зосереджено, що від зусилля на чолі в нього проступили зморшки. Коли вислід побачення обіцяє людині якусь важливу зміну в житті — на краще чи на гірше,— то будь-яка несподіванка, коли людина йде на побачення, будь-який відступ від того, до чого вона готувалася, збиває її з пантелику. Оук попрямував до ганку збентежений. Його уявлення про те, як усе станеться, від самого початку геть розходилися з дійсністю.

Тітонька Батшеби була вдома.

— Чи не будете ви такі ласкаві сказати панні Евердін, що хтось дуже бажав би поговорити з нею? — звернувся до неї Оук.

(Сказати про себе «хтось» і не назвати себе нітрохи не свідчить про сільську невихованість, ні; це постає з такого почуття скромності, про яке люди міські з їхніми візитівками навіть і гадки не мають).

Батшеби не було вдома. Звісно, адже це був її голос.

— Заходьте, прошу вас, пане Оук.

— Дякую,— відповів Габріель, проходячи за господинею до коминка.— Я ось приніс ягнятко панні Евердін; я так подумав, може, їй буде приємно його доглядати; дівчата люблять глядіти малюків.

— Що ж, може, вона й рада буде,— задумливо сказала пані Герст,— але ж вона до мене тільки погостювати приїхала. Та ви зачекайте хвилинку, вона ось-ось повернеться.

— Що ж, зачекаю,— сказав Габріель, сідаючи.— Зізнатися, пані Герст, я зовсім не через ягня прийшов. Я, знаєте, хотів запитати її, чи не піде вона за мене заміж?

— Та невже?

— Так. І якщо вона згодна, я хоч зараз радий був би з нею одружитися. Ви ось, мабуть, знаєте, чи не упадає коло неї якийсь інший хлопець.

— Дайте-но хоч подумати,— сказала пані Герст, тицяючи коцюбою в жар без усякої потреби.— Авжеж, хлопців у неї вистачає. Самі розумієте, пане Оук, дівча гарненьке, та й чудову освіту здобула, навіть гувернанткою хотіла бути, та надто вже вона норовлива. Звісно, сюди хлопці не ходять, але її натуру я знаю, їх у неї, мабуть, з десяток.

— Ох, кепські мої діла! — зітхнув фермер Оук, сумно втупившись у тріщину в кам'яній підлозі. — Я, звісно, чоловік простий, прямо скажу, тільки на те й сподівався, що першим буду... Ну що ж, нічого мені й чекати, я ж тільки за тим і прийшов. Вже ви вибачте мені, пані Герст, я, мабуть, піду.

Не встиг він пройти і двісті кроків по схилу пагорба, аж іззаду загукали: «Гей, гей!» Він обернувся і побачив, що за ним, розмахуючи хустиною, біжить якась дівчина.

То була Батшеба Евердін.

— Фермере Оук, я... — вимовила вона, ледве зводячи дух, і зупинилася перед ним, притиснувши руку до грудей і відвівши погляд.

— Я тільки-но був у вас, — сказав Габріель, не дочекавшись, поки вона договорить.

— Так, я знаю, — сказала вона, дихаючи часто й уривчасто, мов спіймана пташина, а обличчя її було вогке і червоне, наче пелюстки півонії, поки на них не висохла роса. — Я не знала, що ви прийшли просити моєї руки, а то не забарилася б у саду. Я побігла за вами сказати вам, що тітка дарма відрадила вам залицятися до мене.

Габріель засяяв.

— Ви вже вибачте, люба, що вам довелося бігти так швидко, щоб нагнати мене, — сказав він з почуттям нескінченної вдячності за її прихильність. — Зачекайте трохи і зведіть дух.

— Неправда, що у мене є хлопець, як ото сказала вам тітка, — провадила Батшеба. — У мене нікого

нема і ніколи не було, мені стало дуже прикро, що вона сказала вам, ніби у мене їх багато!

— Який я радий чути це! — сказав фермер Оук, розпливаючись до вух у блаженній усмішці та спалахуючи від радості. Він простягнув руку до її руки, яку вона, віддихавшись, граціозно притискала до грудей, щоб погамувати калатання серця.

Та щойно він схопив її за руку, та, як вугор, вислизнула з його пальців і сховалася за спину.

— У мене гарна маленька ферма, — сказав Габріель вже не з тією впевненістю, з якою він брав дівчину за руку.

— Так, я знаю, у вас ферма.

— Один чоловігяга позичив мені грошей, щоб я міг купити все потрібне, але я скоро сплачу свій борг і, хоч я чоловік такий собі, все-таки дечого домігся з роками, — Габріель так виразно підкреслив це «дечого», що ясно було, що він тільки зі скромності не сказав «дуже багато чого». — Коли ми одружимося, — провадив він, — я запевняю, що працюватиму вдвічі більше, ніж зараз.

Він ступив до неї і знову простягнув руку. Батшеба наздогнала його на краю луки, де ріс невисокий куш гостролиста, зараз геть обвішаний червоними ягодами. Побачивши, що парубок от-от знову вхопить її за руку, а то й почне обніматися, Батшеба сховалася за куш.

— Що ви, фермере Оук, — сказала вона, дивлячись на нього понад кущем круглими від подиву очима. — Я зовсім не збираюся за вас заміж.

— Оттак-пак! — вигукнув Оук.— Бігти за чоловіком лише задля того, щоб сказати, що він вам не потрібен...

— Я тільки хотіла сказати,— палко почала вона, второпавши, в яке безглузде становище вона себе поставила,— що мене ще ніхто не називав своєю дівчиною, жоден хлопець, а не десяток, як вам ото тітка сказала. Я навіть подумати не можу, щоб на мене хтось дивився як на свою власність, хоч, може, колись це і станеться. Та хіба я побігла б за вами, якби я хотіла за вас заміж? Ну, знаєте, це була б така розбещеність! Але наздогнати людину і сказати, що їй наговорили дурниць, в цьому ж немає нічого поганого.

— Ні, ні, нічого поганого.

Втім, сказавши щось нерозважно, людина переступає міру своєї великодушності — й Оук, охопивши подумки все, що сталося, додав:

— Втім, я не впевнений, що в цьому не було нічого поганого.

— Їй-богу, коли я побігла за вами, то й подумати не встигла, хочу я заміж чи ні!

— А як подумаете? — запитав Габріель, знову оживаючи.— Подумайте хвилю. Я зачекаю... підете ви за мене заміж? Скажіть «так», Батшебо. Я кохаю вас так, що й сказати не можу...

— Спробую подумати,— відповіла вона вже не так упевнено,— боюся тільки, що я не здатна думати просто неба, думки так і розбігаються.

— А ви спробуйте уявити...

— Тоді дайте мені трохи часу...— і Батшеба, відвернувшись від Габрієля, задивилася в далечінь.

— Я все зроблю, щоб ви були щасливі,— переконував він, звертаючись через кущ гостролиста до її потилиці.— Через рік у вас буде піяніно,— дружини фермерів тепер стали купувати піяніна,— а я буду вправлятися на флейті, щоб грати разом вечорами.

— Так, це мені подобається...

— А для поїздок на ринок ми купимо за десять фунтів маленьку бідарку, й у нас будуть гарні квіти і птахи — всякі там кури і півні. Я хочу сказати, тому що вони корисні,— вмовляв Габрієль, вдаючись то до поезії, то до прози.

— І це мені дуже подобається...

— І парники для огірків, як у справжніх джентльменів і леді.

— Угу.

— А як нас повінчають, ми дамо оголошення в газету, знаєте, у відділі одружень.

— Оце буде чудово!

— А потім підуть дітки, і від кожного така радість! А ввечері біля коминка, варто вам звести очі — і я тут біля вас, і варто мені тільки звести погляд — і ви тут зі мною.

— Ні, ні, стривайте і не кажіть таких непристойних речей!

Батшеба насупилася і якусь хвилю стояла мовчки. Він дивився на червоні ягоди, що відокремлювали її від нього, дивився і дивився на них невідривно, і так

довго, що ці ягоди на все життя лишилися для нього символом освідчення. Нарешті Батшеба рішуче повернулася до нього.

— Ні,— сказала вона.— Нічого не виходить. Не піду я за вас заміж.

— А ви спробуйте.

— Та я вже й так пробувала уявити, поки думала; в якомусь сенсі, звісно, і правда дуже заманливо вийти заміж: про мене говоритимуть, і, певна річ, всі вважатимуть, що я спритно вас обкрутила, а я тишитимуся і все таке. Але от чоловік...

— Що чоловік?

— Він завжди буде поруч, як ви кажете... варто тільки звести очі — і він тут...

— Ну звісно, він буде тут... тобто я, значить.

— Так ось у цьому й річ. Я хочу сказати, що я не проти побути нареченою на весіллі, тільки щоб потім не було чоловіка. Ну, а якщо вже не можна просто так, щоб покрасуватися, я ще почекаю, у всякому разі, поки що мені не хочеться виходити заміж.

— Але ж це просто слухати страшно, що ви кажете!

Ображена таким критичним ставленням до її щиросердого зізнання, Батшеба відвернулася з ображеним виглядом.

— Клянуся чим хочете, чесне слово, я навіть не можу уявити, як оце молода дівчина може верзти такі дурниці! — вигукнув Оук.— Батшебо, люба,— жалібно провадив він,— не будьте такою,— і Оук глибоко зітхнув від усього серця.— Ну чому б вам не

піти за мене? — благав він, намагаючись наблизитися до неї збоку, з-за куща.

— Не можу,— відповіла вона і позадкувала.

— Але чому ж? — повторював він, уже втративши надію сягнути її і не рухаючись з місця, але дивлячись на неї поверх куща.

— Тому що я не кохаю вас.

— Так... але...

Вона стлумила позіхання, ледве помітно, так щоб це не здалося неввічливим.

— Я не кохаю вас,— повторила вона.

— А я кохаю вас, і якщо я вам не противний, що ж...

— О пане Оук! Яка шляхетність! Ви самі потім почали б мене зневажати.

— Ніколи! — вигукнув Оук з таким запалом, що, здавалося, він зараз так і кинеться через той куш в її обійми.— Усе життя тепер,— це вже я напевно знаю,— все життя я кохатиму вас, тужитиму за вами, поки не помру!

В голосі його вчувалося глибоке хвилювання, і його великі засмаглі руки помітно тремтіли.

— Звісно, недобре відповісти відмовою на таке почуття,— засмучено відказала Батшеба, безпорадно роззираючись.— Як я тепер каюся, що побігла за вами!

Але, мабуть, вона була не схильна довго сумувати, і обличчя її набуло лукавого виразу.

— Нічого у нас з вами не вийде, пане Оук! — сказала вона.— Мені потрібен такий чоловік, який

міг би мене приборкати, бо надто вже я норавлива, а я знаю, ви на це не здатні.

Оук стояв, опустивши очі та втупившись в землю, немов даючи на здогад, що він не має наміру вступати в даремні суперечки.

— Ви, пане Оук,— знову озвалася дівчина якимось незвичайно розважливим тоном,— у кращому становищі, ніж я. У мене немає ні шеляга за душею, я живу в тітки, просто щоб не пропасти з голоду. Я, звісно, освіченіша од вас — але я вас не кохаю. Ось вам усе, що стосується мене. Ну, а що ж до вас,— ви щойно принабули ферму, і якщо вже ви забажаєте одружуватися (що вам, звісно, зараз ні в якому разі не слід робити), то беріть шлюб із грошовитою дівчиною, яка могла б укласти капітал у вашу ферму, зробити її набагато прибутковішою, ніж зараз.

Габріель дивився на неї з неприхованим захватом і навіть з деяким подивом.

— Про це я й сам думав,— простодушно зізнався він.

Батшеба, мабуть, і не чекала такого зізнання.

— Тоді навіщо ж ви турбуєте мене даремно? — вигукнула вона мало не з обуренням, і щоки її спалахнули.

— Таж бачте, яке лихо: не можу чинити так, як, здавалося б...

— Потрібно?

— Ні, розумно.

— Ну от ви й самі зізналися, пане Оук! — вигукнула вона ще більш зарозуміло і зневажливо похитала

головою.— І ви гадаєте, після цього я могла би з вами побратися?

— Не кажіть так! — розлютився Габріель.— Я щиросердно відкрився вам, які у мене були думки, а вони у всякого були б на моєму місці, а ви раптом чомусь спалахнули і накинулися на мене. І те, що ви для мене не пара,— теж дурниця! Розмовляєте ви, як справжня леді, всі це помічають, і ваш дядечко у Ведербері великий фермер, такий, що мені його ніколи не наздогнати. Дозвольте мені прийти до вас у гості ввечері, а може, ходімо погуляти в неділю. Я зовсім не наполягаю, щоб ви так відразу вирішили, якщо ви вагаєтеся.

— Ні, ні, не можу. І не вмовляйте мене більше. Я вас не кохаю і... це було б смішно,— сказала вона і зареготалася.

Кому приємно, щоб з нього сміялися і потішалися над його почуттями!

— Добре,— сказав Оук твердо і з таким виглядом, ніби для нього тепер не лишилося нічого, як тільки дні і ночі шукати розради в Еклезіяста.— Більше я вас не проситиму.

РОЗДІЛ V

ВІД'ІЗД БАТШЕБИ. СІЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ

Коли до Габріеля дійшли новини, що Батшеба Евердін поїхала відціля, це справило на нього таку дію, яка, либонь, здивувала б людину, яка не підозрює:

що пристрасніше ми зрікаємося чогось, то менш безповоротне те зречення.

Багатьом людям довелося зазнати на собі, що шлях, яким ідуть від кохання, набагато тяжчий, ніж той, що ним до нього прямують. Дехто, заплутавшись, бере шлюб, сподіваючись якимось виплутатися в такий спосіб, проте і цей спосіб, як ми знаємо, не завжди допомагає. Зникнення Батшеби надавало Оукові щасливу нагоду скористатися способом розлуки, що для людей певного складу виявляється дуже дієвим, та декого спонукає до ідеалізації відсутнього предмета любові, надто ж тих, чие почуття — здавалося б, рівне і спокійне, — пустило невидні, міцні паростки. Оук належав до розряду врівноважених людей і почував, що його таємний потяг до Батшеби тепер, коли вона поїхала, розпалюється дедалі дужче, — от і все. Дружні стосунки з її тітонькою від самого початку зіпсувало його невдатне сватання, тож усе, що Оук знав про Батшебу, доходило до нього манівцями. Казали, вона поїхала в село Ведербері, що за двадцять миль відціля, та подалася вона в гості чи назавжди, Оук так і не зміг дізнатися.

У Габрієля були два пси. Старший, Джордж, з чорним як дьоготь кінчиком носа, який виступав з вузької облямівки голої рожевої шкіри, був кудлатий пес із довгою шерстю, плямистою, білою зі сланцево-сірим; щоправда, з роками сіре під дощем і сонцем переважно виблякло, і пасма хутра зробилися радше рудувато-брунатні, так наче синє

з сірого вицвіло, як-от індиго на картинах Тернера*. Раніше той пес належав дуже розбещеному й сварливому вівчареві, і Джордж так гарно розрізняв усі нюанси різної лайки та прокльонів, що жоден, навіть найлайливіший дідуган не міг з ним зрівнятися. Довгий досвід навчив його так точно вгадувати відмінність поміж «Сюди!» і «Дідько б тебе вхопив, сюди!», що, кидаючись до господаря, він біг так швидко, як необхідно було, щоб уникнути лупки. І хоч і вже старий, це був дуже розумний пес, що заслуговував на довіру.

Молодий пес, Джорджів синок, певне, вдався у свою матінку, бо поміж ним і Джорджем чомусь не видно було подібності. Він вчився доглядати отару, щоб потім лишитися замість Джорджа, якщо той здохне. Та поки що він ледве засвоїв найголовніші правила і досі ніяк не міг уторопати одного — навчитися розрізняти, коли робиш дуже добре, а коли аж занадто добре. То був такий старанний і нетямущий пес, що коли його послали нагнати отару, він так охоче брався до того діла, що з радістю прогнав би її через усеньке графство, якби його не гукали назад чи якби не приклад старого Джорджа, який показував, що треба зупинитися.

На цьому ми поки що розлучимося з псами. Покрай Норкомського пагорба була крейдяна яма, з якої селяни з покоління в покоління брали крейду для своїх ланів. Яма з двох боків була обгороджена, і ті

* Вільям Тернер (1775-1851) — відомий англійський художник.

тини, не сходячись кінцями, височіли над нею у вигляді латинської V. Вузький проміжок поміж ними був затулений мостинами з дощок.

Якось після нічної варті, повернувшись до хати і вважаючи, що його допомога не потрібна в оборі до ранку, Оук вийшов на поріг погукати псів, щоб зачинити їх на ніч у хліві. Прибіг тільки старий Джордж; другого ніде не було видно. Тут Габріель згадав, що він лишив собак на пагорбі, кинувши для поживи дохле ягня (той харч давали їм тільки тоді, коли всі запаси закінчувалися), і, вирішивши, що молодий пес ще не впорався з вечерею, пішов до хати і з утіхою вклався на своєму тапчані,— ту розкіш він дозволяв собі лише по неділях.

Удосвіта збудила його якась дивна зміна у звичних звуках, що завжди долинали до нього. Для вівчаря дзеленькання овечих дзвоників, як і цокіт годинників для декого, це звук, до якого він настільки звик, що перестає його помічати, аж він урветься або порушиться якоюсь незвичайною зміною того монотонного дзеленькання, яке говорить здаля звичному слухові, що в оборі все гаразд. У глибокій тиші ті звуки відзначалася незвичайною частотою і стрімкістю. Таке дзеленчання буває лише в двох випадках: коли отару виганяють на пасовисько, вівці розбігаються і починають скубти траву, й від їхніх дзвіночків лунає шалене дзеленькання; або коли отара біжить, тоді дзвіночки дзеленькають безперервно і стрімко. Оук відразу ж упізнав, що це дзвін отари, яка кудись біжить.

Він схопився і, накинувши кожушка, пірнув у ранкову імлу, простуючи до підніжжя пагорба. Вівці-матки були окремо від овець, яким ще треба було котитися, і цих останніх у Габрієля було двісті голів. Їх ніде не було видно. П'ятдесят маток з ягнятами, що мали бути наприкінці обори, так і лежали там, та решта — а вони і становили основну масу отари — наче крізь землю провалилися. Габрієль почав гукати їх звичайним вівчарським криком:

— Бир-бир! Бир-бир!

Та ніхто й не бекнув у відповідь. Він підійшов до тину і побачив, що той в одному місці повалився. Габрієля страшенно здивувало, що вівцям узимку закортіло вилізти з обори, та він подумав, що їх приваблював плющ, який ріс у буковому гаю, тож пішов через пролом. У гаю їх не було. І він знову почав гукати, і далекі пагорби й долини відгукувалися луною, як отим мореплавцям, що гукали запропащеного Гіласа коло Мізійських берегів^{*}; проте овець не було. Він продерся крізь хащі й попрямував гребенем пагорба.

На тому кінці гребеня, на самісінькій вершині, тем, де краї загороди, про які мовилося вже, розступалися над крейдяним урвиськом, Габрієль угледів свого пса; той стояв, чітко вирізняючись на тлі ранкового неба, темний, непорушний, ніби Наполеон на острові св. Єлени.

* У грецькій міфології Гілас під час стоянки корабля аргонавтів на берегах Мізії пішов по воду, але його затягнули на дно ріки німфи.

Страшний здогад пронизав Габрієля. Відразу ж якось ослабнувши, він поволі підійшов; в дощатому помості зяяла діра, й довкруж видно було сліди овець. Пес підійшов і лизнув йому руку, вочевидь, показуючи, що очікує особливої винагороди за свою чудесну службу. Оук зазирнув до ями. На дні лежали мертві та присмертні вівці — купа покалічених овець, дві сотні, а що то були кітні вівці — виходило не дві, а щонайменше удвічі більше.

Оук був дуже чуйним чоловіком; як по правді, його чуйність часто виявлялася завадою для його стратегічних задумів, бо варто було йому задумати щось, як вона брала над ним гору, й усі його плани сходили нанівець. Він завжди засмучувався, що його отарі судилося стати бараниною, що для кожного вівчаря приходить такий день, коли він стає мерзенним зрадником своїх беззахисних овець. І зараз його охопило почуття жалості до бідолашних овець і їхніх ягнят, що ще й народитися не встигли.

І тільки потім те лихо постало перед ним з іншого боку. Вівці не були застраховані, всі його заощадження, які він нагромадив завдяки праці й обмеженням, зійшли унівеч; зруйновані були — причому назавжди — всі його надії стати незалежним фермером. Стільки зусиль, терпіння і старання коштували Габрієлеві всі роки його життя від вісімнадцяти до двадцяти вісьмох років, щоб домогтися теперішнього становища, щоразу він ніби

видихався. Він прихилився до огорожі й затулив обличчя долонями.

Проте остовпіння тривало недовго, і фермер Оук отямився. І дивно, що перші слова, які вихопилися в нього, то були слова вдячності.

— Дякую тобі, Боже, що я неодружений! Як було б їй у тій вбогості, що чекає на мене!

Він звів голову і, замислившись, безтямно дивився просто себе. Як можна було встановити, бідолашний пес, що певен був, ніби його тримають для того, аби ганяти овець, тож що більше будеш їх ганяти, то краще, повечерявши ягнятком і відчувши по тому приплив снаги, підняв овець і погнав їх до огорожі. Налякані вівці повалили тин і побігли на горішне пасовисько; пес погнав їх напереріз угору по схилу і пригнав до урвиська, де вони гуртом збилися коло мостин; гнилі дошки не витримали, й уся отара впала до ями. Джорджів син так ґрунтовно усе зробив, що його визнали надто вже запопадливим, щоб лишити на сім світі, тож пополудні того ж таки дня життя його трагічно скінчилося.

Овець для своєї ферми Габріель придбав у гендлярра, який, довірившись його добрій славі й статечному вигляду, дав йому їх у борг з нарахуванням відсотків, аж він виплатить усе до краю. Оук підрахував, що вартості уцілілих овець, знярядь та майна, що було у його власності, вистачить лише на те, щоб погасити борг, після чого він буде вільний як вітер, і крім того, що на ньому надіто, в нього вже нічогосінько не залишиться.

ЯРМАРОК. МАНДРІВКА. ПОЖЕЖА

Минуло два місяці. Стояла лютнева днина, коли зазвичай в Кестербриджі відбувається ярмарок для наймитів.

На одному кінці вулиці з'юрмилося душ із триста здоровецьких, крикливих чоловіків: вони прийшли спробувати свого щастя; все це були люди одного гарту, для яких праця — це лише звична необхідність долати земне тяжіння, а найвища втіха — коли ця необхідність щезає. Тут були візники й обозники, яких відразу можна було впізнати за обмотаною довкруг бриля сирицею од батога, стріхарі з почепленими на брилі пучками соломи, вівчарі з гирлигами в руках, тож господареві з першого погляду ставало ясно, хто якої праці шукає.

В тій юрмі помітно відзначався один кремезний молодик. Він відрізнявся від інших якоюсь невловною, та настільки очевидною перевагою, що засмагли парубки, які стояли поблизу, питали у нього роботи, звертаючись до нього як до фермера з шанобливим «сер». Усім він відповідав те саме:

— Я сам шукаю місця управителя на фермі. Чи не чули, може, комусь потрібно?

За цей час Габріель зблід. Погляд у нього став замисленіший, і у виразі обличчя з'явилося щось сумне. Він пройшов через нещастя, і воно дало йому більше, ніж забрало. Він опустився зі скромних висот свого вівчарського процвітання в безодню

найпринизливішої вбогості, зате знайшов спокій, якого ніколи не знав раніше, і ту байдужість до власної долі, яка одного робить негідником, а другого, навпаки, духовно підносить.

Цього дня вранці місцевий кавалерійський полк знімався з постою, і сержант-вербувальник з загоном солдатів гарцював по всьому місту, закликаючи до себе новобранців. День добігав кінця і наближався вечір, а Габрієля так ніхто і не наймав, тож він став шкодувати, що не записався в солдати і прогавив нагоду вирушити в далекі краї служити батьківщині. Він стомився від вештання майданом, а що йому було байдуже, ким працювати, він вирішив спробувати наїтися не управителем, а батраком.

Напевне, всім фермерам потрібні вівчарі, а для Габрієля то було звичне діло.

Він повернув з площі у якусь глуху вуличку, а звідти у ще глухіший провулок і увійшов до кузні.

— Скільки вам треба часу зробити гак для гирлиги?

— Двадцять хвилин.

— А що це буде коштувати?

— Два шилінги.

Габрієль сів на лаву. Йому зробили гак і навіть дали палицю на додачу.

Потім він пішов до крамниці готового одягу, господар якої знав його. Оскільки майже всі свої гроші Габрієль віддав за гак, він вирішив спробувати обміняти своє пальто на полотняну вівчарську сорочку, що і зробив.

Потому як цей обмін відбувся, він повернувся на ринок і став покрай хідника з гирлигою в руці, як вівчар. І треба ж, щоб тепер, коли він зробився вівчарем, попит був тільки на управителів. Утім, кілька фермерів його таки нагледіли: один по одному вони підходили до нього, і щоразу відбувалася отака розмова:

— А ти звідки?

— З Норкома.

— Неблизький світ.

— П'ятнадцять миль.

— У кого останнім часом працював? На чий фермі?

— На своїй власній.

Ця відповідь справляла таке враження, як ото чутки про холеру. Фермер задкував і поспішно відходив, з сумнівом похитуючи головою. Як і його собака, Габріель був занадто гарний, щоб на нього можна було покластися; далі цієї розмови діло не йшло. Габріель тепер шкодував, що вбрався за вівчаря — якби не це, він міг би взятися до будь-якої праці, на яку був попит.

Уже сутеніло. Якись гуляки насвистували і виспівували біля хлібної біржі. Габріель стояв, застромивши руки в кишені своєї сорочки, аж пальці його намацали флейту, яку він переклав туди.

Отут і випала йому нагода виявити мудрість, набуту такою дорогою ціною.

Він дістав флейту й заграв пісеньку «Ярмарковий шахрай», та так завзято, наче людина, що й горя не знає в житті. Оук умів видобувати зі своєї флейти

чарівні звуки, і зараз знайома мелодія тишила його не менше, ніж роззяв, що з'юрмилися довкруги. Він грав весело і за півгодини зібрав пенсами неабияку суму, що для бідняка становила собою маленький капітал.

Розпитавши людей, він дізнався, що на другий день такий самий ярмарок буде в Шотсфорді.

— А чи далеко до Шотсфорда?

— Миль десять від Ведербері.

«Ведербері! Два місяці тому туди поїхала Батшеба!» Ця звістка раптом наче осяяла все навкруги.

— А скільки звідси до Ведербері?

— Миль п'ять чи шість.

Батшеба, напевно, вже давно виїхала з Ведербері, та все ж для Оука це місце відзначалося такою привабливою силою, що він тільки тому й вирішив спробувати щастя на Шотсфордському ярмарку, який був неподалік Ведербері. Та й люд у Ведербері такий, що подивитися цікаво. Якщо вірити чуткам, таких бешкетників і паливод у всьому графстві не знайдеш. Оук вирішив, що йому дорогою в Шотсфорд можна буде переночувати у Ведербері, й, недовго думаючи, звернув на путівець, що, як йому сказали, провадив до цього селища.

Дорога йшла через заплави, попри які то тут, то там бігли річки; потім дорога пішла вгору, опале листя кружляло, підхоплене вітром, і з шелестом падало на землю; шлях його лежав через Ялберійський ліс, де перната дичина вже сідала на нічліг — чутно було «ка-ак, как» фазана-самця і посвист курочок.

Він пройшов всього три чи чотири милі, а до-вкруж уже залягла непроглядна пітьма. Спустившись з Ялберійського пагорба, він за кілька кроків од себе побачив халабуду на колесах, що стояла під великим деревом на узбіччі дороги.

Наблизившись, він побачив, що віз той без коня і кругом ні душі. Мабуть, халабуду кинули тут на ніч, тому що, крім сіна на дні, в ній більше нічого не було. Габріель сів на дишлі та став міркувати, як йому вчинити. Він розраховував, що пройшов більш як половину шляху, а що був на ногах з самого ранку, то кортіло заночувати у тій халабуді, замість іти у Ведербері й там платити за ночівлю.

Він з'їв останній кусень хліба з м'ясом, запив кількома ковтками сидру з пляшки, яку завбачливо взяв з собою, і заліз до халабуди. Розстеливши сіно, він уклався на ньому, а рештою, наскільки вдалося намацати в темряві, укритися з головою, як ковдрою, і йому стало так затишно, як ніколи в житті.

Звісно, для такого чоловіка як Оук, схильного більше за інших порпатися в самому собі, у такому становищі важко було позбутися гірких думок. Отже, міркуючи про свої любовні й вівчарські прикрощі, він незабаром заснув, бо вівчарі, як і моряки, наділені винятковим даром — вони можуть викликати до себе бога сну, а не чекати, коли він захоче прийти до них.

Хтозна, чи довго він спав, аж, прокинувшись, виявив, що халабуда рухається. Вона котилася по дорозі з дуже великою швидкістю як на безресорний віз,

і Оук прокинувся від того, що голова його гупала об дно. Потім він почув голоси, що долинали з передка тієї халабуди. Здивувавшись, Габріель обережно визирнув з-під сіна, і перше, що він побачив, були зорі у нього над головою. Великий Віз уже стояв під прямим кутом до Полярної зірки, з чого Габріель зробив висновок, що час наближається до дев'ятої,— значить, він проспав дві години.

Попереду насилу видніли дві постаті: люди сиділи, звисивши ноги, на передку; один тримав віжки. Габріель відразу здогадався, що то візник і що обидва вони, мабуть, як і він, повертаються з ярмарку в Кестербриджі.

Між ними точилася розмова, і Габріель почув її продовження.

— Та воно так, нічого не скажеш, гожа молодичка... Та це що, видимість одна, подивитися приємно, а вдача у них, у цих гожих... не доведи Господи, ото вже гордота сатанинська!

— Мабуть, і справді воно так, Білле Смолбері.

У того чоловіка був деренчливий голос — мабуть, від природи, але ця притаманна йому властивість посилювалася тряскою і поштовхами воза. А говорив той, що тримав віжки.

— Так про неї всі й кажуть — гордовита жіночка!

— Ну, якщо так, я на неї й очей не зможу звести. Де вже мені, боронь Боже, — кахи-кахи-кахи! Я чоловік боязкий!

— А як хизується! Подейкують, перш ніж спати лягти, в дзеркало заглядає, щоб чепчика поправити.

— А сама незаміжня! Треба ж!

— А ще кажуть, на фортепіянах грає! Слухаєш — і душа радіє.

— Оттак-пак! Виходить, нам з тобою пощастило! А платить вона як?

— От цього я не знаю, пане Пурграс.

У Габрієля, який дослухався до тієї балачки, часом виникала підозра, чи не про Батшебу вони оце розмовляють. Звісно, робити всерйоз таке припущення не було ніяких підстав, бодай тому, що хоч вони і їхали до Ведербері, та, можливо, шлях їхній лежав далі, та й жінка та була, вочевидь, господинею якогось маєтку. Вони начебто вже під'їжджали до Ведербері, й, щоб не лякати дарма тих людей, Габрієль непомітно зіскочив з халабуди. Він попрямував був до проходу в загорожі й, підійшовши ближче, побачив, що це ворота й вони зачинені; він сів на перекладині й почав міркувати — чи йти йому в село і шукати дешевої ночівлі, чи ще дешевше вкластися десь під копицею чи скиртою. Торохтіння воза вже завмерло вдалині. Він уже хотів був іти далі, аж угле-дів ліворуч од себе, десь за півмилі, якесь незвичайне світло. Він глянув уважніш — світло спалахнуло яскравіше. Щось горіло.

Він виліз на ворота, плигнув на той бік і опинився на ріллі; потім кинувся напереріз, просто на світло. Заграва росла; в яскравому світлі пожежі стало видно стіжки і скирти. Горіло на току.

Жовтаво-багрове світло — відблиск полум'я за безлистим живоплотом — осяяло зморене Оукове

чоло, і він зупинився, щоб звести дух. На току начебто не було ні душі.

Полум'я вихоплювалося з довгої скирти соломи, яка так згоріла, що й думати не можна було, щоб урятувати її. Скирта горить не так, як хата. Коли вітер заганяє полум'я всередину, запалена частина геть щезає, немов стоплений цукор, і не видно, куди кинувся вогонь. Проте гарно складена скирта сіна чи соломи може якусь часину опиратися вогню: якщо вона загорілася знадвору, полум'ю не відразу вдається просякнути досередини. Та тут перед Габріелем була сяк-так складена скирта, і язики полум'я пірнали в неї з блискавичною швидкістю. Частина її з навітряного боку, обвуглена і розжарена до червоного, то спалахувала, то гасла, наче сигара. Потім козинок соломи з сичанням упав згори; омахи полум'я витягнулися, охопили його і загоготіли спокійно, без тріску.

Розтерзані віхті соломи на краю скирти корчилися, опалені жаротою, і скручувалися, ніби черви, і над ними наче бовваніли якісь люті мармизи: то очі вони витріщали страшенно, то висолоплювали вогненного язика, чи шкірили ікла, і з них вряди-годи, наче птахи з гнізда, випурхували іскри.

Утямивши, що тут гірше, ніж йому спершу здавалося, він перестав бути просто глядачем. Якоїсь миті хмару диму, підхоплену вітром, однесло убік, і в прогалині Оук побачив, що біля палаючої скирти стоїть ожеред пшениці; а за ним ще цілий ряд таких ожередів,— певне, то був увесь урожай ферми;

він думав, та скирта окремо стоїть, а тут, бач, ціла комора збіжжя.

Габріель переплигнув через тин і побачив, що він тут не сам. Перший, хто трапився йому на очі, гасав туди-сюди з таким чамренним виглядом, наче думки його геть випередили тіло.

— Горимо, горимо! Люди добрі! Пожежа, ох накоїть вона, добрий господар, кепський наймит, себто кепський наймит, добрий господар! Ох, Майкле Кларк, сюди, сюди! І ти, Біллі Смолбері, гей, Меріан Моні! Джане Коган, Метью, сюди!

Позаду того чоловіги з'явилися інші постаті, й тіні їхні плигали то вгору, то вниз у такт омахам полум'я. Габріель тепер бачив, що він не сам, а тут купа людей, і всі хочуть щось зробити, та не тямлять нічого.

— Затуліть тягу під скиртою! — гукнув Габріель тим людям.

Скирта стояла на кам'яних підскиртниках, і жовті омахи полум'я вже гуготили поміж ними і вхлиналися усередину. А нехай вогонь залізе під скирту — і всьому край.

— Напніть хутчій брезент!

Принесли брезент і завісили ним, як запиналом, прозір поміж підскиртниками. Полум'я перестало вхлинатися під скирту і рвонуло вгору.

— Станьте тут з відром води і поливайте брезент, щоб мокрий був,— орудував Габріель.

Язики полум'я вже почали лизати кути величезного намету, що затуляв скирту зверху.

— Драбину сюди! — гукнув він.

— Драбина біля тієї скирти стояла, геть згоріла, — відказав хтось.

Оук ухопив снопи і, поставивши їх сторч коренем, поліз нагору, чіпляючись гирлигою. Потім заліз на дах і заходився збивати гирлигою вогненні омахи, що залітали туди, гукаючи, щоб йому принесли ломаку, драбину і води.

Біллі Смолбері — той, що їхав у халабуді, — знайшов і приніс драбину, і Марк Кларк заліз по ній і сів коло Оука. Там, нагорі, можна було задихнутися від диму, й Марк Кларк, що був метикуватим парубком, заніс нагору відро води, хлюпнув Оукові в лице і облив його всього, а той змітав палаючі віхті, орудуючи тепер обіруч, ломакою і гирлигою.

Оподаль, за найбільшим ожередом, куди майже не досягало світло пожежі, стояв коник, а на ньому сиділа молода жіночка. Поруч стояла ще якась молодиця. Обидві, вочевидь, трималися осторонь від пожежі, щоб не лякати коня.

— Це вівчар, — сказала жінка, що стояла біля вершниці. — Авжеж, вівчар. Подивіться, як блищить його гирлига, коли він б'є по скирті. А он сорочку вже в двох місцях пропало. Молодий, гарний вівчар, панно.

— Чий же це вівчар? — дзвінким голосом запитала вершниця.

— Не знаю, панно.

— Але хтось, напевно, знає?

— Ніхто не знає, вже я питала. Кажуть, нетутешній, чужий.

Молода жінка виїхала через скирти і занепокоєно роззирнулася.

— Ти як думаєш, клуня не може загорітися? — запитала вона.

— Джане Коган, як по-вашому, клуня не може загорітися? — перепитала якась жінка, що стояла поруч.

— Тепер можна не боятися. А от якби та скирта загорілася, тоді й клуні не вціліти... А так воно й було б, якби не той молодий вівчар, он він сидить на тій самій скирті...

— І як спритно він усе робить,— сказала вершниця, дивлячись на Габрієля крізь вовняну вуаль.— Я б хотіла, щоб він залишився у нас вівчарем. Хтось знає, як його звати?

— Хто ж його знає, ніхто його тут ніколи не бачив.

Приборканий вогонь почав затихати, і Габрієль, переконавшись, що йому більше немає потреби сидіти на своєму високому посту, зібрався злазити.

— Меріан,— сказала молода вершниця,— іди туди, він зараз злізе, і скажи, що фермер хоче подякувати йому за те, що він нас виручив.

Меріан підійшла до скирти саме в той момент, коли Оук зліз додолю. Вона передала йому, що їй було доручено.

— А де ваш господар, фермер? — поцікавився Габрієль, пожвавішавши від думки, що для нього може знайтися робота.

— Не господар, а господиня!

— Жінка — фермер?

— Та й ще який багатий фермер! — підхопив хтось з людей, що були поруч.— Нещодавно в наші краї приїхала звідкись іздалеку. Дядечко у неї раптово помер, от їй його ферма і дісталася.

— Он вона там, на коні, обличчя чорним покривалом з дірочками затулене,— сказала Меріан.

Оук був замурзаний сажею, як чорт, сорочка його була мокра і пропалена іскрами, гирлига обгоріла і стала коротша дюймів на п'ять, та він смиренно підійшов до жінки, що сиділа на коні, й нерішуче мовив:

— Вам треба вівчар, панно?

Вона підняла вовняну вуаль, що затуляла її обличчя, і втупилася в нього круглими від подиву очима.

То була Батшеба Евердін.

Батшеба мовчала, а він, сам себе не тямлячи, розгублено повторив:

— Вам треба вівчар, панно?

РОЗДІЛ VII

ЗУСТРІЧ. БОЯЗЛИВА ДІВЧИНА

Батшеба від'їхала в тінь. Вона й сама не знала, смішно їй було від того, що вони ось так зустрілися, чи прикро,— проте обом було дуже ніяково. У ній поворухнулося почуття жалості, а разом і якась переможна втіха: ось він у якому становищі, а я... Проте вона не засоромилася, й Габрієлеве освідчення їй пригадалося тільки

з одною думкою: як же швидко вона про нього забула!

— Так,— пробурмотіла вона, гордовито випроставшись і трохи зашарівшись.— Мені потрібен вічар. Але...

— Оце саме те, що треба, панно! — вагомо заявив якийсь селянин.

— Так, так, так,— притьмом підтримав другий.

— Золото, а не чоловік! — з натхненням підтвердив третій.

— Кращого не знайти,— гаряче підхопив четвертий.

— У такому разі скажіть йому, щоб він поговорив з управителем,— розпорядилася Батшеба.

Габріелю допомогли розшукати управителя, й обоє відійшли убік, щоб поговорити. Під час тієї розмови серце Габрієлеве знай калатало,— ще б пак, адже ця невідома нічна богиня Астарта^{*}, виявляється, не хто як добре знайома йому кохана Венера!

Аж ось і полум'я ущухло.

— Після такої роботи пропоную перекусити,— сказала Батшеба.— Заходьте до хати.

— Воно, звісно, незлецько було б перекусити й випити,— озвався один за всіх,— та ми краще пішли б до броварні Ворена, а ви нам туди завезли б питва й наїдків!

Батшеба повернула коня і зникла в темряві. Селяни юрбою рушили в селище, і коло скирти лишилися тільки Оук з управителем.

* Астарта — богиня кохання і плодючості у Фінікії.

— Ну от, начебто і все, домовилися,— сказав на-
решті управитель.— Я пішов додому. Доброї ночі,
вівчарю.

— А ви не могли б мене на ніч улаштувати? —
спитав Габріель.

— От уже чого не можу, того не можу,— відповів
управитель.— Ідьте по дорозі та й побачите бровар-
ню Ворена, туди всі зараз пригощатися пішли; там
щось вам дадуть...

І управитель, який, мабуть, страшенно боявся по-
любити ближнього, як самого себе, попрямував на
пагорб, а Оук подався в селище. Він ніяк не міг отя-
митися від зустрічі з Батшебою. Він радів, що буде
жити поруч з нею, і разом дивувався з того, як така
молоденька, недосвідчена дівчина перетворилася на
незворушну владну жінку. Втім, деяким жінкам тіль-
ки бракує нагоди, щоб показати себе у всій красі.

Тут Габрієлю довелося відірватися від своїх думок,
щоб не збитися з дороги,— перед ним був цвинтар,
і він пішов стежкою вздовж огорожі, де росли вели-
чезні старі дерева. Стежка поросла густою травою,
що глушила його кроки. Порівнявшись із дуплистим
деревом, яке навіть серед усіх цих старих велетнів зда-
валося патріархом, Габріель побачив, що за ним хтось
стоїть. Це була тоненька дівчина у блаженському одязі.

— Доброго вечора,— привітно сказав Габріель.

— Доброго вечора,— відповіла дівчина.

Голос виявився надзвичайно привабливим, низь-
кого, оксамитового тону. Такі голоси люблять опису-
вати в романах, але в житті їх рідко почувеш.

— Будьте ласкаві, скажіть, чи потраплю я цією дорогою до броварні Ворена? — запитав Габріель, якому справді потрібно було дізнатися, чи туди він іде, але хотілося і ще раз почути цей мелодійний голос.

— Ви правильно йдете. Он вона там, внизу під горою. А ви не знаєте...— дівчина на мить затнулася.— Ви не знаєте, до якої години відчинена харчевня «Оленяча голова»?

Мабуть, Габрієлева привітність підкупила її, так само як його підкупив її голос.

— Я не знаю, де ця «Оленяча голова», ніколи про неї не чув. А ви хочете потрапити туди сьогодні?

— Так,— дівчина знову затнулася.

По суті, продовжувати розмову не було необхідності, але з якогось невиразного бажання приховати своє сум'яття, сховатися за незначущою фразою дівчині хотілося ще щось додати,— так чинять простодушні люди, коли їм доводиться діяти потайки.

— Ви самі не з Ведербері? — несміливо запитала вона.

— Ні. Я новий вівчар, щойно прибув.

— Вівчар? От не сказала б, вас можна за фермера прийняти.

— Ні, просто вівчар,— з похмурою рішучістю відрізав Габріель. Він опустив очі й побачив вузлик, що лежав на землі. Дівчина, либонь, помітила, що погляд його затримався на ньому, і пробелькотала боязким, прохальним тоном:

— Ви нікому з тутешніх не скажете, що бачили мене тут?

— Звісно, не скажу, якщо ви не хочете.

— Спасибі вам велике,— сказала вона.— Я бідна дівчина, і я не хочу, щоб про мене люди балакали.

Вона замовкла.

— У такий холодний вечір вам слід було б одягнутися тепліше. Я вам раджу, ідіть-но додому.

— О ні, ні. Будь ласка, я вас прошу, йдіть своєю дорогою і залиште мене тут саму. Велике вам спасибі за те, що ви так сказали.

— Добре, я піду,— сказав він і додав нерішуче: — Коли вже ви перебуваєте в такій скруті, може, ви не відмовитесь прийняти від мене ось ці грошенята? Тут шилінг, але більш немає.

— Так, не відмовлюся,— з глибокою вдячністю відповіла незнайомка.

І простягнула руку. Габріель простягнув свою. І в той момент, коли вона, торкнувшись його руки, розвернула свою долонею вгору, Габріель, взявши її руку в темряві, щоб покласти монету, ненавмисно намацав її пульс. Він бився з трагічною напруженістю. Йому нерідко траплялося намацувати такий прискорений, уривчастий пульс у своїх овець, коли пес заганяв їх до знемоги. Це свідчило про надмірну втрату життєвої енергії і сил, а їх було в неї й так замало.

— Що з вами?

— Нічого.

— Щось, мабуть, сталося?

— Ні, ні, ні. Будь ласка, не обмовтеся, що бачили мене.

— Добре, мовчатиму. Добраніч вам.

— Добраніч.

Дівчина залишилася стояти, притулившись до дерева, а Габріель пішов униз по стежці до селища Ведербері, чи Нижні Загати, як його іноді називали. Коли рука тієї тендітної дівчини лягла в його долоню, у нього було таке відчуття, ніби він зіткнувся з якимось великим горем. Але на те й розум, щоб не улягати минуцим враженням, і Габріель постарався забути про цю зустріч.

РОЗДІЛ VIII

БРОВАРНЯ. БАЛАЧКИ. НОВИНИ

Броварня Ворена була зусібіч обгороджена муром, що густо повився плющем, і хоч цієї пізньої пори мало що там було видно, темні гострі контури хати свідчили про її призначення та властивість. Похила стріха, що звисала над стінами, сходилася всередині кутом, увінчаним невеликою дерев'яною надбудовою-ліхтарем; з чотирьох боків цього ліхтаря були ґратки, з яких струмувала пара. Вікон там не було, і тільки через маленький скляний квадратик на дверима пробивалися пасмуги червоного світла. Зсередини долинали голоси.

Оук довго мацав двері, немов сліпий ворожбит Еліма^{*}, аж узявся за шкіряний ремінець і потягнув за нього; дерев'яний засув одкинувся, і двері відчинилися.

* Див. Дії апостолів, 13:8-12.

Всередині приміщення було осяяне лише червоним світлом з печі. Кам'яні плити долівки вичовгалися від часу, від дверей до печі була протоптана доріжка, а довкруг утворилися вибої та ями. Біля одної стіни стояв довгий ослін з неструганого дуба, а далі, в кутку,— вузьке ліжко, де спав господар-бровар.

Господар той сидів коло вогню; біла як молоко чуприна і довга сива борода, здавалося, розрослися на ньому, наче мох на старій усохлій яблуні. На ньому були закасані до колін штани і черевики зі шнурками; він сидів і дивився у полум'я.

В носа Оукові вдарив дух свіжого солоду. Балачки відразу ж урвалися, і всі втупилися в нього оцінювальним критичним поглядом, наморщивши лоби і примружившись, наче від нього струмувало світло, що було заяскраве для очей.

Потому як процес той скінчився, озвалося декілька голосів.

— Та це ж новий вівчар... авжеж, він!

— А ми чуємо — чи то клямку хтось мацає, чи листя шарудить...— сказав хтось.— Заходь, чоловіче добрий, ми всі тобі раді, хоч і не знаємо, як тебе звати.

— Мене, люди добрі, зовуть Габріель Оук.

Почувши це, старий бровар, що сидів біля печі, повільно повернувся — так повертається старий заіржавілий кран.

— Чи не онук ти Геба Оука з Норкома? Ні, бути не може!

Цей вигук не слід було розуміти буквально, всім було ясно, що він виражав страшенний подив.

— Мій батько і дід мали ім'я Габріель,— незворушно відповів вівчар.

— Тим-то мені там на скирті здалося, ніби обличчя знайоме. А як ти сюди потрапив, де ти живеш, вівчарю?

— Та ось думаю тут влаштуватися,— відповів Оук.

— Таж я твого діда давно знав,— провадив бровар, і здавалося, слова у нього тепер вилітали самі собою, наче від поштовху, сила якого ще продовжувала діяти.

— Он як!

— І бабцю твою знав.

— І її теж?

— І батька твого, коли він ще хлоп'ям був. Та он мій син Джейкоб, вони з твоїм батьком нерозлийвода були, наче рідні брати, правда, Джейкобе?

— Правда,— відгукнувся син, молодик років так шістдесят п'ятьох, з наполовину голим черепом і єдиним зубом, який стирчав зліва у верхній щелепі.— Тільки це вони з Джо більше водилися. А ось мій син Вільям, мабуть, знав і вас самого. Правду я кажу, Біллі, ну коли ще ти був у Норкомі?

— Не я, а Ендрю,— відказав син Джейкоба Біллі, малюк років сорока, з густою рослинністю на обличчі, де вже подекуди пробивалася сивина.

— Мені пам'ятається, жив у нас у селі чоловік на ім'я Ендрю, я тоді ще геть малий був,— сказав Габріель.

— Ну так от і сам я їздив туди нещодавно з моєю донькою Лідді, на хрестини онука,— провадив Біллі,— там-то ми вашу сім'ю і згадували, якраз це на саме Стрітєння було, в той день, коли біднякам з парафіяльних зборів лепту роздають; тому я той день і запам'ятав, що всі вони в ризниці товклися, тоді про їхню родину балачка і зайшла.

— Іди-но сюди, хлопче, випий з нами, хоч напій і не бозна який,— сказав бровар.— Подай-но «прости-господи», Джейкобе. Та подивись, чи гаряче.

Джейкоб нахилився до «прости-господи» — великої череп'яної посудини, що стояла у приску. То була кварта з двома ручками, що скидалася на барильце, осмалена і порепана від жароти, вся вона обросла якимось лепом, мабуть, від попелу і розлитої браги. Джейкоб, якому звеліли перевірити, чи нагрілася брага, незворушно вмочив у кварту пальця й, оголовивши, що температура така, як треба, узяв посудину і з увічливості спробував витерти попіл полою своєї сорочки — бо Габріель Оук був не свій, а чужий, сторонній чоловік.

— Дай чистого кухля вівчарю,— наказав бровар.

— Та ні, що ви, навіщо ж,— сказав Габріель докірливо.— Я чистого бруду не боюся!

Він узяв кварту обіруч і, відсърбнувши з неї, так що рівень у ній опустився приблизно на дюйм

з гаком, передав її, як належало, чоловікові, що сидів поруч.

— Не буду ж я турбувати добрих людей миттям посуду, коли у них і без того клопотів вистачає,— провадив він, трохи задихнувшись, як це завжди буває, коли ковтнеш з такої здоровезної посудини.

— Оце правильний чоловік, відразу видно,— сказав Джейкоб.

— Авжеж, нічого іншого не скажеш,— підхопив жвавий молодик на ім'я Марк Кларк, веселий, увічливий хлопець,— хто зустрине було його, то хоче познайомитися, а як познайомиться, то хоче з ним випити, а як вип'є, то мусить, на жаль, за нього платити.

— На ось і сальця з хлібом, це нам господиня прислала. Брага, вона краще йде, якщо її закусити єчим. Та тільки ти не дуже розжовуй, бо я впустив це сало додолу, як ніс, і воно трохи в піску вивалялося. Ну, та це чистий бруд, як ти і сказав, ми знаємо, що це за бруд, а ти, схоже, чоловік невибагливий.

— Правда ваша,— приязно відказав Оук.

— Ти тільки не стискай зуби, то воно і тріщати не буде. Диво дивне, як людина до всього пристосуватися може.

— І я, чоловіче добрий, так гадаю! — відгукнувся Оук.

— Відразу видно, що ти онук свого діда,— сказав бровар.— Він теж був невибагливий чолов'яга...

— Пий, Генрі Фрей, пий,— великодушно заохочував Джан Коган, який, напевне, дотримувався

щодо напоїв принципів Сен-Симона^{*}: ділити на всіх і ділити порівну; він бачив, що кварта рухається по колу і вже наближається до нього.

Генрі, який досі замислено дивився престо себе, не змусив себе просити. Це був чоловік більш ніж літнього віку, з високо піднятими на лобі бровами, який любив просторікувати про те, що в світі все йде не так як слід; доводячи це своїм слухачам, він спрямовував стражденний погляд повз них у цей самий світ і давав волю уяві. Він завжди підписувався «Генері» й наполягав, що так воно і повинно писатися, а як хтось казав, що друге «е» зайве і давно вже вийшло з ужитку, що так тільки за давнини писали, то отримував у відповідь, що Ге-не-рі — це ім'я, яким його охрестили, і що він не має наміру від нього відмовлятися, а тон, яким це мовилося, ясно свідчив, що орфографічні розбіжності — це така справа, яку кожен може вирішувати по-своєму.

Пан Джан Коган, який передав йому квартиру з брагою, товстощокий і рум'яний, ось уже двадцять років був незмінним учасником незліченних шлюбних церемоній, що відбувалися у Ведербері та інших парафіях, і його ім'я як боярина і головного свідка у графі шлюбних записів красувалося в усіх церковних книгах; він дуже часто трудився також у ролі почесного хрещеного батька, особливо на таких хрестинах, де можна було смачно попоїсти.

* Анрі де Сен-Симон (1760-1825) — засновник утопічного соціалізму.

— Пий, Марку Кларк, пий, в діжці вистачить браги,— говорив Джан.

— Я випити ніколи не відмовлюся, вино — наш цілитель, тільки ним і лікуємося,— відповів Марк Кларк; вони з Джаном Коганом були одного поля ягоди, хоча він на двадцять років був молодший; Марк ніколи не прогавить нагоди вивідати у співрозмовника щось таке, над чим можна було посміятися, щоб потім піднести це в товаристві.

— А ви що ж, Джозефе Пурграс,— навіть і не пригубили ще,— звернувся пан Коган до скромного чоловічка, що соромливо стояв позаду, і простягнув йому кухоль.

— Ну й несміливий ти чоловік! — сказав Джейкоб Смолбері.— А правду кажуть, ніби ти і глянути не наважуєшся на нашу молоду господиню?

Всі співчутливо вступилися в Джозефа Пурграса.

— Н-ні, я на неї ще жодного разу поглянути не посмів,— промимрив Джозеф, ніяково посміхаючись, і при цьому весь якось зіщулювався, немов засоромившись того, що він звертає на себе увагу.— А от якось я їй на очі потрапив, то аж зашарівся: стою і червонію.

— Бідолаха! — сказав пан Кларк.

— Ти ж чоловік,— зауважив Джан Коган.

— Так,— провадив Джозеф Пурграс, задоволений тим, що його недолік — сором'язливість, від якої він так страждав, виявився чимось гідним обговорення,— червонію і червонію, що далі, то більше:

весь час, поки вона говорила зі мною, я тільки й робив, що червонів.

— Вірю, вірю, Джозефе Пурграс; ми всі знаємо, який ти сором'язливий.

— Нещасний ти чоловік! — сказав бровар. — І це в тебе вже давно.

— Так, відтоді як я себе пам'ятаю. І матінка моя вже чого тільки не робила, й усе дарма.

— А ти сам, Джозефе Пурграс, пробував частіше на людях бувати, щоб цього позбутися?

— Все пробував, і з різними людьми товаришував. Якось раз, пам'ятаю, мене на ярмарок у Грінгінг затагли, і потрапив я в такий балаган, там тобі і цирк, і карусель, і ціла ватага пань на конях скаче; і все одно я цим не вилікувався. А потім улаштували мене посильним у жіночому кегельбані в Кестербриджі, якраз позаду трактиру «Кравець». Ото вже нещастиве було місце. Диво дивне, чого я там тільки не надивився, — з ранку до ночі, бувало, товчешся серед тих розбещених пань, а зиску ніякого; нічого в мене від цього не пройшло — як було, так і лишилося. Це у нас в родині здавна така напасть, від батька до сина, так з роду в рід і передається. Що ж удієш, і на тому треба Богу дякувати, що на мені далі не пішло, а то могло б бути і ще гірше.

— І то правда, — погодився Джейкоб Смолбері, замислюючись і над цим боком питання. — Тут є над чим задуматись, звісно, на тобі це могло б позначитися ще й гірше. Але й так, Джозефе, що не кажи, велика це для тебе перешкода. Ну от ви скажіть, вівчарю,

чому це воно так,— що для жінки добре, то для нього, для бідолахи, ну як для всякого чоловіка, нікуди не годиться, чортзна-що виходить?

— Так, так,— сказав Габріель, відриваючись від своїх роздумів.— Зрозуміло, для чоловіка це велика перешкода.

— Ну, а він до того ж і боягуз трохи,— зауважив Джан Коган.— З ним одного разу такий випадок був: запрацював він допізна в Ялбері, й довелося повертатися смерком; вже як це воно там вийшло, може, й у голову вкинув зайвого,— йшов він Ялберійським долом та й заблукав у лісі. Було таке діло, пане Пурграс?

— Ох, нащо про це розповідати! — жалібно благав сором'язливий чоловічок, намагаючись приховати своє збентеження за силуванням сміхом.

— Заблукав і ніяк на дорогу не вийде,— незворушно провадив пан Коган, всім своїм виглядом даючи зрозуміти, що та правдива розповідь таки добіжить кінця.— Зайшов кудись у саму гущавину, а вже ніч, темно, ну він зі страху і заволав: «Заблукав! Заблукав!» А тут сова як заухає, чув, вівчарю, як сова кричить: «Хо-хо!» — (Габріель кивнув).— Ну а Джозеф тут уже зовсім сторопів, йому з переляку вчувається: «Хто? Хто?». Він і каже: «Джозеф Пурграс з Ведербері, сер!»

— Ну, ні, це вже занадто! — скрикнув боязкий Джозеф, раптом перетворюючись на відчайдушного сміливця.— Не казав я «сер», клянуся, не казав! Ні, ні, коли вже розповідати, то розповідати по-чесному;

не говорив я до цього птаха «Джозеф Пурграс з Ведербері, сер», тому що пречудово розумів, що жодна порядна людина не стане вночі у лісі вештатися. Я тільки сказав «Джозеф Пурграс з Ведербері», от, слово в слово, і якби не свято було і не пригостив мене лісник Дей хмільною настоянкою, звісно, я б так не сказав... Ну щастя моє, що я тільки страхом відбувся.

Питання про те, хто з них ближче до правди, компанія обійшла мовчанням, і Джан глибокодумно провадив:

— А вже щодо страху ти, Джозефе, і завжди був полохливий. Пам'ятаєш, як ти тоді у воротах застряг?

— Пам'ятаю,— відповів Джозеф з таким виглядом, що буває, мовляв, і зі скромниками таке, що краще не згадувати.

— Так, і це теж ніби вночі сталося. Ворота на оборі ніяк у нього не відчинялися. Він штовхає, а вони ні назад, ні вперед, ну він зі страху і вирішив, що це диявольські підступи, і бух навколішки.

— Так,— підхопив Джозеф, розімлівши від тепла, від браги і від бажання самому розповісти про цей дивовижний випадок.— Авжеж! Я так і похолов увесь, впав навколішки і став читати «Отче наш», а потім «Вірую» і всі десять заповідей поспіль. А ворота так і не відчиняються. Я згадав «Мої браття улюблені», почав читати, а сам думаю: це четверте, останнє,— все, що я знаю зі Святого Письма, а якщо вже і це не допоможе, тоді мені кінець. І ось, значить, дійшов я до слів «повторюють за мною», піднявся

з колін, штовхаю ворота, а вони й відчинилися, як завжди. Ось, люди добрі, як воно було.

Всі сиділи мовчки, замислившись над тим, який висновок треба було зробити з цієї розповіді.

Габріель перший урвав мовчання.

— А живеться вам тут як? Ладнаєте з вашою господинею, яка вона з наймитами?

Серце Габріеля солодко замлоїло в грудях, коли він ото так зняв річ про найдорожчу для нього людину.

— Та ми нічого про неї не знаємо. Вона всього кілька днів як до нас приїхала. Дядечко її занедужав, викликали до нього найкращого лікаря, але й він уже нічого зробити не міг. А тепер вона, подекують, сама хоче фермою орудувати.

— Так воно, мабуть, і буде,— підтвердив Джан Коган.— Родина їхня непогана. Мені так здається, у них краще, ніж у когось іншого, працювати. Дядечко у неї дуже справедливий був чоловік. А жив сам, парубкував, ви, може, про нього чули, вівчарю?

— Ні, не чув.

— Я колись частенько у нього вдома бував: перша моя дружина, Шарлотта, у нього на сироварні працювала, а я до неї тоді сватався. Душевний був чоловік фермер Евердін. Ну, звісно, він знав, з якої я родини і що за мною нічого поганого не водиться, і мені дозволялося приходити до неї в гості та пригощатися пивом, скільки влізе, тільки не виносити з собою, ну, самі розумієте, понад те, що в мене влізе.

— Розуміємо, розуміємо, Джане Коган! Як не розуміти!

— А вже пиво було — повік не забуду. Ну, певна річ, я намагався віддячити господарю, відплатити йому за його доброту і добряче вшановував його пиво, не те що якийсь там невіглас, котрий ото пригубить та й відставить квартиру.

— Авжеж, так не годиться чинити,— підтакнув Марк Кларк.

— А тому, перш ніж туди йти, я, бувало, нажеруся риби солоної, аж горлянка пересохне, ну, а в суху горлянку, самі знаєте, пиво так і лється. Ух! Душа радіє! От були часи! Райське життя! Пам'ятаєш, Джейкобе? Ти ж туди зі мною ходив?

— Авжеж, пам'ятаю, пам'ятаю. А ще ми з тобою, пам'ятаєш, на празник в «Оленячій голові» пиячили. Ох, і добряче ж ми тоді нализалися!

— Було діло. Але ніде мені так добре не пилося, як на кухні у фермера Евердіна. Там не те що чортихнутися, слова лайливого сказати не сміли, навіть як бувало понапиваються мов чопи; а тоді чорт і тягне за язика, саме й нагода душу одвести!

— А певно,— потвердив бровар,— природа — вона свого вимагає; вилаявся — і ніби на душі легше, без цього на світі не проживеш!

— Але Шарлотта нічого такого не допускала,— провадив Коган,— боронь Боже, щоб при ній пом'янути всує... ох, бідна Шарлотта, хтозна, чи пощастило їй на тому світі, чи потрапило їй серденько в рай! Тут їй не таланило, то, може, й на тому світі поневіряється в пеклі.

— А хто з вас знав батьків панни Евердін, її батька і матір? — поцікавився вівчар.

— Я знав їх трохи,— відгукнувся Джейкоб Смолбері,— тільки вони обоє міські були, тут не жили. Давно вже померли. Ти пам'ятаєш, батьку, що вони були за люди?

— Він такий собі,— сказав бровар,— а вона красуня була. Він за нею упадав, сам не свій, доки не одружилися.

— Так і одружений теж,— втрутився Джан Коган,— казали, як почне цілувати — цілує, цілує без кінця, відірватися не може.

— Так, і одружений він страх як пишався дружиною.

— Так, так,— підхопив Коган.— Розповідають, ніби він на неї просто надивитися не міг, і вночі разів зо три встане, свічку запалить і милується.

— Ото кохання! А мені думається, так на світі не буває! — пробурмотів Джозеф Пурграс, який волів висловлюватися узагальнено.

— Ні, чому ж, буває,— сказав Габріель.

— Так воно у них, схоже, й було,— провадив бровар.— Я добре знав їх обох. Він нічого був чолов'яга, звали його Леві Евердін. Даремно сказав я «чолов'яга», просто обмовився, він не з селян був, класом вище, модний кравець, і грошенят у нього вистачало. І двічі або тричі він розорювався, то про нього казали: відомий банкрут,— далеко про нього слава йшла.

— А я думав, що він з простих був,— сказав Джозеф.

— Та ні, банкрут. А певно, купу грошей заборгував сріблом і золотом.

Тут бровар замовк, і пан Коган підморгнув товариству і повів далі.

— Так от, уявіть собі, важко навіть і повірити, цей самий чоловік, батько нашої панни Евердін, виявився потім дуже непостійним і зраджував дружину. І хоч сам на себе лютував, та нічого з собою вдіяти не міг. Ото так був кохав її всією душею, а не міг утриматися. Він якось раз мені сам у цьому зізнався, і вже так себе гірко картав. «Знаєш, Когане, каже, вродливішої жінки й на світі немає, але від того, що вона моя законна дружина і на віки вічні до мене приліплена, мене, грішного, на манівці й тягне, і ніяк я з собою впоратися не можу». Але потім він ніби від цього вилікувався, а знаєте як? Ото було ввечері замкнуть вони свою майстерню і залишаться вдвох, а він їй тут-таки велить обручку зняти і називає її колишнім дівочим ім'ям, а сам уявляє, ніби вона не дружина йому, а кохана. І як ото уявив він, що він з нею не в шлюбі живе, а перелюб чинить, відтоді у них все знову, як і раніше, пішло, один на одного дивляться та милуються!

— В отакий безбожний спосіб! — пробурмотів Джозеф Пурграс.— Щастя велике, що милостиве провидіння його від спокуси утримало! Могло бути гірше. Так і пішов би манівцями, а там і геть пустився берега!

— Тут справа така,— втрутився Біллі Смолбері.— Чоловік і розуміє, що не слід йому так чинити, а тягне його, і нічого він проти цього вдіяти не може.

— Отож він зовсім виправився, а під старість і геть набожний став. Подейкують, ніби він ще раз, наново до віри долучився, весь обряд над собою повторив, потім під час богослужіння так голосно викрикував «амінь», що його краще, ніж паламаря, чутно було. І ще приохотився він спасенні віршики з надгробних плит списувати. І церковний збір збирав, з татцю ходив, коли «Світе тихий» співали, і дітей позашлюбних у бідняків хрестив; а вдома у нього на столі завжди церковна кварта стояла, як хто зайде, він тут-таки з нього і злупить гріш. А дітлахам з сиротинцю, як ото в церкві пустують, бувало, так вуха намне, що вони ледве на ногах стоять; та й багато він всяких милосердних справ робив, як личить побожному християнину.

— Та він уже на ту пору тільки про побожне і думав,— сказав Біллі Смолбері.— Якось раз пастор Сердлі зустрівся з ним і каже йому: «Доброго ранку, пане Евердін, днина ж яка гожа сьогодні!» А він йому у відповідь: «Амінь»,— бо як побачив пастора, вже ні про що інше, крім божистого, і думати не може. Справжнім християнином став.

— А донька їхня тоді ще геть непоказна була,— зауважив Генері Фрей.— Хто б подумав, що вона такою красунею стане?

— Якби ще й характер у неї такий красний був!

— Еге ж... Тільки на фермі, видно, управитель буде орудувати, та й нами, грішними, теж. Е-ех! — і Генері іронічно посміхнувся.

— От уже цей на християнина так само схожий, як чорт у клобуці на ченця,— багатозначно додав Марк Кларк.

— Еге ж, він такий,— сказав Генері, даючи зрозуміти, що тут, власне, зубоскалити нема чого.— Мені думається, він без обману не може: що в будні, що в неділю — збреше без докорів сумління.

— Оттак-пак! Що ви кажете? — здивувався Габріель.

— А те, що є! — відказав саркастично настроєний Генері.— Всякі на світі люди бувають, є гірші, є трохи краще, але вже цей — не доведи, Господи...

Габріель подумав, чи не пора перевести розмову на щось інше.

— А вам, пане броварю, скільки років, що вже і сини ваші похилого віку? — запитав він.

— Тато у нас такий старий, що вже й не пам'ятає, скільки йому років, еге, татку? — сказав Джейкоб.— А вже до чого зігнувся за останній час,— провадив він, оглядаючи батьківську поставу,— то вже, як мовиться, в три погібелі!

— Зігнуті довше живуть! — невдоволено відтяв бровар.

— А чом би вам, тату, й не розповісти вівчарю про себе, про ваше життя, йому ж цікаво послухати — правда, вівчарю?

— Ще й як! — з такою поспішністю відгукнувся Габріель, наче все життя тільки й мріяв про це. — Справді, скільки ж вам може бути років?

Бровар неквапливо відкашлявся для більшої урочистості та, втупившись у жар, заговорив з такою незвичайною повільністю, яка виправдовується тільки в тих випадках, коли слухачі, сподіваючись почути щось винятково важливе, готові пробачити оповідачеві всі дивацтва, аби лиш він розповів усе до кінця.

— От уже не пригадаю, в якому я році народився, але якщо покопатися в пам'яті та згадати місця, де я жив, то, може, воно до того і прийде. У Верхніх Загатах, он там, — він кивнув на північ, — я жив змалку до одинадцяти років, потім сім років у Кінгсбері жив він кивнув на схід, — там я на броваря і вивчився. Звідти подався в Норком і там, — двадцять два роки в броварні працював і ще двадцять два роки брукву копав і збіжжя вирощував. Тебе, мабуть, і на світі не було, пане Оук, а я вже цей Норком як свої п'ять пальців знав... — (Оук чемно усміхнувся, щоб показати, що він охоче вірить). — Потім чотири роки броварством займався в Дерновері й чотири роки брукву копав; потім до чотирнадцяти разів по одинадцять місяців на ставку млина в Сен-Джуді працював, — (кивок на північно-північний захід). — Старий Твілз не хотів наймати мене більш ніж на одинадцять місяців, щоб я не здався під парафіяльну опіку, якщо, не дай Боже, калікою стану. Потім ще три роки в Мелстоці працював, а тут тридцять один рік на Стрітєннє буде. Скільки ж воно всього виходить?

— Сто сімнадцять! — хихикнув якийсь дідок, що досі сидів непомітно в куточку і не подавав голосу.

— Ну от, значить, стільки мені й років.

— Ну що ви, тату! — сказав Джейкоб.— Брукву ви садили й копали влітку, а солод взимку варили в ті ж роки, а ви їх по два рази рахуєте.

— Що ж я, по-твоєму, і зовсім не жив, еге? Ти, мабуть, скоро вже скажеш, що скільки він там прожив, і балакати нема про що!

— Ну цього вже ніхто не скаже,— спробував заспокоїти його Габріель.

— Ви, броварю, найстаріший поміж нами! — таким самим заспокійливим і разом з тим незаперечним тоном заявив Джан Коган.— Усі це знають, адже вам від природи отаке чудове здоров'я дісталось, що ви стільки років на світі живете, правда, добрі люди?

Заспокоєний бровар пом'якшав і навіть поблажливо пожартував над своїм довголіттям, сказавши, що кухоль, з якого вони пили, на три роки старший од нього.

І коли всі почали роздивлятися кухоль, у Габрієля Оука висунувся кінчик флейти з кишені його сорочки, і Генері Фрей вигукнув:

— То це, значить, вас я бачив у Кестербриджі, ви дмухали у цю велику сопілку?

— Мене,— почервонівши, підтвердив Габріель.— Лихо мене спіткало, люди добрі, от і мусив копійчину заробляти. Не завжди я таким бідняком був.

— Нічого, голубе! — сказав Марк Кларк.— Не варто засмучуватися, плюньте. Колись і ваш час

прийде. А ось якби ви нам пограли, ми були б вам дуже зобов'язані. Тільки, може, ви дуже втомилися?

— Вже я, мабуть, од самого Різдва навіть барабана не чув,— поскаржився Джан Коган.— А й правда, зіграйте нам, пане Оук.

— Чому ж не зіграти,— сказав Габріель.— Інструмент у мене не бозна який, та я залюбки зіграю.

І Оук заграв «Ярмаркового шахрая», і тричі повторив цю веселу мелодію, і під кінець так надихнувся, що в завзятих місцях поводив плечима, розгойдуючись усім тулубом і відбиваючи такт ногою.

— Гарно це у нього виходить — мастак він на флейті свистіти,— зауважив молодий хлопець, що нещодавно одружився, особа настільки непримітна, що його знали лише як чоловіка Сьюзен Толл.— У мене б так не вийшло, хисту нема...

— Тямущий хлоп'яга, нам пощастило, що такий вівчар у нас буде,— сказав тихо Джозеф Пурграс.— Треба Богові дякувати, що він ніяких сороміцьких пісень не грає, а всі такі веселі та приємні! Ми за своїх дочок і дружин радіти повинні й Богові дякувати.

— Так, дякувати Богу! — притьмом виснував Марк Кларк, нітрохи не бентежачись тим, що з усього сказаного Джозефом до нього дійшло насилу кілька слів.

— Так,— провадив Джозеф, відчуваючи себе мало не пророком,— бо часи прийшли такі, що зло процвітає і обманутися можна в будь-якій людині, хоч вона і пристойна з вигляду, у білій накрохмаленій сорочці

й чисто поголена, хоч якийсь волоцюга в лахмітті, що промишляє коло застави.

— А я тепер ваше обличчя пригадую, вівчарю,— мовив Генері Фрей, придивляючись до Габрієля, який почав грати щось нове.— Тільки ви в свою флейту дмухнули, я тут-таки і визнав,— значить, ви і є той самий чоловік, який в Кестербриджі грав, от і губи у вас так само були випнуті, й очі, як у вішальника, витріщені...

— Але ж і справді прикро, що людина, коли на флейті грає, видається таким собі опудалом,— зауважив пан Марк Кларк, також оглядаючи критичним оком лице Габрієля, який зі страшенною гримасою, смикаючи головою і плечима, грав хорову пісеньку з «Добродійки Дюрден»^{*}.

— Ви вже не ображайтеся на хлопця, що він, такий грубіян, про вашу зовнішність судить,— тихенько сказав Габрієлю Джозеф Пурграс.

— Та ні, що ви,— посміхнувся Оук.

— Бо ви од природи,— розчулено-зачарованим тоном провадив Джозеф,— дуже гарний чоловік!

— Так, так, так,— підхопило товариство.

— Дуже вам вдячний,— зі скромною чемністю вихованого парубка сказав Оук і тут-таки вирішив про себе, що нізащо й ніколи не буде грати при Батшебі, виявляючи в цьому рішенні таку обачність, яку могла б виявити хіба що божественна Мінерва^{**}.

* Популярна пісня Генрі Гарингтона (1727-1816), яка з часом стала народною.

** Римська богиня мудрості.

— А от коли ми з дружиною вінчалися в норкомській церкві,— раптово вступаючи в розмову, сказав старий бровар, явно незадоволений тим, що мова йде не про нього,— то про нас казали, що вродливішої пари не бувало ще!

— Ох і змінився ти відтоді, броварю! — озвався чийсь голос, пройнятий такою щирою переконаністю, з якою людина висловлюється про щось само собою зрозуміле. Голос належав дідкові, що сидів ззаду і раз у раз намагався вкинути отруйне слівце і, приєднуючись іноді до загального сміху, намагався хихиканням приховати своє роздратування і заздрість.

— Та ні, зовсім ні,— заперечив Габріель.

— Ви вже більше не грайте, вівчарю,— благав чоловік Сьюзен Толл.— Мені треба йти, а коли музика грає, мене наче тримає щось тут. А якщо я піду й подумаю дорогою, що тут музика грає, а мене нема, то й геть можу засмутитися.

— А чого ти так поспішаєш, хлопче? — запитав Коган.— Ти, бувало, завжди мало не останнім ішов.

— Ну самі розумієте, братці, я нещодавно одружився, ну так воно... мій обов'язок... самі розумієте,— він аж затнувся від збентеження.

— Новий господар — новий порядок, як воно в прислів'ї говорить, так, чи що? — підморгнув Коган.

— Ха-ха! Та так воно і виходить,— сміючись, підхопив чоловік Сьюзен Толл, усім своїм виглядом даючи зрозуміти, що він такий самий, як і був, і нітрохи на жарти не ображається.

За ним незабаром пішов і Генері Фрей, а потім і Габріель з Джаном Коганом, який запропонував йому в себе заночувати. Але не минуло й кількох хвилин, решта теж підвелася і вже збиралася розходитися,— як раптом до броварні забіг Фрей.

Зловісно махаючи пальцем, він глянув на присутніх і випадково натрапив на фізіономію Джозефа Пурграса.

— Ох, що сталося, Генері? — простогнав Джозеф.

— Що там ще таке? — запитали Джейкоб і Марк Кларк.

— Управитель, Пеннівейс, що я казав, ага...

— А що, на місці зловили, хапнув щось?

— Авжеж, хапнув. Кажуть, панна Евердін після того, як повернулася додому, трохи згодом знову вийшла, як завжди, на ніч подивитися, чи все гаразд, і бачить: він по сходах з комори крадеться з повним мішком ячменю. Вона в нього, як кішка, вчепилася,— адже вона така! Як вона на нього накинулася, він, значить, і зізнався, що п'ять мішків з комори виніс. Це після того, як вона йому обіцяла, що в суд на нього не подасть. Ну, вона тут-таки його в шию і витурила. А тепер питається, хто ж у нас управителем буде?

Це було таке важливе питання, що Генері мусив хильнути з кварти, що він і зробив, та так ґрунтовно, що й не відривався, аж і дно стало видно у ній. Не встиг він поставити її на стіл, як до броварні прибіг чоловік Сьюзен Толл, теж насилу зводячи дух.

— Чули ви, що у нас кажуть?

— Це щодо управителя Пеннівейса?

— Та ні, не тільки про нього!

— Ні, не чули нічого, — відповіли всі хором.

— Ох і ніч видалася! — бурмотів Джозеф Пурграс, сплескуючи руками. — Недарма у мене в лівому вусі такий дзвін стояв, наче там дзвони калатали, і потім я ще сороку бачив...

— Фанні Робін ніде знайти не можуть, молодшу служницю панни Евердін. Вони там хотіли вже спати лягати, а її немає. Ну вони й не знають, що робити, бо як же вона до хати зайде... Може, й не тривожилися б, та вона останнім часом сама не своя ходила, і Меріан боїться, щоб вона, сердега, чогось не утнула собі...

— А що як вона згоріла! — вихопилося з запечених вуст Джозефа Пурграса.

— Та ні, вона, певне, втопилася! — сказав Толл.

— А може, батьковою бритвою той... — жваво уявивши собі всі подробиці, висловився Білл Смолбері.

— Так от, панна Евердін і бажає поговорити з ким-небудь з нас, поки ми ще не розійшлися. Тут ця історія з управителем, а тепер ще й з цим дівчиськом, господиня просто не при собі.

Всі подалися вгору по стежці до фермерського будинку, крім старого броваря, якого ніякі події — ні грози, ні грім, ні пожежа, — ніщо не могло витягнути з його нори. Звуки кроків уже завмерли вдалині, а він знай сидів на своєму місці, втупившись у полум'я червоними, запаленими очима.

З вікна спальні витнулися голова і плечі Батшеби, оповиті чимось білим.

— Є тут серед вас хто-небудь з моїх людей? — стурбовано запитала вона.

— Так, мем, кілька людей своїх, — відповів чоловік Сьюзен Толл.

— Завтра вранці нехай хтось із вас піде по навколишніх селах і попитає, чи не бачив хто дівчини, схожої на Фанні Робін. Зробіть це так, щоб не заводити розмов. Поки що немає причин бити на сполох. Може, вона пішла з дому, коли всі ми були на пожежі.

— Прошу пробачення, панно, — сказав Джейкоб Смолбері, — а може, у неї хлопець завівся... не упадав за нею хтось із юнаків нашої парафії?

— Не знаю.

— Та не чути було нічого такого, — пролунало кілька голосів.

— Ні, не схоже, — помовчавши, сказала Батшеба. — Якби був у неї кавалер, він би, напевно, з'явився тут, у маєтку, якщо це порядний хлопець. Але ось що мені здається дивним, — і це мене і турбує, — Меріан бачила, як вона виходила з дому роздягнена, в своїй хатній сукні й навіть без очіпка.

— А ви думаєте, панно, ви вже вибачте мою простоту, — провадив Джейкоб, — що молода жінка навряд чи піде на побачення з милим, не вбравшись як слід? — І, мабуть пошукавши у своїй пам'яті та згадавши дещо з свого особистого досвіду, додав: — Воно, звісно, правильно, не піде.

— А мені здається, у неї був із собою якийсь вузлик, тільки я не дуже придивлялася,— почувся голос із сусіднього вікна, мабуть, голос Меріан.— Але у неї в нашій парафії немає кавалера. Її хлопець у Кестербриджі живе, мені пам'ятається, він із солдатів.

— А ти знаєш, як його звати? — запитала Батшеба.

— Ні, не знаю; вона не казала.

— Може, мені з'їздити до Кестербриджа, в казарми...— запропонував Вільям Смолбері.

— Авжеж, якщо вона до завтра не повернеться, їдьте туди і постарайтеся відшукати його й поговорити з ним. Я відчуваю відповідальною за неї, тому що у неї немає ні рідних, ні друзів. Сподіваюся, що вона не потрапила в біду через якогось джигуна... А тут ще ця брудна історія з управителем... ну, про це я зараз не говоритиму...— (У Батшеби було стільки причин для занепокоєння, що, очевидно, їй не хотілося зараз з'ясовувати жодну з них).— Зробіть так, як я вам сказала,— звеліла вона, зачиняючи вікно.

— Зробимо, зробимо. Будьте певні, господине,— відгукнулися всі.

Лежачи тієї ночі в Когановій хаті з міцно заплющеними очима, Оук багато чого уявляв. Ніч тепер була для нього заповітною порою, бо вночі він аж надто яскраво малював собі Батшебу, і зараз, у темряві, ніжно вдивлявся в її образ. Рідко буває так, що муки безсоння відшкодовуються втіхами уяви, та, певне, тієї ночі так було з Габрієлем, бо щастя бачити її стерло попервах у його свідомості велику

відмінність поміж «бачити» і «володіти». Він уже думав про те, щоб привезти сюди з Норкома своє вбоге майно і книги «Найкращий супутник парубка», «Вірний путівник коновала», «Ветеринар», «Втрачений рай», «Шлях прочанина», «Робінзон Крузо», «Словник» Аша і «Арифметику» Вокінгема,— одне слово, всю свою бібліотеку. І хоча це було дуже обмежене читання, він читав так вдумливо й уважно, що мав з тих книжок більше зиску, ніж декотрі пестуни долі, що мають двісті ярдів полиць, заставлених томами.

Розділ ІХ

САДИБА. ВІДВІДУВАЧ. НАПІВЗІЗНАННЯ

Житло нової Оукової господині, Батшеби Евердін, у денному світлі являло собою стару кам'яницю у стилі раннього Ренесансу; з її пропорцій можна було сказати, що то був колись панський дім з невеликим маєтком зокóла, що, як часто воно буває, давно перестав існувати як самостійне володіння, розчинившись у просторих земельних угіддях відсутнього власника, які поєднували в собі декілька таких малих садиб.

Масивні камінні пілястри з канелюрами прикрашали його фасад, димарі над покрівлями виступали круглими або конічними вежками, а оздоблені віночками арки, що закінчувалися шпильями, та інші архітектурні деталі ще зберігали сліди свого готичного

походження. М'який брунатний мох стелився черепичним дахом, а з-під покрівлі низьких будов стирчали пучки повитиці. Посипана піском доріжка, що провадила від ганку до шляху, куди виходив дім, теж уся заросла мохом. І це, і якась сонна тиша, що тут панувала, тоді як друга половина дому, на противагу фасадів, кипіла пожвавленням, несамохіть наводило на думку, що життєве осереддя дому перемістилося на другий бік, обернувшись довкола своєї осі.

Жваві голоси лунали того ранку в горішніх покоях, куди провадили східці з мореного дуба, з перилами на грубих стовпах; перила ті були добротні й міцні, а східці весь час звивалися гвинтом, наче людина, що намагалася глянути собі через плече. Піднявшись нагору, ви відразу ж бачили, що підлога нерівна, вона то піднімалася горбом, то провалювалася, а зараз, коли з неї познімали килими, видно було, що вона поточена шашелями. Щоразу як відчинялися або зачинялися якісь двері, всі вікна відгукувалися дзвоном шибок; від швидких кроків або пересування меблів весь будинок починало трусити, і кожен крок супроводжувався рипінням, яке переслідувало вас, як привид.

У кімнаті, де лунали голоси, сиділи на підлозі Батшеба і її приятелька Лідді Смолбері — вони вибирали папери, книги і пляшечки з купи різного мотлоху, який вони викинули з комори. Лідді, броварева правнучка, була майже одноліткою Батшеби, а гоже личко її могло б залюбки бути рекламою з зображенням веселої сільської дівчини. Витонченість, якої,

можливо, бракувало їй рисам, щедро відшкодовувалась багатством барв; нині, в цей зимовий день, найніжніший рум'янець на м'якій округлості щік викликав у пам'яті картини Терборха і Герарда Доу*, і, як на портретах цих великих колористів, дівчина була приваблива, хоч аж ніяк не вирізнялася довершеною красою.

Вона була дуже вразлива і чуйна, та не така метка, як Батшеба, часом у ній відчувалася навіть якась статечність, може, і притаманна їй, та більше ніж наполовину засвоєна задля годиться, з почуття обов'язку.

У прохилені двері чутно було, як шурують підлогу, і вряди-годи в полі зору з'являлася поденниця Меріан Моні з круглою як диск мармизою, зморщеною не так од віку, як від збентеженого розглядання віддалених предметів. Варто було тільки згадати про неї, і мимоволі кортіло всміхнутися, а коли ви намагаєтесь її уявити, то бачите просто себе рум'яне печене яблуко.

— Перестаньте-но шкребти,— сказала Батшеба через двері.— Мені щось почулося.

Меріан завмерла зі щіткою в руках.

Тепер уже виразно чути було тупіт, що наближається до будинку з боку фасаду; тупіт сповільнився, зі стуку підків чути було, як хтось заїхав у ворота і — це вже було зовсім ні на що не схоже — доріжкою підїхав до самого ганку. У двері постукали кінчиком нагая чи ціпком.

* Герард Терборх (1617-1681) і Герард Доу (1613-1675) — голландські художники.

— Яке нахабство! — гучно прошепотіла Лідді.— Підїхати на коні до самого ганку? Що, він не міг зупинитися біля воріт? Господи Боже, та це якийсь джентльмен. Я бачу криси його капелюха.

— Помовч! — сказала Батшеба.— Чому пані Коган не йде відчиняти?

Тра-та-та! — забарабанили у вхідні двері.

— Меріан! Підіть ви! — благально сказала Батшеба, схвильована передчуттям усяких романтичних можливостей.

— О панно! Ви тільки подивіться на мене!

Батшеба ковзнула поглядом по Меріан і нічого не відповіла.

— Лідді, піди відчини,— сказала вона.

Лідді підвела високо вгору по лікті замурзані руки і благально подивилася на господиню.

— Ну от, пані Коган пішла! — сказала Батшеба і полегшено зітхнула.

Двері відчинили, і чийсь низький голос запитав:

— Панна Евердін вдома?

— Зараз дізнаюся, сер,— відповіла пані Коган і через хвилину з'явилася в кімнаті.— Ну треба ж, як на зло, завжди зі мною так виходить,— сказала вона, бо руки її були обліплені тістом.— Насилу почну збивати пудинг і руки у мене по лікті в борошні, як обов'язково щось трапиться: або ніс у мене засвербить, аж упину нема, помри, а почухати повинна, або хтось постукає. Пан Болдвуд запитує, чи може він побачити панну Евердін.

— Не можу ж я прийняти його в такому вигляді, — сказала Батшеба. — Що робити?

На фермах у Ведербері ще не увійшло у звичку казати, що господарів немає вдома, тому Лідді запропонувала:

— Скажіть, що ви вся замурзана, дивитися страшно...

— Авжеж, так і можна сказати, — окинувши її критичним поглядом, підтвердила пані Коган.

— Скажіть, що я не можу його прийняти — і все.

Місіс Коган зійшла вниз і передала відповідь так, як їй було доручено, але, не втримавшись, додала:

— Панна протирає пляшки, сер, вся замурзалася, дивитися страшно, ось чому вона й не може.

— Ну добре, — байдуже озвався низький голос. — Я тільки хотів запитати, чи чути щось про Фанні Робін?

— Нічого, сер, але, може, сьогодні ввечері почуємо. Вільям Смолбері поїхав у Кестербридж, де, кажуть, її хлопець мешкає, а люди по всій окрузі питають.

Коли вона замовкла, почувся стукіт копит і двері зачинилися.

— Хто це такий — пан Болдвуд? — запитала Батшеба.

— Джентльмен-орендар у Малому Ведербері.

— Одружений?

— Ні.

— Скільки йому років?

— Років сорок, напевно, гарний такий, тільки суворий з вигляду, але багатий.

— Треба ж таке! Завжди у мене якісь оказії, не одне, так інше! — жалібно сказала Батшеба. — А чому він питав про Фанні?

— Та тому, що вона сиротою зростала і нікого у неї близьких не було, він її і в школу віддав, а потім до вашого дядька влаштував. Він добрий чоловік, але не доведи, Господи!..

— А що таке?

— Для жінки — безнадійна справа! Хоч як упадали коло нього всі дівчата з нашої округи, зі шляхетних сімей і прості! Джейн Паркінс два місяці за ним, як тень, назирці ходила, і обидві панни Тейлорс рік цілий по ньому побивалися, а донька фермера Айвіс скільки сліз пролила, двадцять фунтів стерлінгів заради нього на вбрання, і все дарма, наче у вікно ті грошенята викинула!

Тієї миті нагору видряпався східцями якийсь малюк. То була дитина Коганів, а те прізвище поширене було в тій місцевості, як ото назви Авон і Дервент серед англійських річок.

— А у мене є пенні,— сказав співуче юний Коган.

— Он як? А хто тобі його дав, Тедді? — Запитала Лідді.

— Мій-стер Болд-вуд! Він дав мені пенні за те, що я відчинив йому ворота.

— А що він тобі сказав?

— Він сказав: «Куди ти квапишся, хлопчино?» — а я сказав: «До панни Евердін, ось куди»; а він сказав:

«Вона поважна жінка, та панна Евердін?» — А я сказав: «Так».

— Навіщо ж ти так сказав?

— А він дав мені пенні!

— Як у нас все сьогодні недобре виходить! — невдоволено сказала Батшеба, коли малюк утік. — Ідіть, Меріан... або кінчайте мити підлогу, або займіться чимось. Вам у ваші роки слід було б заміжною бути, жити своїм життям, а не поратися у мене тут.

— Ваша правда, панно. Але ж, бачте, яке лихо: сваталися до мене бідняки, а я носа задираю... а трохи багатші на мене і дивитися не хотіли, от я і лишилася сама як палець.

— А вам пропонували руку і серце, панно? — набравшись сміливості, запитала Лідді, коли вони лишилися наодинці. — Мабуть, від женихів відбою не було?

Батшеба мовчала і, здавалося, не хотіла відповідати, але спокуса похвалитися — бо ж вона справді мала на це право — була занадто сильна для її дівочого марнославства, і вона не втрималася.

— Один хлопець колись дуже домагався моєї руки, — сказала вона недбалим тоном великосвітської жінки, і в пам'яті її постав колишній Габріель Оук, коли він ще був фермером.

— Це, мабуть, так приємно! — вигукнула Лідді, показуючи всім своїм виглядом, що вона уявляє, як це все було. — А ви йому відмовили?

— Він мені не годився.

— Це, мабуть, щастя, коли можна дозволити собі відмовити, бо, знаєте, як воно в більшості дівчат буває — раді-радісінькі, як хтось запропонує вийти заміж, навіть спасибі скажуть. Уявляю, як ви йому відтяли: «Ні, сер, ви мені не рівня! Он кращі моєї руки просять, вам до них як до неба!» А ви в нього не були закохані, панно?

— Ні-і! Але він мені трохи подобався.

— І зараз подобається?

— Ну звісно, ні. Що це там, чиїсь кроки?

Лідді схопилася і підбігла до вікна, що виходило на задній двір, над яким зараз уже висіли сутінки. До чорного ходу наближалася ціла юрма селян. Цей повільний ланцюг, що складається з окремих ланок, рухався як одне ціле, як-от дивні морські створіння, відомі під назвою сальпової колонії*, які, відрізняючись один від одного будовою, рухаються, підкоряючись єдиному імпульсу, загальному для всієї колонії. Одні були в своїх звичайних білих полотняних сорочках, інші в рядняних свитах, залатаних на грудях, на спині, на рукавах та на плечах. Позаду йшли молодиці в дерев'яних черевиках, що скидалися на калоші.

— Орда на нас ціла йде,— притулившись носом до шибки, сказала Лідді.

— Дуже добре. Меріан, ідіть униз і затримайте їх на кухні, поки я піду переодягнутися, а потім проведіть їх до мене в залу.

* Сальпи — клас морських вільноплаваючих тварин.

РОЗДІЛ Х

ПАНІ ТА ПРАЦІВНИКИ

За півгодини ретельно одягнена Батшеба увійшла в супроводі Лідді до парадної зали, де на довгій лаві уже сиділи всі наймити. Батшеба сіла за стіл, розгорнула облікову книжку і, взявши в руку перо, поклала біля себе брезентову торбу з грошима, витрусивши з неї спочатку невелику купку монет. Лідді вмостилася поруч і почала шити; час до часу вона відривалася від шиття і поглядала навсбіч або з виглядом своєї людини в домі, що користується особливими правами, брала в руки монету з купки, що лежала на столі, й уважно роздивлялася її, причому на обличчі її в цей час було ясно написано, що вона дивиться на неї винятково як на витвір мистецтва, а не як на гроші, які їй хотілося б мати.

— Перш ніж почати, — сказала Батшеба, — я хочу з вами поговорити про дві справи. Перше, це те, що управитель звільнений за крадіжку і що я вирішила тепер обійтися без управителя, керуватиму фермою сама, своїм розумом і руками.

З лави досить виразно долинуло здивоване «ого!».

— Друге ось що: дізналися ви щось про Фанні?

— Нічого, панно.

— А зроблено що-небудь, щоб дізнатися?

— Я зустрів фермера Болдвуда, — сказав Джейкоб Смолбері, — і ми разом з двома його людьми обнишпорили дно Ньюмільського ставка, але нічого не знайшли.

— А новий вівчар допитувався в «Оленячій голові» в Ялбері, думали, може, вона там ночувала, але ніхто її там не бачив,— сказав Лейбен Толл.

— А Вільям Смолбері не їздив у Кестербридж?

— Поїхав, панно, тільки він ще не повернувся. Години до шостої обіцяв бути.

— Зараз за чверть шоста,— сказала Батшеба, глянувши на годинника.— Значить, він ось-ось має повернутися. Ну, а тим часом,— вона зазирнула в облікову книжку,— Джозеф Пурграс тут?

— Так, сер, тобто, панно, я хотів сказати,— озвався Джозеф.— Я самий і є Пурграс.

— Хто ви такий?

— Та ніхто, по совісті сказати, а як люди скажуть — не знаю, ну їм видніше.

— Що ви робите на фермі?

— Вожу всілякі вантажі, сер, а під час посіву ганяю граків і горобців з поля, ще допомагаю свиней різати.

— Скільки вам належиться?

— Дев'ять шилінгів дев'ять пенсів, сер, пробачте, панно, та ще півпенса замість того негодящого, що я минулого разу отримав.

— Правильно, й ось вам ще десять шилінгів на додачу, подарунок від нової господині.

Батшеба трохи зашарілася від того, що їй було ніяково виявляти щедрість на людях, а Генері Фрей мовчки висловив свій подив, звівши брови і розчепіривши пальці.

— Скільки вам належиться — ви, там у кутку, як вас звати? — провадила Батшеба.

— Метью Мун, панно,— відгукнулася якась дивна постать у сорочці, яка висіла на ній, як на вішаку.

— Метью Марк, ви сказали? Говоріть же, я не збираюся вас кривдити! — лагідно додала юна фермерка.

— Метью Мун, панно,— поправив Генері Фрей ззаду.

— Метью Мун,— повторила Батшеба, пробігаючи блискучими очима список у книзі.— Десять шилінгів два з половиною пенси, правильно тут підраховано?

— Так, панно,— ледь чутно пробелькотів Метью, і голос його був схожий на шурхіт сухого листа.

— Ось, і ще десять шилінгів. Наступний, Ендрю Ренді, ви, здається, щойно найнялися до нас. Чому ви пішли з вашого останнього місця?

— Пр-пр-про-шш-шу, п-панно, пр-прр-прр-ошш...

— Він заїка,— знизивши голос пояснив Генері Фрей,— його звільнили, бо він тільки тоді виразно говорить, коли лається, ось він, значить, свого фермера так і висварив, сказав йому, що він, мовляв, сам собі господар. Він, панно, лаятися може не гірше нас з вами, а говорити так, щоб не спотикаючись,— це в нього ніяк не виходить.

— Ендрю Ренді, ось те, що вам належиться,— гаразд, дякувати закінчите післязавтра.

— Муза Міллер... о, та тут ще інша, Німфа — обидві жінки, треба думати?

— Так, панно, ми тут,— пронизливо вигукнули обидві.

— Що ви робите на фермі?

— Сміття збираємо, снопи в'яжемо, курей і півнів з городів кишкаємо, землю для ваших квіточок копаємо.

— Гм... Зрозуміло. Як вони, нічого ці жінки? — тихо запитала вона у Фрея.

— Ох, не питайте, панно! Недолугі молодички, шльондри обидві, яких світ не бачив! — пошепки сказав Генері.

— Сядьте.

— Це ви кому, панно?

— Сядьте.

Джозеф Пурграс ззаду на лаві навіть пересмикнувся весь і в роті у нього пересохло від страху, коли він почув короткий наказ Батшеби і побачив, як Генері, зіщулившись, відійшов і сів у кутку.

— Тепер наступний. Лейбене Толл, ви залишаєтеся працювати в мене?

— Мені байдуже, у вас чи у кого іншого, панно, аби платили добре,— відказав хлопець.

— Правильно, людині жити треба! — пролунало з того кінця залу, де щойно увійшла якась жінка.

— Хто ця жінка? — запитала Батшеба.

— Я його законна дружина,— зухвало відповів той самий голос.

Власниця цього голосу видавала себе за двадцятип'ятирічну, виглядала на тридцять, знайоми казали, що їй тридцять п'ять, а насправді їй було

сорок років. Ця жінка ніколи не дозволяла собі, як деякі інші молоді дружини, виявляти на людях подружню ніжність, може, тому що у неї цього і близько не було.

— Отакої,— сказала Батшеба.— Ну що ж, Лейбене, залишаєтеся ви у мене чи ні?

— Авжеж, панно! — знову пролунав пронизливий голос законної дружини.

— А він може сам за себе говорити?

— Що ви, панно! Він — знаряддя,— відказала дружина.— Так, може, й нічого, а насправді дурний мов ступа.

— Хе-хе-хе! — захихотів молодий, аж перехнябившись від зусилля показати, що він нітрохи не образений таким ставленням, бо, як ото кандидат до парламенту під час виборчої кампанії, добротливо зносив усі образи і прокльони.

Отак вона викликала усіх наймитів.

— Ну, здається, я покінчила з вами,— сказала Батшеба, згорнувши книжку й відкидаючи з чола пасмо кіс.— Що, Вільям Смолбері повернувся?

— Ні, панно.

— Новому вівчарю треба підпaska дати,— подав голос Генері Фрей, знову намагаючись потрапити в наближені й посуваючись бочком до стільця Батшеби.

— Так, певна річ. А кого йому можна дати?

— Каїн Болл дуже непоганий хлопчина,— сказав Генері,— і вівчар Оук не нарікатиме, що він ще малий,— додав він, з вибачливою посмішкою

повернувшись до вівчаря, який зупинився біля дверей, згорнувши на грудях руки.

— Ні, я проти цього не заперечую,— сказав Габріель.

— Як це йому таке ім'я дали? — запитала Батшеба.

— Бачите, мем, мати його бідна жінка була, неграмотна. Святе Письмо погано знала, от і помилилася, коли хрестила, думала, це Авель Каїна вбив, ну і назвала його Каїном. Священик її поправив, та запізно; з книги церковної ніяк не можна нічого викреслити. Звісно, це нещастя для хлопчика.

— Справді, нещастя.

— Ну та ми називаємо його Кайні. А мати його, бідна вдова, так побивалася, так побивалася, всі очі собі виплакала. Батько з матір'ю у неї зовсім нехрещені були, ні до церкви, ні в школу її не посилали, отак воно і виходить, панно, що гріхи батьків падають на дітей.

І Фрей скорчив сумну гримасу, яку годиться мати на обличчі, коли нещастя, про яке йде мова, не зачіпає твоїх близьких.

— Так, дуже добре, нехай Кайні Болл буде підпаском. А ви свої обов'язки знаєте, вам усе ясно,— я до вас звертаюся, Габріелю Оук?

— Так, усе ясно, дякую вам, панно Евердін,— відповів Оук, не відходячи від дверей.— Якщо я чогось не знатиму, то запитаю.

Він був приголомшений її зимним тоном. Звісно, нікому й на думку на спало б, що Оук і ця красуня,

перед якою він зараз шанобливо стояв, могли бути колись знайомі. Але, можливо, ця її манера триматися була неминучим наслідком збагачення, яке привело цю дівчину в маєток з великими угіддями.

За дверима в передпокої почулися тяжкі неквапливі кроки.

— От і Біллі Смолбері повернувся з Кестербриджа! — вигукнули всі хором.

— І що ви там дізналися? — запитала Батшеба, потому як Вільям, дійшовши до середини зали, дістав з капелюха носовичок і ретельно втер собі лоба.

— Я б раніше повернувся, панно, таж негода, — сказав він, важко тупнувши спочатку одною, а потім і другою ногою; тут усі побачили, що чоботи його обліплени снігом.

— Давно збирався і, бач, випав-таки! — сказав Генері.

— А що ж із Фанні? — запитала Батшеба.

— Так от, панно, якщо так відверто сказати, втекла вона з солдатами.

— Не може бути, така скромна дівчина!

— Я вам зараз усе як є розповім. Я в Кестербриджі просто в казарми подався, от вони мені там і сказали, що одинадцятий драгунський полк нещодавно з постою знявся, а на його місце інші війська прийшли. А одинадцятий минулого тижня на Мелчестер виступив, а там, може, і ще куди далі рушить. Наказ їм від начальства неждано-негадано прийшов, — ну так уже воно, видно, належиться, — вони, кажуть, й отямитися не встигли,

миттю знялися, та й виступили. Кажуть, повз нас ішли.

Габріель слухав з цікавістю.

— Я бачив, як вони йшли,— сказав він.

— Так,— провадив Вільям,— кажуть, вони там по головній вулиці отак хвацько гарцювали, та ще з музикою, і співали: «Покинув я дівча». А вже сурмачі як старалися і барабан так гудів, що, кажуть, все нутро в людей переверталось, а дівки їхні в корчмі, кажуть, аж слізьми обливалися...

— Але ж вони не на війну пішли?

— Ні, панно, але їх відправили на місце тих, кого, може, й на війну послали, а вже воно там одне з іншим ого як близько пов'язано. Тут я, значиця, і вирішив, що Фаннін хлопець не інакше як у тому самому полку, а вона, значить, за ним і пішла. Оце воно, панно, все як по писаному і виходить.

— А ви його прізвище дізналися?

— Ні, панно, ніхто не знає. Схоже, він не простий солдат.

Габріель замислено мовчав: у нього з цього приводу були певні сумніви.

— Ну, сьогодні ми навряд чи що-небудь ще дізнаємося, сказала Батшеба.— Але так чи інак, нехай хтось із вас збігає зараз-но до фермера Болдвуда і розповідь йому те, що ми тут чули.

Вона підвелася, але перш ніж піти, звернулася до присутніх з маленькою промовою; вона виголосила її з великою гідністю, а її чорна сукня додавала їй ваги і значущості.

— Так от знайте, тепер у вас замість господаря буде господиня. Я ще сама не знаю ні своїх сил, ні здібностей у фермерському ділі, але я буду старатися щомога, і якщо ви будете добре мені служити, так само буду служити вам і я. А якщо серед вас є ще шахраї та злодюги (сподіваюся, що ні), нехай вони не думають, що я, жінка, не розберу, що добре, а що погано.

Усі: — Ні, панно.

Лідді: — Чудово сказано.

— Ви ще не встигнете очі розплющити, а я вже буду на ногах, я буду на полі, ще ви не встанете, ви тільки на поле вийдете, а я вже снідатиму. Дивіться, я ще вас усіх здивую.

Усі: — Так, панно.

— Ну, а поки що до побачення.

Усі: — До побачення, панно.

І господиня вийшла з-за столу і попрямувала до виходу, підмітаючи долівку шлейфом своєї чорної шовкової сукні й тягнучи за собою соломинки, що почіплялися за неї.

Переїнявшись тією відповідною до нагоди важливістю, Лідді простувала за нею — не так велично, але, в усякому разі, наслідуючи її. Двері за ними зачинилися.

РОЗДІЛ XI

БІЛЯ КАЗАРМИ. СНІГ. ЗУСТРІЧ

У пізню вечірню годину, в хуртовину, сумна околиця одного маленького містечка і військового

розквартирування за декілька миль на північ од Ведербері становила собою неймовірно безрадісне видовисько, якщо можна тільки назвати видовиськом щось таке, що складається головно з п'їтьми.

Перед нами битий шлях, проторований по берегу річки, о лїву руч од нього — високий камінний мур, о праву руч — гола рівнина, луки, мочарища, а вдалині на овиді — хвилясті контури гір.

У такій місцевості перехід від одної пори року до іншої не впадає в око, як ото буває десь у лісі. Проте для спостережливої людини він очевидний. Відмінність лише в тому, що зміни, які відбуваються на очах, не такі звичні та звичайні, як поява й опадання листя. Багато що відбувається не так непомітно і поступово, як можна подумати, спостерігаючи цю сонну рівнину чи луку. Кожен крок близької зими карбується тут чітко і гостро — поховалися гадюки, потьмяніла, погубила свої віяла папороть, наповнилися водою мочажини, поповзла імла, і все завіяло снігом.

Тїєї завершальної стадії рівнина сягнула сьогодні ввечері, й уперше за цю зиму її нерівності прибрали невиразної, позбавленої контурів форми. Величезна, запнута імлою баня небес здавалася осілим склепінням велетенської печери, що знай осїдає й далі; і вас несамохїть охоплював страх, що ця снігова підкладка неба і снігова запона, що огортає землю, незабаром зімкнуться в одну суцїльну масу й поміж ними не залишиться ніякого повітряного простору.

Лїворуч од шляху тягнулася пласка смуга — річка, за нею виступало щось прямовисне — стїна,

і все воно було огорнуте пільмою. Верх тієї будівлі ряснів клинцями і зубцями димарів, а на фасаді насилу мріли довгасті прямокутники вікон.

Хуртовина потроху вщухала. Вже не двадцять сніжинок падало, а десять, аж замість десяти почала лягати додолу одна. Незабаром покрай шляху, біля самої води, з'явилася якась постать.

Ішла вона поволі, та без особливих зусиль, бо снігу під ногами, хоч і випав він раптово, було небагато. Вона йшла і примовляла:

— Один, два, три, чотири, п'ять...

Після кожного слова постать ступала декілька кроків. Тепер можна було здогадатися, що вона рахувала вікна, і п'ять означало п'яте вікно скраю.

Тут постать зупинилася і стала мало не вдвічі менша. Ось вона схилилася, і снігова грудка полетіла через річку до п'ятого вікна. Вона вдарилася в стіну нижче від наміченої цілі.

Потім була зроблена ще одна спроба, і ще, і ще, аж уся стіна вкрилася сніговими цятками. Коли ж це одна сніжка таки поцілила у вікно.

Воно відчинилося, і пролунав голос:

— Хто це?

Голос був чоловічий і нітрохи не здивований.

Високий мур був стіною казарми, а оскільки до шлюбів у війську ставилися поблажливо, то побачення через річку були ділом звичайним.

— Це сержант Трой? — тремтячим голосом запитала тінь на снігу.

Ця істота була така схожа на тінь, а той, нагорі, до такої міри злився з самою будівлею, що здавалося, стіна веде розмову зі снігом.

— Так,— обережно відповіли зверху з темряви.— А хто ви, як вас звати, дівчино?

— О Френку, хіба ти не впізнаєш мене? Я твоя дружина, Фанні Робін.

— Фанні! — здивовано вигукнула стіна.

— Так,— пробелькотіла дівчина, ледве зводячи дух від хвилювання.

Щось було в тоні дівчини таке, що не зовсім нагадує мову законної дружини, а в голосі чоловіка — мову законного чоловіка. Діалог продовжувався.

— Як ти дісталася сюди?

— Я запитала, яке вікно твоє. Не гнівайся на мене.

— Я не чекав тебе сьогодні ввечері. По правді сказати, мені й на думку не спадало, що ти можеш прийти. Це просто диво, що ти мене розшукала. Я завтра чергую.

— Ти ж сам сказав, щоб я прийшла.

— Та я просто так сказав...

— Я зрозуміла, що можу прийти. Але ж ти радий бачити мене, Френку?

— О так, звісно.

— Ти можеш вийти до мене?

— Ні, люба Фанні, геть не можу. Вже відбій давно просурмили, ворота зачинені, а перепустки у мене немає. Ми тут усе одно як у в'язниці до завтрашнього ранку.

- Значить, я тебе не побачу? — голос її затремтів, у ньому був глибокий відчай.
- Як же ти дісталася сюди з Ведербері?
- Частину шляху я йшла пішки, ще трошки мене підвезли.
- Оце диво!
- Так, я і сама дивуюся. Френку, коли це буде?
- Що?
- Те, що ти обіцяв.
- Я щось не пам'ятаю.
- Ні, ти пам'ятаєш! Не кажи так. Якби ти знав, як мені важко. Ти змушуєш мене казати про те, про що ти мав би заговорити перший.
- А хіба не байдуже... скажи ти!
- Ох, невже мені доведеться... Френку, ти... коли ми з тобою одружимося, Френку?
- А, ось ти про що. Ну знаєш, ти спочатку повинна подбати про весільну сукню.
- У мене є гроші. Це буде за церковним оголошенням чи за свідченням?
- Гадаю, за оголошенням.
- А ми з тобою в різних парафіях.
- Хіба? Ну і що ж?
- Я живу в парафії Святої Марії, а у вас тут інша. Значить, оголосити повинні і там, і тут.
- Це такий закон?
- Так. Ох, Френку, я боюся, ти вважаєш мене настирливою. Благаю тебе, любий Френку, не думай цього, я так тебе люблю. І ти стільки разів казав, що одружишся зі мною... а я... я...

— Ну не плач, що ти! Оце вже зовсім нерозумно. Коли я казав, значить, так воно і буде.

— То я можу подати на оприлюднення у себе в парафії, а ти подаси у себе?

— Так.

— Завтра?

— Ні, не завтра. Ми зробимо це за кілька днів.

— У тебе є дозвіл від командування?

— Ні, поки що немає.

— Ох, ти ж мені сам казав, що ти його ось-ось отримаєш, ще коли ви стояли в Кестербриджі.

— Справа в тому, що я просто забув запитати. Я ж не думав, що ти прийдеш, для мене це така несподіванка.

— Так, так, правда. Я знаю, це недобре, що я тобі так дошкуляю. Я зараз піду. А ти прийдеш до мене завтра на Норс-стріт, будинок пані Твілз, правда? Мені не хочеться ходити до вас у казарми. Тут стільки повій, і мене за таку вважають.

— Я прийду до тебе, люба. Добраніч.

— На добраніч, Френку, на добраніч!

І знову грюкнуло вікно. Маленький клубочок рушив у темряву, а коли він уже майже минув казарму, за стіною почулися приглушені вигуки.

— Ого, сержанте, ого-го! — потім пролунав протестуючий голос, і все це потонуло в шаленому реготі, здавленому реготі, який уже важко було відрізнити від тихого хлюпотіння річки.

РОЗДІЛ XII

ФЕРМЕРИ. ПРАВИЛО. ВИНЯТОК

Першим наочним доказом того, що Батшеба вирішила взяти справу до своїх рук, була її поява на хлібному ринку в Кестербриджі.

Низьке просторе приміщення, вкрите колодами, що лежали на грубих стовпах, нещодавно здобуло почесне найменування Хлібної біржі й було напхом напхане чоловіками, що, зібравшись по двоє й по троє, палко переконували один одного, причому той, хто говорив, дивився кудись убік і, заскаливши одне око, скоса, потайці, стежив за тим, хто слухав. У більшості з них був у руках ясеновий ціпок, чи то для того, щоб спиратися на нього, чи для того, щоб тицяти у свиней, овець або спини роззяв — одне слово, у все, що заважало їм дорогою сюди. Під час бесіди кожен витинав з тим ціпком різні вправи: то закидав його за спину й, підклавши руки під кінці, згинав дугою, то тримав обіруч і згинав луком або гнув щосили об підлогу, а то квапливо пхав під пахву, коли доводилося застосовувати обидві руки, щоб висипати на долоню жменю збіжжя з торби зі зразками й відразу ж викинути те зерно додолу.

Поміж тих кременних фермерів вешталася жіноча постать — одна-єдина жінка у всьому приміщенні. Вона була гарно і вишукано вбрана. Рухалася вона поміж ними, наче легенька коляса поміж важкими хурами, голос її здавався ніжним співом поруч з їхнім грубим галасом, а її присутність тут

відчувалася, як свіжий подих вітру поміж розпеченими грубами.

В тому натовпі фермерів Батшеба знала хіба що дві-три душі, тож передовсім підійшла до них. Та якщо вже вона вирішила показати себе діловою жінкою, то треба було вступати в ділові стосунки і, зібравши всю свою мужність, вона почала звертатися й до інших, до людей, що про них вона тільки чула. В неї теж були з собою торбинки зі зразками збіжжя, й потроху вона навчилася висипати зерно на свою вузьку долоньку і спритно підносити його співрозмовникові.

Щось невловне у контурах її розтулених соковитих вуст, у зведених догори куточках рота, коли вона, зухвало захиливши голову, сперечалася з якимось рослявим фермером, свідчило про те, що в цій тендітній жіночці дримають багаті можливості, які можуть пустити її в ризиковані любовні авантюри, і що в неї вистачить сміливості кинутися у них стрімголов. Могло здаватися дивним, що ця квітуча, повна снаги і завзяття дівчина завжди дозволяла співрозмовникам висловити їхні міркування до кінця, перш ніж висувати свої. Коли виникали суперечки про ціни, вона твердо стояла на своїй ціні, як і годиться фермерові, та з властивою всім жінкам манерою наполегливо збивала ціну конкурентові. Але твердість її була не без поступливості, й цим вона відрізнялася від упертості, а в Батшебиній манері збивати ціну було щось наївне, що ніяк не узгоджувалося з її скнарністю.

Фермери, з якими вона не вела справ, питалися один у одного, хто це така. І чули у відповідь:

— Небога фермера Евердіна; успадкувала від нього ферму у Верхньому Ведербері; вигнала управителя і заявила, що буде орудувати сама.

І тоді, той, хто запитував, з сумнівом хитав головою.

— Еге, шкода, що вона така свавільна,— погоджувався співрозмовник.— Та ми тут маємо бути задоволені — вона, мов сонце ясне, сяє в нашому старому хліві. Авжеж, така гожа дівчина, її обов'язково хтось підхопить...

Численні свідоцтва її привабливості були особливо очевидні завдяки одному разючому виняткові. У жінки на такі речі наче очі на потилиці. Батшеба якимось чуттям, навіть не глянувши, відразу ж виявила в цій отарі шолудиву вівцю.

Спершу це трохи її збентежило. Вона мимохить зазначила собі декотрі риси зовнішності цього зухвальця. На взір то був джентльмен з чітко окресленим римським профілем, смаглявим обличчям, що на сонці здавалося аж бронзовим. Тримався він штивно, манери його були стримані. Та особливо вирізнявся він у цій юрмі завдяки почуттю власної гідності. Напевне, він нещодавно переступив поріг зрілості, за яким зовнішність чоловіка перестає мінятися десь років дванадцять-п'ятнадцять: це вік од тридцяти п'яťох до п'ятдесяťох, і йому могло бути десь у цих межах.

Можна прямо сказати, що одружені сорокарічні чоловіки дуже охоче задивляються на будь-які зразки вельми недосконалої жіночої вроди, які зустрічаються їм повсюдно. Можливо, усвідомлення того, що за

будь-яких обставин їм не загрожує страшна необхідність розплачуватися, вельми підвищує їхнє завзяття. А Батшеба була твердо упевнена, що цей нечулий суб'єкт не одружений.

Коли торги на біржі скінчилися, вона поспішила до Лідді, що чекала її коло жовтої брички, якою вони приїхали до міста. Лідді відразу ж запрягла коника, і вони покотили додому. Батшебині покупки — чай, цукор, сувої тканини — височіли на задку і всім своїм виглядом показували, що вони є власністю цієї юної пані-фермерки, а не бакалійника чи ткача.

— Ну, от я і відмучилася, Лідді. Далі буде не так важко, тому що вони вже звикнуть бачити мене тут. Але сьогодні було просто страшно, все одно що стояти під вінцем — усі так і дивляться на тебе!

— А я знала, що так буде, — сказала Лідді. — Чоловіки такі нахаби — їм тільки б на вас і видивлятися.

— Але там був один розсудливий чоловік, він навіть жодного разу не наважився поглянути на мене, — вона повідомила це Лідді в такій формі, щоб у тієї й на хвилину не могла виникнути підозра, що її господиню трохи це зачепило. — Він дуже непоганий собою, — провадила вона, — ставний такий, я думаю, йому має бути років сорок. Ти не знаєш, хто це міг бути?

Лідді не мала гадки.

— Ну, невже тобі ніхто й на думку не спадає? — розчаровано мовила Батшеба.

— Ні, нікого такого не пригадую; та не байдуже вам, коли він навіть і уваги на вас не звернув! Якби

він знай дивився на вас, тоді, звісно, воно було б важливо.

Батшеба була іншої думки, тож вони мовчки їхали собі далі. Незабаром з ними порівнявся відкритий екіпаж, запряжений прегарним конем.

— Ах! ось же він! — вигукнула Батшеба.

Лідді обернула голову.

— Цей! Та це ж фермер Болдвуд! Той самий, що приходив у той день і ви ще не могли його прийняти.

— А, фермер Болдвуд,— прошепотіла Батшеба і звела на нього очі в ту саму мить, коли він обганяв їх. Фермер не обернув голови і, втупившись кудись у далечінь просто себе, проїхав з таким байдужим і відсутнім виглядом, наче Батшеба з усіма її чарами була порожнім місцем.

— Цікавий чоловік, а як по-твоєму? — зауважила Батшеба.

— Так, дуже. І всі так вважають,— відгукнулася Лідді.

— Дивно, чому це він такий хмурий, ні на кого не дивиться і навіть не помічає нічого навколо.

— Кажуть,— тільки хто знає, чи правда,— ніби він, коли ще зовсім молодий був, дуже постраждав... Якась жінка звабила його, та й кинула.

— Це так тільки кажуть, а ми дуже добре знаємо, що жінка ніколи не кине, це чоловіки завжди жінок дурять. Я думаю, він просто від природи такий...

— Так, від природи, я теж так думаю, панно, не інакше як від природи.

— Але, звісно, якось цікавіше уявити собі, що з ним, бідолашним, так жорстоко вчинили. Може, це й правда.

— Правда, правда! Так воно, мабуть, і було. Чує моє серце, що так і було.

— Втім, нам усім властиво уявляти людей у якомусь незвичайному світлі. А може, тут усього потроху, і те і те: колись із ним жорстоко повелися і від природи він такий стриманий.

— О ні, панно, як може бути і те і те!

— Та так воно більше схоже на правду.

— А й справді, так воно і є. Я теж вважаю, що це більше схоже на правду. Можете мені повірити, панно, так воно, мабуть, і є.

РОЗДІЛ XIII

***SORTES SANCTORUM**. ВАЛЕНТИНКА**

То було напередодні дня св. Валентина, в неділю тринадцятого лютого. У фермерському домі вже пообідали, і Батшеба, через брак іншого співрозмовника, покликала до себе посидіти Лідді. Взимку в сутінки, поки ще не були запалені свічки і зачинені віконниці, старий замшілий будинок мав особливо похмурий вигляд; саме повітря в ньому здавалося старим, як і його стіни. В кожному покої, заставленому меблями, трималася своя температура, тому що коминак у цій половині топили пізно, і поки вечірні сутінки не огорнули того убозтва, Батшебине піаніно, і так старе,

* Тут: ворожіння на Біблії.

здавалося особливо жалюгідним. Лідді знай балакала і балакала, і мова її лялася мов дзюркотіння маленького струмочка. Її присутність не обтяжувала розуму й уваги, але й не давала їм поринути у сплячку.

На столі лежала стара Біблія *in quarto*^{*} в шкіряній палітурці.

Лідді глянула на неї й запитала:

— А ви ніколи не пробували, панно, ворожити про свого судженого за допомогою Біблії та ключа?

— Що за дурниці, Лідді! Неначе ворожінням щось можна дізнатися.

— Що не кажіть, а все-таки в цьому щось є.

— Дурниці, люба.

— А знаєте, як при цьому серце починає калатати! Ну звісно, хто вірить, а хто ні; я вірю.

— Ну добре, спробуймо! — скочивши з місця, скрикнула Батшеба, раптом захопившись ідеєю ворожіння і нітрохи не бентежачись тим, що її служниця Лідді може здивуватися з такої непослідовності.— Підди принеси ключ від вхідних дверей.

Лідді пішла.

— От тільки що сьогодні неділя,— промовила вона, повернувшись.— Може, воно й недобре.

— Що добре в будні, те добре і в неділю,— заявила її господиня незаперечним тоном.

Розгорнули книгу з потемнілими від часу аркушами; на багатьох зачитаних сторінках текст був геть витертий вказівними пальцями давніх читачів, які, читаючи по складах, старанно водили пальцем

* Книжковий формат в $\frac{1}{4}$ аркуша.

від слова до слова, щоб не збитися. Батшеба вибрала текст із Книги Рут і пробігла очима священні рядки. Вони вразили і схвилювали її. Абстрактна Мудрість — проти цілком конкретного Безрозсудства. Безрозсудна густо почервоніла, але не відступилася і поклала ключ на розгорнуту сторінку. Іржава пляма на місці, де ліг ключ, свідчила про те, що стара Біблія не вперше використовується для таких цілей.

— Ну, тепер дивись і мовчи,— сказала Батшеба. Вона повільно вимовила вибрані рядки, штовхнувши книгу; книга зробила повний оберт. Батшеба спалахнула.

— На кого ви загадали? — з цікавістю запитала Лідді.

— Не скажу.

— А ви помітили, як пан Болдвуд себе нині вранці в церкві тримав? — провадила Лідді, ясно даючи зрозуміти своїм запитанням, куди спрямовані її думки.

— Ні, як я могла помітити,— з повною незворушністю відповіла Батшеба.

— Але ж його місце якраз напроти вашого!

— Знаю.

— І ви не бачили, як він поводився?

— Ну я ж тобі кажу, звісно, ні.

Лідді зробила невинне обличчя і щільно стиснула уста. Це було так несподівано, що трохи приголомшило Батшебу.

— А що ж він таке робив? — помовчавши, не витримала вона.

— Жодного разу за всю службу навіть голови не повернув подивитися на вас.

— А навіщо йому дивитися? — запитала господиня.— Я його про це не просила.

— Ні, але ж на вас усі звертають увагу, дивно, що він не помічає. Оце він такий! Заможний, джентльмен, ні до кого йому діла немає.

Мовчання Батшеби свідчило, що вона про це дотримується своєї думки.

— Боже мій,— раптом вигукнула вона,— а я ж зовсім забула про валентинку, яку я купила вчора!

— Для кого, панно? — запитала Лідді.— Для фермера Болдвуда?

Це було єдине ім'я, що здалося зараз Батшебі найбільш відповідним.

— Та ні. Це для маленького Тедді Когана. Я обіцяла йому щось подарувати, ось це буде для нього приємний сюрприз. Посунь-но сюди мій секретер, Лідді. Я зараз її надпишу.

Батшеба дістала з секретера яскраво розмальовану листівку з тисненням візерунком, яку вона купила у найкращій книгарні в Кестербриджі. Посередині була маленька біла овальна вставка, де можна було написати кілька рядків.

— Ось тут треба щось написати,— сказала Батшеба.— Що б його таке придумати?

— Та щось отаке...— жваво підказала Лідді:

*Біла троянда,
Червоний мак,*

*Любчику милий,
Подай мені знак!*

— Чудово, так і напишемо. Дуже підходить для того хлопчини, — сказала Батшеба.

Вона вписала віршика дрібним, але розбірливим почерком, вклала листівку в конверт і вмочила перо, щоб написати адресу.

— Ото була б сміхота, якби послати це старому дурневі Болдвуду! — високо звівши брови, вигукнула невгамовна Лідді, яку так і тягнуло повернутися до попередньої теми, і вона порснула зі сміху, потайці трохи непокоячись, адже то був такий поважний, такий шляхетний пан.

Батшебі здалося, що ця ідея варта того, щоб над нею замислитися. Болдвуд починав не на жарт драгувати її. Такий собі непохитний Даниїл^{*} у її царстві, якого ніщо не може змусити обернути голову в її бік. Звісно, це невизнання або відступництво, по суті, не так уже й зачіпало її, а все-таки було трохи прикро, що найповажніший чоловік у всій парафії не бажає її помічати, і навіть така лепетуха, як Лідді, балакає про це, тож пропозиція цієї дівчини спершу аж розгнівала її.

— Ні, цього я не зроблю. Він не зрозуміє, що це жарт.

— Він замислиться, що це може означати! — невгамовувалася Лідді.

* Ідеться про біблійного пророка Даниїла, якого вкинули в яму з левами.

— А й правда, мені не так уже хочеться посилати цю валентинку Тедді,— задумливо промовила Батшеба.— Він іноді буває просто нестерпний.

— Буває, буває!

— Давай-но зробимо, як чоловіки,— кинемо монетку,— зі знудьгованим виглядом сказала Батшеба.— Випаде герб — Болдвудові, решка — Тедді. Ні, недобре кидати монету на свято, це вже й справді спокушати диявола.

— А ви загадайте на молитовнику, в цьому не може бути гріха, панно.

— Чудово. Якщо він упаде розгорнутий — Болдвуд, згорнутий — Тедді. Ні, звісно, він розкриється, коли падатиме. Розгорнутий буде Тедді, згорнутий — Болдвуд.

Молитовник злетів у повітря і, не розгорнувшись, упав на стіл.

Батшеба вдала, ніби позіхає, взяла перо і, нітрохи не замислюючись, незворушно написала на конверті ім'я й адресу Болдвуда.

— Запали свічку, Лідді. Подивимося, яку нам вибрати печатку. Ось голова єдинорога — нічого цікавого. Це що таке — два голуби, ні, не годиться. Треба щось незвичайне, правда, Лідді? Ось ця з якимось девізом, я пам'ятаю, щось дуже веселе, тільки зараз не розберу. Ну що ж, спробуємо цю, а якщо вона не підійде, пошукаємо іншу.

І вона прибила на листівці велику червону печатку. Потім почала вдивлятися у гарячий сургуч, щоб розібрати слова.

— Чудово! — вигукнула вона, весело підкидаючи валентинку.— Оце вже кого хочеш розсмішить, самого пастора, та ще й з паламарем разом.

Лідді схилилася, роздивляючись печатку, і прочитала: «Одружися зі мною».

Того ж вечора листівка надійшла до місцевої пошти, де її разом з багатьма іншими листами відсортували і наступного ранку доправили адресатові.

Отак знічев'я й утнула Батшеба той недобрий жарт. Любов як видовище була добре знана їй; та про любов як глибоке почуття вона й гадки не мала.

РОЗДІЛ ХІV

ЕФЕКТ ВАЛЕНТИНКИ. СХІД СОНЦЯ

Ввечері на день св. Валентина, коли запали сутінки, як водилося, Болдвуд вечеряв біля ясного вогню, розпаленого старими дровами. Перед ним на коминковій поличці стояв годинник з мармуровою фігурою орла, а між крилами цього орла була Батшебина валентинка. Погляд старого одинака знай зупинявся на листівці, аж велика червона печатка відбилася у нього в очах криваво-червоною плямою; він їв, пив з келиха, а слова, яких він, звісно, не міг розібрати звідси, так і стояли у нього перед очима: «Одружися зі мною».

Цей виклик був мов деякі кристали, які, самі по собі безбарвні, приймають забарвлення навколишнього середовища. Тут, у цій суворій ідальні, де не було місця нічому легковажному, де атмосфера

пуританської неділі панувала весь тиждень, ця валентинка втратила свою грайливість і замість при-таманного їй жартівливого тону набула глибоко урочистої вагомості, перейнявшись нею з усього, що її оточувало.

Відтоді як уранці Болдвуд отримав валентинку, його не полишало дивне враження, що плин його мирного життя поволі починає порушуватися, улягаючи якомусь солодкому хвилюючому почуттю. Досі це було щось смутно-тривожне, мов перші гілочки, виявлені Колумбом,— щось мізерно мале, але воно відкриває безмежні можливості.

Той лист повинен був мати якісь поважні спонуки. Що то була дрібниця, про яку й балакати дарма,— того Болдвуд не знав. Людині, котру пошили в дурні якимось учинком, важко уявити, що наслідки того учинку не залежать від того, чи утнули його з глибоких спонук, чи він підказаний випадковими обставинами,— результат від цього не мінється. Величезна відмінність поміж тим, як зав'язується ланцюжок подій і як хід цих подій спрямовується в певне річище, не помітна для людини, що потерпає від наслідків.

Укладаючись спати, Болдвуд узяв листівку з собою й заткнув її за раму свого люстра. Він відчував її присутність, навіть не дивлячись на неї, навіть коли обернувся до неї спиною. Вперше в житті сталося з ним таке. Засліплення, що змушувало його сприймати цю листівку як щось поважно обґрунтоване, не дозволяло йому навіть запідозрити пустий зухвалий

жарт. Він знову глянув у її бік. У таємничій темряві ночі перед ним невиразно поставав образ незнайомки, що надіслала ту листівку. Чиясь рука, *жіноча* рука, водила пером по аркуші паперу, де накреслене його ім'я; її очі — очі, яких він не бачив, стежили за накресленням кожної літери, а свідомість у цей час стреміла до нього. Чому жінка думала про Болдвуда? Її рот, її уста (а які вони — червоні, бліді, повні, зморщені?) весь час міняли вираз, коли перо ковзало папером, а кутики вуст здригалися.

В цього видіння жінки, що пише листівку, не було чітко окресленої подоби. То була якась примарна тінь, що до певної міри відповідало дійсності, бо сама винуватиця того листа зараз міцно спала, не думаючи ні про кохання, ні про якісь там листи.

Болдвуда схвилював не так зміст листа, як сам факт його отримання. Вночі йому спало на думку, чи немає в конверті ще чогось, крім листівки. Він схопився з ліжка і в примарному місячному світлі схопив листа, витяг листівку, струсонув конвертом, провів пальцем усередині. Ні, там більш нічого не було.

Стриманий гонористий фермер знову вклав листівку в конверт і застромив за раму люстра. Мимохідь він зиркнув на своє віддзеркалення й побачив бліде обличчя з якимись невиразними рисами; побачив щільно стиснуті губи, розширені, розгублені очі. Йому стало прикро, що він такий збуджений, і він знову вклався до ліжка.

Та ось почало дніти. Було ще так рано, що, попри ясне безхмарне небо, все здавалося похмурим,

як сльотавої днини. Болдвуд спустився вниз, вийшов з хати і звернув праворуч до хвіртки, що виходила на поле. Підійшовши до тину, він зупинився і, зіпершись на нього, роззирнувся.

Сонце сходило поволі, й небо, майже фіалкове над головою і олив'яне на півночі, було запнуте імлою на сході, де над засніженим схилом, чи пасовиськом Верхнього Ведербері, немов червона куля, палала верхня половина сонця. Все разом це скидалося радше на захід, як новонароджене дитя скидається на старезного дідугана.

Неуважно роззираючись, Болдвуд несамохіть помічав, як міцно схопився крижаною кіркою сніг на полях, що зараз, у червоному ранковому світлі, ярів, переливаючись, наче мармур; як то тут, то там на схилі засохлі жмутки трави, скуті крижаними бурульками, піднімалися над гладенькою блідою скатертиною, наче келихи з давнього венеційського скла, і як сліди кількох пташок так і збереглися, закарбувавшись у мерзлому снігу. Приглушений шум коліс вивів його з задуми. Болдвуд обернувся і глянув на шлях. То був поштовий візок, розхитана двоколісна бідка, що, здавалося, ось-ось упаде од вітру. Поштар простягнув листа. Болдвуд схопив його і надірвав конверта, бо думав, що це ще одне безіменне послання,— у більшості людей уява про імовірність — це просто відчуття, що те, що сталося, має неодмінно повторитися.

— Здається, це не вам лист, сер,— сказав поштар.— Імені на ньому немає, та це наче вашому вівчарю.

Болдвуд похопився і прочитав на конверті:

*Новому вівчарю
Ферма Ведербері
біля Кестербриджа*

— Ох, як це я так помилився! Лист не мені. І не моему вівчареві, а вівчареві панни Евердін. Краще вже ви самі вручіть його Габрієлю Оуку і скажіть, що я помилково роздер його!

Тієї миті на вершині схилу, на тлі ранкового неба, з'явилася темна постать, наче чорний обсмалений гніт у полум'ї свічки. Постать рушила з місця й почала рішуче переходити з місця на місце, переносючи якісь квадратні предмети. Услід за нею рухалася маленька постать на чотирьох ногах.

Висока постать — то був Габрієль Оук, низька — його пес Джордж, а квадратики були плетеними загородками з лози.

— Зачекайте,— сказав Болдвуд.— Он і він сам на пагорбі. Я передам йому листа.

Для Болдвуда то вже був не просто лист, а слухна нагода. Він вийшов на засніжене поле, і з виразу його обличчя видно було, що він щось надумав.

Габрієль тим часом почав спускатися правим схилом пагорба. Червоне сонячне світло бризнуло в той бік і торкнулося броварні Ворена, куди, вочевидь, і прямував вівчар.

Болдвуд оддалік ішов за ним.

РОЗДІЛ XV

РАНКОВА ЗУСТРІЧ. ЗНОВУ ЛИСТ

Пурпурово-оранжеве світло, яке яріло надворі, не проникало всередину броварні, що, як завжди, була осяяна полум'ям з сушильної печі.

Бровар, який спав одягненим усього кілька годин, сидів зараз біля невеликого столика на трьох ніжках і снідав хлібом з копченою грудинкою. Він обходився без усіляких там тарілок, а відрізав собі шмат хліба і, поклавши його просто на стіл, клав на нього шматок грудинки, на грудинку намазував гірчиці й усе разом згори посипав сіллю; потім усе це чикрижалося зверху вниз великим кишеньковим ножом, який щоразу вдарявся лезом об стіл, відрізаний шматок підчіплювався на кінчик ножа і вирушав куди слід.

Відсутність зубів у броваря, мабуть, не позначалася на його здатності перемелювати їжу. Він обходився без них вже стільки років, що перестав відчувати свою беззубість як недолік, бо придбав натомість тверді ясна.

У приску пеклася купка картоплі й кипів горщик з настоєм з паленого хліба, що мав назву «кава», — нею частували кожного, хто заходив: у селі не було шинку, і броварня була чимось на взір сільського клубу.

— А що, правду я казав, гожа буде днина — може, вночі мороз і вдарив.

Відчинилися двері, й до броварні увійшов Генері Фрей, збиваючи на ходу сніг, що налипнув

на черевиках. Ото так тупаючи, пройшов він до печі, й бровар, мабуть, анітрохи не був здивований цим гучним вторгненням; тут при зустрічі між своїми часто обходилися без церемоній, і сам Генері, користуючись цією свободою звичаїв, не поспішав устрявати в балачку. Він підчепив шматок сиру, настромивши його на кінчик ножа, як ото різник настромлює на рожен м'ясо.

На Генері було темне пальто, яке він убрав згори на довгу робочу сорочку, що вистромлювалася з-під пальта широкою білою облямівкою; для ока, що звикло до цього, таке поєднання здавалося цілком природним і навіть ошатним; у всякому разі, воно було дуже зручне.

Метью Мун, Джозеф Пурграс та інші стайничі й візники увійшли слідом за Генері з ліхтарями в руках, з чого можна було зробити висновок, що вони прибули сюди просто зі стаєнь, де з четвертої години ранку порали коней.

— Ну як вона, без управителя обходиться? — поцікавився бровар.

Генері похитав головою з гіркою посмішкою, від якої вся шкіра у нього на лобі зібралася складками між бровами.

— Ох і наплачеться вона, і ще як наплачеться, — сказав він. — Звісно, Бенджі Пеннівейс був негідник, нечесна людина, чисто Юда Іскаріот... — він замовк і похитав головою. — От уже не думав я, за моє старання, ніяк не очікував...

Ці загадкові слова були сприйняті всіма як гіркий висновок з якихось похмурих міркувань, які Генері вів сам із собою; на обличчі його тим часом зберігався скорботний вираз відчаю.

— Розвалиться все, і нам кінець буде, або вже я нічого не розумію в панських справах! — вихопилося у Марка Кларка.

— Упертість дівоча, от воно що, нічиїх порад слухати не бажає. Упертістю й марнотністю людина своїх найвірніших помічників зі світу зводить. О Господи! Як подумаю про це, душа надривається, ну просто місця собі цілий день не знаходжу.

— Правда, Генері, я бачу, як ти побиваєшся! — глибокодумно підтвердив Джозеф Пурграс.

— Не всякому чоловікові таку голову Бог дав, дарма що на ній очіпок, — сказав Біллі Смолбері, який щойно ввалився до броварні, несучи поперед себе свій єдиний зуб. — І за словом у кишеню не лізе, і розуму вистачає... Що, неправду я кажу?

— Воно, може, й правда, але без управителя... таж я заслужив це місце! — заволав Генері й з виглядом невизнаного генія скорботно подивився на робочу сорочку Біллі Смолбері, так наче там можна видивитися прекрасне несправдане майбутнє. — Ну що ж, видно, така доля. Кому що на роду написано, а Святе Письмо — не для нас; ти ось робиш добро, а винагороди за свої добрі справи тобі нема, і не чекай, що тебе винагородять по заслугах, ні, така вже наша доля!

— Ні, ні, я з тобою погодитися не можу,— запротестував Марк Кларк.— Господь Бог — він справедливий пан.

— Воно означає, як кажуть, по роботі й плата,— підтримав Джозеф Пурграс.

Генері знову замовк і почав гасити ліхтарі, в яких зараз, при яскравому денному світлі, відпала потреба навіть і в броварні з її єдиним крихітним віконцем.

— Дивлюсь я на неї,— мовив бровар,— та й гадаю: і нащо це фермерці здалися якісь там клавесини, цимбали, піяніни чи як їх там називають. Лідді каже, що вона таку собі нову штуку завела.

— Піяніну?

— Так. Схоже, старі дядькові речі їй не до вподоби. Кажуть, усе нове завела. І важкі крісла для старих, а для молодих, хто тонший, легкі, плетені стільці; і годинник великий на коминку стоїть...

— А картин скільки, і всі в рамах! І лави м'які, щоб прилягти, коли хто вип'є зайвого,— підхопив Марк Кларк,— і всі кінським волосом набиті, і подушки на них з кожного боку, теж волосяні.

— А ще дзеркала та всякі книжечки...

Зовні почувлися гучні рипучі кроки; двері прочинилися, і хтось, не заходячи, крикнув:

— Люди добрі, знайдеться у вас тут місце ягнят новонароджених притулити?

— Тягни, вівчарю, знайдеться,— відповіли всі хором.

Двері відчинилися з такою силою, що вдарилися об стіну, і хатина здригнулася від поштовху.

На порозі з'явився Оук, від нього так і куріла пара; він був у своїй робочій сорочці, підперезаний шкіряним ременем, ноги його були обв'язані жмутками соломи для захисту від снігу, а на плечі висіло четверо ягнят в найбільш незручних позах, і весь він здавався втіленням здоров'я і сили; слідом за ним поважно ступав пес Джордж, якого Габріель встиг перевести з Норкома.

— Добридень, вівчарю Оук, ну як у вас, дозвольте запитати, з окотом? — поцікавився Джозеф Пурграс.

— Морочливо дуже, — відповів Оук. — Ось уже два тижні, як я по двічі за день як хлющ мокрий — то від дощу, то від снігу... А сьогодні вночі ми з Кайні й очей не склепили.

— А правду кажуть, ніби двійнят багато?

— Так, аж занадто. Така морока, що, боюся, це і до Благовіщення не скінчиться.

— А минулоріч, пам'ятається, на Масницю все і скінчилося, — зауважив Джозеф.

— Давай сюди решту, Кайні, — сказав Габріель, — і біжи до маток. Я зараз прийду.

Кайні Болл, хлопчина з веселою мармизою і розтуленими губами, поклав на підлогу двох ягнят й одразу ж зник. Оук зняв своїх ягнят з неприродної для них висоти, загорнув їх у сіно і поклав біля грубки.

— От шкода, немає у нас тут куреня для новонароджених, як був у мене в Норкомі. А тягнути їх у дім, коли вони насилу дихають, — кара Божа. Якби

не ваша броварня, не знав би, куди подітися в такий мороз. А ви як самі почуваетесь, друже броварю?

— Та нічого, не скаржуся, не хворію, мало не молодію.

— Зрозуміло.

— Та ви сідайте, вівчарю,— запропонував древній служитель солоду.— Ну як там у нашому старому Норкомі, що ви там бачили, коли за своїм псом їздили? Я б і сам не проти побачити рідні краї; та, певне, з тих, кого я знав, і душі живої не лишилося.

— Мабуть, що так. Відтоді там усе змінилося.

— А що, правду кажуть, ніби заклад Диккі Гіла, дерев'яну хату, де він сидром торгував, зовсім знесли?

— Так, давно вже, і котедж Диккі теж, що вище стояв.

— Он воно як!

— А стару яблуню Томпкінса викорчували, ту саму, яка одна дві діжки сидру давала.

— Викорчували? Ну що ти скажеш!

— А пам'ятаєте той старий колодязь, що посеред площі стояв, з нього тепер таку чавунну колонку з насосом зробили, а внизу такий собі стік із жолобом з каміння.

— Подумати лишень! Як все змінюється, і народ зовсім інший пішов, чого тільки не надивишся! Та й тут у нас теж. Оце, бачте, допіру ми балакали, які наша господиня дива коїть...

— Що це ви про неї таке пліткували? — круто повернувшись до товариства, розлютився Оук.

— Та це хлопці кісточки їй перемивають, горда, мовляв, гонориста дуже! А я кажу, нехай собі досхочу потішитися! Ну що, справді, з отаким личком — та я б на її місці... ех, що говорити, губки ж як ті вишеньки!

І галантний захисник, Марк Кларк, витягнувши власні губи, видав усім добре знайомий апетитний звук.

— Ось що, Марку,— переконливо сказав Габріель,— раджу вам запам'ятати: ніяких цих ваших балачок і сюсюкань я щодо міс Евердін не терпітиму. Щоб цього більше не було. Чуєте?

— Та я залюбки, мені що, моє діло сторона,— покірно відповів пан Кларк.

— То це ви, значить, тут судили її? — обернувшись до Джозефа Пурграса, грізно запитав Оук.

— Ні, ні, я ні слова, я тільки всього і сказав: треба радіти, що вона така, а не гірша, більше я нічого не говорив,— тремтячим голосом злякано виправдовувався Джозеф і весь навіть почервонів од хвилювання.— А Метью тільки почав...

— Що ви казали, Метью Мун? — запитав Оук.

— Я? Та я в житті й мухи не скривдив! — теж, мабуть, злякавшись, жалібно сказав Метью Мун.

— Однак хтось та говорив; ну, от що, друзі мої,— і Габріель, напрочуд спокійний і добрий чоловік, раптом недвозначно дав зрозуміти, що в разі потреби він може діяти круто і рішуче.— Бачите цей кулак? — сказав він, і з цими словами гупнув кулаком, що був трохи менший за добрий коровай хліба, по столу, за яким сидів бровар.— Кожен, хто наважиться

казати недобре про нашу господиню,— (тут кулак відірвався від столу і знову гупнув по ньому — так Тор*, перш ніж пустити в хід свій молот, приміряється, щоб добре вдарити),— скуштує його у мене, або я балерина!

На всіх обличчях відбилосся, що вони гадки не мають, хто така балерина, і дуже шкодують, що спонукали його вдатися до таких погроз, а Марк Кларк навіть крикнув:

— Правильно, правильно, от і я те саме кажу!

А пес Джордж, почувши лютий голос вівчаря, підняв голову, і хоч він не дуже розумів по-англійському, грізно загарчав.

— Та годі вам, вівчарю, навіщо ж так все близько до серця приймати,— лагідно і примирливо мовив Генері, мов справдешній християнин.

— А ми чули, вівчарю, про вас усі кажуть, що ви такий добрий, такий розумний чолові'яга! — несміливо сказав Джозеф Пурграс, з острахом визируючи з-за броваревого тапчана, куди він непомітно сховався подалі від гріха.— Це ж таке велике діло — розумним бути,— додав він, супроводжуючи свої слова жестом, який мав означати щось піднесене, розумове, а не грубе й тілесне.— Всякому приємно, правда ж, добрі люди?

— Ще б пак,— підхопив Метью Мун і з боязкою посмішкою повернувся до Габрієля, немов бажаючи засвідчити свою приязнь.

* Тор — у скандинавській міфології — бог грому і блискавки, озброєний молотом.

— Хто це казав, що я розумний? — здивовано запитав Оук.

— Чутки такі ходять! — поспішно відповів Метью.

— А ми чули ще, ніби ви час за зірками можете визначити, як ото ми за сонцем чи за місяцем! Це правда, вівчарю?

— Так, можу трохи, — без жодного ентузіазму підтвердив Оук.

— А ще кажуть, ніби ви сонячний годинник зробити можете і друкованими літерами будь-яке ім'я написати на фургоні або на возі, з усякими закарлюками й викрутасами! Як це чудово для вас, що ви такий розумний. Ось Джозефу Пурграсу до вас траплялося надписувати фургони фермера Евердіна, так він, бувало, щоразу плутався, не пам'ятав куди С, а куди Е обернути? Правда, Джозефе?

Джозеф затряс головою на підтвердження того, що він справді ніяк не міг цього запам'ятати.

— І так у нього і виходило навпаки, еге, Джозефе? — І Метью, вийнявши з-за пояса батіг, накреслив держакон ручкою на підлозі «Джеймс».

— А фермер Джеймс, як побачить своє ім'я задом наперед, та як почне сваритися, скільки разів він, бувало, тебе ослом обзивав, га, Джозефе?

— Так, було діло, — сумно погодився Джозеф, — тільки хіба моя в тому провина, коли ці чортові букви ніяк не можу запам'ятати, куди у них закарлючки повернені, вперед чи назад. А пам'ять у мене завжди слабка була.

— Для тебе, Джозефе, це чисто кара Бога, бо в тебе ж і без того лихо!

— Що ж, на те воля провидіння, а я і за те Богу дякую, що гіршого зі мною не сталося. А щодо нашого вівчаря, то я прямо скажу: ось кого слід було господині в управителі призначити!

— Не приховую, я й сам думав, чи не призначить вона мене на це місце,— щиросердо зізнався Оук.— По правді сказати, я на це сподівався. Але з іншого боку, якщо панні Евердін хочеться самій у себе управителем бути, це її право; її право і мене тримати у вівчарях. І все,— Оук важко зітхнув і, втупившись у жар, поринув у якісь невеселі роздуми.

Тепло від грубки почало потроху зігрівати майже неживих ягнят; вони забекали і жваво заворушилися на сіні, мабуть, лише зараз відчувши факт своєї появи на світ. Незабаром вони вже всі бекали хором; тоді Оук узяв кухля з молоком, якого поставив на грубі, дістав з кишені своєї сорочки маленького чайника, налив у нього молока і, відокремивши від цих безпомічних істот тих, кого не передбачалося носити до маток, став учити їх пити з носика, що вони відразу ж з надзвичайною спритністю й засвоїли.

— Я чув, ніби вона не дозволяє вам брати собі шкури мертвих ягнят,— повертаючись до попередньої розмови, зауважив Джозеф Пурграс, що стежив за всіма операціями Оука з властивим йому меланхолійним виглядом.

— Я їх не беру,— коротко відповів Габріель.

— Ну це вже несправедливо, ні, зовсім несправедливо з вами тут обходяться,— провадив Джозеф, сподіваючись залучить Оука на свій бік.— Мабуть, вона щось проти вас має.

— Та ні! — поспішно обірвав його Габріель і, не втримавшись, зітхнув, звісно, не тому, що йому не діставалися шкури ягнят.

Та перш ніж його співрозмовник встиг щось заперечити, в дверях виросла якась тінь, і до броварні, дружньо і зверхньо киваючи направо і наліво, увійшов Болдвуд.

— Ага, Оуку, я так і думав, що ви тут,— сказав він.— Мені щойно зустрілася пошта, хвилин десять тому, і поштар дав мені листа, а я роздер його, не подивившись на адресу. Мабуть, це вам. Вибачте мені, будь ласка, що так вийшло.

— Нічого, пане Болдвуд, дуже прошу,— з готовністю відповів Габріель. У нього на всьому світі не було нікого, з ким би він листувався, тож нізвідки було й отримати такого листа, якого не можна було би показати всій парафії.

Він відійшов убік і почав читати листа, написаного незнайомою рукою.

Любий друже, не знаю вашого імені, але сподіваюся, що до вас дійдуть ці рядки, в яких я дуже дякую вам за вашу доброту до мене в той вечір, коли я, не подумавши, втекла з Ведербері. Повертаю вам також гроші, які заборгувала вам, і прошу пробачити, що не можу прийняти їх від вас як дарунок. Усе скінчилося

щасливо, і я рада, що можу вам відкритися: я виходжу заміж за хлопця, це сержант Трой з драгунського полку, який зараз квартирує в цьому місті. Знаю, що йому було б неприємно, якби я від когось узяла бодай шеляг інакше як у борг, тому що це дуже шляхетний і порядний чоловік.

Я буду вам дуже зобов'язана, любий друже, якщо ви поки що нікому не скажете про цього листа. Ми хочемо піднести сюрприз усім у Ведербері, приїхати сюди вже законним подружжям. Я навіть червонію, розповідаючи про це майже незнайомій людині. Сержант родом з Ведербері. Спасибі вам ще раз за вашу доброту.

З найщирішими побажаннями

Фанні Робін

— Ви не зазирали в листа, пане Болдвуд? Раджу вам прочитати, — сказав Габріель. — Я знаю, ви цікавитесь долею Фанні Робін.

Болдвуд узяв лист і, прочитавши його, засмутився.

— Ох, Фанні, бідолаха Фанні! Щаслива розв'язка, те, про що вона так упевнено пише, ще не настала і, слід було б їй про це знати, може, ще й не настане. І вона не дає навіть своєї адреси.

— А що він за чоловік, цей сержант Трой? — запитав Габріель.

— Гм... Боюся, що він не з тих людей, на кого можна здатися! — пробурмотів фермер. — Мати його була французка, гувернантка, і ходили чутки, що покійний лорд Сівєрн був з нею в таємному зв'язку. Потім вона

вийшла заміж за бідного тутешнього лікаря, і незабаром у неї народилася дитина; поки вони регулярно отримували якісь гроші, все йшло добре, але, на лихо для хлопця, його покровителі й друзі померли; він вступив на службу до контори повіреного в Кестербриджі молодшим клерком. Міг би з часом вирости на службі; але недовго він прослужив і вирішив записатися в солдати. Я, знаєте, дуже сумніваюся, що бідоласі Фанні вдасться піднести нам сюрприз, про який вона тут пише, дуже сумніваюся. Ох, дурненька дівчина! Дурненька!

Двері знову відчинилися, і до броварні забіг захеканий Кайні. З його широко роззявленого червоного рота, схожого на круглий кінець розфарбованої дитячої дудки, вихоплювався хрипкий подих, до того ж він ще й закашлявся, і все обличчя у нього страшенно напружилось і почервоніло.

— І чого це ти, Кайні, завжди летиш стрімголов, аж дух забиває,— суворо сказав Оук.— Скільки разів я тобі казав...

— Ох, я хо-хотів перевести дух, та не в те горло пішло, от і закашлявся. Кха-кха!

— І чого ти прибіг?

— Сказати, щоб ви швидше йшли, вівчарю Оук,— сказав юний підпасок.— Ще дві матки близнят привели, ось що.

— Ти ба! — вигукнув Оук, схоплюючись і відразу викидаючи з голови всі думки про бідну Фанні.— Ти молодець, Кайні, що одразу прибіг за мною; не сьогодні-завтра отримаєш від мене в нагороду

великий шматок сливового пудингу. Але, перш ніж іти, Кайні, подай-но мені сюди горщик зі смолою, ми потавруємо ягнят, і з цим буде покінчено.

Оук витягнув зі своєї неосяжної кишені залізне тавро, занутив його в горщик і, приклавши по черзі до кожного ягняти, викарбував на них ініціали володарки своїх дум «Б. Е.» — літери, які для всіх, хто живе в окрузі, означали, що ці вівці відтепер є власністю фермера Батшеби Евердін.

— Ну, Кайні, забирай тепер їх і гайда. До побачення, пане Болдвуд.

Вівчар завдав на себе чотири маленькі тулуби і шістнадцять ніг і звернув за хату, звідки йшла стежка до загороди. Ягнята були тепер ситі, доглянуті, й на них приємно було дивитися, не те що півгодини тому, коли вони перебували в напівмертвому стані й невідомо було, чи виживуть вони.

Болдвуд пішов був за вівчарем угору по схилу, але дорогою завагався і повернув назад. Потім, мабуть, остаточно зважившись, знову повернув і незабаром наздогнав його. Підійшовши до улоговини, де була обора, фермер дістав з кишені записника, розгорнув його і, тримаючи на долоні, підійшов до Оука. Зверху в записнику лежав лист Батшеби.

— Ось що я хотів запитати вас, Оуку,— сказав він з удаваною недбалістю,— чи не знаєте ви, чия це рука?

Оук зазирнув у записника і, весь спалахнувши, відразу відповів:

— Панни Евердін.

Він почервонів просто від того, що вимовив у голос її ім'я. Але раптом у нього промайнула якась невиразна підозра, і серце у нього впало. Лист, очевидно, був анонімний, а то нащо було б питати!

Болдвуд побачив збентеження Оука, і йому стало ніяково. Вразливі люди завжди готові докоряти собі, замість спокійно з'ясувати, в чому справа.

— Я ж без усякого підступу запитав,— сказав він і тут-таки з незвичайним запалом, у якому було навіть щось безглузде, став пояснювати, що означає валентинка.— Ви розумієте, адже на це, власне, і б'ють, щоб змусити людину дізнаватися, хто ж це написав.

Побалакавши ото так з Габрієлем, цей самотній, замкнутий чоловік повернувся до себе додому, присоромлений і засмучений тим, що він своїми розпитуваннями дозволив незнайомій людині зазирнути у свій внутрішній світ. Він знову поставив перед собою листа, притуливши його до годинника на коминку, і став міркувати над тим, як слід усе це розуміти після того, що він дізнався від Габрієля.

РОЗДІЛ XVI

ВСІХ СВЯТИХ І ВСІХ ПОКІЙНИХ

Одного буднього дня, вранці, в старій церкві Всіх Святих, у маленькому казарменому містечку, про яке мовилося вище, невеличкий гурт парафіян, переважно жінок і дівчат, що зібралися перед самінькою казальницею, підвівся з колін після закінчення відправи. Проповіді того дня не було, вони вже

збиралися розходитися, аж увагу їхню привернули гучні молодцюваті кроки. До звуку тих кроків долучався ще якийсь незвичайний для церкви звук — брязкання острогів. Усі обернулися до головного проходу. Молодий вояк у червоній формі кавалериста, з трьома нашивками сержанта на рукаві, йшов до віттаря, намагаючись не виказати свого збентеження, що втім відчувалося і в його підкреслено твердій ході, і в напружено-рішучому виразі, що завмер на його обличчю.

Щоки його трохи зашарілися, коли він проходив під спрямованими на нього праворуч і ліворуч допитливими поглядами, та, піднявшись на підвищення, він не збавив ходу і зупинився тільки біля самого віттаря. Хвилини зо дві він стояв там сам-самісінький.

Аж ось священик побачив його і пройшов з ним углиб віттаря. Вони про щось поговорили пошепки, потім священик поманив паламаря, який, своєю чергою, погукав пошепки якусь літню жінку, певне, дружину, й вона теж підійшла до віттаря.

— Це весілля, весілля... — зашепотіли, пожвавившись, парафіянки. — Давайте залишимося.

Більшість знову сіла.

Ззаду почувся якийсь гамір і скрегіт, і хтось із молоді обернувся. З західної стіни вежі з внутрішнього боку висунувся грибок з фігуркою, під якою висів маленький дзвін. Дверцята були відчинені, й усі побачили, як фігурка вискочила, двічі вдарила у дзвін і знову сховалася, а удари полинули по всій церкві.

Великий дзвін вибив пів на дванадцятю.

— Де ж наречена? — питали одна одну парафіянки.

Сержант непорушно стояв поміж камінних колон, спиною до парафіян, обернувшись на північний схід.

Минали хвилини, ніхто не з'являвся, всі немовби завмерли в очікуванні, й тиша ставала дедалі відчутніша. Знову пролунав залізний скрегіт, вискочила фігурка, вибила три чверті та зникла.

— Дивно все ж таки, де ж це наречена? — голосно прошепотів хтось.

Нудне очікування незабаром стало прориватися в гучному покашлюванні й човганні ногами. Нарешті хтось захихотів. Але сержант навіть не поворухнувся. Він стояв лицем на південний схід, прямий як колона, з шапкою в руках.

Хвилина минала по хвилині. Нервово напруження серед жінок стало слабшати, смішки і хихикання лунали дедалі частіше. Потім раптом запала мертва тиша. Всі завмерли в очікуванні розв'язки. Багатьом, певне, траплялося спостерігати, як швидко летить час, коли годинник вибиває кожну чверть. Потім почувлися глухі віддалені удари дзвону — це годинник на вежі вибив дванадцятку. Жінки були приголомшені, й тепер уже ніхто не сміявся.

Священик пройшов у ризницю, і паламар зник. Сержант ще стояв, не обертаючись; жінки, які зібралися в церкві, хотіли побачити його обличчя, і він, мабуть, усвідомлював це. Нарешті він повернувся і рішуче попрямував до виходу, стиснувши губи, ні на

кого не дивлячись, ніби зневажав їх усіх. Двоє згорблених, беззубих старих жебраків переглянулися і хихикнули йому вслід, по суті, цілком необразливо. Але цей старечий сміх у стінах церкви пролунав якось зловісно.

Вийшовши з церкви, сержант перетнув майдан і на півдорозі зустрівся з молоденькою жінкою. З її схвильованого обличчя видно було, що вона страшенно розгублена, та побачивши сержанта, вона зупинилася як укопана і немов помертвіла від жаху.

— Так... — сказав він, насилу стримуючи гнів, і глянув їй у вічі.

— О Френку, я помилилася! Я думала, церква Всіх Святих це та, що зі шпилем, і я була біля входу рівно пів на дванадцять, як ти сказав; я чекала до за чверть дванадцята, а тоді вже запитала і дізналася, що це церква Всіх Покійних. Ну, я, звісно, злякалася, але не дуже, бо подумала, що можна ж і завтра.

— Дурепю! Виставити мене таким йолопом! Та що з тобою говорити...

— То, значить, завтра, Френку? — розгублено запитала вона.

— Завтра! — він грубо зареготав їй в обличчя. — Ні, вистачить з мене такого задоволення надовго, можеш бути впевнена.

— Але як же так, — жалібно пробелькотіла вона тремтячим голосом, — що ж я такого страшного зробила... ну помилилася! Ну скажи, любий Френку, коли ж це буде?

— Коли? А Бог його знає! — глузливо кинув він і, повернувшись, швидко пішов геть.

РОЗДІЛ XVII НА РИНКУ

У суботу Болдвуд, як завжди, був у Кестербриджі на хлібному ринку і побачив ту, яка збурила його спокій. Адам прокинувся зі свого глибокого сну, розплющив очі — перед ним була Єва. Фермер зібрав усю свою мужність і вперше по-справжньому спрямував на неї погляд.

Дивився він на неї не крадькома, не критичним або оцінювальним поглядом, ні: він дивився на неї, мов на якесь диво. Жінки для Болдвуда були не істотами, що співіснують з ним в обов'язковому порядку речей, а якимось феноменом, віддаленим на величезну відстань, на взір комет,— про їхню будову, походження, рух так мало відомо, що навіть не спадає на думку замислюватися, чи обертаються вони за такими самими геометричним орбітами й підпорядковуються тим самим законам, що й він, чи літають безладно.

Він дивився і бачив її чорні коси, правильні риси, карбований профіль, округле підборіддя, шию. Потім він побачив опущені з боків повіки, очі, виї, витончену форму вуха. Після цього він розгледів її статуру, спідницю, все аж до черевиків.

Болдвудовим очам вона здавалася чарівною, та він не був певен, чи так воно, як йому видається, бо не

вірив, що мрія може втілитися й опинитися тут, не викликаючи бурхливого захвату чоловіків, що, слід зауважити, доволі помітно виявлявся. Не слід забувати, що Болдвуд, попри свої сорок років, ніколи не дивився на жінок уважним, прискіпливим поглядом; вони завжди були для нього не в фокусі й не зачіпали його почуттів.

Чи правда, що вона красуня? Він знай не міг повірити самому собі, тож нахилився до сусіди й тихенько запитав:

— А що, панна Евердін вважається вродливою?

— А певно! Пам'ятаєте, коли вона вперше з'явилася, всі тільки на неї й дивилися. Дуже гарна дівчина!

Коли чоловік чує, як хвалять жінку, в яку він закоханий, ба навіть тільки близький до закохання, він виявляє дивовижну довірливість. І слово дитини набуває для нього значимість вченого судження. Болдвуд був задоволений.

І ось ця чарівна жінка так-таки і сказала йому: «Одружися зі мною». Чим викликаний такий дивний учинок? Слепота Болдвуда, який не бачив відмінності між визнанням того, що напрошується саме собою, і вигадуванням чогось, що аж ніяк не напрошується, цілком відповідала Батшебиним нерозумінням, що і дрібниця може призвести до серйозних наслідків.

А Батшеба тієї хвилини спокійно укладала угоду з якимось молодим фермером і робила обрахунки так тверезо і незворушно, наче перед нею не

людина була, а бухгалтерська книга. Було цілком зрозуміло, що такий чоловік для жінки з запитами Батшеби не становить собою нічого цікавого. Та Болдвуд відчув, як йому аж гаряче стало від ревності. Він уперше зазирнув «у пекло дійнятого закоханого». Першою його спонукою було піти й утиснутися поміж ними. Це можна було зробити лише в один спосіб — попросити в неї зразки її збіжжя. Болдвуд відкинув ту нагоду. Він не міг звернутися до неї з цим: звести з нею балачку про купівлю-продаж означало осквернити красу, і його уявлення про неї навіть не припускало цього.

Батшеба пречудово бачила, що їй пощастило підкорити цю поважну фортецю. Вона відчувала, що очі Болдвуда невідступно стежать за нею, за кожним її кроком. То була перемога; і якби дісталася вона сама по собі, то була б ще солодша од нестерпного зволікання. Та Батшеба сягнула її, пошивши його в дурні своїми пустощами, тож перемога ця втратила для неї свою ціну, мов штучна квітка чи гарне воскове яблуко.

У Батшеби було доста здорового глузду, і вона могла судити тверезо, коли не йшлося про її почуття, тож вона картала себе й Лідді й щиро каялася, що допустилася того жарту й порушила спокій чоловіка, якого вона занадто поважала, щоб навмисне його дражнити.

* Джон Мільтон (1608-1674) у поемі «Втрачений рай» називає ревності «пеклом дійнятого закоханого».

Того дня вона майже вирішила, що за першої ж нагоди перепросить його. Та її лякала думка, щоб не вчинити гірше, — якщо він дізнається, що вона хотіла поглузувати з нього, то не повірить тим перепросинам і тільки ще дужче образиться, а якщо він гадає, що це спроба звабити його, то вважатиме її ще одним доказом з її боку.

РОЗДІЛ XVIII

БОЛДВУД МІРКУЄ. КАЯТТЯ

Болдвуд орендував ферму, що звалася Мале Ведербері, й поміж мешканцями цього глухого містечка вважався мало не аристократом. Приїжджі городяни, люди світські, для яких місто — це все, якщо їм випадало затриматися на день чи два в цій глушині, жвавішали, почувши торохтіння коліс легкої коляси, сподіваючись, що вони знайдуть тут гарне товариство — може, якогось лорда чи бодай поміщика-сквайра, — та це виявлявся тільки пан Болдвуд, що котив у своїх справах. Потім вони чули ще раз торохтіння коляси і знову переймалися надією — і знову то був пан Болдвуд, який вертав додому.

Будинок його стояв оподаль від шляху, а стайні були за хатою, затулені знизу густими лавровими кущами. В прочинені двері видно було зараз крижі й хвості півдесятка ситих, жвавих коней, що стояли у стійлах. Посеред стайні походжав поміж кіньми і сам фермер Болдвуд. Це місце було його улюбленим — тут він був діячем і схимником; нагодувавши

своїх чотириногих слуг, він часом затримувався тут до пізньої пори, аж місячне сяйво починало цідитися крізь засновані павутинням вікна або все довкіл поринало у пільму. Тут його струнка кремезна постать здавалася більшою, ніж у юрмі й штовханині хлібного ринку. Замислено походжаючи туди-сюди, він ступав упевнено, всією ступнею, гарне лице з мосяжною засмагою було схилене, від чого непомітною ставала гостра складка щільно стуленого рота і кругле, круте підборіддя. На високому чолі чітко вирізнялися дві три тонкі поземні лінії зморщок.

Життя Болдвуда пливало досить звичайно, та сам він був не зовсім звичайний чоловік. У незворушному спокої, що виявлявся і в його характері, і в манері триматися, було щось на кшталт задубіння спустошеної душі, та, може, то був рідкісний стан рівноваги прихованих у ньому протилежних сил — позитивних і негативних,— що перебували у цілковитому спокої. Та щойно та рівновага порушувалася, він вдавався у крайнощі. Насилу він улягав якомусь переживанню, воно охоплювало його цілком. Почуття або владарювало над ним, або ж ніяк не давалося взнаки. Воно перебувало в цілковитому застої чи страшенно бурхало, йому незнана була поступовість переходів. Воно могло смертельно поранити його або ж і не зачепити.

Батшебі й не снилося, що цей заляклий темний ґрунт, куди вона так легковажно кинула насінину, був такою вдячною землею, нагрітою тропічною спекою. Якби вона знала, чого зазнає зараз Болдвуд, то

почувалася б страшенно винною і воно назавжди лишилось би плямою на її совісті. А якби вона ще усвідомлювала, яка зараз її влада над цим чоловіком, то жажнулася б від такої відповідальності. На щастя для її теперішнього спокою чи на лихо для будучини, вона й гадки не мала, що таке Болдвуд. Авжеж, того ніхто не знав; якби можна було будувати здогади про його непогамовність за давніми й насилу помітними слідами, ніхто не бачив його в такому стані, який міг лишити такі сліди.

Болдвуд підійшов до дверей стайні й кинув оком на луки, які видно було відтіля вдалині. За першою обгородженою ділянкою лежала лука, що належала Батшебиній фермі.

Була рання весна — пора, коли овець випускають на вигін і вони пасуться на луках, аж їх викосять. Вітер, що декілька тижнів віяв зі сходу, перекинувся на південь; весна настала відразу й зараз була у розпалі. То були ті дні, коли, може, і справді пробуджуються дріади. Рослинний світ починає оживати, набрякати, наливатися соками, й от у цілковитій тиші порожніх садів і неходжених гаїв раптом починається якийсь рух, перед яким потужні ривки кранів і шківів у міс-тах здаються працею пігмеїв.

На луках Болдвуд уледів три постаті. То були панна Евердін, вівчар Оук і Кайні Болл. Насилу Батшебина постать промайнула перед ним, фермер аж засяяв. Болдвудове обличчя втратило свою звичну незворушність; з нього видно було, що він уперше живе поза своєю шкаралупою і дуже гостро відчуває її

відсутність. Отак завжди буває з сильними натурами, коли вони закохуються.

Аж ось він вирішив підійти до неї і просто запитати.

Та цілковита відчуженість, у якій він перебував стільки літ, і усталена звичка не виявляти своїх почуттів зробили своє діло. Як неодноразово уже помічалось, причини виникнення кохання в основі своїй суб'єктивні, й Болдвуд був живим доказом правильності цієї думки. В нього не було ні матері, що могла б стати для нього предметом поклоніння, ні сестри, до якої він міг би ставитися з братерською ніжністю. Він був переповнений усім оцим зміщенням невиявлених почуттів, з яких, по суті, й складається справжня любов закоханого чоловіка.

Він підійшов до хвіртки в огорожі, що оточувала вигін. Потойбіч дзвінко дзюрчали струмочки, що збігали узгір'ям, а в небі щебетали жайворонки, і тихе бекання овець зливалося і з тим, і з тим. Господиня і вівчар клопоталися складною процедурою підміни ягняти, якого треба було привчити до іншої матки; до вівці, в якій здохло ягня, підкладається близня від іншої вівці. Коли з тим ділом скінчили, Батшеба звела очі й побачила біля хвіртки фермера, що визирає з-за гілля пишної верби. Габріель, для якого Батшебине лице було як «квітневий день, мінливий і несталий»*, тож він завжди помічав у ньому найменшу зміну, побачив, як вона раптом спалахнула, і від-

* Вільям Шекспір, «Два веронці», дія 1, сцена 3, пер. Ірини Стешенко.

разу ж угадав, що збентеження її викликане чимось іззовні. Він зиркнув у той бік і побачив Болдвуда.

Габріель відразу ж зіставив це з листом, якого йому показував Болдвуд, і запідозрив, що Батшеба провадить якусь кокетливу гру,— розпочалося воно листом, й відтоді якось триває, а він нічого не помічав.

Фермер Болдвуд, який наглядав за цією німою сценою, відразу ж уторопав, що вони виявили його присутність, і оскільки почуття його зараз були украй загострені, це подіяло на нього, наче в обличчя йому спрямували яскраве світло. Він і досі перебував потойбіч огорожі й тепер пішов уздовж неї, сподіваючись, що вони, може, не здогадаються, що він хоче увійти хвірткою. Він пройшов мимо, приголомшений тим, що нічого не тямить, потерпаючи від сумнівів, ніяковості й гострого почуття сорому. Батшеба пречудово збагнула, що фермер Болдвуд потрапив до її хвіртки не тому, що він ішов собі та й вирішив зазирнути знічев'я. Зваживши все, вона дійшла висновку, що причина його появи — вона сама.

Вона дуже стривожилася, що така випадкова іскра здатна була розпалити таку пожежу. Вона не стала б удаватися до хитрощів, щоб запопасти чоловіка, і не любила грати чоловічими почуттями; по суті, вона не була кокетухою, хоча збоку її легко можна було зарахувати до таких.

Вона дала собі обіцянку, що ніколи більше ні словом, ні поглядом не дозволить собі порушити спокій цього чоловіка. Та обіцянка не завдавати лиха рідко

дається перше, ніж зло встигає зайти так далеко, що його вже не можна направити.

РОЗДІЛ ХІХ

МИТТЯ ОВЕЦЬ. ПРОПОЗИЦІЯ

Врешті Болдвуд вирішив піти до Батшеби. Її не було вдома.

— Авжеж,— пробурмотів він. Думаючи про неї як про жінку, він не враховував різного роду випадковостей, пов'язаних з її становищем землевласника, а саме — що вона фермер, і не менш великий фермер, ніж він сам, тож може цієї пори року бути в полі. У його стані й це, й інші хиби були цілком природні, тим паче враховуючи всі обставини.

Травень уже добігав кінця, коли Болдвуд вирішив, що треба врешті припинити терзатися цією невідомістю. Доти він уже трохи звик до свого стану; його почуття тепер уже не так дивувало, як мордувало його, тож йому здавалося, що він готовий на все. Дізнавшись, що Батшеби нема вдома, він запитав, де вона, й коли йому сказали, що вона наглядає за миттям овець, він пішов на пасовисько, щоб заскочити її там.

Овеча купіль на луці була круглим басейном, облицьованим цеглою і наповненим прозорою водою. Її дзеркальну поверхню, де відбивалося блакитне небо, видно було птахам, напевне, за декілька миль — ото таке око циклопа на зеленому обличчі. Поринувши в думки, Болдвуд спускався схилом, схиливши голову

й утупившись у носаки своїх чобіт, вигадливо оздоблених золотавим квітковим пилком. Притока річки бігла через купіль коло греблі; на двох протилежних кінцях купелі були ринви з затворами. Вівчар Оук, Джан Коган, Мун, Пурграс, Каїн Болл і декілька душ були мокрі як хлющ. Тут-таки біля свого коника, накинувши на руку повід, стояла Батшеба в новій амазонці. Трохи віддалік у траві лежали пляшки з сидром. Коган і Метью Мун, стоячи по пояс у воді біля нижнього затвору, пхали у воду покірливих овець, а трохи далі Габріель натискав на них гирлигою, коли вони пропливали повз нього, тож вони занурювалися з головою; тією ж гирлигою він допомагав їм випливати, кола вовна їхня намокала і вони вибивалися з сил. Їх змушували пливти проти течії, щоб весь змитий бруд несло вниз, а випускали біля верхнього затвору. Кайні Болл і Джозеф, що здійснювали цю операцію, намокли ще більше, ніж інші наймити; вони скидалися на бронзових дельфінів коло фонтана — з кожної брижі, з кожної бганки їхнього одягу бігла вода.

Болдвуд підійшов до купелі й поздоровкався з Батшебою з таким набурмосеним виглядом, що в неї мимохіть промайнула думка, що він і не сподівався зустріти її тут, а просто прийшов глянути на купання овець; їй навіть здалося, що він насупився і глянув на неї несхвально. Вона хутко відійшла і попрямувала берегом річки. Та не минуло і кількох секунд, як вона почула ззаду його кроки і відчула, що кохання наздоганяє її, мов насичене пахощами повітря.

— Панно Евердін! — погукав її фермер.

Вона, здригнувшись, обернулася і привіталася:

— Добридень!

У голосі його вчувалося щось геть не схоже на те, чого вона могла очікувати для початку. Тихий, перебільшено спокійний, він водночас звучав так багатозначно, що слова мало відповідали тому, що виражав голос.

Як ото до свідомості раптом сягає, що гамір, який здавався торохтінням коліс, насправді далекий гуркіт грому, так і до свідомості Батшеби дійшло зараз те, про що вона лише здогадувалася.

— Я занадто переповнений почуттями... щоб роздумувати,— сказав він зі шляхетною простотою.— Я прийшов сказати вам відверто: життя стало мені не життям, відколи я побачив вас, панно Евердін. Я прийшов просити вас стати моєю дружиною.

Батшеба намагалася зберегти на своєму обличчі цілковиту незворушність — вона тільки стиснула губи, які до цього були трохи розтулені.

— Мені сорок один рік,— провадив він.— Мене вже, напевно, вважають запеклим парубком, і сам я себе таким вважав. Я і замолоду ніколи не думав про одруження, і в зрілі роки не будував ніяких планів щодо цього. Але всі ми, як видно, змінюємося, і я змінився після того, як побачив вас. З якогось часу я відчуваю, і з кожним днем дедалі дужче, що жити так, як я жив досі, недобре. І що понад усе на світі я хочу, щоб ви стали моєю дружиною.

— Пане Болдвуд, при всій моїй глибокій повазі до вас, я не відчуваю... це не те почуття, яке дозволило б

мені прийняти вашу пропозицію,— затинаючись, пробелькотіла вона.

Безсумнівна повага, з якою вона поставилася до його слів, здавалося, прорвала греблю, яка стримувала досі почуття Болдвуда.

— Без вас життя мені буде тягарем! — тихо мовив він.— У мене тільки одне бажання — щоб ви були моєю, щоб ви дозволили мені знову і знову повторювати, що я кохаю вас.

Батшеба промовчала, а конячка, яка стояла у неї за плечем, ніби відчувши напруженість моменту, перестала скубти траву і підвела голову.

— Я думаю, я сподіваюся, що ви трохи цікавитесь мною. Бодай настільки, щоб вислухати те, що я повинен сказати.

Батшеба мало не спитала, чому це він так думає, але вчасно згадала, що вона сама ввела його в оману своєю листівкою і що він говорить так не від зарозумілості, а тому що прийняв усерйоз її легковажний жарт.

— Якби я вмів висловлюватися чемно і люб'язно,— трохи спокійніше провадив фермер,— я би постарався висловити мої бурхливі почуття вишуканіше, але в мене немає ні можливості, ні терпіння навчитися цього. Я так прагну, щоб ви стали моєю, що ні про що інше й думати не можу; але я не посмів би висловити вам усього цього, якби ви не дозволили мені сподіватися.

«Знову ця валентинка! Ох, ця валентинка!» — думала собі Батшеба.

— Якщо ви здатні покохати мене, скажіть «так», панно Евердін, якщо ні — не забирайте у мене надії.

— Пане Болдвуд, мені дуже прикро, але я змушена сказати вам, що я приголомшена і просто не знаю, як мені вам відповісти. Я глибоко вас поважаю, але я можу тільки висловити те, що відчуваю, чи радше те, що усвідомляю: боюся, що, при всій моїй повазі до вас, я не можу стати вашою дружиною. Ви дуже поважна і шляхетна людина, я не підходжу вам, сер.

— Але ж, панно Евердін...

— Я, я не думала... я знаю, що я не повинна була посилати вам ту валентинку, вибачте мене, сер, це була дурна витівка, яку жодна поважна дівчина собі б не дозволила. Якщо ви мене вибачите, обіцяю вам, що я ніколи...

— Ні, ні! Не кажіть, що це легковажність! Дозвольте мені вважати це чимось серйозним, свого роду передбаченням... передчуттям того, що ви могли би покохати мене. Це така мука, коли ви кажете, що зробили це з легковажності, — мені навіть на думку не спадало припустити щось таке, ні, я не в змозі цього витерпіти. Ах, якби я тільки знав, як вас завоювати! Але я не здатний на це, я тільки можу просити вас погодитися бути моєю. Якщо ні, якщо неправда, що ви прийшли до мене самі, не знаючи чому, так само як я до вас, — мені нема чого сказати.

— Я не закохана у вас, пане Болдвуд, це я можу сказати напевно, — і тут вперше за весь час розмови легка тінь посмішки з'явилася на її серйозному

обличчі й, осяявши на мить білий ряд зубів і тремтячі куточки тонко окреслених вуст, надавши їй жорстокого виразу, що ніяк не пов'язувалося з її м'яким поглядом.

— Ні, але ви ще подумайте, з усією вашою добротою і поблажливістю подумайте, може, ви ще погодитесь вийти за мене. Боюся, я для вас застарий, але повірте мені, я піклуватимуся про вас більше, ніж будь-хто інший, більше, ніж будь-який чоловік вашого віку. Я берегтиму вас, як тільки зможу, повірте мені! У вас не буде жодних клопотів — ніякі домашні справи не будуть стосуватися вас, ви житимете в повному достатку, не знаючи турбот. Для молочної ферми наймемо людину, яка все глядітиме, — я можу це собі дозволити, — вам навіть не потрібно буде ходити на пасовище, ні думати про косовицю, ні про погоду під час жнив. Я звик до своєї коляси, в ній їздили і мій батько, і мати, але якщо вона вам не подобається, я продам її, і у вас буде власний кабріолет і пара конячок. У мене слів бракує, щоб сказати вам, як ви мені любі, ні, цього навіть ніхто і уявити не може, тільки Бог знає, — ви для мене все.

Серце Батшеби було чуйне, воно перейнялося глибоким співчуттям до цього замкнутого чоловіка, який оце так щиро кавав.

— Не треба! Не кажіть так! Це понад мої сили — усвідомлювати, що у вас до мене таке почуття, а я нічим не можу вам відповісти. І я боюся, що нас із вами побачать, пане Болдвуд. Облишимо

це. Я зараз не можу думати. Я ніяк не очікувала такої розмови. Ох, яка я недобра, що змусила вас так страждати!

Вона була вражена і перелякана його запалом.

— Тоді скажіть, що ви не відмовляєте мені остаточно!

— Я нічого не можу з собою вдіяти. Нічого не можу вам відповісти.

— Ви дозволите мені відновити цю розмову?

— Так.

— Дозвольте мені думати про вас?

— Зрозуміло, ви можете думати про мене.

— І сподіватися, що ви погодитесь?..

— Та ні — цього не сподівайтесь! Ходімо.

— Я прийду запитати вас завтра.

— Ні, прошу вас. Зачекайте. Дайте мені час!

— Гарзд, я чекатиму, скільки хочете, — сказав він палко. — Мені аж на душі легше стало!

— Ні, благаю вас, не тіштеся, якщо ця радість залежить від моєї згоди. І не приймайте нічого близько до серця, пане Болдвуд! Я повинна подумати.

— Я чекатиму, — сказав він.

Вона обернулася і пішла. Болдвуд як стояв, опустивши очі додолу, так і лишився стояти, немов людина, що раптом геть втратила гадку про те, де вона і що з нею. Потім усвідомлення дійсності раптом повернулося до Болдвуда з повною силою, мов гострий біль від рани, який відчуваєш не відразу, не в ту мить, коли завдано удару, і чоловік швидко пішов геть.

РОЗДІЛ XX

ЗБЕНТЕЖЕННЯ. ГОСТРІННЯ НОЖИЦЬ. СВАРКА

«Він такий безкорисливий, такий добрий, ладен дати мені все, чого я тільки забажаю», — думала Батшеба.

Проте фермер Болдвуд, хоч який він там був насправді, добрий чи навпаки, в цьому випадку ніякої доброти не виявив. Вишукані дари найбільш ідеального кохання — не щедрість душі, а потурання самому собі.

Батшеба нітрохи не була закохана в Болдвуда, тож могла без поспіху обдумати його пропозицію. З будь-якого огляду не можна було бажати нічого кращого — самотній дівчині випадає нагода вийти заміж за такого солідного забезпеченого чоловіка. Живе він по сусідству, його вітають у добірному товаристві, а вже про інші його якості й не йдеться. Якби заміжжя було її метою, кращого й бажати вона не могла б: вона поважала Болдвуда і навіть прихильна була до нього, але — вона його не потребувала.

Якщо судити загалом, то звичайні чоловіки і жінки, либонь, чинять так: чоловік бере жінку з бажання володіти нею, тому що без шлюбу володіння неможливе, а жінка погоджується терпіти чоловіка, бо без цього не можна вважатися заміжньою; та тут, з боку жінки, спонукальна причина була відсутня. Крім того, Батшеба ще не зовсім звикла до свого нового

становища повновладної господині дому і ферми, воно ще не втратило для неї своєї новизни.

Проте на душі в неї було неспокійно, і це, звісно, свідчило на її користь, адже небагато жінок могло б непокоїтися на її місці. Вона була запальна з натури, та вмiла дивитися на речі тверезо. Єлизавета з розуму, Марія Стюарт з духу, вона часто зважувалася на ризиковані вчинки, дотримуючись при цьому крайньої обережності. Її міркування в багатьох випадках являли собою пречудово збудовані силогізми; на жаль, то були завжди тільки міркування. Вона рідко робила помилкові умовиводи, та, як на лихо, вони найчастіше і втілювалися в життя.

Другого дня після Болдвудової пропозиції вона вийшла з дому і побачила в глибині саду Габрієля, який гострив ножиці для стриження овець. У всіх котеджах окіл відбувалося те саме. З усіх кінців села лунало скреготіння точила, наче у зброярні, що лаштує оружжя до походу. Кайні Болл крутив точило, і голова його рухалася то вгору, то вниз разом з колесом. Оук стояв у позі, яка трохи скидалася на позу Амюра, що гострить свої стріли: трохи нахилився вперед, щоб міцніше натискати на ножиці, й похитував головою, критично стиснувши губи і примружившись.

Господиня підійшла, зупинилася і хвилини зо дві мовчки дивилася на них, а потім сказала:

* Ідеться про англійську королеву Єлизавету I (1558-1603) і шотландську королеву Марію Стюарт (1560-1567), одна з яких вважалася втіленням розсудливості, а друга — пристрасті.

— А піди-но на долішню луку, Каїне, та приведи гніду кобилу. Я покручу колесо. Мені треба побалакати з вами, Габрієлю.

Каїн побіг, а Батшеба взялася за держака. Габріель здивовано зиркнув на неї і знову опустив погляд на ножиці. Батшеба крутила колесо, а він гострив знаряддя.

Особливий порух, який робиш, коли крутиш колесо, відзначається дивовижною здатністю притуплювати свідомість. Це свого роду та сама Іксіонова кара*, та в пом'якшеному вигляді вона була б тяжким спитком в історії в'язниць. Свідомість чамріє, голова стає тяжка, центр ваги тіла неначе зсувається потроху і застряє олив'яним кім'яхом десь поміж маківкою і надбрів'ям.

Обернувши колесо разів зо двадцять, Батшеба відчула всі ті прикрі симптоми.

— Покрутіть краще ви, Габрієлю, а я потримаю ножиці,— сказала вона.— У мене голова паморочиться, я не можу говорити.

Габріель почав крутити колесо.

— Я хотіла запитати вас, чи вчора були якісь балачки про мене і пана Болдвуда, коли ми з ним відійшли за осоку?

— Були,— відповів Габріель.— Ви не так тримаєте ножиці, панно,— я знав, що у вас не вийде відразу, ось як треба тримати,— він відпустив ручку колеса і, обхопивши обидві її руки своїми (як руку дитини,

* Іксіон — у грецькій міфології цар, який за скоєні злочини був у підземному царстві прикутий до вогняного колеса.

коли її вчать писати), затиснув їх разом з ножицями.— Нахилийте лезо, ось так.

І, згідно з цими настановами, навчитель досить довгий час обертав руки і ножиці, міцно тримаючи їх у своїх долонях.

— Досить! — вигукнула Батшеба.— Відпустіть мої руки. Терпіти не можу, коли мене тримають. Крутіть точило.

Габріель спокійно відпустив її руки і став крутити колесо.

— Мабуть, їм це здалося дивним?

— Не те щоб дивним, панно...

— Що ж люди казали?

— Що, мабуть, ваші імена, фермера Болдвуда і ваше, будуть оголошені в церкві ще до кінця року.

— Я так і зрозуміла з їхнього вигляду. Так от, нічого цього немає. Треба ж таку дурість вигадати; я хочу, щоб ви спростували це, за тим-то я сюди й прийшла.

Габріель слухав її з сумним, недовірливим виглядом, але недовіру вже заступало полегшення.

— Люди, мабуть, чули нашу розмову,— провадила вона.

— Батшебо! — скрикнув Оук і, покинувши точило, здивовано глянув на неї.

— Панно Евердін, ви хочете сказати,— повагом нагадала вона.

— Я хочу сказати таке: якщо пан Болдвуд справді вів мову про одруження, я не стану цього заперечувати і вигадувати якісь небиліці вам на угоду.

Досить я поплатився за те, що занадто старався вам догодити.

Батшеба дивилася на нього широко розплющеними круглими очима. Вона не знала, чи слід їй пожаліти його за його невтішну любов, чи розсердитися за те, що він зумів побороти в собі це почуття,— його слова могли означати і те, і те.

— Я тільки хотіла, щоб ви просто запевнили, що це неправда, я не збираюся за нього заміж,— вже не так упевнено прошепотіла вона.

— Я можу їм це сказати, якщо вам хочеться, панно Евердін. І можу також висловити вам мою думку з приводу того, що ви робите.

— Не сумніваюся. Але мене аніскільки не цікавить ваша думка.

— Я теж так вважаю,— гірко відказав Габріель.

Коли Батшеба діяла зопалу, вона часто чинила нерозважливо, але ж не завжди вдається виявити розсудливість. Та єдиною людиною в парафії, що її думку про себе і свої вчинки вона цінувала вище, ніж свою, був Габріель Оук. Його прямотушність і чесність викликали таку довіру, що Батшеба ні хвилини не сумнівалася: хоч про що звела б вона річ із ним, навіть про кохання до іншого чоловіка чи про заміжжя, вона почує від нього цілком неупереджене судження. Він твердо знав, що він для неї не годиться і нема чого навіть і думати про це, але зашкодити в її очах іншому — на це він був нездатний. Вона звернулася до нього з запитанням, знаючи, що він скаже правду, хоча чудово розуміла,

що розмова ця для нього прикра. Втім, їй можна було в якійсь мірі пробачити, що вона заради якихось своїх цілей мучила цього щирого чолов'ягу,— у неї не було нікого, на чию думку можна було покластися.

— То що ж ви думаєте про мою поведінку? — спокійно запитала вона.

— Що жодна розсудлива, скромна, порядна жінка не вважала б таку поведінку гідною себе...

Батшебине лице спалахнуло вогнем, нагадуючи фарби заходів Денбі*. Та вона погамувала обурення, і від цієї стриманості вираз її обличчя здавався особливо промовистим.

І тут Габріель помилився.

— Вам, мабуть, не подобається моя грубість, що я вам ось так усе виклав,— сказав він,— я сам знаю, що це грубо, але я подумав, що, може, вам це буде на користь.

— Навпаки,— уїдливо відповіла вона,— я про вас такої невисокої думки, що за вашими образами я чую похвалу розумних людей.

— Дуже радий, що ви не образилися, бо я вам щиро сказав, і я справді так думаю.

— Зрозуміло. Тільки, на жаль, у вас це виходить смішно, як завжди, коли ви намагаєтеся міркувати, а почути від вас що-небудь розумне можна тільки тоді, коли ви прохопитеся випадково.

Це було жорстоко з її боку, але, звісно, Батшеба розлютилася, а Габріель, бачачи це, щосили старався

* Френсіс Денбі (1793-1861) — англійський художник.

триматися спокійно. Він промовчав. І тут вона вже зовсім вибухнула.

— Дозвольте мені запитати, в чому, власне, негідність моєї поведінки? Чи не в тому, що я не виходжу заміж за вас?

— У жодному разі,— спокійно відповів Габріель.— Я давно вже й думати облишив про це.

— І бажати, сподіваюся,— не втримавшись, додала вона; і видно було, що вона так і чекає, як у нього зараз вирветься «ні».

Хай що відчував Габріель у цю хвилину, він незворушно повторив за нею:

— І бажати.

Можна дозволити собі щодо жінки уїдливість, яка їй буде навіть приємна, і грубість, яка не здаватиметься їй образливою. Батшеба стерпіла б від Габріеля суворі звинувачення в легковажності, якби він після всього цього сказав, що кохає її; нестриманість нерозділеного почуття можна пробачити, навіть якщо вас лають і проклинають; до образи домішується переможне почуття, а в бурхливих закидах ви відчуваєте ніжну турботу. От цього й чекала Батшеба і — помилилася. Що ж, чути повчання від людини, яка бачить вас у холодному світлі чистого розуму, бо у неї не лишилося жодних ілюзій щодо вас, було нестерпно. Але він ще не скінчив, тож провадив схвильованим голосом.

— Я вважаю (коли вже ви цікавитесь моєю думкою), що ви вчинили дуже погано, утнувши задля втіхи цей жарт з таким чоловіком, як пан Болдвуд.

Пошити в дурні людину, до якої вам немає ніякого діла, це непохвальний вчинок. І навіть якби у вас було до нього серйозне почуття, панно Евердін, ви могли б знайти спосіб показати йому це доброю і лагідною поведінкою, а не посилати йому жартівливу валентинку.

Батшеба випустила з рук ножиці.

— Я нікому не дозволю критикувати мою поведінку,— вигукнула вона.— Я не потерплю цього ні хвилини. Будьте ласкаві покинути ферму до кінця тижня.

У Батшеби була одна чудернацька риса,— чи характерна для неї особливість,— коли її охоплювали ниці почуття, у неї тремтіла нижня губа, а коли її охоплювало шляхетне почування, у неї здригалася верхня губа, закопилена вгору. Зараз у неї тремтіла нижня губа.

— Добре,— спокійно сказав Габріель. Він був прив'язаний до неї тоненьким ланцюжком, який шкода обривати, а не товстим ланцюгом, який розірвати неможливо.— Я можу піти хоч зараз, і, мабуть, так буде краще,— додав він.

— Так, так, ідіть уже, заради Бога! — крикнула вона, блиснувши очима, але уникаючи зустрітися з ним поглядом.— І не потрапляйте мені на очі. Щоб я вас тут більше не бачила!

— Чудово, панно Евердін. Так і буде.

І, взявши свої ножиці, він пішов собі — спокійно і величаво, наче Мойсей від розгніваного фараона.

РОЗДІЛ ХХІ

ЛИХО В КОШАРІ. ЗАПИСКА

У другій половині дня, в неділю, десь за добу по тому, як Габріель Оук кинув доглядати отару, наймити Джозеф Пурграс, Метью Мун, Фрей і ще кілька людей прибігли похапцем до будинку господині Верхньої ферми.

— Що сталося? — запитала вона, зустрівши їх біля ганку і переставши натягувати тісну рукавичку, що вимагало, мабуть, великих зусиль, бо вона аж губи стиснула, — їй пора було йти до церкви.

— Шістдесят! — задихаючись, крикнув Джозеф Пурграс.

— Сімдесят! — накинув Мун.

— П'ятдесят дев'ять! — поправив чоловік Сьюзен Толл.

— Вівці з кошари вирвалися, — сказав Фрей.

— На конюшинову луку! — підхопив Толл.

— На молоду конюшину! — сказав Мун.

— На конюшину! — простогнав Джозеф Пурграс.

— Здуло їх, панно, геть здуло! — пояснив Генері Фрей.

— Це вже як водиться, — підтвердив Джозеф.

— Пропадуть усі, якщо їх зараз-таки не зігнати й не вилікувати! — сказав Толл.

Джозеф так засмутився, що по всьому його обличчю пролягли глибокі борозни і складки. У Фрея од відчаю все чоло укрилося мережею зморшок, що

йшли вздовж і впоперек, немов пруття садових ґрат. Лейбен Толл стиснув губи, й обличчя в нього наче закам'яніло. У Метью відвисла нижня щелепа, а очі так і бігали, наче їх смикала зсередини якась сила.

— Еге ж, — заговорив Джозеф, — сиджу це я собі вдома, тільки-но взяв Біблію «Послання до Ефесян» пошукати, а сам думаю: крім коринтян і солунян, у моєму подертому Заповіті, мабуть, не лишилося нічого, дивлюся, коли ж біжить Генері: «Джозефе, каже, вівці конюшиною об'їлися».

У Батшеби в такі хвилини думка миттєво втілювалася в слово, а слово переходило в крик. Тим більше, що вона ще не зовсім заспокоїлася після того, як Габріель Оук своїми повчаннями вивів її з себе.

— Досить, припиніть, от йолопи! — крикнула вона і, жбурнувши в передпокій свою парасольку і молитовника, кинулася бігом туди, де сталося лихо. — Ідуть до мене, замість відразу зігнати овець! Ото дурні!

Всі наймити кинулися за нею на конюшинову луку. Джозеф на півдорозі відстав і втомлено сів на землю, наче вже геть доконало його це життя, що день у день стає нестерпнішим.

Пожвавішавши, як завжди, від її присутності, всі швидко розсипалися по полю і оточили постраждалих овець. Велика частина з них уже лежала на траві, і їх неможливо було змусити підвестися. Їх перенесли на руках, а інших перегнали на сусіднє поле. Тут за кілька хвилин звалилося ще декілька овець в такому ж безпорадному і тяжкому стані, як і інші.

У Батшеби серце розривалося від жалю, так боляче було дивитися, як найкращі вівці її першої молоді отари корчаться в судомах, «роздуті, наче вітром, і набрякли»^{*}. У багатьох на губах виступила піна, вони дихали часто й уривчасто, і животи у всіх страшенно здулися.

— Ох, що ж мені робити, що робити? — безпорадно повторювала Батшеба. — Нещасні тварини ці вівці, завжди з ними щось коїться! Я в житті не бачила жодної отари, з якою за рік чогось би не сталося.

— Є один засіб, тільки він і може їх урятувати, — сказав Толл.

— Який, який? Ну, кажіть!

— Їм треба проколоти черево такою штукаю, вона для того і пристосована.

— Ви можете це зробити? Чи я?

— Ні, панно. Ні нам, ні вам цього не зуміти. Треба знати, де проколоти. Кольнеш трохи лівіше або правіше, потрапиш не туди і заколеш вівцю. Навіть вівчарі цього не вміють.

— Значить, вони так і загинуть, — сказала вона кволим голосом.

— Є тільки один чоловік у нас тут, він це може зробити, — сказав Джозеф. — Якби він був тут, він би їх усіх підняв.

— Хто це? Негайно пошліть по нього.

— Вівчар Оук! — сказав Метью. — Цей на всі руки майстер.

— Це правда, — підтвердив Джозеф.

* Рядок з вірша Джона Мільтона «Лісідас».

— Правильно, тільки він і може,— підтакнув Лейбен Толл.

— Як ви смієте називати це ім'я в моїй присутності! — обурилася Батшеба.— Я ж вам сказала, щоб ви не й заїкалися про нього, якщо хочете лишитися у мене. Ах! — вигукнула вона, зрадивши.— Фермер Болдвуд, ось хто повинен уміти!

— Ні, панно,— сказав Метью.— Тут днями дві з його добірних овець об'їлися вики, то з ними те саме було, що і з цими. То він верхівця послав до Геба. Геб їх і врятував. Правда, у фермера Болдвуда є така штука, якою колють. Така собі порожниста трубка з голкою всередині. Правду я кажу, Джозефе?

— Правду, це порожниста трубка,— підтвердив Джозеф,— еге ж!

— Авжеж, той це інструмент...— задумливо мовив Генері Фрей з незворушністю східного мудреця, якого не бентежить плин часу.

— То що ж ви стоїте тут та товчете ваші «авжеж» і «правда»,— вибухнула Батшеба.— Негайно ідіть і приведіть кого-небудь рятувати овець!

Вони розгублено розбрелися, щоб привести того, не знати кого. За одну-дві хвилини всі зникли за ворітьми, а Батшеба лишилася наодинці з отарою, що пропадала в неї на очах.

— Нізащо не пошлю до нього, нізащо! — рішуче сказала вона.

Одна з овець забилася в болісних судамах, витягнулася і високо підстрибнула, а потім упала додолу і більше не рухалася.

Батшеба підбігла до неї. Вівця була мертва.

— О! Що ж мені робити? Що робити? — застогнала Батшеба, заламуючи руки. — Я не хочу посилати по нього! Не буду!

Найенергійніші вигуки, що виражають якийсь намір, не завжди збігаються з твердістю прийнятого рішення. Крізь «ні, не хочу» Батшеби проривалося «так, доведеться».

Вона вийшла за ворота слідом за наймитами і помахала рукою тому, хто стояв ближче. Це виявився Лейбен.

— Де живе Оук?

— У Гнізді, в хатині по той бік долини.

— Беріть гніду кобилу і скачіть туди — скажіть, щоб він негайно був тут — що я так звеліла!

Толл кинувся вгору на вигін і за хвилину вже мчав на гнідйй кобилі, без сідла, без вуздечки, захопившись обіруч за мотузку, накинуту їй на шию, і орудуючи нею замість поводів. Він швидко зменшувався, спускаючись по схилу. Наймити повернулися на пасовисько і почали розтирати нещасних тварин, намагаючись хоч якось полегшити їхні страждання. Але це не допомагало.

Батшеба ходила туди-сюди. Кінь уже мчав назад, ось він уже спустився з пагорба. Батшеба сподівалася, що у Лейбена вистачить глузду дати Габрієлю кобилу, а самому повернутися пішки. Вершник наближався. Це був Толл.

— Ох, яка тупість! — вигукнула Батшеба. Габрієля ніде не було видно.— Може, він уже зовсім виїхав з наших країв!..— сказала вона.

Толл заїхав у ворота і зіскочив з коня з трагічним виглядом Мортоні після битви у Шрусбері.

— Ну? — спиталася Батшеба, не допускаючи й думки, що її усний наказ міг не справити ніякого впливу.

— Він каже: за перебірки Бог дає видерки! — відповів Лейбен.

— Що-о? — перепитала юна фермерка, вибалушивши очі й мало не задихаючись від обурення.

Джозеф Пурграс позадкував на кілька кроків і поспішно сховався за тин.

— Він каже, що не прийде, поки ви його не попросите як слід, увічливо, як воно личить, коли звертаються по допомогу.

— О-о-о! Це його відповідь? Звідки у нього такі манери? Хто я йому, що він сміє так до мене звертатися? Щоб я стала просити чоловіка, який сам прийшов до мене прохати роботи!

Ще одна вівця підстрибнула і впала мертва. Наймити стояли пригнічені та, здавалося, не наважувалися висловити свою думку.

Батшеба відвернулася, сльози застинали їй очі: сама ж вона довела до цього своєю гордістю і запальністю, і всі це розуміють. Вона гірко

* У «Генріху IV» Вільяма Шекспіра Мортон приніс звістку про розгром війська графа Нортемберленда і про загибель його сина.

розридалася на очах у всіх; вона вже й не намагалася стриматися.

— Я б на вашому місці, панно, не став через це плакати,— співчутливо сказав Вільям Смолбері.— Чому б вам не попросити його м'якше. Клянуся, він тоді прийде. Якщо з ним по-доброму, він завжди допоможе.

Батшеба погамувала образу і втерла очі.

— Це гидко і жорстоко так чинити зі мною, так, гидко і жорстоко! — прошепотіла вона.— І він просто змушує мене, сама б я ніколи цього не зробила. Толле, ходімо зі мною.

І після цього принизливого зізнання, такого негідного солідної господині, вона пішла додому, а за нею по п'ятах Толл. Прийшовши до кімнати, вона сіла за стіл і написала записку — чемно, хоч і поспіхом. Потім перечитала і, перш ніж згорнути приписала вниз: «Не кидайте мене, Габріелю».

Вона трохи почервоніла, складаючи записку, і закусила губу, немов забороняючи собі думати про те, що робить. Записка вирушила з тим самим гінцем, що й усне доручення. Батшеба лишилася вдома чекати результату. За чверть години знову почувся тупіт коня. Цього разу Батшеба була не в змозі стояти і стежити; зіпершись на стіл, за яким вона писала записку, вона заплющила очі, мовби відганяючи від себе і надію, і страх.

А справи були не такі вже і безнадійні.

Габріель нітрохи не розгнівався на неї: такий красуні можна було вибачити ще й не те. Батшеба

вийшла, почувши тупіт копит, і звела очі. Між нею і небокраєм промчав верхівець, ось він підїхав до загороди і, зіскочивши з коня, обернувся. На неї дивився Габріель.

Бувають хвилини, коли очі і язик жінки кажуть геть різні речі. Батшеба звела на нього вдячний погляд і сказала:

— О Габріелю, як могли ви вчинити зі мною так недобре?

Такий ласкавий докір за своє зволікання першого разу Габріель не проміняв би ні на які інші слова, навіть якби вона похвалила його за те, що він виявив таку готовність зараз.

Він щось збентежено пробурмотів і подався до обори. А вона вже встигла прочитати в його очах, яка фраза в її записці змусила його примчати. Вона пішла за ним на луку. Габріель уже стояв поміж овець. Він скинув куртку, закасов рукави і витягнув з кишені рятувальний прилад. Це була невелика трубка, через яку проходила рухома голка; Габріель почав орудувати нею зі спритністю досвідченого хірурга; він проводив рукою по лівому боці вівці й, намацавши потрібну точку, проколював голкою шкіру і стінку шлунка і швидко висмикував голку, не віднімаючи трубки; гази струменем виривалися з трубки з такою силою, що загасили б свічку.

Кажуть, полегшення після муки в перші хвилини — справжнє блаженство, і в цьому можна було зараз переконатися на власні очі, дивлячись на цих бідолашних овець. Сорок дев'ять операцій було

здійснено успішно. В одному випадку, оскільки вівця вже конала і діяти треба було хутко, Габріель потрапив голкою не туди, куди слід було, прокол виявився смертельним і відразу поклав край мукам нещасної вівці. Чотири вівці загинули до його приходу, а три обійшлися без операції. Загальна кількість овець, що потрапили в смертельну халепу, була п'ятдесят сім.

Коли натхнений любов'ю вівчар скінчив трудитися, Батшеба підійшла до нього і глянула йому у вічі.

— Габрієлю, ви залишитесь в мене? — запитала вона, звабливо усміхаючись, і в очікуванні відповіді навіть не стулила губ, знаючи, що вони знову розімкнуться в усмішці.

— Залишуся,— сказав Габріель.

І вона знову всміхнулася.

РОЗДІЛ XXII

ВЕЛИКА КЛУНЯ І СТРИГАЛІ

Буває, що люди стають нікчемами і перестають існувати для оточення, тому що в них бракує душевної снаги тоді, коли вона їм найдужче потрібна, та не менш часто це відбувається з ними тому, що вони марнують її без будь-якого зиску для себе, коли вона у них є.

Від якоїсь пори, вперше після того лиха, що його спіткало, Габріель знову набув колишньої незалежності суджень і бадьорості духу — рис, із якими далеко не заїдеш, якщо немає нагоди їх застосувати, хоч і нагода без них нікуди не вивезе. Ті якості, звісно,

допомогли б Габрієлеві піднятися, якби він скористався сприятливим збігом обставин. Та він сидів, як прив'язаний, коло Батшеби Евердін і гаяв час.

Був перший день червня, пора, коли стрижуть вівці; луки і навіть найубогіші пасовиська дихали щедротністю і тишили око барвами. В кожній юній билінці відчувалося стрімке бродіння буйних життєвих соків. Можна було спостерігати постаті Джана Коґана — старшого стригаля; другого і третього стригалів, що працювали поденно коло тварин, переходячи з ферми на ферму, тому їх можна й не називати; четвертого стригаля — Генері Фрея; п'ятого — чоловіка Сьюзен Толл; шостого — Джозефа Пурграса; помічника, юного Кайні Болла; і головного наглядача Габрієля Оука. Стригли вони овець у великій клуні, що так і звалася «стригальна клуня», а за планом своїм скидалася радше на церкву з приділами. Вона не лише повторювала форму сусідньої парафіяльної церкви, а й змагалася з нею в давнині. Чи була та клуня одною з численних споруд, що прилягала до якогось монастиря, того не знав ніхто: ніяких слідів не збереглося. Просторі приділи обабіч будівлі, достатньо високі, щоб міг заїхати найвищий віз зі снопами, поєднувалася широкими камінними арками, могутніми і суворими; в самій їхній простоті полягала велич, якої так бракує спорудам з пишним архітектурним оздобленням.

Сьогодні величезні бічні двері були розчахнуті навстіж просто на сонце, і його благодатне світло падало снопами на дерев'яний тік посеред клуні, де орудували

стригалі. Грубий дубовий поміст, що почорнів од часу й відполірований ціпами багатьох поколінь, став таким гладеньким і такого ж чудесного відтінку, як і паркет парадної зали в якомусь елизаветинському замку. Стригалі стояли навколішках, і потік сонячного світла падав скісними басамагами на їхні вибілені сорочки, бронзові од засмаги руки і блискучі ножиці, що з кожним помахом наїжачувалися тисячами променів, які могли засліпити людину зі слабким зором. Під ножицями лежала бранка-вівця і що далі зростав її жах, то частішав її подих, аж вона починала вся тремтіти, немов коликхе, просякнуте спекою повітря надворі.

Отож клуня цілком відповідала стригалям, а стригалі — клуні.

Просторі кінці споруди — ті, що в храмі відповідають приділу і вівтарю, — були відгороджені плетеними тинами, й за ними юрмилися вівці. В одному закуті поміж тином і стіною була маленька обора, де тримали на черзі кількоро овець, яких потроху випускали до стригалів, щоб вони не відриваючись робили своє діло.

В глибині споруди вешталися три жінки: Меріан Моні, Муза і Німфа Міллер; вони збирали руно, згортали і зв'язували його штапелями. Їм досить успішно допомагав старий бровар. Коли броварство, що тривало з жовтня до квітня, закінчувалося, він ходив по фермах і пропонував свої послуги.

Батшеба наглядала за всім; вона пильно стежила, щоб стригалі були обережні, не калічили овець

і стригли коротко. Габріель, якого її сяйливий погляд вабив, наче метелика світло, гасав туди-сюди і знову повертався до неї; він не був безперервно зайнятий стриженням, а лише вряди-годи допомагав іншим, випускаючи до них овець. Зараз він частував наймитів квартою з сидром, який черпав з барила, що стояло в кутку, і подавав їм скибки хліба й сиру.

Кинувши оком на стригалів, Батшеба підійшла до одного з них, сказала, щоб він стриг обережніше, покартала хлопчину-помічника за те, що він відпустив ув отару нетавровану вівцю, і повернулася до Габріеля, який, щойно відклавши сніданок, потягнув до себе перелякану вівцю і спритним порухом перекинув її на спину. Він обчикрижив її довгі пасма довкруг голови й оголив шию і дужку, а господиня мовчки стежила за його діями.

— Вона шаріється від приниження,— прошепотіла Батшеба, дивлячись, як червінь заливає у вівці шию і груди, що оголилися під дзвінко клямцаючими ножицями; не одна салонна красуня позаздрила б такому ніжному рум'янцю, і будь-якій дівчині було б до лиця спалахнути так відразу природно.

Серце бідолахи Габріеля тануло від утіхи, що вона тут, біля нього, що її очі з цікавістю стежать за його справними руками, які, здавалося б, ось-ось відбатують кавалок живого тіла, та ніколи того не роблять. Як ото Гільденстерн, він був щасливий од того, що не надміру щасливий. У нього не було бажання розмовляти: доста було того, що його прегарна пані

* Шекспір, «Гамлет», дія II, сцена 2.

й він, вони вдвох, становлять одну групу, що вони самі, окремо від усього світу. Тож розмову провадила тільки вона; буває така балачка, яка нічого не говорить,— ото так балакала і Батшеба, а буває мовчання, що промовляє багато,— й так ото мовчав Габріель. Переповнений невиразною прихованою втіхою, він знай робив своє діло: потроху обертаючи вівцю, він притримував її голову коліном і, хутко клацаючи ножицями, знімав вовну з підгрудка, з одного боку, з другого, зі спини і закінчував хвостом.

— Ти ба! — сказала Батшеба, глянувши на годинника.— А швидко як!

— За скільки часу, панно? — спитав Габріель, втираючи спітніле чоло.

— Відтоді як ви одчикрижили перше пасмо, минуло двадцять три з половиною хвилини. Вперше бачу, щоб на стриження пішло менш ніж півгодини.

Гладенька, чистенька вівця звелася зі свого руна, мов Афродіта, що вийшла з піни морської,— приголомшена, зняковіла без свого звичного вбрання, що лежало долі, немов пухнаста хмаринка; ніжний підшерсток зверху, що досі був усередині, білий мов сніг, не мав жодної плямочки.

— Каїне Болл!

— Еге ж, пане Оук, я тут!

Кайні підбіг з горщиком смоли. Літери «Б. Е.» відбилися на голій шкірі, й бідолашна дурепа, здригаючись усім тілом, кинулася крізь загороду до своїх роздягнених подруг. Потім підійшла Меріан, позбирала клапті, що відлетіли убік, кинула

їх усередину купки, скачала всю вовну і понесла вглиб клуні три з половиною фунти щирого тепла на радість у зимову холоднечу далеким незнайомим людям, що так і не дізнаються, яким невимовно приємним буває руно ось таке, яке воно зараз, недоторкане, чистісіньке, поки ще в ньому живуть природні жирові соки, поки воно не висохло, не змертвіло і його не помили і не обернули якимось ґатунком «вовни», що порівняно з тим, чим є воно зараз, просто розведене молоко порівняно з вершками.

Проте жорстока доля не дала Габрієлеві спокійно тішитися своїм щастям того ранку. Вже скінчили зі стриженням баранів, старих і дворічних маток, прийшла черга ярочок і річних овечок, і він уже знову готувався до операції, сподіваючись, що Батшеба знову стоятиме коло нього і стежитиме за його меткими руками, аж його спіткало гірке розчарування: в дальньому кутку клуні з'явився фермер Болдвуд. Ніхто наче й не помітив, як він увійшов, та його присутність була безсумнівна. Болдвуд завжди привносив з собою особливу атмосферу, яку відразу ж відчували всі присутні. Він пройшов через усю клуню до Батшеби, а вона обернулася і невимуслено поздоровкалася з ним. Він заговорив з нею неголосно, і вона теж несамохіть знизила голос, спершу трохи, а потім стала говорити так само тихо, як і він. Їй геть не хотілося, щоб кругом думали, що в неї якісь таємниці з ним, та жінки в цьому віці такі перейнятливі, що мимоволі піддаються впливу

чоловіків і переймають не лише їхню мову, а й манеру мовлення, й інтонацію.

Про що вони розмовляли, Габрієлеві не було чути, і хоч він не міг тим не цікавитися, не в його характері було підійти ближче. Розмова скінчилася тим, що фермер простягнув Батшебі руку й з властивою йому галантністю допоміг їй перебраться через дошку, що затуляла вхід до клуні, й вийти надвір, на яскраве сонячне світло. Тут, стоячи біля обстрижених овець, вони розмовляли далі. Про що ж вони балакали, про овець? Ні, не схоже було на те. Габрієль виснував, і не без підстав, що як люди спокійно розмовляють про щось, то погляди їхні спрямовуються на предмет їхньої балачки. Та Батшеба, не підводячи очей, дивилася на соломку в себе під ногами, і це радше свідчило про її збентеження, ніж про ділову розмову про овець. Щоби її зашарілися, кров припливла до ніжної шкіри, відпливла і знову припливла. Габрієль стриг далі, він був засмучений і почував гіркоту.

Вона відійшла від Болдвуда, і він, лишившись на самоті, з чверть години гуляв туди-сюди. Потім вона з'явилася у своїй новенькій зеленій амазонці, яка так щільно облягала її статуру до талії, як ото шкурка облягає плід, а юний Боб Коган провадив за нею гніду кобилу. Болдвуд підійшов до дерева, де була припнута його коняка.

Габрієль не міг відірвати від них очей, та що разом він намагався й далі стригти, то необережно зачепив ножицями пах вівці. Тварина шарпнулася, Батшеба вмить обернулася і побачила кров.

— Ох, Габрієлю! — вигукнула вона докірливо. — Ви завжди так стежите за іншими, а самі отакого накоїли!

Кожен сказав би, що на таке зауваження нема чого й ображатися, та Габрієля, який знав, що Батшеба пречудово розуміє, через кого поранена вівця, болісно вкололи її слова, але тверде рішення запевняти самого себе, що він більш не має до неї ніжних почуттів, цього разу допомогло йому не виявити своїх переживань.

— Сулію! — крикнув він своїм звичним незворушним тоном.

Кайні Болл відразу ж підбіг із сулією, рану помас-тили, і Габрієль стриг далі.

Болдвуд обережно підсадив Батшебу в сідло, і вона звернулася до Габрієля владним і нестерпно поблажливим тоном:

— Я їду поглянути на лейстерів пана Болдвуда. Замініть мене тут, Габрієлю, й стежте, щоб люди як слід працювали.

Вони обернули коней і пустили їх клусом.

Серйозне захоплення Болдвуда викликало го-стру цікавість у всіх, хто його знав. Та він стільки років був прикладом запеклого парубка, що тепер його падіння стало немовби свідченням проти нього самого, як у випадку з сером Сен-Джоном Лонгом*, який помер од сухот, доводячи, що недуга та не смертельна.

* Джон Лонг (1798-1831) — відомий в Лондоні в ті часи лікар-шарлатан.

— Певне, діло до весілля йде,— провівши їх поглядом, зауважила Муза Міллер.

— Здається, так,— продовжуючи стригти і не зводячи голови, потвердив Коган.

— Що ж, воно і краще взяти собі дружину тут-таки, по сусідству, а не десь на стороні,— відгукнувся Лейбен Толл, перевертаючи вівцю.

Генері Фрей окинув усіх скорботним поглядом і мовив повільно:

— Не знаю, навіщо такий дівчині заміж іти, коли вона така прудка, що за все сама береться, нащо їй те домашнє вогнище, тільки іншим дорогу перебиває. Та нехай уже поберуться, а то тільки розгардіяш піде в обох будинках.

Зазвичай такі рішучі натури, як Батшеба, завжди викликають осуд у таких людей, як Генері Фрей. Найбільше їй ставилося в провину те, що вона занадто різко висловлювала своє невдоволення і недостатньо виказувала своє схвалення. Відомо, що барви тіл залежать не від тих променів, які вони поглинають, а від тих, які вони відбивають; так от і людей характеризує їхня здатність відштовхувати, чинити опір, а не їхня доброзичливість, яка аж ніяк не вважається гарною рисою.

Генері провадив трохи поблажливішим тоном:

— Яюсь у розмові я між іншим спробував був їй про дещо натякнути. Ви, люди добрі, знаєте, що я за людина, мене якщо заохотити, я не мовчатиму...

— Знаємо, знаємо, Генері.

— Так от я, значить, їй і кажу: «Панно Евердін, у вас, кажу, звільнилися місця, і люди для них відповідні є, і тільки підступи,— ні, не підступи, я не сказав підступи,— а шкодливість протилежної статі (так я про жіночу стать висловився) їх не допускає до тих місць». Що, добре загнув?

— Непогано!

— Атож! І якби мені за це головою поплатитися довелося і Богу душу віддати, я б усе одно так-от їй і сказав би. Такий уже я чоловік!

— Правильний ти чоловік, а вже гордий, то як сам сатана.

— А спритно я її підкусив, що не всяк і здогадається; адже мова про те, щоб мені управителем бути, але тільки я це так хитро закрутив, їй і не зрозуміти, що це я про неї кажу... Ось воно в мене як задумано було. Ну, а щодо весілля... як є охота, то нехай! Воно, може, і час прийшов. Здається мені, фермер Болдвуд обіймав її там, за осокою, в той день, як ми овець мили.

— Брехня! — вигукнув Габріель.

— А ви звідки знаєте, вівчарю Оук? — смиренно поцікавився Генері.

— Тому що вона сама розповіла мені все, як було,— сказав Габріель з почуттям фарисейської переваги, тому що в цьому випадку він відрізнявся від усіх інших працівників.

— Ваше повне право вірити цьому,— сказав Генері єхидно,— повне право. Ну, а в мене своє судження є. Воно звичайно, що управителем бути особливого

розуму не потрібно, та все-таки треба мати трохи лоу в голові... Що ж, я дивлюся на життя тверезо. Зрозуміло я кажу, добрі люди? Вже, здається, простіше і не скажеш, все ясно, а декому, бач, невтямки!

— Та ні, ми тебе розуміємо.

— Ось так-то, добрі люди, воно і виходить. Шпурляють тебе, мов старого черевика, тикають то туди, то сюди, ніби ти й справді ні на що не годишся. Що ж, роки мої такі, зносився трохи! Однак мізки у мене нічого; ще й як діють! Щодо цього я хоч зараз із одним відомим вівчарем позмагатися беруся. Ну, та що там! Ні до чого все воно, ні до чого.

— Старий черевик, кажеш? — сердито втрутився бровар. — Не такий ти вже старий, щоб тобі цим козиряти, і зовсім ти не старий! Зубів он ще скільки в роті! Який же це старий, якщо ще й зуби тримаються. Я вже давно одружений був, коли тебе ще на руках носили. Що таке шістдесят років, коли іншим уже за вісім десятків перевалило, знайшов чим хвалитися!

У Ведербері вже стало звичкою миттю припиняти всі сварки, коли було потрібно вгамувати броваря.

— Чого вже там хвалитися! — підхопив Джан Коган. — Ми, дідуню, розуміємо, який ви у нас нечувано довголітній чоловік, ніхто й сперечатися не стане.

— Ніхто! — підтримав Джозеф Пурграс. — Напрочуд ви старий, і всі вас за це шанують.

— Так ото ж! І коли я молодий був, у розквіті сил, мене теж поважали і любили!

— Ясна річ, любили, як не любити.

Зрештою дідуган угамувався. Щоб закріпити мир, Меріан спробувала розсмішити всіх; смаглява, в грубій латаній ряднині, вона скидалася зараз на мальований персонаж якоїсь давньої картини, написаної олією в стилі Ніколя Пуссена^{*}.

— Чи не знає хто якого кульгавого, горбатенького чи якогось дурника, хто б мене, бідолашну, за себе взяв? — заголосила вона. — Вже про справного мені в мої роки можна й не думати. А якби хоч якийсь нагодився, для мене це було б солодше, ніж пиво і хліб із сиром.

Оук продовжував стригти і не промовив жодного слова. Ним заволоділо гірке почуття і отруїло його спокій. Батшеба, мабуть, збиралася призначити його управителем, у якому на фермі відчувалася гостра необхідність, а його ця посада вабила не тому, що ставила вище од усіх на фермі, а тому, що наближала його до неї, до коханої, яка була ще не пов'язана ні з ким іншим. Тепер же всі його уявлення про неї переплутались. І те, як він її повчав, здавалося йому тепер цілковитою дурістю. Вона зовсім не гралася з Болдвудом, а ось його, Оука, вона обдурила, вдаючи, ніби пожартувала з цим листом. У глибині душі він був переконаний, що ці малограмотні, добродушні наймити мають рацію в своїх прогнозах і що Болдвуд сьогодні отримає згоду панни Евердін стати його дружиною. Габріель був уже в тому віці, коли читання Святого Письма перестає бути неприємним обов'язком, від

* Ніколя Пуссен (1594-1665) — найбільший художник французького класицизму.

якого, природно, ухиляється підліток; він тепер частенько зазирає у нього, і зараз йому пригадалися слова: «І знайшов я річ гіршу від смерті — то жінку, бо пастка вона, її ж серце тенета, а руки її то кайдани»^{*}. Та хоч як там було, він усе одно обожнював Батшебу.

— Ми, хлопці, будемо сьогодні бенкетувати, мов ті пани,— урвав його роздуми Кайні Болл.— Я нині вранці бачив, як вони місили величезні пудинги у відрах — шматки жиру там були, пане Оук, ну як ваш великий палець. Я в житті своїм не бачив таких величезних шматків — раніше, бувало, клали шматочки з горошину. А на плиті стояв великий чорний казан на ніжках, тільки я не знаю, що в ньому таке.

— І два бушелі яблук нарізали на яблучні пироги,— додала Меріан.

— Сподіваюся, я зумію всьому цьому віддати належне,— сказав Джозеф Пурграс і апетитно прищмокнув.— Еге ж, їжа і питво — неабияка втіха, вони додають бадьорості духу малодушним, якщо ви дозволите так сказати. Їжа — це слово Боже для підтримки тіла, ми без неї, прямо скажу, геть пропали б.

РОЗДІЛ XXIII

УВЕЧЕРІ. ДРУГЕ ОСВІДЧЕННЯ

Стіл для вечері, яку належало влаштовувати для стригалів по завершенні стрижки овець, був накритий на галявині перед будинком; кінець столу

^{*} Еклезіяст, 7:26.

перекинули через підвіконня великого вікна вітальні, так що він фу́та на півтора увійшов до кімнати. Тут, біля самого вікна, в кімнаті сиділа панна Евердін — в такий спосіб вона була наче й за столом, але окремо від наймитів.

Батшеба в цей вечір була надзвичайно жвава. Непокірні пасма пишних темних кіс мальовничо відтіняли її рум'яні щоки і червоні губи. Вона, мабуть, чекала когось, і на її прохання місце на нижньому кінці столу залишалося незайнятим, поки не почали вечеряти. Тоді вона попросила Габрієля сісти туди і взяти на себе обов'язки господаря на тому кінці, що він тут-таки і зробив з великою готовністю.

У цю хвилину біля хвіртки з'явився пан Болдвуд, він пройшов через галявину до вікна, де сиділа Батшеба, і вибачився за те, що затримався: мабуть, у них було домовлено, що він прийде.

— Габрієлю,— сказала Батшеба,— пересядьте, будь ласка, а туди сяде пан Болдвуд.

Оук мовчки пересів на своє колишнє місце.

Джентльмен-фермер був одягнений по-святковому, в новенькому сюртуку й білому жилеті, що відразу впадало в очі, бо не було схоже на його звичайний строгий сірий костюм. І на душі у нього теж було свято, що виявилось в незвичайній для нього балакучості. Й Батшеба теж розговорилася з його появою, хоча присутність Пеннівейса, колишнього управителя, якого вона вигнала за злочинство, на деякий час розлютила її.

Коли скінчили вечеряти, Коган за власною ініціативою, не чекаючи, щоб його попросили, завів пісню:

*Втратив я любцю, то й нехай,
Втратив я любцю, то й нехай,
Заведу собі іншу,
Ще кращу за першу,
Втратив я любцю, то й нехай!*

Усі вислухали цей романс мовчки, втупившись у співака задумливо-схвальними поглядами, що свідчили про те, що ця улюблена пісня в добре знайомому виконанні завжди користується успіхом у слухачів і, як ото книжки визнаних авторів, не потребує похвали.

— А тепер, пане Пурграс, вашу пісню! — сказав Коган.

— Боюсь, я захмелів... та й немає в мене таких талантів,— намагаючись лишитися непоміченим, відмовлявся Джозеф.

— Дурниці! Ну чи можна бути таким невдячним? От уже ніколи про вас би не подумав,— докірливо сказав Коган, прикидаючись, що він ображений у своїх найкращих почуттях.— А господиня як дивиться на вас, ніби хоче сказати: «Заспівайте негайно, Джозефе Пурграс!»

— І справді дивиться... доведеться співати! Ану, гляньте на мене, люди добрі, здається, знову я зашарівся?

— Нічого, Джозефе, це ваш колір,— заспокоїв його Коган.

— Уже як я завжди намагаюся не червоніти під поглядом красунь,— конфузливо зізнався Джозеф,— але так вже воно само собою виходить, нічого не вдієш!

— Ну, Джозефе, заспівайте нам, будь ласка, вашу пісню,— пролунав з вікна голос Батшеби.

— Ох, панно,— сказав Джозеф,— вже не знаю, що й сказати. У мене тільки і є одна проста *балета*, яку я сам склав...

— Просимо, просимо! — закричали хором за столом.

Осмілівши від загального заохочення, Пурграс заспівав тремтячим голосом якусь сентиментальну пісню про полум'яну і водночас пристойну любов — мотив її зводився до двох нот, і співак особливо налягав на другу. Співні її мали такий успіх, що Джозеф, який, не зводячи духу, перейшов до другого куплету, але, спіткнувшись на першій же ноті, кілька разів починав знову першу строфу.

Я сі-яв...

Я сі-яв...

Я сі-яв насіння кохання.

Це було навесні,

У квітні й у травні, в червневі дні,

Коли пта-ашки співають пі-і-сні...

— Оце утнув,— сказав Коган після другого куплету,— і як гарно звучить «Коли пташки співають пі-і-сні».

— І ще ось це місце про «насіння кохання» — таку руладу вивів, бо ж про кохання співати теж треба вміти, хрипкою горлянкою не витягнеш. Ану наступний куплет, пане Пурграс!

Але під час виконання наступного куплета з юним Бобом Коганом стався конфуз, звичайна історія з підлітками — завжди з ними щось коїться, коли дорослі налаштовані особливо урочисто: він щосили намагався втриматися від реготу і з цією метою запхав собі в рот ріжок скатертини, але це допомогло ненадовго, бо регіт, не втримавшись у роті, вибухнув носом. Джозеф спалахнув од обурення, відразу ж урвав спів, а Коган добряче нам'яв Бобові вуха.

— Продовжуйте, Джозефе, продовжуйте, не звертайте уваги на шибеника. Така чудова «балета», ну ж бо наступний куплет. Я вам буду підтягувати в дискантових нотах, якщо ви від натуги видихаєтеся.

*Ох верба зігнеться,
Пагіллям зів'ється.*

Але співака так і не вдалося умовити. Боба Когана за погану поведінку нагнали додому, і за столом знову запанували мир і спокій за допомогою Джейкоба Смолбері, який затягнув одну з нескінченних, багатих подробицями балад, якими так тішилися гульвіси за тої пори.

Сонце вже сховалося у вогненній заграві, а вони сиділи, розмовляли і бенкетували, немов Гомерові боги. Батшеба, як і раніше, сиділа біля вікна, в руках у неї було плетення, від якого вона час від часу відривалася і поглядала вдалечінь. Сутінки розливалися дедалі дужче, поглинувши врешті й бенкетників, а вони ще не й збиралися розходитися.

Габріель раптом виявив, що фермер Болдвуд зник зі свого місця в кінці столу. Оук не помітив, коли він зник, але вирішив, що він, мабуть, пішов блукати в саду. Тільки Габріель встиг подумати про це, як Лідді принесла свічки в кімнату, і веселі язички полум'я бризнули яскравим світлом, яке вихопило з темряви стіл, постаті гостей і потонуло у темній зеленій гушавині, що зімкнулася ззаду.

Постать Батшеби, що сиділа на колишньому місці, знову чітко виступила у вікні поміж вогнями свічок, і всі побачили, що і Болдвуд сидить поруч з нею.

Тут усі подумали, чи не час уже й закінчувати ті посиденьки. А чи не заспіває їм панна Евердін, перш ніж вони розійдуться по домівках, ту пісню, яку вона так чудово співає,— «На узбережжі Аллан-річки».

Батшеба, трохи подумавши, погодилася і поманила до себе Габріеля, який тільки про те й мріяв, щоб опинитися коло неї.

— У вас із собою ваша флейта? — пошепки запитала вона.

— Так, панно.

— Так от, я співатиму, а ви акомпануйте мені.

Батшеба стала в ніші вікна, лицем до людей, освітлена полум'ям свічок, Габріель — праворуч від неї зовні, біля самого вікна, Болдвуд — у кімнаті, по ліву її руку. Вона почала тихим, тремтячим голосом, та незабаром заспівала дзвінко і голосно. У зв'язку з наступними подіями слова тієї пісні часто згадували всі, хто її чув тоді, й вони надовго збереглися у них в пам'яті:

*А солдату наречена
Найчарівніша дісталась:
Узбережжя Аллан-річки
Веселішої не знало.*

Так тихо підспівував басом Габріелевій флейті Болдвуд, що це нітрохи не скидалося на дует, а створювало своєрідний мелодійний фон, який лише відтінював Батшебин голос. Стригалі, притулившись один до одного, сиділи тісним колом плече до плеча, як колись, сотні років тому, сиділи за вечерею наші пращури; вони слухали, мов зачаровані, й усі так притихли, що інколи, здавалося, чутно було Батшебин подих. А коли балада скінчилася й останній невимовно довгий звук непомітно завмер, почувся захоплений шепіт, а це і є найбільша похвала.

Чи варто казати, що фермерова поведінка з господинею дому не могла не привернути уваги Габріеля. Як по правді, нічого в тій поведінці не було, крім того, що вона не збігалася в часі з поведінкою інших. Він дивився на Батшебу лише тоді, коли на неї не дивився

ніхто інший; коли очі всіх були спрямовані на неї, погляд його блукав деінде; коли всі голосно дякували їй або хвалили її, він сидів мовчки, а коли вони, забалакавшись, не звертали на неї уваги, він пошепки їй дякував. І от ця розбіжність з усіма і надавала особливого значення кожному його слову і поруху, хоч нічого особливого і значного в них не було; та ревності, яких не можуть позбутися закохані, не дозволяла Оукові знехтувати ці знаки.

Нарешті Батшеба побажала всім на добраніч і зникла у глибині кімнати. Болдвуд зачинив вікно, опустив віконниці й лишився з Батшебою у вітальні. Оук подався стежиною і незабаром щез у безмовній, насиченій пахощами гущавині дерев. Стригалі, отямившись від приємного заціпеніння, що в нього вони поринули від Батшебиного співу, стали один по одному підводитися, щоб іти вже до хати. Коган, відсуваючи ослона, обернувся до Пеннівейса і вступився в статечного злодія з таким виглядом, наче перед ним був рідкісний витвір мистецтва.

— Приємно похвалити людину, коли є за що,— нарешті мовив він,— дозвольте віддати вам належне.

— А я, прямо сказати, дивлюся й очам не вірю, поки ми все не полічили,— уриваючись на кожному слові од гикавки, втрутився Джозеф Пурграс,— всі кухлі, всі парадні ножі й виделки, всі порожні пляшки, все, як було, так і залишилося цілісіньке, нічого не вкрадено.

— Ну я, мабуть, не заслуговую і половини ваших похвал,— похмуро відповів доброчесний злодій.

— А оце вже правда! — додав Коган.— Пан Пеннівейс, він такий: як захоче, щоб усе було чесно,— а так воно з ним нині й було, і я це по його обличчю бачив, коли він за стіл сідав,— то вже тут він себе стримає. Я, люди добрі, з радістю можу підтвердити, він нині справді нічого не вкрав.

— Отже, він вчинив чесно, наше вам за це спасибі, Пеннівейсе,— сказав Джозеф, і всі інші одностайно його підтримали.

А тим часом у вітальні, звідки через зачинені віконниці пробивалася назовні лише вузенька смужка м'якого світла, розігравалася бурхлива сцена.

Панна Евердін і Болдвуд були самі. Вона усвідомлювала, що в житті її настав серйозний момент, і рум'янець її зблід, але очі її сяяли радісним почуттям перемоги.

Вона стояла за спинкою низького крісла, з якого вона щойно підхопилася, а Болдвуд — навколішках у кріслі, перехилившись до неї, тримав її руку в своїх долонях. Він весь тремтів від того, що Кітс так тонко називає надміром солодкого щастя. І від того, що цей чоловік, головною рисою якого було почуття власної гідності, раптом постав перед нею позбавлений цієї своєї якості, було так несподівано, що це тяжке своєю безглуздістю видовище трохи навіть затьмарювало її гордовиту радість від усвідомлення, що її обожнюють.

* Ідеться про «Оду до солов'я» англійського поета-романтика Джона Кітса (1795-1821).

— Я постараюся покохати вас,— говорила вона тремтячим голосом, зовсім не схожим на її звичайний самовпевнений тон,— і якщо тільки я відчую бо-дай деяку впевненість у тому, що я буду вам доброю дружиною, я охоче вийду за вас заміж. Але в такій серйозній справі, пане Болдвуд, жінку потрібно поважати, і я не хочу нічого обіцяти вам сьогодні. Я хочу попросити вас почекати кілька тижнів, щоб я могла з'ясувати власні почуття.

— І ви гадаєте, що тоді...

— Я дуже сподіваюся, що через місяць чи півтора, від сьогоднішнього дня до збору врожаю,— а ви казали, що кудись поїдете в цей час,— я зможу обіцяти вам стати вашою дружиною,— закінчила вона твердо.— Але запам'ятайте, що зараз я ще не обіцяю.

— З мене цього достатньо. Більшого я зараз не проситиму. Я можу чекати, поклавшись на ці милі моєму серцю слова. А поки що до побачення, на добраніч, панно Евердін.

— На добраніч,— м'яко, майже ніжно відповіла вона, і Болдвуд пішов собі з блаженною посмішкою на губах.

Батшеба тепер пізнала його краще; він відкрив їй всю свою душу, не приховавши нічого, не підозрюючи, що він багато втратив у її очах, наче гордовитий птах, що позбувся свого розкішного пір'я. Батшеба тепер здригалася, згадуючи свою зухвалу витівку, і всіляко намагалася загладити її, не замислюючись над тим, чи заслуговує її вчинок тієї кари, якої вона збиралася собі завдати. Її

охоплював жах од того, що вона накоїла, але в той же час у цьому було щось захопливе. Дивно, як легко навіть найбоязкішу жінку може захопити страшно, коли до цього домішується невимірне почуття перемоги.

РОЗДІЛ XXIV

ТОГО Ж ВЕЧОРА. ЯЛИНОВИЙ БІР

Поміж численних обов'язків, які взяла на себе Батшеба, відмовившись від управителя, був огляд маєтку перед сном, щоб потім спокійно лягти спати, знаючи, що на ніч усе залишається в повному порядку. Габріель теж майже щовечора неухильно здійснював цей ритуал, опікуючись її господарством так само дбайливо, як і будь-який спеціально найнятий для цього доглядач, але ця дбайлива відданість у більшості випадків залишалася невідомою для його господині, а те, що до неї доходило, сприймалося як належне, без особливої подяки. Жінки вічно скаржаться на чоловічу непостійність, але до сталості вони ставляться зневажливо.

Оскільки обходити чатами краще, коли ти невидима, Батшеба зазвичай брала з собою потайний ліхтар і час до часу, піднімаючи заслінку, зазірала у всі закапелки і закутки, немов столичний поліцай. Така холонокровність свідчила не стільки про її безстрашність перед лицем небезпеки, скільки про повну відсутність підозри, що їй може щось загрожувати; найгірше, на що вона могла наштовхнутися,— це

кінь, якому не підстелили соломи, курка, яка не потрапила в курник, або незачинені двері.

Того вечора вона, як завжди, обійшла двір і пішла на пасовисько оглянути обору. Тишу тут порушувало тільки ритмічне чвакання і сопіння, що вихоплювалося з невидимих ніздрів; ці звуки раптом уривалися хропінням і чмиханням, наче надималися міхи. Потім чвакання відновлювалося, і за певної жвавості уяви можна було то тут, то там розрізнити рожевувато-білясті ніздрі; губи під ними так і намагалися ухопити краєчок сукні Батшеби, яка опинилася в межах досяжності їхнього язика. Трохи вище можна було розгледіти темно-брунатний лоб і двоє витріщених, та зовсім не лютих очей, а ще вище — два білясті роги, зігнуті серпом, наче два ріжки молодих місяців; статечне «му-у», що лунало вряди-годи, не залишало сумніву в тому, що всі ті атрибути — характерні й невід'ємні риси шановних осіб — Білоніжок, Красоль, Калин, Лисок та інших гідних представниць девонської породи, що належать Батшебі.

Додому вона поверталася стежиною через ялиновий бір. Щоб уторопати, що воно таке той бір, уявіть простору залу з низьким склепінням, створену самою природою; гілляста стеля лежить на колонаді стовбурів, а долівка укрита м'яким брунатним килимом сухої глици, шишок і жмуктів трави, що пробиваються десь-не-десь.

Коли Батшеба, повертаючись зі своєї мандрівки, ішла тим бором, їй завжди ставало трохи моторошно,

та оскільки, виходячи з дому, вона не відчувала ніякого особливого страху, то й не брала нікого з собою для супроводу. Нечутно ступаючи, вона раптом насторожилася — їй почулося, ніби хтось іде назустріч, з другого кінця стежини. Так, це були кроки. Згадавши, що крізь цей бір ходять усі, вона заспокоїлася й вирішила, що то, мабуть, хтось із селян повертається додому, та все ж таки їй було прикро, що вони зіткнуться в такому місці, в самісіньких хащах, хоч і всього за декілька кроків од домівки.

Кроки наближалися, ось вони й поруч, якась постать порівнялася з нею і майже минула її, аж щось шарпнуло Батшебу за спідницю і майже пришпилило до землі. Вона заточилася і насилу втрималася на ногах. Несамохіть розставивши руки, щоб відновити рівновагу, вона тицьнулася долонею в суконну одіж з гудзиками.

— Що за чортівня! — вигукнув чоловічий голос високо над її головою.— Пхнув я вас, друже, чи що?

— Ні,— відповіла Батшеба, намагаючись зробити крок убік.

— Схоже, ми чимось зачепилися одне за одного?

— Так.

— То це, здається, жінка?

— Так.

— Мабуть, з місцевих пань, леді, я б сказав.

— Це не має значення.

— Але ж я чоловік...

— Ох! — Батшеба знову зробила спробу ступити крок, але без жодного успіху.

— У вас, здається, потайний ліхтар у руці, якщо я не помиляюся? — запитав чоловік.

— Так.

— Дозвольте, я відчиню дверцята і відчеплю вас.

Рука незнайомця схопила ліхтар, дверцята відкинулися, промінь світла вихопився з полону, і Батшеба з подивом побачила, в якій вона опинилася пастці.

Чоловік, з яким її зчепило, був військовий. Він весь виблискував міддю і пурпуром. Це видиво у цілковитій пітьмі було немов звук сурми, що пронизує мертву тишу. Запала цілковита темрява, цей *genius loci*^{*} в усі часи, якщо не рахувати запаленого ліхтаря. Контраст між побаченим і очікуваним — якою-небудь лихою постаттю в похмурому вбранні — був такий різкий, що мав ефект чарівного перетворення.

При світлі ліхтаря відразу з'ясувалося, що острога військового зачепилася за мереживну облямівку сукні. Чоловік устиг кинути погляд на її обличчя.

— Я зараз відчеплю, панно, — сказав він чемно.

— Ох, ні, я сама, дякую вам! — поспішно відповіла вона і присіла, щоб відчепити поділ.

Але відчепити його було непросто. Коліщатко остроги за кілька секунд так оповилося гіпюром, що треба було добряче попрацювати, перш ніж виплутати його.

Чоловік теж присів і глянув їй просто у вічі, коли вона звела їх на мить, але Батшеба відразу ж опустила погляд. Все ж таки мигцем вона встигла помітити, що

* Добрий геній (місця) (лат.).

він молодий і стрункий і що у нього три нашивки на рукаві.

Вона знову потягнула свій поділ.

— Ви в полоні, панно,— глузливо сказав він.— Я змушений буду відрізати цей шматок подолу, якщо ви вже так поспішаєте.

— Так, будь ласка,— безпорадно вигукнула вона.

— Але в цьому немає необхідності, якщо ви здатні хвилинку потерпіти,— і він розкрутив і зняв з коліщатка одну шовкову петельку. Батшеба прибрала руку, щоб не заважати йому, але він все ж таки ненавмисно — чи й навмисно — встиг торкнутися її. Батшеба була обурена, а чому — вона сама не знала.

Він продовжував розплутувати, але кінця цьому не було видно. Вона знову звела на нього очі.

— Дякую вам за те, що ви даєте мені можливість милуватися таким чарівним личком,— безцеремонно сказав молодий сержант.

Батшеба спалахнула від збентеження.

— Ця можливість надається вам проти моєї волі,— сухо процідила вона, намагаючись зберегти почуття власної гідності, що не дуже вдавалося їй у цьому становищі.

— Від такої відповіді ви подобаєтесь мені ще більше, панно...

— А мені ще більше сподобалося б... я б хотіла, щоб ви ніколи не траплялися мені на очі й не ходили тут,— вона обсмикнула сукню, і мереживна облямівка на її подолі затріщала, мов рушниці ліліпутів.

— Я заслуговую на покару вашими словами. Але з чого б це у такої вродливої і вихованої дівчини така відраза до чоловіків?

— Ідіть, будь ласка, своєю дорогою.

— Ого! І потягти за собою вас! Ви тільки погляньте. У житті своєму не бачив такої плутанини.

— І вам не соромно! Ви навмисне заплутали ще більше, щоб затримати мене тут! Так, навмисне!

— Та ні, їй-богу ж, ні,— відповів сержант з лукавою посмішкою.

— А я вам кажу, що так! — вигукнула, розсердившись, Батшеба.— Я вимагаю, щоб ви розплутали негайно. Ану, пустіть, я сама.

— Будь ласка, панно, звісно! — і він удавано зітхнув.— Я вдячний за можливість дивитися на красиве личко, навіть коли цю можливість шпурляють мені, як собаці кістку.

Вона рішуче стиснула губи і вперто мовчала.

І раптом у неї промайнула думка: а що як вона рвоне щосили, чи вдасться їй вирватися, бодай з ризиком залишити тут клопоть свого подолу? Але як це жахливо! Сукня ця була окрасою її гардеробу; з усього її вбрання вона личила їй найбільше.

— На все потрібен час. Я бачу, ви скоро розплутаете,— провадив її товариш по нещастю.

— Ваші жарти обурливі й...

— Навіщо ж так жорстоко!

— І ображають мене!

— Я дозволив собі пожартувати тільки задля того, щоб мати задоволення попросити вибачення у такої

чарівної жінки, що я готовий учинити зараз-таки з усією повагою і смиренням, пані.

На це Батшеба просто не знала, що сказати.

— Багато я жінок бачив на своєму віку,— тепер уже мрійливо, пошепки провадив сержант, дивлячись оцінювальним поглядом на її схилену голівку,— але такої красуні, як ви, я ще не бачив. Вірите ви мені чи ні, приємно вам це чи неприємно — мені байдуже.

— А хто ви такий, що можете дозволити собі знехтувати думку інших людей?

— Я не чужий тут. Сержант Трой до ваших послуг. Живу неподалік. А! Нарешті розплуталась, от бачите. Ваші вправні пальчики виявилися спритнішими од моїх. Ах, краще б це був такий мертвий вузол, щоб його ніяк неможливо було розплутати.

Та що він собі дозволяє! Батшеба схопилася, і він теж. Тепер у неї була лише одна думка: як піти так, щоб це виглядало пристойно. Тримаючи ліхтар у руці, вона непомітно відступала від сержанта боком, поки не перестала бачити червоний мундир.

— Прощайте, красуне,— сказав чоловік.

Вона не відповіла і, відійшовши на двадцять-тридцять кроків, розвернувшись і прожогом кинулася в хвіртку.

Лідді вже уклалася спати. Піднімаючись до себе, Батшеба прочинила її двері й захекано поспитала:

— Лідді, є у нас якийсь вояк у селищі, сержант або що... бо надто вже джентльменський вигляд у нього!

— Ні, панно... Ох, що я кажу, це сержант Трой у відпустку приїхав, тільки я не бачила його. Він

якось приїжджав сюди, коли його полк стояв у Кестербриджі.

— Еге ж, так він і назвався. Вуса в нього, але бороди і бакенбардів нема?

— Так, так.

— Що це за людина?

— Ах, панно, соромно сказати,— непутящий хлопчина! Здібний, тямущий і міг би цілий маєток заробити. Такий освічений, джентльмен. Вважається сином лікаря, та насправді він графів син.

— Подумати тільки! Та чи правда це?

— Правда. І виховували його дуже добре, скільки років у Кестербриджській школі вчився. Всі мови там вивчив, кажуть, ніби навіть по-китайському балакав, читав і писав; ну про це я, звісно, не знаю, багато чого розповідають. Тільки він свою долю сам занастив, записався в солдати; правда, він і там швидко на підвищення пішов, не встиг озирнутися — вже став сержантом. Велике це щастя в шляхетній родині народитися. То він справді додому повернувся?

— По-моєму, так. На добраніч, Лідді.

Зрештою, хіба може дівчина довго ображатися на хлопця? Буває й так, що вона прощає навіть деяку розв'язність у поведженні з нею: найчастіше це буває, коли їй хочеться, щоб її хвалили, а ще коли вона прагне, щоб її підкорили,— це теж буває,— і, нарешті, коли вона хоче не просто флірту, а чогось більшого, проте це рідко трапляється.

З-поміж тих трьох відчуттів у Батшебі зараз понад усе промовляло перше, а друге тільки озивалося

часом. Та понад те — був то просто випадок чи, може, й підступи лукавого, та винуватець події, виявившись гарним незнайомцем, уже розбудив у ній інтерес.

Тим-то вона ніяк не могла вирішити, треба їй вважати себе ображеною чи ні.

— Оце вже дивна подія,— вигукнула вона після довгих роздумів у себе в кімнаті.— І як я могла так учинити — втекти, нічого не сказавши чоловікові, що виявив до мене стільки пошани й уваги.

Зрозуміло, вона вже не вважала образою його безцеремонне вихваляння її зовнішності.

Оце й було фатальним недоглядом з боку Болдвуда — він жодного разу не сказав їй, що вона красуня.

РОЗДІЛ XXV

ЗМАЛЬОВУЄТЬСЯ НОВИЙ ЗНАЙОМИЙ

Своєрідність і мінливість у поєднанні зробили сержанта Троя не зовсім звичайною особистістю.

То був чоловік, для якого згадувати минуле здавалося обтяжливим, а думати про майбутнє — зайвим. Живучи безпосередньо відчуттями, він спрямовував свої помисли і бажання на те, що було в нього перед очима. Почуття його відгукувалися тільки на теперішність. Час для нього був чимось таким минулим, що, не встигнеш і зоглядітися, як воно вже сплило. Подумки переноситися в минуле чи зазирати у майбутнє — ця гра уяви, де слово «жаль» стає синонімом минувшини, а «обачність» означає майбутнє,

була чужа Троєві. Для нього минуле — це було вчора, майбутнє — завтра й ніяк не позавтра.

Трой, якому були геть невідомі такі сподівання, ніколи не почував розчарування. Цьому негативно-му виграшу можна було би протиставити неухильно пов'язані з ним позитивні збитки — втрату деяких тонких уявлень і відчуттів. Та для позбавленої цих рис людини відсутність ця нітрохи не видається втратою: в цій категорії моральна чи естетична вбогість гостро відрізняється від матеріальної, бо люди, що на неї потерпають, не помічають цього, а ті, що помічають, незабаром перестають потерпати. Не можна вважати втратою здатність обходитися без того, чим ти ніколи не володів, і Трой нітрохи не почував утрати в тому, чого не зазнавав, зате він пречудово усвідомлював, що зазнає багато такого, чого бракує людям помірного характеру, бо його здатність почувати, яка насправді була обмежена, здавалася йому багатшою.

У своїх стосунках з чоловіками він був менш-більш чесний, та з жінками був брехливий, мов критянин, — правило етики, розраховане на те, щоб завоювати прихильність дівчат з першої ж миті, а те, що успіх міг виявитися минулим, — це його не турбувало, бо стосувалося майбутнього.

Він ніколи не переступав межі, за якою весела розбещеність переростає в мерзенний порок, і хоч

* Фраза «Критяни завжди брехливі» згадується, зокрема, в посланні апостола Павла до Тита, 1:12, і приписується Епіменіду, а оскільки той сам був критянин, виникає логічний парадокс.

моральні його якості навряд чи заслуговували на схвалення, нагана нерідко супроводжувалася усмішкою. Його розум і схильності, давно розмежувавшись за взаємною згодою, рідко впливали одне на одне; тож якщо в нього часом і бували добрі наміри, вчинки його не лише не пов'язувалися з ними, а й гостро відтінювали їх своїм раптовим контрастом. У своїй непутящій поведінці сержант Трой улягав імпульсові, а в чеснотах — тверезим міркуванням, причому чесноти його були такі скромні, що про них тільки чули і мало хто їх спостерігав.

Трой був повний снаги, та снага його була не рушійного, а дрімотного характеру. Позбавлена будь-якої самостійно обраної спонуки, нічим не скерована, вона марнувалася на те, з чим її зводив випадок. Так, часом він був дотепний у розмові, — бо це виходило у нього несамохіть, і виявлявся далеко не на висоті в дії через нездатність скерувати і зосередити свої зусилля. У нього був жвавий розум і досить сили волі, та він був нездатний узгодити їх, тож розум його чіплявся за дрібниці, марно очікуючи наказу волі, а воля, що нехтувала розумом, витрачалася на марне. Він був добре освічений як на людину середнього класу, а як на простого вояка — винятково добре. Він умів поговорити і міг скільки завгодно говорити. І в розмові умів здаватися таким, яким йому хотілося, а не таким, яким він був насправді. Так, наприклад, він міг розмовляти про кохання, а думати про обід; прийти у гості до чоловіка, щоб

побачитися з жінкою; вдавати, ніби хоче повернути борг, а мати намір позичити ще.

Невідпорна дія лестощів, коли домагаєшся успіху в жінок, це настільки поширена думка, що вона мало приказкою не стала, яку вимовляють механічно, нітрохи не замислюючись над тим, які жахливі висновки напрашуються з цього твердження. Вже поминаючи те, що люди, які чинять згідно з цією приказкою, діють не на користь і не на благо об'єкту лестощів. Проте вдатний облудник здатен заморочити голову жінці немислимою брехнею і здобути над нею таку владу, яка може навіть її погубити,— цю істину траплялося збагнути багатьом у непередбачених, болісних обставинах.

І є люди, які вихваляються тим, що вони здобули зі свого досвіду, і безпечно провадять свої дослідження,— часом з жахливими наслідками. Сержант Трой належав саме до таких людей. Подейкували, він якось обмовився, як треба поводитися з жінками: з ними можна впоратися двома способами: або улещати, або сварити, казав він. Третього способу нема, казав він. Варто лишень підійти до них по-доброму — і ти пропав.

Той філософ, прибувши до Ведербері, відразу ж вийшов на люди. Якось тижнів за два після стриження овець Батшеба, почувавши невимовне полегшення від того, що Болдвуд поїхав, пішла на сінокіс і зупинилася коло тину, щоб глянути, як працюють косарі. Вони рухалися рядами, що склалися приблизно з однакової кількості вугластих і круглих постатей;

перші належали чоловікам, другі — жінкам у насунутих на лоб чепчиках, пов'язаних зверху хустками, що спускалися їм на плечі. Коган і Марк Кларк косили неподалік, і Кларк, махаючи косою, щось наспівував, а Джан навіть не намагався встигати за ним. На першій луці сіно вже почали вантажити. Жінки згрібали його і складали у копиці, а чоловіки підхоплювали і кидали у фургон.

Раптом за фургоном виросла якась яскраво-червона постать і теж почала діловито вантажити разом з усіма. То був бравий сержант, що задля власної втіхи прийшов попрацювати на сінокіс; і не можна було заперечувати, що в таку гарячу пору він своєю добровільною працею робив господині ферми просто-таки лицарську послугу.

Насилу Батшеба вийшла на луку, Трой відразу ж угледів її; він застромив вила в землю й, підхопивши свій стек, пішов їй назустріч. Батшеба спалахнула, чи то від збентеження, чи від досади, та не опустила погляду і йшла просто на нього.

РОЗДІЛ XXVI

СЦЕНА ПОКРАЙ ЛУКИ

— Ох, панно Евердін,— сказав сержант, прикладаючи руку до козирка.— Як це так я не зрозумів, що то ви, коли говорив з вами в той вечір. Але ж якби я тільки подумав, то мав би здогадатися, що «королева Хлібної біржі» — то ви, і не може бути нею ніхто інший. Я поспішив вам назустріч

і уклінно перепрошую за те, що, піддавшись своїм почуттям, наважився так відверто висловити вам своє захоплення, хоча й не був з вами знайомий. Хоч я в тутешніх краях і не чужий: я — сержант Трой, як я вам уже казав, на цих самих луках я завжди допомагав вашому дядечкові. І сьогодні прийшов попрацювати для вас.

— Гадаю, я повинна подякувати вам за це, сержанте Трой,— холодним тоном відказала королева Хлібної біржі.

Сержант образився і засмутився.

— Та ні, панно Евердін. Навіщо ж думати, що це вже так обов'язково!

— Дуже рада, що це не так.

— А чому, дозвольте мені зухвалість запитати?

— Тому що я не хочу бути вам зобов'язана ні в чому.

— Боюся, я так нашкодив собі своїм язиком, що тепер мені вже ніщо не допоможе, і я приречений вічно каятися. Подумати, в який жахливий час ми живемо,— щό тільки не обрушується на людину, яка від щирого серця наважилася сказати жінці, що вона вродлива. Адже це найбільше, що я посмів,— скромніше я не міг висловитися, в цьому я сам зізнаюся.

— Все це балачки, без яких я могла б обійтися.

— Так-так. А по-моєму, ви просто ухиляєтеся від теми.

— Ні. Я тільки хочу сказати, що місце, на якому ви стоїте, для мене було б набагато приємніше без вас.

— А для мене ваші прокльони були би приємніші за поцілунки будь-якої жінки на світі, тому я не зрушу з місця.

Батшеба на секунду розгубилася. І в той сам час вона відчувала, що не може урвати його, адже він справді прийшов допомогти на сіножаті.

— Ну, гаразд,— провадив Трой.— Я ладен допустити: буває похвала, яка межує з зухвалістю, і, може, в цьому і є моя провина. Але буває і несправедливе ставлення, і вже в цьому, безумовно, винні ви. Подумати тільки: проста, як ви знаєте, людина висловила навіпрямки те, що думає, і, може, і вихопилося це ненавмисно, а людину за це карають, як безбожника.

— Це зовсім не схоже на наш із вами випадок,— сказала Батшеба, повертаючись, щоб піти.— Я не дозволяю незнайомцям ніякої безцеремонності щодо мене, навіть якщо вони мене вихваляють.

— А, то, значить, вас ображає не факт, а, так би мовити, форма,— спокійно сказав він.— Ну що ж, мені залишається з сумом констатувати, що я сказав щиру правду. А може, ви б хотіли, щоб я, подивившись на вас, сказав би своїм знайомим, що ви негарна? Оце вже ні, я не здатний так нерозумно оббрівати красу!

— Все це вигадки, те, що ви говорите,— мимоволі зареготавшись із того хитромудрого виверту,

* Порівн. з промовою Антонія в трагедії Вільяма Шекспіра «Юлій Цезар» (дія 3, сцена 2).

сказала Батшеба.— Ви просто напрочуд винахідливі, сержанте Трой. Чому ви не могли просто мовчки піти своєю дорогою в той вечір? Ось і все, що я ставляю вам у провину.

— Бо не міг. Половина задоволення від будь-якого почуття полягає в тому, що вам хочеться тут-таки його висловити, я це і зробив. І те ж саме було б і в іншому разі — тобто якби ви були потворною бабегою, то напевно, у мене б теж несамохіть вихопився вигук!

— І давно ви потерпаєте від такої вразливості?

— О, від самого малку, тільки-но навчився відрізняти красу від каліцтва.

— Мабуть, це почуття відмінності, про яке ви говорите, не обмежується зовнішністю, а поширюється і на душевні якості?

— Ну, про душу я не беруся судити. Хоча я, мабуть, був би непоганим християнином, якби ви, вродливі жінки, не зробили мене ідолопоклонником.

Батшеба пройшла вперед, щоб приховати мимовільну посмішку і зрадницькі ямочки на щоках. Трой, помахуючи стеком, рушив за нею.

— Панно Евердін, ви прощаєте мене?

— Не зовсім.

— Чому?

— Ви говорите такі речі...

— Я сказав, що ви вродлива, і повторю це і зараз, тому що... ну, Боже ти мій, це ж правда. Я в житті своєму не бачив більшої красуні, провалитися мені на цьому місці! Та я вам присягаюся...

— Припиніть, припиніть. Я не волю цього слухати, що це ще за клятви! — вигукнула Батшеба збентежено.

Обурення тим, що вона чує, боролося в ній з нестримним бажанням слухати ще і ще.

— А я знову повторюю, що ви — найчарівніша жінка. І що дивного в тому, що я так кажу? Адже це ж само собою зрозуміло. Вам просто не подобається, що я так бурхливо висловив свою думку, панно Евердін, але вона цілком щира, то чому ж ви не можете мені вибачити?

— Тому що... це... це неправда! — якось дуже пожіночому прошепотіла вона.

— Ну-ну, не знаю вже, що гірше, — грішити проти третьої заповіді чи проти страшної дев'ятої, як це робите ви?

— Але мені здається, це не зовсім правда, не така вже я чарівна, — ухильно відповіла вона.

— Це вам здається. Ну то дозвольте мені, з усією повагою до вас, панно Евердін, сказати вам, що виною цьому ваша зайва скромність. Та не може бути, щоб вам цього не говорили, бо всі ж це бачать, їм ви можете повірити?

— Вони так не кажуть.

— Не можуть не казати.

* Третя (друга) заповідь: «Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм»; дев'ята заповідь: «Не свідкуй неправдиво на свого ближнього» (Вихід, 20).

— У всякому разі, не кажуть мені в обличчя, як ви,— провадила вона, поступово втягуючись у розмову, хоча спочатку мала намір її припинити.

— Але ж ви знаєте, що вони так думають?

— Ні, тобто я чула, звісно, від Лідді, що про мене кажуть, але... — вона затнулася.

Здалася... Ось що означала, по суті, незважаючи на всю її обережність, ця наївна відповідь,— здалася, сама того не підозрюючи, визнала себе переможеною! Хитрий сержант подумки посміхнувся, і, мабуть, диявол теж посміхнувся, вистромившись із пекла, бо в цю хвилину вирішувалася чиясь доля. З Батшебиного лица видно було, що сержантові слова вже пустили у ній паросток, який незабаром зруйнує увесь фундамент,— це було питанням часу і природного ходу речей.

— От правда і вийшла назовні! — вигукнув сержант.— Ну, як може бути, щоб молода леді, якою всі захоплюються, так-таки нічого про це не знала. Ох, панно Евердін, вже ви вибачте мою відвертість, але ж ви, по суті, нещастя роду людського!

— Як це, чому? — вигукнула вона, широко розплющуючи очі.

— Та ось так виходить. Знаєте, є така стара народна приказка: «Вмирати так вмирати — все одно день втрачати»,— не така вже й мудра вона, але для грубого солдата годиться; ось я вам зараз правду і викладу, не турбуючись про те, сподобається вона вам чи ні, і не сподіваючись отримати вибачення. І ви самі зрозумієте, панно Евердін, яким чином ваша краса може

накоїти більше лиха на землі, ніж принести добра...— сержант дивився вдалину глибокодумно-критичним поглядом.— Ну от, скажімо, якийсь чоловік закохується в звичайну жінку, одружується з нею; він задоволений, веде правильне життя. А ось таку жінку, як ви, прагнуть завоювати сотні чоловіків, тоді як ви можете вийти заміж тільки за одного. Ну, скажімо, душ зо двадцять з цієї безлічі намагатимуться заглушити вином гіркоту цієї втрати, ще двадцять житимуть безцільно, не роблячи спроб домогтися чого-небудь, тому що, крім прихильності до вас, у них немає нічого, ніяких інших прагнень; і ще двадцять, і серед них, мабуть, і моя вразлива особа, вічно ходитимуть за вами назирці, вічно намагатимуться бути там, де можна бодай подивитися на вас, і заради цього вчиняти будь-які безумства. Адже чоловіки такі невинуваті дурні! Ну, а інші, скажімо, намагатимуться подолати свою пристрасть, хто з більшим, хто з меншим успіхом. Але все це будуть нещасні люди. І не тільки ці дев'яносто дев'ять чоловіків, а й дев'яносто дев'ять жінок, на яких вони, можливо, одружаться, теж будуть нещасні з ними. Ось вам моя притча. Й ось чому я кажу, що така чарівна жінка, як ви, панно Евердін, навряд чи створена на благо роду людського.

Обличчя сержанта в той час, як він говорив, було суворе і непохитне; він був схожий на Джона Нокса, що повчає веселу молоду королеву*. Бачачи, що Батшеба не відповідає, він запитав:

* Ідеться про шотландського кальвініста Джона Нокса (1505-1572) і королеву-католичку Марію Стюарт.

— Ви по-французькому читаете?

— Ні. Я тільки почала вчити, дійшла до дієслів, і тато помер,— простодушно відповіла Батшеба.

— А я трохи читаю, коли випадає нагода, що останнім часом буває нечасто (у мене мати була парижанка). Так от є у французів таке прислів'я: «*Qui aime bien châtie bien*». Хто любить, той і карає. Ви розумієте мене?

— Ох! — вихопилося в неї, і її зазвичай спокійний голос здригнувся.— Якщо ви і вояк такий добрий, як балакун, то, певне, можете завдати утіхи навіть раною від багнета! — І помітивши, яку помилку вона утнула, зізнавшись у цьому, бідолаха Батшеба поспішила виправити її і тільки ще більше заплуталася.— Не думайте, втім, що мені завдає утіхи те, що кажете!

— Я знаю, що ні, добре знаю! — відгукнувся Трой, і на обличчі в нього з'явилася певність, яка змінилася гіркою іронією.— Якщо бозна-скільки чоловіків ладні казати вам люб'язності й захоплюватися вами так, яка ви на те заслуговуєте, не застерігаючи при цьому вас належним чином, то моя груба, відверта хвала, перемішана з наганою, навряд чи завдасть вам утіхи. Може, я й дурень, та не такий уже й самовпевнений дурень, щоб на це претендувати.

— А мені здається — ви все-таки самовпевнена людина,— мовила Батшеба, дивлячись убік на стебло осоки і бгаючи його в долоні.

Майстерна тактика сержанта викликала в неї якесь сум'яття — не тому, що вона брала за чисту монету

його хитру галантність, а тому, що вона розгубилася від такого рішучого натиску.

— Я не зізнався б у цьому нікому іншому — та й вам, як по правді, не зовсім зізнаюся. Але, можливо, того вечора в моїй шаленій самоомані, мабуть, і була якась частка самовпевненості. Я розумів, що, висловивши вам мимоволі своє захоплення, я зайвий раз змусив вас вислухати те, що ви чуєте з усіх боків, і вам це вже набридло і, звісно, не приносить задоволення, але я все-таки сподівався, що ви добра і не засудите мене занадто суворо за ті ненавмисні слова, а ви засудили; я сподівався, що ви не подумаете про мене погано, що не сваритимете мене сьогодні, побачивши, як я працюю, не шкодуючи себе, щоб зберегти ваше сіно.

— Ну, не згадуймо про це, може, ви і справді не хотіли бути зухвалим, висловивши те, що ви думали, я вірю вам,— простодушно виправдовувалася вона.— І я дуже вдячна вам за те, що ви допомагаєте на сіножаті. Але тільки не треба говорити зі мною так, щоб цього більше не було, і взагалі не треба розмовляти зі мною, поки я сама не звернуся до вас.

— О панно Батшебо! Це занадто жорстоко!

— Нітрохи! Що тут жорстокого?

— Ви ніколи самі не заговорите до мене, адже я тут недовго пробуду. Незабаром знову порину в сумну нудьгу казарми, і, можливо, наш полк кудись відішлють... А ви хочете позбавити мене єдиної

невинної втіхи, яка тільки і є в моєму безрадісному існуванні. Що ж, видно, великодушність не можна вважати притаманною жінкам рисою.

— А коли ви їдете? — з цікавістю запитала вона.

— За місяць.

— А чому для вас таке задоволення розмовляти зі мною?

— Як ви можете питати, панно Евердін, кому як не вам знати, що мені ставиться в провину!

— Ну, якщо така дрібниця для вас так багато значить, то я не проти,— якимось нерішуче і з сумнівом у голосі відповіла вона.— Але як це може бути, щоб для вас так багато значило перекинутися зі мною бодай словом; ви тільки говорите так, я впевнена, що ви тільки так говорите.

— Ви несправедливі, але не будемо про це. Ви так ошчасливили мене цим знаком вашого дружнього ставлення, що я готовий заплатити за нього будь-яку ціну, і вже не ображатимуся на тон. Так, для мене це багато значить, панно Евердін. Вам здається, тільки дурень може цінувати те, що з ним бодай мимохідь перекинуться словом... Можливо, я і дурень. Але ж ви ніколи не були на місці чоловіка, який дивиться на жінку, і ця жінка ви, панно Евердін!

— І що ж?

— А те, що ви гадки не маєте, що він відчуває, і не дай вам, Боже, цього зазнати!

— Ох ви ж і підлесник! А що ж він відчуває, цікаво дізнатися?

— Ну, якщо коротко, для нього справжня мука — думати про когось, бачити і чути когось, крім неї, а на неї дивитися і слухати її — теж мука.

— Ну, цьому вже ніяк не можна повірити, сержанте! — сказала Батшеба, хитаючи головою. — Коли кажуть такі гарні слова, це не може бути правдою.

— Ні, це не облуда, чесне слово солдата.

— Але як же так може бути, чому?

— Бо ви така бентежна — і я геть збентежений.

— Схоже на те.

— Еге ж, так воно і є.

— Та ви ж бачили мене один раз, того вечора.

— А не байдуже! Блискавка поціляє вмить! Я у вас закохався відразу, та й нині закоханий.

Батшеба з цікавістю зміряла його поглядом з ніг до голови, але не зважилася глянути йому у вічі.

— Ви не могли в мене закохатися і не закохані, — холодно сказала вона. — Не буває такого раптового почуття. І я не хочу вас більше слухати. Боже мій, котра ж зараз може бути година, хотіла б я знати, — мені час іти, я і так уже скільки часу витратила з вами даремно...

Сержант глянув на свого годинника і сказав їй.

— Як же це у вас немає годинника, панно? — запитав він.

— Зараз при мені нема — збираюся купити нового.

— Ні! Його вам подарують... авжеж, візьміть його, панно Евердін!

І перш ніж вона зрозуміла, що він збирається зробити, тяжкий золотий годинник опинився в її руці.

— Надто вже гарний він для вояка,— незворушно сказав Трой.— Цей годинник має свою історію. Натисніть пружинку і відчиніть задню кришку.

Вона так і вчинила.

— Що ви бачите?

— Герб і напис під ним.

— Корону з п'ятьма зубцями, а внизу: «Cedit atog rebus» — «Любов підкоряється обставинам». Це девіз графів Севернів. Цей годинник належав останньому лорду, його дали чоловікові моєї матері, лікареві, щоб він носив його до мого повноліття, а тоді вручив мені. Це все, що дісталось мені у спадок. Колись за цим годинником вершилися державні справи, влаштовувалися урочисті церемонії, аудієнції, пишні виїзди... Тепер він ваш.

— Ну що ви, сержанте Трой, я не можу це прийняти, не можу! — вигукнула вона, дивлячись на нього круглими від подиву очима.— Золотий годинник! Що ви дієте?

— Залиште його собі, прошу вас, залиште, панно Евердін,— благав її молодий навіженець.— Він стане для мене набагато дорожчим, якщо належатиме вам. А для моїх потреб служитиме простіший, плебейський. А як я подумаю, в кого біля серця цокотітиме мій старий годинничок,— це буде таке щастя!

— Ні, правда ж, я не можу його взяти! — казала Батшеба, мало не плачучи.— Та як же можна так

чинити, якщо ви це всерйоз? Віддати мені годинника вашого покійного батька! Не можна бути таким безрозсудним, сержанте Трой!

— Я любив батька, то й що ж, а вас я кохаю більше — ось тому я так і роблю,— відповів сержант таким щирим, переконливим тоном, що навряд чи його зараз можна було звинуватити в облуді. Він почав з жарту, але краса Батшеби, яку він спочатку, поки вона була спокійна, вихваляв жартома, непомітно справляла свою дію, й хоча це було не настільки серйозно, як здавалося Батшебі, все ж таки це було серйозніше, ніж здавалося йому самому.

Батшеба була вражена і розгублена, тож коли вона заговорила, в голосі її вчувався не тільки сумнів, а й почуття, що охоплювали її.

— Ну, як це може бути, щоб ви полюбили мене, і так раптово! Ви так мало мене знаєте, може, насправді я зовсім не така... не така хороша, як вам здається. Будь ласка, візьміть його, прошу вас! Повірте мені, ваша щедрість переходить всяку міру. Я ніколи не зробила вам нічого доброго, навіщо ж вам виявляти таку доброту до мене?

Трой уже ладен був відповісти якоюсь галантною фразою, але не вимовив жодного слова і дивився на неї, мов зачарований. Зараз, коли вона стояла перед ним схвильована, вражена, без тіні лукавства, чарівна як день, її краса настільки відповідала всім тим епітетам, якими він її обдарував, що він і сам був приголомшений своєю зухвалістю,— невже він міг вважати, що все це вигадка?

Несамохіть він повторив за нею «навіщо?» і далі дивився на неї.

— І всі мої наймити дивуються, що я не відходжу від вас. Ні, це жах!

— Я навіть не думав спочатку серйозно умовляти вас узяти цю річ! — зізнався він.— Це ж бо єдиний доказ мого шляхетного походження, але тепер я хочу, щоб він був ваш. Не позбавляйте мене радості, носіть його на пам'ять про мене. Ох, ви така чарівна, що навіть і не намагаєтеся здаватися доброю!

— Ні, ні, не кажіть так. У мене є причини бути обачною, але я не можу вам їх відкрити.

— Ну що ж, нехай буде так...— сказав він нарешті, поступаючись, і взяв годинника.— Мушу зараз розлучитися з вами. А ви обіцяєте говорити зі мною ці кілька тижнів, що я пробуду тут?

— Ну так, звісно; а втім, ні, не знаю. Ох, і навіщо тільки ви з'явилися тут і так схвилювали мене!

— Боюся, що, розставляючи тенета, я, здається, попався в них сам. Бувають такі випадки. Але ви все-таки дозвольте мені працювати у вас на сіножаті?

— Ну що ж, мабуть, якщо це вам подобається.

— Дякую вам, панно Евердін.

— Нема за що, нема за що.

— До побачення.

Сержант приклав долоню до козирка, вклонився і пішов до косарів.

Батшеба не могла вже йти до наймитів. Вона сама не розуміла, що з нею таке коїться,— серце її несамовито калатало, обличчя палало, і вона мало не

в сльозах повернула назад, додому, шепочучи сама собі:

— Ах, що я накоїла! Що все це значить! Якби тільки знаття, чи є бодай трошки правди в тому, що він говорив.

РОЗДІЛ XXVII

ПОСАДКА БДЖІЛ У ВУЛИК

Бджоли в цьому році у Ведербері роїлися пізно, в самому кінці червня. На другий день після зустрічі з Троєм на сіножаті Батшеба стояла у себе в садку і проводжала очима бджолиний рій, намагаючись угадати, куди він сяде. Мало того, що бджоли в цьому році запізнювалися з роїнням, вони і поводитися дуже норовисто. Буває такий рік, що рій сідає низько — на смородинових кущах, на гілках шпалерних яблунь,— а буває так, що вони дружно летять угору і сідають на верхню гілляку старої розлогої яблуні, ніби знущаючись із господарів.

Так було і цього разу. Прикривши очі рукою від сонця, Батшеба дивилася, як бджоли піднімаються вище і вище, аж рій зупинився над одним з таких гіллястих дерев. І тут сталося щось подібне до того, що, як вважають, відбувалося багато тисячоліть тому при утворенні всесвіту. Безладна маса, яка спочатку здавалася темною хмаринкою, тепер стала ущільнюватися, збираючись у тугий кім'ях; приліпившись до гілки, він дедалі щільнішав, аж став непрозорою темною плямою.

Всі наймити, і чоловіки, і жінки, були на сіножаті, навіть Лідді пішла на підмогу, і Батшеба вирішила спробувати, чи не зуміє вона сама загнати рій у вулик. Вона поклала у вулик листя і покропленої медом трави, принесла драбину, віхтя, наділа для захисту від бджіл шкіряні рукавички, солом'яного капелюха з довгою вуаллю і полізла на дерево. Не встигла вона піднятися на кілька щаблів, аж почувла десь неподалік знайомий голос, який уже давно хвилював її.

— Панно Евердін, дозвольте допомогти вам. Хіба ж можна це робити самій? — запитав Трой, відчиняючи хвіртку.

Батшеба кинула вниз віхтя і порожнього вулика, наспіх закрутила поділ спідниці тугіше навколо ніг і, не розбираючи щаблів, сама не знаючи як, мало не скотилася з драбини. Трой уже був тут, коли вона ступила на землю; він нагнувся і взяв до рук вулика.

— Мені пощастило, що я опинився тут саме цієї миті! — вигукнув сержант.

Батшеба не відразу впоралася зі своїм голосом.

— Он як! Ви хочете зняти їх за мене? — запитала вона нерішуче — втім, для сором'язливої дівчини таке запитання звучало досить-таки сміливо.

— Хочу! Звісно, хочу! — відгукнувся Трой. — Яка ви сьогодні гарна!

Він кинув додолу стек і став на щабель, збираючись лізти на дерево.

— Але вам треба надіти рукавички і вуаль, а то вони вас покусують!

— Ага! Я повинен надіти рукавички і вуаль. Може, ви будете такі ласкаві й покажете мені, як їх надівати?

— А ще потрібно надіти капелюха з крисами, тому що у вашій шапці без крисів вуаль буде занадто близько до обличчя, і вони зможуть вжалити вас.

— Так, звісно, і капелюха з крисами.

Батшеба зняла з себе капелюха з вуаллю і наділа все це на голову Трою, а він жбурнув свою шапку в кущ агрусу. Потім вона зав'язала кінці вуалі поверх коміра і наділа Трою рукавички.

У цьому вбранні сержант Трой був такий кумедний, що Батшеба, попри все своє збентеження, не втерпіла і розреготалася.

Отак випала ще одна ланка з того частоколу холодної чемності, якою тримала вона його на відстані.

Батшеба дивилася знизу, як сержант змітав і струшував бджіл з дерева, підставляючи їм вулика. Поки він там клопотався, вона хутко причепурилася. Врешті він спустився, тримаючи у витягнутій руці вулика, за яким летіла ціла хмара бджіл.

— Клянуся життям, держати в руці цього вулика ще гірше, ніж цілий тиждень фехтувати на еспадронах!

Коли вся процедура з посадкою рою була закінчена, він підійшов до Батшеби.

— Якщо ваша ласка, розв'яжіть мене і випустіть із цих пут. Я геть задихнувся в цій шовковій клітці!

Намагаючись приховати своє збентеження, вона сказала:

— А я ніколи не бачила того, про що ви кажете!

— Чого не бачили?

— Вправ на еспадронах.

— А-а! А вам би хотілося подивитися?

Батшеба мовчала. Вона багато разів чула від мешканців Ведербері, які бували в Кестербриджі й зупинялися на проживання десь біля казарм, яке незвичайне, захопливе видовище ці вправи. Чоловіки і підлітки, які дивилися на казарменій плац крізь щілини огорожі або згори, видершись на стіну, розповідали, що це просто-таки разюче видовище: мундири, галуни, шаблі — все так і сяє, як міради зірок, а які вправні, точні й меткі рухи фехтувальників!

Батшебі страшенно кортіло подивитися, але вона відповіла стримано:

— Так, я б залюбки подивилася.

— Ну то я вам їх покажу сам, від початку до кінця.

— Не може бути! Як же ви це зробите?

— Зараз подумаємо.

— Тільки не з ціпком, бо це геть не цікаво! Важливо, щоб була справжня шабля.

— Так, я розумію... Шаблі в мене тут немає, але, думаю, до вечора я зможу дістати. І ось що ми з вами зробимо, добре? — і, нагнувшись до неї, Трой сказав щось зовсім тихо, пошепки.

— О ні, ні, що ви! — спалахнувши, вигукнула Батшеба. — Я дуже вам вдячна, але цього я ніяк не можу.

— Можете. Ніхто й знати не буде.

Вона похитала головою, але вже не так рішуче.

— Ну, якби я на це пішла, я, звісно, взяла би з собою Лідді. Можливо, так і зробити?

Трой дивився повз неї кудись удалину.

— Не знаю, навіщо вам потрібно її з собою брати,— холодно сказав він.

В очах Батшеби можна було прочитати, що вона теж так думає, і не тому, що він так сухо відповів, а просто — само собою зрозуміло, що Лідді буде зайва.

— Ну добре, я не візьму з собою Лідді — і я приїду. Але тільки зовсім ненадовго,— додала вона,— дуже-дуже ненадовго.

— Це займе всього якихось п'ять хвилин,— сказав Трой.

РОЗДІЛ ХХVIII

ДОЛИНА СЕРЕД ПАПОРОТІ

За пагорбом, що височів навпроти Батшебиного дому, потойбіч схилу, десь на милю тягнулося пустище, що заросло високою густою папороттю. О восьмій вечора, коли наїжачена золота куля на заході ще діставала своїми довгими вогненними стрілами кінчики папороті, в гушавині того зілля почувся шелест і з'явилася Батшеба; листя, що розкинулося віялом, тулилося до неї, обіймало її за плечі й линуло до неї зусібч. Вона зупинилася, повернула назад, дійшла до узгір'я і почала спускатися, та на півдорозі обернулася і, кинувши останній погляд туди, де щойно була, певне, вирішила, що краще піти.

І тоді вона побачила вдалині неприродно червону пляму, що рухалася вгору по схилу. Вона швидко сховалася потойбіч пагорба.

Вона зачекала хвилину, потім другу, уявила, як засмутиться Трой, утямивши, що вона порушила домовленість, і кинулася бігом назад угору по схилу і знову в хащі, звідки щойно прийшла. Раптом її охопив дроз, і Батшеба жажнулася сама собі: як це вона могла піддатися на такий шалений замір! Від прискореного дихання груди її піднімалися й опускалися, а очі палали гарячковим вогнем. Та її щось наче змушувало йти.

Вона підійшла до краю долини, що зусібіч заросла папороттю. Трой стояв унизу й дивився на неї.

— Я почув, як зашелестіла папороть, коли ви пробиралися через неї, ще перш ніж побачив вас, — сказав він і простягнув їй руку, щоб допомогти спуститися.

Яр був круглою, як таріль, улоговиною тридцяти футів діаметром угорі й зовсім неглибокий — промені сонця освітлювали голову сержанта і Батшеби. Людині, яка стояла посеред яру, видно було тільки маленький клаптик неба. Дно поросло травою і мохом, таким пружним і м'яким, що нога аж грузла в ньому.

— Так от, — сказав Трой, виймаючи з піхов шаблю, яка, на силу він її підняв, блиснула на сонці, немов осяйний привіт, — у нас є ріжучі удари: чотири праві і чотири ліві; потім колючі — чотири праві й чотири ліві. У піхоти, на мій погляд, ріжучі — і випад, і захист — набагато цікавіші од наших, але вони менш ефектні. У них сім ріжучих і три колючих. Ну

ось це вам для початку. Тепер наш перший ріжучий випад — це наче сієш зерно...— Батшеба побачила, як у повітрі ніби веселка зблиснула, і рука Троя тут-таки застигла нерухомо.— Другий — наче забиваєте кілок у землю, ось так. Третій — наче жнеш серпом. Четвертий — наче ціпом молотять. Ось так. Те ж саме і ліві випад. А колючі — це так: один, два, три, чотири — праві; один, два, три, чотири — ліві,— він повторив їх і запитав: — Хочете ще раз, спочатку? Один, два...

Вона урвала його:

— Ні, краще не треба. На два і чотири це ще нічого, але перший і третій — так страшно!

— Добре, порятую вас від перших і третіх. Потім ідуть вправи на ріжучі й колючі — випад і захист разом,— Трой тут-таки показав їх.— Потім — на переслідування противника,— він показав і це.— То все звичайні прийоми. У піхоти є ще два диявольські випад знизу вгору. Але ми з гуманності не вдаємося до них. Ось вони — три, чотири...

— Як це нелюдяно! Така кровожерливість!

— Так, це смертельні удари. Ну, а зараз я покажу вам щось цікавіше — це будуть вільні вправи, всі ріжучі й колючі випад піхоти і кавалерії, всі разом упереміш, і з такою блискавичною швидкістю, що тут уже не думаєш про правила, а тільки керуєшся інстинктом, точніше, допомагаєш йому. Ви — мій противник, і єдина відмінність у порівнянні зі справжньою війною в тому, що мій удар щоразу буде минати вас на волоссину. Тільки не смикатися, хай там що!

— Не буду, не хвилюйтеся,— не здригнувшись, відповіла вона.

Він показав їй місце приблизно за ярд від себе. Батшеба з її сміливою натурою вже почала входити у смак цієї гри, тішачись новими, незвіданими відчуттями.

Вона стала туди, куди їй показав Трой, лицем до нього.

— Зараз, щоб перевірити, чи вистачить у вас сміливості витримати те, що я збираюся вчинити, я випробую вас.

Він змахнув шаблею, і вона тільки встигла побачити, як вістря клинка, блиснувши, метнулось до її лівого боку, трохи вище стегна, потім в ту ж таки секунду вискочило праворуч, мабуть, пронизавши її наскрізь. Втретє вона побачила цю ж таки шаблю не закривавлену, чисту, в руці Троя: він тримав її вістря вгору. Все це відбулося блискавично.

— Ох! — скрикнула вона від жаху, схопившись за бік.— Ви мене прокололи? Ні, не прокололи. Що ж ви таке зробили?

— Я й не торкнувся вас,— незворушно відповів Трой.— Це просто такий прийом. Шабля пройшла за вашою спиною. Але ж ви не боїтеся, ні? Бо якщо ви боїтеся, я не зможу цього робити. Даю вам слово, що я не тільки не завдам вам ані найменшої подряпини, але навіть жодного разу вас не зачеплю.

— Мені здається, я не боюся. Ви впевнені, що не зачепите мене?

— Цілком певен.

— А шабля у вас дуже гостра?

— Та ні, тільки стійте нерухомо, як статуя.
Починаю!

І в ту ж мить на очах у Батшеби все кругом змінилося. Сліпучі відблиски низького вечірнього сонця замигтіли довкруги, зверху, спереду, не стало видно ні неба, ні землі,— і не лишилося нічого, крім цих чудесних вогненних зигзагів Тройового клинка, що був немовби скрізь і ніде. Ці вогненні спалахи супроводжувалися якимось звуком, що скидався на свист, що теж лунав зусібіч. Щоб віддати належне дивовижній точності його ударів, можна без перебільшення сказати, що якби клинок залишав постійний слід скрізь, де він розтинав повітря, то простір, що лишився неторканий, точнісінько повторив би Батшебину постать. За сяйливими снопами проміння тієї *aurora militaris* Батшеба насилу розрізняла червоний рукав Троя на його витягнутій руці, від якої, наче від дзвінкої струни арфи, здригалося і стугоніло повітря, а далі — самого Троя, і тільки вряди-годи, роблячи випад зі спини, він ставав до неї впівоберта і, в напруженому зусиллі стиснувши губи, пильно узгоджував кожен помах з контурами її постаті; та ось рухи почали сповільнюватися, і вона почала розрізняти кожен окремо. Свист клинка припинився, і все скінчилося.

— У вас пасмо кіс вибилося, треба поправити,— сказав він, не встигла вона отямитися.— Стривайте-но, я зроблю це за вас.

* Військова зоря (лат.).

Срібна дуга майнула праворуч від її голови, і шабля опустилася — маленький кучерик упав на землю.

— Молодець! — похвалив Трой.— Навіть не ворухнулися. Для жінки просто диво.

— Це тому, що я не встигла злякатися. Але ви ж зіпсували мені зачіску!

— Ану ще раз!

— Ні, ні, я боюся, правда ж, я вас боюся! — вигукнула вона.

— Я не торкнуся вас, не зачеплю навіть вашого волосся. Я тільки уб'ю гусінь, яка сидить на вас. Струнко!

Справді, гусінь сиділа на ліфі її сукні. Батшеба побачила, як блиснуло вістря клинка, спрямоване в її груди. Вона заплющила очі, упевнена, що це кінець. Потім, відчуваючи, що нічого не відбувається, розплющила їх.

— Ось вона, дивіться,— сказав сержант, простягаючи до неї шаблю вістрям вгору. На самому кінці вістря повисла гусінь.

— Та це просто чаклунство! — вигукнула вражена Батшеба.

— Ні, просто спритність. Клинок був скерований у груди, туди, де сиділа гусінь, але замість порізати вас, я відсмикнув його за тисячну частку дюйма від вашого тіла.

— Але як ви могли відсікти у мене пасмо волосся незагостреним лезом?

— Незагостреним! Та ця шабля, як бритва. Дивіться!

Він провів лезом по своїй долоні, потім підніс до її очей і показав тоненький зріз шкіри, що пристав до сталі.

— Але ж ви з самого початку сказали, що вона тупа і не може мене поранити!

— Я сказав так, щоб ви стояли струнко... щоб я міг бути спокійний за вас. Я ризикував вас зачепити, якщо ви смикнетеся, от і вирішив схитрувати, щоб уникнути цього ризику.

Батшеба скривилася.

— Я була на волосину від смерті й навіть не підозрювала!

— Ви двісті дев'яносто п'ять разів були на півдью-ма від того, щоб бути живцем оббілованою!

— Як це жорстоко з вашого боку!

— А проте ви були в повній безпеці. Мій клинок ніколи не помиляється.

І Трой уклав шаблю в піхви.

Схвильована всім, чого вона зазнала, сама не своя від суперечливих почуттів, Батшеба в знеможі опустилася на мох.

— Тепер я повинен попроситися з вами,— тихо сказав Трой.— І я дозволю собі взяти ось це на згадку про вас.

Вона побачила, як він нахилився і підібрав у траві маленький кучерик, який він відітнув од її непокірних кучерявих кіс; він обмотав його навколо пальця, розстібнув на грудях гудзик мундира і дбайливо заховав пасмо у внутрішню кишеню.

Батшеба не могла ні зупинити його, ні втримати. Вона вже була не в силі опиратися йому.

— Я мушу вас покинути.

Він нахилився до неї, — і наступної миті його червоний мундир майнув у густій папороті та й зник.

Обличчя Батшеби зашарілося, їй умить стало гаряче, а почуття її зазнали такого сум'яття, що їй аж увіччю потьмарилося. Її ніби щось вдарило, і від цього удару, немов від удару Мойсеевого жезла, який змусив ринути потік зі скелі, — з очей її побігли сльози. Вона почувалася грішницею — схилившись до неї, Трой торкнувся її вуст: він її поцілував.

Розділ XXIX

ПОДРОБИЦІ ПРОГУЛЯНКИ В СУТІНКАХ

Тепер ми бачимо, що до різних властивостей характеру Батшеби Евердін домішувалася і нерозсудливість. Риса ця була, вочевидь, їй непритаманна. Занесла її стріла Амура, і ця риса увійшла їй у плоть і кров, пронизала всеньку її істоту. Ясний Батшебин розум не дозволяв їй цілком улягати велінням жіночої натури, та натура ця була надто вже сильна, щоб улягати велінням розуму. Важко сказати, що найбільше дивує в жінці супутника її життя — схильність вірити за певне облудним лестошам чи недовіра до правдивого осуду.

* Див. Числа, 10:11.

Батшеба кохала Троя, як може кохати упевнена в собі жінка, коли вона губить свою певність. Якщо жінка з сильним характером безрозсудно зрікається своєї сили, вона стає безпомічніша від найслабшої, якій нема чого зрікатися. Безпомічна вона бодай тому, що вперше усвідомлює свою слабкість. У неї ще немає ніякого досвіду, і вона не знає, як тут бути.

Їй невідомі були хитрощі й виверти, до яких удаються закохані. Хоча вона й була особа світська, життя її спливало у світі, де вузьке товариство, де зелені килими лук, де тільки корови бродять і віє вітер, де мирна родина кроликів живе за вашим тином, де ваші сусіди — мешканці села і де розрахунками клопочуться лише на ринку. Їй незнайомі були умовності так званого доброго тону, що водяться в товаристві, а про неписаний статут розпусників вона й гадки не мала. Якби вона могла висловити свої невиразні уявлення про цей предмет (втім, цього вона й не робила), то, либонь, дійшла б висновку, що радше повинна улягати безпосереднім спонукам, ніж тверезому глуздові. Вона кохала зовсім по-дитячому, і якщо почуття її й палало як літня спека, воно було свіже як весна. Закинути їй можна було тільки те, що вона не намагалася вдумливо й обережно дослідити своє захоплення і не дошукувалася, до чого воно призведе.

Все недобре в особистості Троя було приховане від жіночих очей, а все привабливе виставлене напоказ; у простодушного Оука, навпаки, недоліки так і били у вічі, а чесноти були в глибині, немов коштовна руда в надрах землі.

Батшебина поведінка наочно показувала, яка існує відмінність поміж коханням і повагою. Вона охоче балакала з Лідді про Болдвуда, коли ним цікавилася, та в почутті до Троя зізнавалася лише собі.

Габріель помітив її пристрасне захоплення й, обходячи пасовища, з тривогою про нього думав цілісні дні, а часом і вночі. Раніше він потерпав од мук нерозділеного кохання, та тепер почав ще дужче потерпати, побачивши, що Батшебі загрожує лихо, і його особисте горе відступило на задній план. Це підтверджувало відоме спостереження Гіппократа, що один біль гамує інший.

Якось увечері йому випала слушна нагода: Батшеба вийшла погуляти межею серед пшеничних ланів. У сутінках Оук попрямував тією ж межею і незабаром зустрів Батшебу, що поверталася з прогулянки. Вона видалася йому дуже сумною.

Пшениця вже піднялася високо, межа була вузька і скидалася на глибоку улоговинку поміж колоссям. Двоє не могли пройти поруч, не столочивши збіжжя, і Оук відступив, пропускаючи Батшебу.

— Ох, це ви, Габріелю! — сказала вона. — Ви, я бачу, теж гуляєте. Доброго вечора.

— Я надумав піти вам назустріч, пора вже пізня, — мовив Габріель.

Батшеба швидко прослизнула повз нього, а він повернув назад і пішов за нею.

— Дякую вам, але я не боягузка!

— Ясна річ, ні, але в наших місцях часом вештаються небезпечні люди.

— Я їх жодного разу не зустрічала.

З дивовижною для нього хитрістю Оук уже збирався зарахувати галантного сержанта до розряду «небезпечних людей». Але тут він зрозумів, що це досить-таки незграбний прийом і буде нечемно з нього починати. Довелося змінити тактику.

— Вас напевно зустрів би один чоловік, та його зараз немає,— почав Габріель.— Це я про фермера Болдвуда. Ось я і подумав, чи не піти мені.

— Он як! — вона йшла, не повертаючи голови. Деякий час чути було тільки шурхіт її сукні, що зачіпала тяжке колосся. Потім вона заговорила, і в голосі її почулося роздратування.— Я не зовсім розумію, чому ви сказали, що пан Болдвуд напевно б мене зустрів.

— Та це я, панно, щодо вашого з ним весілля, адже ви, мабуть, одружитесь. Всі про це говорять. Вибачте, що я так навпростець вам виклав.

— Це неправда,— відрізала вона.— Ніякого весілля не буде.

Габріелю здалося, що тепер можна висловити без натяків свою думку.

— Хай там люди кажуть, панно Евердін, у нього серйозні наміри!

Батшебі так і кортіло обірвати розмову, заборонивши Оуку зачіпати цю тему. Але вона усвідомлювала всю хиткість свого становища і пішла на хитрість, щоб урятувати свою репутацію.

— Коли вже ви заговорили про це,— почала вона з жаром,— я постараюся спростувати ці неправдиві

чутки, які мені вкрай неприємні. Я нічого не обіцяла пану Болдвуду. Я ніколи не мала до нього ніяких почуттів. Я ставлюся до нього з повагою, і він дійсно запропонував мені стати його дружиною. Але я ще не дала йому остаточної відповіді. Щойно він повернеться, я відповім йому, що ніколи за нього не вийду.

— Певне, люди помиляються.

— Саме так.

— Ще днями вони говорили, що ви, мовляв, з ним граєтесь, а ви поспішили довести, що для вас це зовсім не забава. Тепер вони кажуть, що це, як видно, не забава, а ви мені прямо говорите...

— ...Що я з ним бавлюся — хочете ви сказати?

— Так, я вважаю, вони говорять правду.

— Не зовсім так. Я не бавлюся з ним, але мене з ним нічого не пов'язує.

Тут Оук змушений був висловити свою думку про суперника Болдвуда, і це вийшло у нього не зовсім вдало.

— І треба ж було вам, панно, зустрітися з цим сержантом Троєм!.. — зітхнув він.

Батшеба прискорила й одразу ж сповільнила крок.

— Чому? — вихопилося в неї.

— Він не вартий і вашого мізинця.

— Хтось доручив вам це мені сказати?

— Ніхто.

— Тоді нам краще не чіпати сержанта Троя! — сухо кинула вона. — Але все ж я повинна сказати, що

сержант Трой — людина освічена і гідна будь-якої жінки. Він шляхетного походження.

— Те, що він за освітою і походженням вищий од рядових солдатів, аж ніяк не говорить на його користь. Мені здається, він котиться під гору.

— Не розумію, як це стосується нашої розмови! Пан Трой зовсім не котиться під гору, він на голову вищий від інших, і це говорить про його переваги.

— Мені здається, це людина без сорому і совісті. І я прошу вас, панно, не водіться ви з ним! Послухайте мене бодай раз у житті, єдиний раз! Може, він і непогана людина, від душі бажаю, щоб так воно і було. Але якщо ми до ладу не знаємо, що він за один, то краще обходитися з ним так, наче він і справді недобрий чоловік,— адже воно буде безпечніше для вас! Заради Бога, не довіряйте ви йому!

— А чому, дозвольте дізнатися?

— Вояки — хлопці нівроку, але цей мені не до душі,— переконано провадив Оук.— Правда, він вправний у своєму ремеслі, може, тому він і збився з пуття; для сусідів він — диво, а для жінок — згуба. Заговорить він з вами, а ви йому: «Здрастуйте»,— а самі відверніться. А як побачите його, перейдіть на той бік. Якщо він пустить вам услід якийсь жарт, вдавайте, ніби не розумієте, в чому сіль, не здумайте всміхнутися. І при нагоді відгукніться про нього перед людьми, які напевно передадуть йому ваші слова: «Оце вже навіжений», або: «Цей сержант, як його там», а можна і так: «Та він з родини, що

розорилася дотла». Не грубо йому, але покажіть, що вам до нього немає ніякого діла, і він одчепиться од вас!

Спійманий на Різдво снігур не б'ється у шибку, як забилося серце Батшеби.

— Чуєте... Чуєте: я не дозволю вам так про нього говорити! Ніяк не збагну, чому ви завели мову про нього! — вигукнула вона обурено.— Я знаю одне, з-з-знаю, що він глибоко порядна людина, часом навіть відвертий до грубості, він завжди говорить правду в очі!

— Ого!

— Він нітрохи не гірший від інших чоловіків нашої парафії. І він часто ходить до церкви, так, ходить!

— Боюся, що там його ніхто не бачив. Я вже напевно не бачив.

— Це тому, що він непомітно проходить в бічні двері старої дзвіниці, тільки-но почнеться служба, і сидить у темному куточку на хорах,— гарячкувала вона.— Він сам мені казав.

Цей вагомий доказ чесноти Троя вразив слух Габрієля, як тринадцятий удар розхлябаного годинника. Він одразу розкусив, у чому справа, і аргументи Батшеби втратили в його очах всяку вагу.

З болем у серці Оук переконався, що Батшеба сліпо довіряє Трою. Схвильований до глибини душі, він відповів твердим тоном, але голос його раз у раз зривався, хоча він щосили намагався надати йому твердості:

— Ви знаєте, господине, що я кохаю вас і до ско-
ну кохатиму. Я сказав про це тільки для того, щоб
вам стало ясно, що я вже ніяк не можу бажати вам
зла,— ну, і досить! Мені не пощастило в гонитві
за грошима і всякими там благами, і не такий уже
я дурень, щоб домагатися вас тепер, коли я зубожів
і вам не рівня. Але, Батшебо, мила моя господине,
прошу вас про одне: щоб зберегти повагу наймитів,
та і з простої жалості до поважного чоловіка, який
кохає вас не менше, ніж я,— остерігайтеся ви цього
солдата!

— Припиніть! Припиніть! Припиніть! — крик-
нула вона, задихаючись.

— Ви для мене дорожчі від усіх моїх власних
справ, дорожчі від самого життя! — провадив він.—
Послухайте ж мене! Я старший од вас на шість років,
а пан Болдвуд на десять років старший од мене,— по-
думайте ж, подумайте, поки ще не пізно, адже ви бу-
дете з ним, як у Бога за пазухою!

Згадка Оука про свою любов трохи пом'якшила
гнів, викликаний його втручанням, але Батшеба не
могла йому пробачити, що його турботи про її благо
зумовлювалися його гарячим бажанням одружитися
з нею, а головне, її обурював зневажливий відгук про
Троя.

— Їдьте звідси, куди хочете! — вигукнула вона;
Оук не міг бачити, яка вона бліда, але хвилювання
її видавав тремтячий голос.— Вам не місце на моїй
фермі! Я не бажаю вас більше бачити!.. Прошу вас,
їдьте!

— Дурниці! — заперечив Оук.— Уже вдруге ви збираєтеся мене розрахувати, але що з того?

— Збираюся? Ви поїдете, сер! Не хочу слухати ваших нотацій! Я тут господиня!

— То мені забиратися? Яку ще дурницю ви мені піднесете? Ви обходитеся зі мною, ніби я Дик, Том або Гаррі, але ж ви знаєте, що недавно моє становище було не гірше од вашого. Їй-богу, Батшебо, ви забагато собі дозволяєте! І потім, вам самій ясно, що як я піду, то ви потрапите в таку халепу, що не виберетеся з неї! Хіба що обіцяєте мені взяти тямущого управителя, або помічника, або ще кого-небудь. Я відразу ж піду, тільки-но ви мені це пообіцяєте.

— Не буде в мене ніякого управителя, я стану, як раніше, сама вести господарство! — рішуче заявила вона.

— Добре вже. Ви потім самі станете мені дякувати, що я лишився у вас. Хіба жінці впоратися з фермою? Але знайте, я не хочу, щоб ви вважали, що чимось мені зобов'язані! Зовсім не хочу! Я просто роблю, що можу. Деколи я кажу собі, що був би щасливий, як птах, що вирвався на волю, якби пішов від вас,— не думайте, що мені до душі бути попихачем. Не для цього я був народжений. А все-таки мені буде дуже гірко, коли ваше господарство зійде нанівець,— адже цього не минути, якщо ви поставите на своєму... Не люблю вивертати душу навиворіт, але ви так зухвало зі мною обходитеся, що мимоволі викладеш те, що в інший час і не сказав би! Бачу, що пхаю носа куди не

слід. Але ж ви знаєте, як справа йде і хто вона, жінка, яку я без пам'яті кохаю, і до того здурів, що забув про чемність!

Батшеба в глибині душі поважала Оука за його сувору відданість, яку його тон доводив переконливіше від слів. Вона пробурмотіла крізь зуби, що він може залишатися. Потім додала голосніше:

— А тепер ідіть звідси! Я не наказую вам як господиня, я прошу вас як жінка. Сподіваюся, у вас ви-стачить чемності послухатися мене.

— Ясна річ, панно Евердін,— м'яко відгукнувся Габріель.

Його здивувало, що вона попросила його піти, коли сварка вже скінчилася і вони перебували в цей пізній час на пагорбі, далеко від всякого житла. Він зупинився і простежив за нею очима. Незабаром її силует стало чітко видно на тлі неба.

Тут він зрозумів з відчаєм у серці, чому вона так намагалася звільнитися від нього. Поруч з нею виросла інша постать. Звісно, це був Трой. Оук боявся, щоб часом не підслухати їхньої розмови, хоча його відокремлювали від закоханої пари добрі двісті ярдів,— тож він обернувся і попрямував додому.

Габріель рушив через кладовище. Проходячи повз дзвіницю, він згадав слова Батшеби про доброчесні звичаї сержанта непомітно пробиратися до церкви на початку служби. Підозрюючи, що вузькими дверима, що провадили на хори, вже давно ніхто не користується, він піднявся по зовнішніх сходах на

верхній майданчик і став оглядати двері. На північному заході ще не згасла вечірня зоря, і в її блідому сяйві він побачив, що пагони плюща, перекинувшись зі стіни, простяглися по дверях на кілька футів і сплели легкими гірляндами дощату панель з кам'яним косяком. Це свідчило про те, що двері вже давно не відчинялися.

РОЗДІЛ ХХХ

ЧЕРВОНІ ЩОКИ І МОКРІ ОЧІ

Через півгодини Батшеба повернулася додому і запалила свічки. Її обличчя так і пашіло від збудження, що, втім, тепер траплялося з нею досить-таки часто. У вухах у неї досі звучали прощальні слова Троя, який провів її до самих дверей. Розлучаючись із нею, він повідомив, що їде на два дні в Бат відвідати своїх друзів. І знову поцілував її.

Треба сказати, що того дня вони не домовлялися про побачення, хоч Трой і з'явився в той вечір на дорозі саме в потрібний момент. Він було закинув про зустріч, але Батшеба категорично відмовилася, і тепер вона відіслала Оука лише про всяк випадок, побоюючись, що він зіткнеться з Троем, якщо той таки прийде.

Батшеба опустила на стілець, збурена і збентежена пережитим. Аж раптом схопилася на ноги, мабуть, прийнявши якесь рішення, і сіла за свій секретер.

За якихось п'ять хвилин, не відриваючи пера і без єдиної поправки, вона настрочила листа

Болдвудові, що перебував у околицях Кестербриджа; тон послання був м'який, але твердий, вона повідомляла, що серйозно обдумала його пропозицію, — адже він дав їй час на роздуми, — й остаточно вирішила, що не піде за нього заміж. Вона казала Оуку, що почекає, поки Болдвуд повернеться додому, і тоді дасть йому відповідь. Але нині вона була вже не в змозі чекати.

Листа можна було відіслати лише наступного дня, але він аж пік їй руки, і Батшеба пішла до кухні, щоб передати його однією зі служниць.

На хвилину вона зупинилася в коридорі. З кухні долинали голоси, розмова йшла про Батшебу і Троя.

— Якщо він одружиться з нею, вона таки напевно відмовиться від ферми.

— Отакої! Щоб тільки лиха не зазнали вони, позбувшись маєтку!

— От мені б такого чоловічка!..

Батшеба була надто мудра, щоб ставитися всерйоз до пліток наймичок, але занадто по-жіночому нестримана, щоб не відгукнутися на їхні слова, які слід було б залишити без уваги. Вона вихором влетіла на кухню.

— Про кого це ви говорите? — запитала вона. Служниці збентежено замовкли. Потім Лідді щиро-сердо зізналася:

— Та ми тут балакали про вас, панно...

— Так я і думала! Слухайте, Меріан, Лідді й Музо! Я забороняю вам робити такі припущення! Ви ж знаєте, що мені діла немає до пана Троя! Я терпіти

його не можу — це всі знають. Авжеж,— повторила вона,— я його ненавиджу!

— Та ми знаємо, що ви його ненавидите,— відгукнулася Лідді,— й ми теж.

— А я страх як його ненавиджу! — бовкнула Меріан.

— Меріан! Ото вже ти брехуха! І в тебе вистачає духу його сварити!..— накинулася на неї Батшеба.— Ще сьогодні вранці ти захоплювалася ним, підносила його до небес! Хіба не так?

— Так, панно, але ж і ви його нахвалявали. А він виявився пройдисвітом, то і спротивився вам.

— Ніякий він не пройдисвіт! Як ти смієш мені це казати! Я не маю права його ненавидіти, і ти не маєш, та й ніхто на світі!.. Але все це дурниці! Яке мені діло до нього! Аніякого! Він мені байдужий, я не збираюся його захищати. Але майте на увазі, якщо хтось із вас скаже бодай слово проти нього, миттю звільню!

Вона шпурнула листа на стіл і кинулася у вітальню з важким серцем і очима, повними сліз, а Лідді побігла за нею.

— Ох, панно! — лагідно сказала Лідді.— Прошу вибачення, ми вас не зрозуміли. Я думала, він вам милий, але тепер бачу, що зовсім навіть навпаки.

— Зачини двері, Лідді.

Лідді зачинила.

— Люди завжди базікають всілякі дурниці, панно,— провадила вона.— Тепер я ось як їм відповідалиму: «Та хіба така леді, як панна Евердін, може його кохати!» Так просто і одчикрижу!

— Ох, Лідді,— вибухнула Батшеба,— яка ти простачка! І така нездогадлива! Де ж у тебе очі? Чи ти сама не жінка?

Світлі очі Лідді округлилися від подиву.

— Та ти просто осліпла, Лідді! — вигукнула Батшеба в пориві горя.— Ох, я кохаю його до божевілля, до болю, до смерті! Не лякайся мене, хоч, може, я і можу налякати безневинну дівчину. Підійти ближче, ближче,— вона обхопила Лідді руками за шию.— Мені треба сказати це кому-небудь! Невже ти не знаєш мене! Як же ти могла повірити, що я і справді його зрікаюся! Боже мій, яка це була ганебна брехня! Хай вибачить мені Господь! І хіба ти не знаєш, що закоханій жінці нічого не варто на словах зректися своєї любові? Ну, а тепер іди собі, мені хочеться побути на самоті.

Лідді попрямувала до дверей.

— Лідді, йди-но сюди. Урочисто присягнися мені, що він зовсім не вітрогон, що все це брешуть про нього!

— Пробачте, панно, хіба я можу сказати, що він не такий, якщо...

— Капосне дівчисько! І в тебе вистачає жорстокості повторювати чужі слова! У тебе не серце, а камінь!.. Але якщо ти або хтось інший у нас посміє його картати...— вона схопилася і почала бігати від коминка до дверей і назад.

— Ні, панно. Я нічого не кажу... Я ж знаю, що все це брехня! — вигукнула Лідді, налякана незвичайний запалом Батшеби.

— Ти підтакуєш мені, щоб догодити. Але знаєш, Лідді, він не може бути поганим, хай що там про нього кажуть. Чуєш?

— Так, панно, так.

— І ти не віриш, що він поганий?

— Уже й не знаю, що вам сказати, панно...— розгублено пробелькотіла Лідді з вологими від сліз очима.— Скажи я «ні» — ви мені не повірите, скажи я «так» — ви на мене розгніваєтеся!

— Скажи, що ти не віриш цьому, ну, скажи, що не віриш!

— Я не думаю, що він уже такий лихий, як про нього базикають.

— Він добрий... О, яка я нещасна! — зі стогоном вихопилось у Батшеби. Здавалося, вона забула про Лідді й тепер говорила сама до себе.— Ліпше б мені з ним ніколи не зустрічатися! Кохання — завжди нещастя для жінки! Ох, навіщо тільки Бог створив мене жінкою! І дорого ж мені доводиться розплачуватися за задоволення мати гарненьке личко!

Аж ось вона отямилася і різко обернулася до Лідді.

— Май на увазі, Лідіє Смолбері, якщо ти комусь передаси бодай слово з того, що я тобі сказала, я ніколи більше тобі не довірятиму, відразу розлюблю тебе і миттю вижену... вижену!

— Я не буду нічого розголошувати,— відповіла Лідді з виглядом ображеної гідності, в якому було щось дитяче,— але й служити у вас не буду. Як вам завгодно, а я піду після збору врожаю, або на цьому

тижні, а то й нині... Здається, я нічим не заслужила, щоб мене сварили і ні сіло ні впало кричали на мене! — гордо сказала дівчина.

— Ні, ні, Лідді, ти залишишся зі мною! — вигукнула Батшеба, з примхливою непослідовністю переходячи від зарозумілості до благань.— Не звертай уваги на мої слова, ти ж бачиш, яка я схвильована. Ти не служниця, ти моя подруга. Боже, Боже!.. Я сама не знаю, що кою, відтоді як цей біль почав гризти мою душу! До чого ще я дійду! Напевно, тепер будуть самі напасті! Часом я думаю, що мені судилося померти в богадільні. Хто знає, може, так воно і буде, адже у мене жодної близької людини немає!

— Я більше на вас не ображатимуся і нізащо вас не покину! — голосно схлипуючи, вигукнула Лідді й кинулася обіймати Батшебу.

Батшеба розцілувала дівчину, і вони помирилися.

— Не так уже й часто я плачу, правда, Лідді? Але ти змусила мене розплакатися,— сказала вона, усміхаючись крізь сльози.— Постарайся все-таки вважати його порядною людиною, добре, люба Лідді?

— Постараюся, панно.

— Він надійна людина, хоча з вигляду і навіжений. Це краще, ніж бути, як деякі інші, паливодою, але з вигляду надійним. Боюся, що я саме така. І пообіцяй мені, Лідді, зберігати таємницю, чуєш, Лідді! Щоб ніхто не довідався, що я плакала через нього, це було б жахливо для мене і зашкодило йому, бідоласі!

— Навіть під страхом смерті з мене нікому не витягнути ні слова, пані! — палко відповіла Лідді, й на

очах у неї зблиснули сльози не тому, що їй хотілося плакати, а просто через те, що, володіючи вродженим артистичним чуттям, вона, як багато жінок за таких обставин, хотіла бути на висоті.— Мені здається, сам Господь хоче нашої дружби, а як по-вашому?

— Я теж так думаю.

— Але ж ви більше не сваритимете мене, правда? Я навіть боюся — ось-ось ви кинетеся на мене, як лев... Здається, коли ви оце так розгніваєтеся, то ви і чоловіку рівня.

— Та що ти! — Батшеба усміхнулася, хоча їй не сподобалося, що її можна уявити як таку собі амазонку.— Сподіваюся, я вже не аж така грубіянка і не схожа на чоловіка? — провадила вона не без хвилювання.

— О ні, ви нітрохи не скидалися на чоловіка, але ви така сильна жінка, що часом можете нагнати страху. Ох, панно,— провадила Лідді, глибоко зітхаючи і прибравши скорботного вигляду,— хотілося б мені бодай трохи бути такою, як ви. Це такий захист для бідної дівчини в наші дні!

РОЗДІЛ XXXI

ДОКОРИ. ЛЮТЬ

Наступного дня Батшеба стала збиратися в дорогу: вона вирішила поїхати з дому, щоб уникнути зустрічі з паном Болдвудом, який ось-ось міг повернутися і прийти до неї з приводу її листа. Компаньйонка Батшеби на знак примирення отримала тижневу

відпустку і могла провідати сестру, чоловік якої з чималим успіхом плів загородки і годівниці для худоби; сім'я мешкала в чарівній місцевості серед густих заростей ліщини, в околицях Ялбері. Панна Евердін обіцяла погостювати у них кілька днів, щоб ознайомитися з хитромудрими нововведеннями у виробках цього мешканця лісів.

Звелівши Габрієлю і Меріан ретельно замкнути на ніч усі будівлі, вона вийшла з дому. Щойно пролетіла гроза, яка очистила повітря, омила листя і надала йому свіжості, але під деревами було як і раніше сухо. Мальовничі пагорби і долини випромінювали напоену пахощами прохолоду; здавалося, це було свіже, незаймане дихання самої землі; веселе щебетання птахів надавало ще більшої привабливості пейзажу. В громадді хмар зяяли вогненні печери найфантастичніших обрисів, що свідчили про близькість сонця, яке цієї літньої пори заходило на крайньому північному заході.

Батшеба пройшла миль зо дві, спостерігаючи, як повільно відступає день, і міркуючи про те, як години праці мирно переходять в години роздумів, а потім їх заступає пора молитви і сну; раптом вона побачила, що з Ялберійського пагорба спускається той самий чоловік, від якого вона так відчайдушно прагнула сховатися. Болдвуд ішов їй назустріч, але хода його дивно змінилася: раніше в ній відчувалася спокійна, стримана сила, і здавалося, він на ходу щось подумки зважує. Зараз його хода стала млявою, наче він ледве пересував ноги.

Болдвуд уперше в житті виявив, що жінки володіють мистецтвом ухилятися від своїх обіцянок, навіть якщо це загрожує загибеллю іншій людині. Він сподівався, що Батшеба — дівчина з твердим характером, не така вітрогонка, як інші представниці її статі; він вважав, що вона розсудливо обере правильний шлях і дасть йому згоду, хоч і не дивиться на нього крізь рожеві окуляри безрозсудного кохання. Але тепер від його колишніх надій лишилися жалюгідні скалки,— так у розбитому дзеркалі відбивається фрагментований образ людини. Болдвуд був і вражений, і приголомшений.

Він ішов, дивлячись собі під ноги, і не помічав Батшеби, поки вони мало не порівнялися. Почувши стукіт її каблучків, він підняв голову. Його засмучене обличчя виказувало всю глибину і силу пристрасті, яку вона так образила своїм листом.

— Ох, це ви, пане Болдвуд,— пробелькотіла вона, й обличчя її зашарілося від збентеження.

Той, хто має здатність мовчки висловлювати докори, вміє знаходити засоби, що діють дужче, ніж слова. Очі виражають відтінки переживань, недоступні для мови, а бліді вуста не потребують слів. У такій стриманості й безмовності є своєрідна велич і терпкий присмак скорботи. У погляді Болдвуда було те, чого не можна передати словами.

— Як! Ви мене злякалися? — здивувався він, зауваживши, що вона відсахнулася од нього.

— Навіщо ви це говорите? — запитала Батшеба.

— Мені так здалося,— відповів він.— І це мене надзвичайно здивувало: хіба можна боятися людини, у якої до вас таке почуття?

Дівчина опанувала себе і глянула на нього, очікуючи, що ж буде далі.

— Ви знаєте, що це за почуття,— повільно провадив Болдвуд.— Воно сильне як смерть. Ви не можете його зрвати своєю квапливою відмовою.

— Ох, якби ж у вас не було до мене такого сильного почуття!..— пробелькотала вона.— Ви занадто великодушні. Я, далєбі, на це не заслуговую. І зараз я не в змозі вас вислухати.

— Вислухати мене? А що мені залишається вам сказати? Ви не підете за мене, от і все! З вашого листа це очевидно. Нам з вами нема про що більше говорити.

Батшебі ніяк не вдавалося знайти вихід з цього ніякового становища. Вона пробурмотіла: «До побачення»,— і рушила далі. Але Болдвуд швидко нагнав її.

— Батшебо, люба моя... невже ви остаточно мені відмовляєте?

— Так, остаточно.

— О Батшебо!.. Згляньтеся на мене! — простогнав Болдвуд.— Ради Бога! Я дійшов до такого... до останнього приниження... прошу жінку зглянутися! Але ж ця жінка ви... ви!

Батшеба вміла володіти собою. Але у неї мимоволі вихопилися не зовсім виразні слова:

— Ви не дуже високої думки про жінок.

Вона промовила це ледь чутно,— їй було сумно і боляче бачити людину, яка стала іграшкою пристрасті, й утрата чоловічої гідності викликала в неї інстинктивний протест.

— Я геть не при собі, божеволю через вас,— провадив він.— Утратив будь-яку владу над собою. І от я благаю вас! Ох, якби ви знали, як я вас обожаю! Ні, вам цього не зрозуміти. Не відштовхуйте мене, будьте милосердні, адже я такий самотній!

— Як я можу вас відштовхувати? Адже ви ніколи не були мені близькі...

Зараз їй стало ясно, що вона ніколи його не любила, і на хвилину вона забула про виклик, необачно кинутий йому того лютого дня.

— Але ж була пора, коли я зовсім не думав про вас, і ви перші звернули на мене увагу! Я не докоряю вам, адже я розумію: якби ви не розбуркали мене тим листом,— ви звете його валентинкою,— було б ще гірше — я жив би як сич у своєму холодному дуплі,— хоча знайомство з вами і завдало мені лиха. Але, повторюю, був час, коли я не знав вас і не думав про вас, і це ви мене звабили. Не кажіть, що ви й не думали мене обнадіювати, все одно я вам не повірю!

— Та хіба я вас обнадіювала! То був дитячий жарт, і я від нудьги затіяла цю гру. Потім я гірко каялася, так, гірко, навіть плакала. Й у вас вистачає духу нагадувати мені про це?

— Я не звинувачую вас, я сумую за цим. Я прийняв усерйоз те, що, за вашими словами, було жартом. А тепер, коли я хочу почути від вас, що ви відмовили

мені жартома, ви підтверджуєте це, але так серйозно!.. Ваші бажання йдуть урозріз із моїми. Як було добре, якби ми обоє мали однакові почуття — гарячу любов або цілковиту байдужість! Якби я міг тоді передбачити, які муки принесе мені ваша безглузда витівка,— я зненавидів би вас! Але тепер я не можу вас проклинати, бо надто вас кохаю!.. Я геть розкиснув! Ох, Батшебо, ви перша жінка, яку я покохав, і я так звик вважати вас своєю, що мєнс як громом вразила ваша відмова! Адже ви мені, можна сказати, дали слово! Але я зовсім не хочу вас зворушити! Який з цього зиск! Я повинен витерпіти все. Мені не буде легше, якщо ви страждатимете через мене.

— Мені щиро вас шкода!..— палко промовила вона.

— Не треба! Не треба мене жаліти! Ох, Батшебо! Нащо мені ваша жалість! Мені потрібна ваша любов! І якщо ви перестанете мене жаліти, як уже перестали любити, мені від цього ні тепло, ні холодно. Золото моє! Як ніжно ви говорили зі мною біля загати, і в хліві під час стрижки овець, і ще зовсім нещодавно, того чудового вечора у вітальні! Адже ви сподівалися полюбити мене, були твердо впевнені, що з часом мене покохаєте?.. І все це забуде! Забуде!..

Вона впоралася зі своїм хвилюванням, подивилася йому в очі спокійним ясним поглядом і сказала своїм твердим низьким голосом:

— Пане Бодвуд, я не давала вам ніяких обіцянок. Та невже ви вважали мене зовсім байдужою, коли виявили мені найбільшу честь, яку може

виявити жінці чоловік, освідчившись їй? Природно, що в мені прокинулися якісь почуття, адже я не якась бездушна лялька! То були минущі почуття, приємне хвилювання. Для більшості чоловіків кохання є розвагою,— і чи могла я уявити, що для вас це питання життя і смерті? Благаю вас, отямтеся і не судіть мене так суворо!

— До чого ці вмовляння? До чого? Мені ясно лише одне: ви були майже моя, а тепер ви зовсім не моя!.. Все змінилося, і тільки через вас, так і знайте! Раніше ви були для мене нічим, і я жив спокійно... Тепер ви знову стали нічим,— але яка жахлива для мене ця ваша відчуженість! Господи! Ліпше б ви мене й не чіпали! Адже ви так безжально мене відкинули!

Хоча Батшеба і трималася, та потроху стала відчувати, що вона й справді негідниця. Марно боролася вона зі своєю жіночою слабкістю, непрохані почуття ринули бурхливим потоком. Закиди сипалися на неї градом. Батшеба намагалася заспокоїтися, дивлячись на дерева, хмари і на знайомі їй краєвиди, але це їй не вдавалося.

— Я не зваблювала вас, чесне слово, не зваблювала! — відповіла вона у відчаї.— Ну навіщо ви так на мене нападаєте? Нехай я вчинила недобре, але скажіть це мені не так суворо. О сер, вибачте мені й поставтеся до всього цього поблажливо!

— Поблажливо! Невже обдурений чоловік з розбитим серцем може виявляти поблажливість? Якщо я програв, хіба я почну вдавати, що я в захваті? Боже мій, до чого ви безсердечні! Якби я знав, яку гірку

долю ви мені готуєте, я унікав би вас, жодного б разу на вас не глянув і не заговорив би з вами. Ось я всю душу перед вами виливаю, а вам що! Вам немає діла до мене.

Мовчки, з пригніченим виглядом вона хитала головою, ніби відкидаючи докори, якими обсипав її цей ставний, бронзовий від засмаги чоловік з головою римлянина.

— Люба моя, кохана! Ниньки я сам не знаю, що мені робити, чи відмовитися від вас, чи домагатися вас ціною будь-яких принижень. Забудьте, що ви сказали «ні!» — і нехай усе буде по-старому! Скажіть, Батшебо, що ви тільки жартома написали мені відмову, ну, скажіть же мені це!

— Це означало би збрехати і ні до чого доброго б не призвело. Ви приписуєте мені дуже велику чуйність. Запевняю вас, я за природою далеко не така м'яка, як ви гадаєте. Я виросла серед чужих людей, зазнала злигоднів і не здатна до ніжних почуттів.

Він заперечив уже з роздратуванням:

— Може, це і правда, але вам не вдасться мене переконати, панно Евердін! Ви зовсім не така холодна жінка, яку зараз із себе вдаєте. Ні, ні! Ви не відповідаєте на моє почуття зовсім не тому, що не можете полюбити. Звісно, вам хочеться запевнити мене в цьому, приховати від мене, що у вас теж палке серце. Ви здатні любити, але тільки не мене. Я все знаю.

Її серце й так прискорено билосся, але тут воно аж закалатало, і вона вся здригнулася. На Троя він

натякає! То він знає, що сталося? За мить це ім'я зірвалося у нього з губ.

— Як посмів Той зазіхнути на мій скарб! — люто крикнув він.— Я не зробив йому ніякого зла,— як же посмів він заволодіти вашою увагою! Поки він не почав упадати коло вас, ви були згодні вийти за мене. І під час наступної зустрічі ви відповіли б мені: «Так!» Спробуйте це заперечити! Ану спробуйте!

Батшеба зволікала з відповіддю, але вроджена чесність не дозволила їй збрехати.

— Не можу,— прошепотіла вона.

— Звісно, не можете. А він задурив вам голову, пограбував мене. Чому не підкорив він вас раніше? Тоді ніхто б не страждав. Тоді ніхто б не став жертвою пліток! А тепер усі глузують, дивлячись на мене... Мені здається, навіть небо і пагорби сміються з мене, і я червонію від сорому, усвідомлюючи свою дурість. Я втратив повагу людей, своє добре ім'я, становище в суспільстві, втратив назавжди... Що ж, виходьте за нього! Виходьте!

— Ох, сер... пане Болдвуд!..

— Хто ж вам заважає? Я відступаюся від вас! Краще мені виїхати куди-небудь подалі, сховатися від людей і молитися день і ніч. На свою біду, я покохав жінку. Тепер я соромлюся цього. Коли я помру, про мене скажуть: «Бідолаха! Його доконало нещасливе кохання!» Боже мій! Боже мій! Якби ж ніхто не знав про мою ганьбу, і я зберіг би повагу людей! Але тепер

усе втрачено, він викрав у мене кохану! Негідник, негідник!

Він вигукнув це так люто, що Батшеба мимоволі відсахнулася.

— Я жінка,— прошепотіла вона перелякано.— Не поводьтеся так зі мною!

— Ви знали, чудово знали, що вб'єте мене своєю зрадою! Вас засліпили мідь і кармазин! Ох, Батшебо! Ото вже воістину жіноче безумство!

Вона спалахнула.

— Ви забуваєтеся! — гнівно крикнула вона.— Всі тут завзялися на мене! Як вам не соромно так нападати на жінку! Нема кому мене захистити. Які ви безжальні! Що ж, знущайтеся з мене, сваріть мене, але хай скільки вас буде, хоч і ціла тисяча,— я не здамся!

— Вже напевно ви почнете пліткувати з ним про мене. Похвалятися: «Болдвуд ладен був померти за мене!» Так, так! І ви піддалися йому, хоча й знали, що він вам не пара! Він цілував вас, називав вас своєю! Чуєте: він цілував вас! Спробуйте-но це заперечити!

Хоч як потерпає жінка, та вона завжди ніяковіє від чоловічого страждання, тож обличчя Батшеби скривилося.

— Облиште мене, сер! Облиште! — прошепотіла вона, задихаючись.— Я для вас чужа. Дайте мені пройти.

— Спробуйте заперечити, що він вас цілував!

— Я й не буду заперечувати...

— А! То він вас цілував! — хрипко простогнав Болдвуд.

— Цілував,— відрубала вона з викликом, хоча і холонучи від страху.— І я не соромлюся говорити правду.

— Прокляття на його голову! Прокляття! — захлинувшись від люті, прошепотів Болдвуд.— Я не наважувався торкнутися вашої руки, а ви дозволили цьому нахабі вас цілувати, хоч він і не мав на це жодних прав! Сили небесні! Він вас цілував! О! Колись він покається, що завдав мені таких мук, і тоді — вже я знаю! — він сумуватиме, страждатиме і проклинатиме, і тужитиме... як оце я тепер!..

— О, не проклинайте його, не бажайте йому зла! — вигукнула вона з жахом.— Що завгодно, тільки не це! О, будьте поблажливі до нього, адже я його кохаю!..

Гнів Болдвуда набув такої сили, коли людина втрачає голову і вже нічого не тямить. Він уже не слухав Батшебу.

— Я провчу його, честю присягаюся, провчу! Ось зустрінуся з ним і не подивлюся на його мундир, відлупцюю негідника, який підло вкрав єдину мою радість! — раптом голос Болдвуда зірвався, і він заговорив якось неприродно тихо.— Ох, Батшебо, любя моя, ви вбили мене своїм кокетством! Але вибачте мені! Я сварив вас, залякував, поведився, як останній грубіян,— але ж весь гріх на Трої! Це він наплів вам усіляких небилиць і заволодів вашим серцем!.. Щастя його, що він повернувся в свій полк, що його тут немає! Сподіваюся, він не так швидко сюди приїде. Дай Боже, щоб він не траплявся мені на очі, бо я собою

не володію. Батшебо, не підпускайте його близько до мене, не підпускайте!

З хвилину Болдвуд стояв з таким виглядом, наче разом з тими пристрасними словами видихнув душу. Потім він розвернувся і повільно пішов геть; незабаром його постать розтанула в сутінках, і його кроки потонули у глухому шелесті листя.

Батшеба весь цей час стояла неперушно, а потім затулила обличчя руками, намагаючись осмислити ту драму, що розігралася перед нею. Її лякав цей шалений вибух, адже годі було сподіватися його від такого розважливого чоловіка. Вона вважала його холодно-кровним і стриманим — і раптом він таке утнув!

Тих погроз таки треба було остерігатися у зв'язку з однією обставиною, про яку було відомо їй одній: її коханий за кілька днів повинен був повернутися у Ведербері. Трой не поїхав, як думав Болдвуд, у казарми, що розташувалися досить далеко, він просто подався у гості до своїх знайомих у Бат, причому до кінця його відпустки залишався ще тиждень.

Батшеба з тривогою думала про те, що як він найближчим часом її відвідає і зустрінеться з Болдвудом, то бійки не минути. Вона тремтіла на саму думку, що Трой може постраждати. Від найменшої іскри в душі фермера спалахне гнів і ревності, й він знову втратить владу над собою. Трой почне насміхатися, а розлючений фермер з ним розправиться.

Недосвідчена дівчина боялася, що її вважатимуть легковажною, і приховувала від людей своє гаряче, сильне почуття під маскою безтурботності. Та

куди поділася зараз її стриманість? Батшеба забула, куди вона йшла, і тепер ходила туди-сюди по дорозі, махаючи руками, хапаючись за голову і глухо схлипуючи. Нарешті вона опустила на купу каміння на узбіччі й замислилася. Так просиділа вона досить довго. На заході, над темною лінією виднокраю, напливали мідно-червоні хмари, прикрашаючи прозорий зеленкуватий простір небес. Пурпурові відблиски ковзали по хмарах, і Батшебин погляд, ніби захоплюючись невпинним обертанням землі, линув на схід; там картина була зовсім інша, бо у небі вже почали проступати зорі. Вона дивилася, як вони мерехтять, ніби намагаючись розігнати розлитий у просторі морок, але все це не осідало в її свідомості. Її схвильована думка линула вдалину,— душею Батшеба була з Троєм.

РОЗДІЛ XXXII

НІЧ. КІНСЬКИЙ ТУПІТ

У селищі Ведербері було тихо, мов на цвинтарі: живі послули майже так само міцно, як і мерці. Дзигар на дзвіниці вибив одинадцятку. Таке безгоміння панувало навкруги, що можна було почути сичання годинникового механізму перед тим, як пролунав перший удар, і клацання затвора, коли годинник замовк. Мертвотні металеві звуки, як завжди, глухо лунали у півтімі, відбиваючись від стін, сягаючи розкиданих у небі хмарин, прослизгаючи у їхні розриви і втікаючи у безмежну далечінь.

У старому будинку Батшеби з порепаними мурами того разу ночувала тільки Меріан,— Лідді, як уже згадувалося, поїхала до сестри, відвідати яку подалася була і Батшеба. За кілька хвилин по одинадцятій щось дуже стривожило Меріан, і вона перевернулася на другий бік. Вона не могла б сказати, що урвало її сон. Меріан відразу ж заснула знову, та незабаром прокинулася з якимось невиразним неспокоєм: чи не сталося якогось лиха часом? Схопившись із ліжка, вона визирнула у вікно. До цієї стіни прилягала обора для худоби; в сірйій напівтемряві Меріан побачила, що до коня, який пасся в оборі, наближається якась постать. Людина схопила коня за гриву і повела в куток обори. Там невиразно темнів якийсь великий предмет; Меріан здогадалася, що це коляса, бо за декілька хвилин, упродовж яких, певне, запрягали коня, почула на шляху тупіт копит, який потроху даленів, і торохтіння легких коліс.

З-поміж усіх представників роду людського тільки жінка або циган могли так нечутно закрастися до обори. Про жінку, звісно, не було й мови о такій порі, тож це, вочевидь, був конокрад, який пронюхав, що сьогодні вночі майже нікого вдома немає. Це було тим більш імовірно, що в Нижньому Ведербері стали табором цигани.

Меріан побоялася крикнути в присутності грабіжника, та коли він забрався, осміліла. Хутко вбравши сукню, вона побігла вниз рипучими східцями, кинулася до сусіднього будиночка і збудила Когана.

Той погукав Габрієля, що так і жив у нього, і всі троє побігли до обори. І справді, коня не було!

— Цс-с-с! — сказав Габрієль.

Усі почали дослухатися. У застиглому повітрі гучно лунав тупіт копит: кінь піднімався на пагорб Загатною дорогою, щойно поминувши циганський табір у Нижньому Ведербері.

— Їй-богу, це наша Красноля — впізнаю її ходу, — зауважив Джан.

— Мамо рідна! Оце сваритиме нас господиня, як повернеться додому, дурнями обізве! — простогнала Меріан. — Ох, ну чому це не сталося при ній, — тоді ми не відповідали б за це!

— Ми повинні його нагнати! — категорично заявив Габрієль. — Перед панною Евердін за все відповідатиму я. Хутко в погоню!

— Та де там! — заперечив Коган. — Наші коні не наздоженуть її... тільки Крихітка, може, але ж ми удвох на ній не поїдемо! Ото якби взяти ту пару, що там за огорожею!

— Що це за пара?

— Болдбудові Красунчик і Мілка.

— Стійте тут, я миттю, — сказав Габрієль і побіг по схилу пагорба до ферми Болдвуда.

— Фермера Болдвуда нема вдома, — зауважила Меріан.

— От і добре, — відповів Коган. — Я знаю, в якій справі він поїхав.

Не минуло й п'ять хвилин, як прибіг Оук, в руці його були два недоуздки.

— Де ви їх розшукали? — запитав Коган і, не чекаючи відповіді, переплигнув огорожу.

— Під дашком. Я знаю, де вони лежать,— на ходу кинув Габріель.— Умієте їздити верхи без сідла?

— Ще й як!

— Меріан, лягайте спати! — крикнув Габріель, перелазячи через огорожу.

Вони зістрибнули з огорожі на вигін Болдвуда і заховали від коней недоуздки в кишеню. Бачачи, що до них підходять з порожніми руками, коні й не думали чинити опір,— їх схопили за гриву й спритно загнуждали. Оук відразу стрибнув на спину свого коня, а Коган заліз на свого з горбка. Виїхавши за ворота, вони поскакали вчвал у той бік, куди помчав грабіжник. Вони ще не знали, кому належить коляса, в яку запряжений кінь.

За кілька хвилин вони сягнули Нижнього Ведербері. Уважно оглянули тінистий гайок біля дороги. Циганів не було.

— Негідники! — вигукнув Габріель.— І слід прохолов! Куди ж тепер?

— Куди? Вперед, куди ж іще! — відказав Джан.

— Що ж! Коні у нас прудкі, ми напевно їх наженемо,— заявив Оук.— З Богом!

Попереду вже не чути було тупоту копит. Коли вони виїхали за межі Ведербері, посипана жорствою дорога розм'якла після недавнього дощу, та грязюки не було. Вони підїхали до перехрестя. Раптом Коган зупинив Мілку і зістрибнув додолу.

— У чому справа? — запитав Габріель.

— Тупотіння не чути, треба розшукати їхні сліди,— заявив Джан, нишпорячи у себе в кишенях. Він чиркнув сірником і нахилився до землі. У цих місцях злива була дужча, і сліди пішоходів і коней, залишені до грози, були розмиті й перетворилися на крихітні калюжки, вогник сірника відбивався в них, немов у людських зіницях. Але одні сліди були зовсім свіжі, не заповнені водою, і видно було дві колії од повозу. За слідами копит можна було визначити, яким алюром біг кінь: сліди були парні, з проміжками в тричотири фути, причому відбитки правих і лівих копит випадали один проти одного.

— Рівнісінько! — вигукнув Джан.— Чвалом пустили коня! Не дивно, що нам нічого не чути. А кінь в упряжці, погляньте-но на колії!.. Стійте! Та це ж наша кобила!

— Звідки ви знаєте?

— Джиммі Гарис підкував її минулого тижня, і я впізнаю його роботу!

— Решта циган, певне, вирушила раніше, або іншою дорогою, зауважив Оук.— Ви тут не помітили більше ніяких слідів?

— Ні.

Якусь часину вони їхали мовчки. У Когана був із собою старовинний томпаковий* репетир, успадкований від якогось заможного родича; репетир прозвонив першу. Джан запалив другого сірника і знову почав обстежувати дорогу.

* Томпак — сплав міді й цинку, який часто використовують для імітації золота.

— Тепер це легенький чвал,— заявив він, відкидаючи запаленого сірника.— Колясу добряче кидає. Ясна річ, загнали... Ну, тепер ми їх наженемо.

Незабаром вони спустилися до Блекморської долини. Годинник вибив двічі. Коли вони знову подивилися на дорогу, відбитки копит тяглися уривчастими зигзагами.

— Це клус, я вже знаю,— сказав Габріель.

— Погнали клусом,— весело відгукнувся Коган.— Ще трохи — і ми їх перехопимо!

Вони промчали ще кілька миль.

— Одну хвилинку! — вигукнув Коган.— Подивимося, як вона підіймалася на пагорб. Це багато чого нам скаже.

Він черконув сірником по своїх крагах.

— Ура! — вихопилося у Когана.— Вона йшла під гору ступою! Б'юся об заклад, ще кілька миль — і ми їх застукаємо!

Вони промчали ще три милі, весь час дослухаючись. Нічого не чути було, крім глухого шуму води, що бігла в загату крізь промоїну в греблі. Коли вони підїхали до повороту, Габріель зіскочив з коня. Тепер сліди були єдиним дороговказом, і доводилося ретельно їх розглядати, щоб не поплутати з іншими відбитками, які щойно з'явилися на дорозі.

— Що це було?.. А! Здогадуюся! — мовив Габріель, глянувши на Когана, що водив сірником над слідами. Цього разу виднілися сліди тільки трьох підків. Замість четвертої — маленька западина. Так було і далі.

Він зморщив чоло і протяжно свиснув: «Фью!»

— Кульгає! — сказав Оук.

— Авжеж, закульгала Красоля. На ліву передню, — повільно додав Коган, не зводячи очей зі слідів.

— Їдьмо далі! — вигукнув Габріель, скочивши на змиленого коня.

Дорога майже всюди була в доброму стані й не поступалася битому гостинцю, хоча це був звичайнісінький путівець. Востаннє повернувши за рік, вони виїхали на дорогу, що веде до Бата. Коган піднісся духом.

— Тут ми його й злапаємо! — вигукнув він.

— Де?

— Коло Шертонської застави. Біля цих воріт сторож такий сонько, якого не знайдеш у всій окрузі, до самого Лондона. Звати його Ден Рендал. Я знав його, коли він служив ще на Кестербриджській заставі.

Тепер вони їхали повільно й обережно і не промовили жодного слова, поки не побачили просто себе п'ять білих перекладин шлагбаума, що перегороджували шлях.

— Цс-с-с! Під'їхали, — прошепотів Габріель.

— Звертайте на траву, — кинув Коган.

Якийсь темний об'єкт різко виділявся на самій середині білого шлагбаума. Хтось крикнув:

— Гей! Гей! Відчиніть ворота!

Либонь, кричали не вперше, хоч досі чоловіки нічого не чули, бо не встигли й під'їхати, як двері халабуди відчинились і звідти вийшов напіводягнений

сторож із ліхтарем у руці. Промені ліхтаря вихопили з мороку весь гурт людей.

— Не відчиняти! — гаркнув Габріель. — Він украв коня!

— Хто? — запитав сторож.

Габріель глянув на чоловіка, що сидів у колясі: то була жінка... ні, то була сама Батшеба!

Почувши його голос, вона поквапливо відвернулася, ховаючи обличчя в тінь, та Коган встиг її розгледіти.

— Та це господиня! — пробурмотів він, зовсім збитий з пантелику.

Так, те була Батшеба, і вона вдалася до виверту, що завжди вдавався їй у критичні хвилини, — вона приховала свій подив під маскою холоднокровності.

— Скажіть, Габріелю, — незворушно запитала вона, — куди це ви прямуєте?

— Ми думали... — почав був Габріель.

— Я їду в Бат, — перервала вона його, виявляючи присутність духу, якій Габріель міг би зараз позаздрити. — Мені довелося вирушити туди у важливій справі, і я не змогла зазирнути до Лідді. Чого це ви надумали гнатися за мною?

— Ми подумали, що хтось украв коня!

— Цього ще бракувало! Що за дурість! Як же ви не зрозуміли, що це я взяла коня і колясу! Мені так і не вдалося збудити Меріан, хоча я добрі десять хвилин тарабанила в її вікно. На щастя, я знайшла ключ від хліва і більше нікого не турбувала. Невже ж ви не здогадалися, що це зробила я?

— А як про це можна було здогадатися, панно?

— Ну, гаразд... Ой, та це ж коні фермера Болдвуда! Великий Боже! Що ж це ви накоїли! Варто леді вийти за поріг, як її починають переслідувати, немов якогось шахрая.

— Та звідки ж було нам знати, коли ви не зволили нікого попередити? — вихопилося в Когана.— До речі, згідно з добрими манерами, леді не годиться їздити поночі!

— Я сповістила вас, і ви дізналися б уранці. Я написала крейдою на воротах, що приходила по коня і колясу, поїхала і скоро повернуся.

— Даруйте, панно, та хіба можна щось розгледіти у пільмі?

— Справді,— погодилася дівчина. Спершу вона розсердилася, але незабаром оцінила виняткову відданість своїх наймитів. І додала з ласкавими нотками в голосі:

— Від душі дякую вам за вашу старанність, тільки даремно ви взяли коней пана Болдвуда.

— Красоля кульгає, панно,— зауважив Коган.— Як же ви далі поїдете?

— У копиті застряв камінчик. Я злізла, не доїждаючи застави, і витягла його. Дякую вам, я добре вмю правити. До ранку дістануся Бата. Будь ласка, повертайтеся додому!

Батшеба обернула голову, і в променях ліхтаря блиснули її сяйливі очі. Виїхавши з воріт, коляса зчезла у сутінках. Коган і Габріель повернули коней і поскакали назад тією ж дорогою,

огорнуті оксамитовим повітрям липневої ночі.

— Оце утнула наша господиня, еге ж? — зацікавлено мовив Коган.

— Так, — коротко відгукнувся Габріель.

— Йй за ніч нізащо не дістатися Бата.

— Слухайте, Коган, мабуть, краще нам не казати нікому про цю нічну колотнечу.

— Мені теж так здається.

— От і добре. До третьої години ми будемо на фермі й тихенько полягаємо спати.

...Сидячи того вечора біля дороги, Батшеба довго міркувала і нарешті дійшла висновку, що існує лише два виходи з ситуації. Перший — не пускати Троя у Ведербері, поки Болдвуд не охолоне; другий — послухатися Оука і Болдвуда й назавжди порвати з Троєм.

Та хіба могла вона погасити кохання, що спалахнуло в її серці, відштовхнути Троя, заявивши, що він їй нелюбий, що вона не бажає його бачити і благає його пробути до кінця відпустки в Баті, щоб не з'являвся у Ведербері й не зустрічався з нею?

Жалюгідна була картина, але деякий час Батшеба твердо думала так і вчинити, дозволяючи собі, однак, по-дівочому помріяти про те, яка щаслива випала б їй доля, якби Трой був на місці Болдвуда. Потім вона почала з тривогою думати про те, що Трой забув її і покохав іншу. Вона збагнула його натуру, і її лякала його непостійність; але, на біду, її кохання не слабшало, навпаки, від цього він ставав їй ще миліший.

Раптом вона схопилася на ноги. Вона повинна мерщій з ним побачитися! Вона багатиме його, щоб він допоміг їй розв'язати цей вузол! Писати йому в Бат уже було запізно, та він і не послухався б її!

Вже геть посутеніло. Щоб здійснити свій задум, їй залишалось одне: відмовитися від мандрівки до Лідді в Ялбері, повернутися на ферму у Ведербері, запрягти коня і помчати в Бат. Спершу вона вагалася: шлях був надзвичайно виснажливий навіть для дужого коня, і Батшеба не уявляла, що відстань така велика, та й ризиковано було їхати дівчині вночі самій.

Невже доведеться іти до Лідді й не втручатися в подальший хід подій? Ні, ні! Потрібно діяти! Батшебу охопило гарячкове збудження, і вона вже не слухала голосу розуму. Вона повернула назад, до селища.

Йшла вона повільно, їй не хотілося з'являтися у Ведербері, поки його мешканці не повкладаються спати, до того ж вона боялася потрапити на очі Болдвудові. План її був такий: за ніч дістатися Бата, вранці побачитися з сержантом Троєм, поки він ще не виїхав до неї, розлучитися з ним назавжди, потім дати відпочити коневі (а самій виплакати) і наступного дня зранку їхати назад. Вона сподівалася, що Красноля до вечора щасливо доведе її до Ялбері, а звідти вона коли завгодно разом з Лідді повернеться у Ведербері. Й ніхто не дізнається, що вона побувала в Баті.

Ось що задумала Батшеба. Однак вона не знала місцевості, бо оселилася тут нещодавно,— насправді відстань до Бата була чи не вдвічі більша, ніж вона

гадала. Ми вже бачили, як вона почала здійснювати свій намір.

РОЗДІЛ XXXIII НА ОСОННІ. ПРОВІСНИК

Минув тиждень, а від Батшеби не було звісток; на фермі ніхто нічого не знав.

Аж ось господиня сповістила Меріан, що справи затримують її в Баті, але наступного тижня вона сподівається повернутися додому.

Минув ще тиждень. Почалося збирання вівса, і всі наймити гарували під сліпучо-синім небом, яке буває на День врожаю*. Повітря тремтіло від спеки, і до полудня тіні ставали зовсім короткі. У кімнатах тишу порушувало тільки дзигчання здоровецьких мух, а на ланах чути було, як дзвенять коси, коли їх мантачать наймити, як від кожного помаху коси важко падають струнки, бурштиново-жовті стебла і шарудять вусаті колоски. Косарі знемагали від спраги і раз у раз прикладалися до пляшок і фляг із сидром. Піт струмками стікав у них по чолю і по щоках. Земля аж порепалася від посухи.

Косарі вже зібралися були перепочити в затінку, аж Коган угледів постать у синій куртці з мідними гудзиками, що бігла до них по стерні.

— Хто це? — запитав він.

— Аби лиш нічого не сталося з господинею, — зітхнула Меріан, яка разом з іншими жінками в'язала

* *Lammas Day*, який святкується 1 серпня.

овес у снопи (так було заведено на цій фермі).— Бо сьогодні вранці сталося лихо. Пішла оце я відмикати двері, та й упустила ключа додолу, а він і розламався надвоє на кам'яній долівці. Зламати ключа — недобра прикмета!

— Та це ж Каїн Болл,— зауважив Габріель, який мантачив косу.

За договором він не був зобов'язаний допомагати на збиранні врожаю, але жнива — гаряча пора для фермера, до того ж поля належали Батшебі, то він працював разом з усіма.

— Бач, як вбрався! — зауважив Метью Мун.— Оце утворилася в нього нігтьоїда на пальці; от він і каже: працювати, мовляв, не можу, виходить, у мене свято!

— Ото щастить людині! — сказав Джозеф Пурграс. Як деякі його товариші, він любив у спекотний день перепочити хвилюку під незначним приводом, а поява Каїна Болла серед тижня у святковому одязі була важливою подією.— Яюсь розболілася у мене нога, то я прочитав «Шлях прочанина»*, а Марк Кларк вивчив правила на «всі-чотири»**, коли у нього пухир вискочив.

— А мій татко навмисне вивихнув собі руку, щоб до одної дівчини позалицятися,— виголосив Джан

* Роман англійського письменника Джона Баньяна (1628-1688).

** Карткова гра, популярна в англійських тавернах до кінця XIX ст.

Коган, витираючи обличчя рукавом сорочки і збиваючи капелюха на потилицю.

Тим часом Кайні підбіг до женців, і вони побачили, що в одній руці він тримає здоровенний кусень хліба з шинкою, відкушуючи од нього на ходу, а друга рука обмотана бинтом. Опинившись коло них, він страшенно закашлявся.

— Ох, Кайні,— повчально сказав Габріель,— скільки разів я тобі казав, що не можна їсти на ходу! Колись ти удавишся, неодмінно вдавишся, Каїне Болл!

— Кахи-кахи-кахи! — відгукнувся Каїн.— Крихта потрапила не туди. Тільки й того, пане Оук. А я їздив до Бата, бо в мене виразка на великому пальці. Еге ж, і там таке бачив...

Варто було Каїну згадати про Бат, як наймити покидали коси і вила й обступили його. На жаль, він заходився чхати, та так бурхливо, що з кишені випав великий годинник і почав гойдатися перед ним на ланцюжку, як маятник.

— Так,— провадив він, дивлячись у бік Бата, куди линули його думки.— Нарешті я трохи побачив світу... Так... Бачив і нашу господиню... Апчхи!

— Капосний хлопчисько! — вигукнув Габріель.— Завжди з тобою якесь лихо... нічого від тебе не доб'єшся!

— Апчхи! Прошу вибачення, пане Оук, бачте, я ненавмисне проковтнув комара — от і чхаю...

— Так тобі й треба! У тебе завжди рот роззявлений, негіднику ти такий!

— Бач, яке лихо — комар залетів у рота! — поспівчував Метью Мун.

— Отже, там ти бачив...— підказав Габріель.

— Бачив нашу господиню,— вів далі підпасок,— вона з солдатом гуляла. Йдуть собі любенько під ручку, як закохана парочка. Апчхи!.. Як закохана парочка... апчхи-апчхи!.. Закохана парочка...— тут він втратив нитку розповіді й зовсім задихнувся; потім став розгублено водити очима по полю, збираючись на думці.— Еге ж, бачив я нашу господиню з солдатом... Апчхи!

— Та йди ти! — вихопилося у Габріеля.

— Так уже зі мною завжди буває, вибачайте, пане Оук,— сказав Каїн Болл, з докором дивлячись на Габріеля мокрими від сліз очима.

— Нехай вип'є сидру, це проміє йому горлянку,— запропонував Джан Коган. Він вийняв з кишені баклажку з сидром, витягнув корка і приставив горлечко до губ Каїна. Тим часом Джозеф Пурграс з тривогою думав про те, що Каїн Болл може на смерть задихнутися від кашлю й вони так і не дізнаються, що далі відбувалося в Баті.

— От я зберуся щось робити, то щоразу кажу: «Боже, поможи»,— зі смиренным виглядом прорік Джозеф.— І тобі раджу, Каїне Болл, це дуже допомагає і напевно врятує, а то ти, не доведи Господи, можеш і на смерть задихнутися.

Коган щедрою рукою вливав сидр у широко роззявлений рот Каїна. Рідина бігла йому за комір, а те, що він ковтав, потрапляло знову-таки не в те горло;

хлопча знову закашлявся, і бризки фонтаном полетіли на людей, що обступили його.

— І де тільки тебе виховували, щеня ти таке! — буркнув Коган, ховаючи баклагу.

— Сидр ударив мені в носа! — заволав Кайні.— Потекло мені за шию, і на хворого пальця, і на мої блискучі гудзики, і на парадну куртку!

— Ото вже невчасно напав на бідолаху кашель! — поскаржився Метью Мун.— А так мені кортить почути новини! Ану стусоніть його по спині, Габріелю!

— Це в мене від природи,— зітхнув Кайн.— Матінка мені казала, що як маленький був я, то як розчулюся, ніякого впину нема!

— А й правда,— підтримав його Джозеф Пурграс.— У сім'ї Боллів усі такі чутливі. Я знав його діда — метушливий була чолов'яга, а вже такий скромний і ввічливий! Нехай тільки що — і відразу червоний мов буряк! Геть ото як я, а хіба я в цьому винен?

— Облиште, пане Пурграс! — заперечив Коган.— Це свідчить про шляхетність душі.

— Хе-хе! Не люблю, коли люди мене хвалять, ох не люблю! — зі смиренным виглядом пробурмотів Джозеф Пурграс.— Але, сказати по правді, у кожного від народження свій дар. А я волю приховувати свої скромні таланти. Але, мабуть, піднесена натура все-таки помітна в людині. Коли народжувався я на світ, Творець, може, й не поскупився на дари... Але мовчімо, Джозефе, цить! Такий уже я потайний, люди добрі,— просто на диво! Та

й нащо ті похвали!.. А у мене є Нагірна проповідь, а при ній святці, й там чимало імен смиренних людей...

— Дід Каїна був дуже мудрий чоловік,— зауважив Метью Мун.— Він вигадав нову яблуню, вона й донині зветься Рання Болл. Ви знаєте цей сорт, Джане? До Ранету прищеплюють Тома Пута, а тоді ще скороспілку. Правда, любив він посидіти в шинку з жінкою, на яку не мав законних прав. А мудрий був чоловік, що й казати!

— Ну ж бо, викладай, Каїне,— нетерпляче сказав Габріель,— що ж ти бачив?

— Я бачив, як наша господиня ходила під руку з солдатом у якийсь парк. Там стояли лавки і росли кущі та квіти,— провадив Кайні впевненим тоном, невиразно відчуваючи, що його слова хвилюють Габріеля.— І думається мені, той солдат був сержант Трой. І просиділи вони там з півгодини, ба й більше, і балакали про щось, і вона раптом як розплачеться, та гірко-гірко! А як вийшли вони з парку, очі в неї так і сяяли, а сама вона була біла, як лілія, і вони очей одне з одного не зводили, і видно було, що вони між собою порозумілися!

Габрієлеве обличчя аж посіріло.

— Ну, а ще що ти бачив?

— Та всяку всячину!

— Біла, як лілія... А ти впевнений, що це була вона?

— Так.

— Ну, а ще що?

— Величезні скляні вікна в магазинах, а на небі величезні дощові хмари, а за містом височенні дерева.

— Та ти дурний мов чіп! Що ти оце верзеш! — вигукнув Коган.

— Дайте йому спокій,— втрутився Джозеф Пурграс.— Хлопець хоче сказати, що в Баті небо і земля не дуже відрізняються від наших. Усім нам корисно послухати, як живуть у чужих містах, дайте йому розповісти.

— А мешканці Бата,— провадив Каїн,— якщо і розпалюють вогонь, то для потіхи, бо у них б'є з-під землі гаряча вода, просто окріп!

— А й правда,— підтвердив Метью Мун.— Я чув про це і від інших мандрівників.

— Вони нічого не п'ють, крім цієї води,— додав Каїн,— і вона їм так до смаку, подивилися б ви, як вони її смалять!

— Звичай ніби дикунський, але, думається мені, для жителів Бата це справа звична,— докинув Метью.

— А що, страви у них теж із-під землі вискакують? — запитав Коган, лукаво підморгнувши.

— Ні. З їжею в Баті поганенько. Господь послав їм питво, а харчів не дав, і мені було несила терпіти голод.

— А все-таки цікаве це місце,— зауважив Мун.— І люд там дуже цікавий.

— То ти кажеш, панна Евердін прогулювалася з солдатом? — знову втрутився в розмову Габріель.

— Так, і на ній була така ошатна сукня, шовкова, зовсім золота, вся в чорних мереживах і до такої міри пишна, що постав її на землю, то вона так би й стояла сама. Просто диво! І зачіска була в неї гарна! Її золота сукня і його червоний мундир так і виблискували на сонці, така краса! Їх було видно навіть на тому кінці вулиці!

— А далі що? — пробурмотів Габріель.

— А далі я зайшов до шевця Грифіна — підбити підошви, а потім до пекаря і взяв на пенні найдешевших і найкращих черствих хлібців, а вони виявилися зелені від цвілі, хоча й не всі. Й от іду я по вулиці, жую ті хлібці, аж угледів годинника — такого великого, ну як сковорода...

— Але при чому ж тут наша господиня?..

— Я дійду і до неї, як ви не будете заважати, пане Оук! — сказав Кайні.— А як станете перебивати, я знову закашляюся, і тоді вже нічого від мене ви не доможетеся.

— Гаразд, нехай собі каже,— вставив Коган.

Габріель з відчаєм у серці вирішив набратися терпіння, а Кайні провадив.

— І там величезні будинки і навіть у будні на вулицях народу повно, більше, ніж у нас у Ведербері під час гуляння на Трійцю. І побував я у великих церквах і в каплицях. А вже як гарно молиться там пастор! Так! Стане навколішки і складе руки отак, а золоті персні у нього на руках так і виблискують, так і сліплять очі,— авжеж, уміє він молитися, от і заробив їх! Ох, як хотілося б мені жити в Баті!

— Хіба наш пастор Сердлі може купити собі такі персні! — задумливо мовив Метью Мун.— Але ж таких людей, як він, ще пошукати треба! Здається мені, у бідолахи Сердлі нема жодного персня, навіть найдешевшого олов'яного, або мідного. А як вони б його прикрашали, коли він говорить з кафедри при воскових свічках! Але перснів ніколи не буде у бідолахи! Так, що й казати, немає правди на світі!

— Може, йому зовсім не до лиця носити персні,— буркнув Габріель.— Ну, досить про це! Далі, далі, Кайні!

— Так! Нині модні пастори носять вуса й довгу бороду,— провадив знаменитий мандрівник.— Ну, зовсім як Мойсей чи Аарон, і нам, парафіянам, здається, ніби ми і є сини Ізраїлю.

— Так воно і повинно бути,— відгукнувся Джозеф Пурграс.

— І тепер у нашій країні дві віри — Висока церква і Висока капела. От і став я ходити вранці у Високу церкву, а вечорами — у Високу капелу.

— Молодець! — сказав Джозеф Пурграс.

— У Високій церкві співають молитви, і там усе так і виблискує, і стіни розписані всіма кольорами веселки, а у Високій капелі виголошують проповіді, і тільки й побачиш, що сіре сукно й голі стіни. А між іншим... я більше не бачив панни Евердін.

— Що ж ти раніше про це не сказав! — з досадою вигукнув Габріель.

— Ну,— мовив Метью Мун,— лихо їй буде, як вона зв'яжеться з цим молодиком!

— Та вона й не думає з ним зв'язуватися! — з обуренням заперечив Габріель.

— Ну та її в дурні не пошиєш,— зауважив Коган.— У неї в голівці вистачає лою — не піде на таке вона безумство!

— Він, знаєте, не якийсь там грубіян і неук, він же всі науки перейшов,— не зовсім упевнено сказав Метью.— Тільки з дурості записався він у солдати. А дівчата полюбляють таких гріхководників!

— Слухай-но, Кайні Болл,— не вгамовувався Габріель,— можеш ти поклястися найстрашнішою клятвою, що жінка, яку ти бачив, була панна Евердін?

— Кайні, ти ж не який-небудь шмаркач,— прорік Джозеф замогильним голосом, яким говорив в урочистих випадках,— ти розумієш, що значить дати клятву? Так і знай, це страшне свідчення, ти відповіси за нього своєю кров'ю, і апостол Матвій каже: «І хто впаде на цей камінь, розіб'ється, а на кого він сам упаде, то розчавить його»^{*}. То ти можеш поклястися, як тебе просить вівчар?

— Ой, ні, пане Оук! — вигукнув переляканий Кайні, розгублено дивлячись то на Джозефа, то на Габріеля.— Я готовий сказати, що я говорив правду, але нізачо не скажу: чорти б мене ухопили, це правда,— якщо ви про це.

— Кайні! Кайні! Та хіба так можна? — суворо обірвав його Джозеф.— Від тебе вимагають, щоб ти дав священну клятву, а ти лаєшся, як безбожний Шим'ї,

^{*} Євангеліє від Матвія, 21:44.

син Герин', який так і сипав прокльонами! Соромся, хлопче!

— Та я й не думаю лаятися! Що це ви, Джозефе Пурграс, зводите на мене наклеп! Бідолашний я, бідолашний! — бурмотів Кайні, у якого вже сльози бризнули з очей.— Можу тільки по всій правді сказати, що то були панна Евердін і сержант Трой, та якщо ви змушуєте мене присягатися, то, може, то були зовсім не вони!

— Та годі вже! — кинув Габріель, знову беручись до праці.

— Ох, Кайні Болл, докотишся ти до торби! — зітхнув Джозеф Пурграс.

Знов зашурхотіли коси. Габріель не намагався здаватися веселим, але й не виявляв свого похмурого настрою. Проте Коган чудово розумів, що відбувається у нього в душі, й коли вони відійшли убік, сказав:

— Не засмучуйтеся, Габрієлю. Чи не байдуже вам, чия вона, якщо вона не для вас!

— Я теж так думаю,— відказав Габріель.

РОЗДІЛ ХХХІV

ЗНОВУ ВДОМА. ШТУКАР

Тієї ж таки днини, як уже добре смеркло, Габріель стояв коло тину Коганового садка, схилившись на хвіртку, і востаннє озирав усе навкруги, перш ніж укластися спати.

* Див. 2 книгу Самуїлову, 16:5.

Якась коляса помалу котилася трав'янистим узбіччям. Звідтіля долинали жіночі голоси. Розмовляли невимушено, і Габрієль упізнав голоси Батшеби й Лідді.

Коляса порівнялася з Габрієлем і проминула його. В ній сиділа Лідді зі своєю господинею. Лідді щось розпитувала її, й та відповідала недбало й неухважно. Видно було, що і Батшеба, і коняка дуже зморилися.

Оук зітхнув з полегшенням, побачивши, що Батшеба повернулася додому здорова і неушкоджена, всі похмурі думки відринули, і його охопила радість. Прикрі звістки були забуті.

Він довго стояв коло хвіртки. Аж погасли останні відблиски вечірньої зорі, й на всьому просторі небес заліг морок. Зайці осмілилися і почали плигати пагорбами. Габрієль, певне, простояв би ще з півгодини, та ось він помітив темну постать, що помалу прямувала до хвіртки.

— Доброго вечора, Габрієлю,— сказав перехожий.

То був Болдвуд.

— Доброго вечора, сер,— відказав Габрієль.

За мить Болдвуд зник у птьмі, а Оук відразу ж пішов до хати і ліг спати.

Болдвуд простував до кам'яниці панни Евердін. Підійшовши до дверей, він зупинився. Вікна вітальні були освітлені. В глибині кімнати він розгледів Батшебу. Вона сиділа спиною до Болдвуда й переглядала якісь папери. Він постукав у двері й чекав. Усі м'язи у нього були напружені, у скронях стугоніло. Вийшла

Лідді, вона якось спантеличено зиркнула на нього. Він попросив сповістити про його прихід панну Евердін. Вона пішла, лишивши його коло дверей; за хвилю в кімнаті, де була Батшеба, опустили штори. Болдвудові це здалося недоброю прикметою. Лідді повернулася.

— Господиня не може вас прийняти, сер,— сказала вона.

Обернувшись, фермер вийшов із саду. Вона не пробачила йому — ясно, як божий день! Він не квапився додому. Було вже за десяту вечора, коли, поволі прямуючи долішньою вулицею Ведербері, він почув звук коліс ресорного фургона, що заїжджав до села. Фургон циркулював поміж селом і містом, що лежало на північ од нього, і належав одному мешканцеві Ведербері, перед його домівкою він і зупинився. У світлі ліхтаря, що висів над дверима фургона, спалахнув червоний із золотом мундир.

— А,— сказав Болдвуд,— знову прийшов улещати її!

Трой увійшов до будинку візника, де він зупинявся минулого разу. Раптом Болдвуд щось вирішив і подався додому. Хвилин за десять він повернувся і попрямував до хати візника, певне, збираючись викликати Троя. Та коли він підходив, двері відчинилися і звідти хтось вийшов.

— До побачення,— сказав цей чоловік, і Болдвуд впізнав голос Троя. Він здивувався: не встиг приїхати, а вже кудись іде! Однак він поспішив до сержанта. В руках у Троя, мабуть, був саквояж, той самий,

з яким він і тоді приїжджав. Здавалося, сержант кудись вирушає.

Трой обігнув пагорб і прискорив кроки. Болдвуд наблизився до нього.

— Сержанте Трой?

— Так.

— Бачу, ви щойно звідкись приїхали...

— Так, з Бата.

— Я — Вільям Болдвуд.

— Он як.

Це було сказано таким тоном, що у Болдвуда вся кров закипіла в жилах.

— Мені треба з вами поговорити,— промовив він.

— Про що?

— Про ту особу, що живе тут поблизу, а також про жінку, яку ви скривдили.

— Дивуюся вашій зухвалості,— відрізав Трой і пішов далі.

— Стривайте,— і Болдвуд заступив йому дорогу,— можете скільки завгодно дивуватися, але вам доведеться дещо мені пояснити!

В голосі Болдвуда звучала сувора рішучість; Трой зміряв очима кремезну постать фермера і побачив у нього в руці добрячого ціпка. Він згадав, що вже одинадцята година. Хоч не хоч, а треба бути ввічливим з Болдвудом.

— Гаразд, я готовий вас вислухати,— мовив він, ставляючи саквояж на землю,— тільки говоріть тихіше, а то нас можуть почути на фермі.

— Так от, я багато чого знаю про вас, знаю, як вас кохає Фанні Робін. Додам, що в усьому селищі, крім мене і Габрієля Оука, це, мабуть, нікому не відомо. Ви повинні з нею одружитися!

— Справді, повинен. І справді, хотів би, та ніяк не можу.

— Чому?

Трой збирався щось випалити, але прикусив язика.

— Грошенят чортма! — відтяв він.

Інтонації його змінилася. Щойно він розмовляв нахабно і відчайдушно, та тепер у його голосі звучали фальшиві нотки.

Але Болдвуд був надто збуджений, щоб розрізняти інтонації.

— Скажу навпростець, — провадив він. — Я зовсім не маю наміру просторікувати про чесноти або вади, про жіночу честь або ганьбу, і взагалі оцінювати вашу поведінку. В мене є до вас ділова пропозиція.

— Розумію, — відгукнувся Трой. — Давайте-но сядемо отам.

Потойбіч дороги біля тину лежала груба колода.

— Я був заручений з панною Евердін, — сказав Болдвуд, коли вони посідали, — але приїхали ви і...

— Ви не були заручені, — заперечив Трой.

— Можна сказати, був.

— І якби не я, можливо, вона і дала б вам згоду?

— Напевно б дала!

— Значить, ще не дала!

— Якби не ви, вона обов'язково, так, обов'язково вже була б моєю нареченою. Панна Евердін вам не рівня, і нема чого вам упадати за нею, я знаю, що ви надумали з нею одружитися. Отже, я прошу вас про одне: дайте їй спокій! Поберіться з Фанні. Я зроблю так, що це вас цілком влаштує.

— Як?

— Я вам як слід заплачу. Я покладу певну суму на її ім'я і подбаю про те, щоб ви з нею жили заможного. Скажу ясніше: Батшеба тільки грається вами; я вже сказав, що ви занадто бідні для неї. Тому не втрачайте часу дарма,— вам усе одно не зробити цієї блискучої партії, то зробіть уже взавтра скромну і чесну партію. Беріть свій саквояж, негайно, просто сьогодні ввечері їдьте з Ведербері, а я вам дам п'ятдесят фунтів. Фанні теж отримає п'ятдесят і придбає все потрібне до весілля, скажіть тільки мені, де вона живе; а ще п'ятсот буде виплачено їй у день весілля.

Голос Болдвуда зривався, відчувалося, що чоловік усвідомлює неспроможність своєї тактики і не дуже вірить в успіх. Це був далеко не той колишній Болдвуд, статечний, упевнений у собі. Кілька місяців тому йому здався б дитячою дурістю план, який він нині вигадав. Закоханий здатний до сильних почуттів, що не приступні звичайній людині, та у людини з вільним серцем ширший кругозір. Кохання звужує коло інтересів, і хоча любов збагачує людину переживаннями, воно обмежує її поле зору. Це перейшло всі межі у Болдвуда: не знаючи, що сталося з Фанні Робін і де вона, не маючи гадки про те, якими коштами

володіє Трой, він, не замислюючись, робив йому таку пропозицію.

— Мені більше подобається Фанні,— відказав Трой,— і якщо панна Евердін, як ви мене запевняєте, для мене недосяжна, що ж, мабуть, краще мені взяти від вас гроші й одружитися з Фанні. Але ж вона тільки служниця...

— Це байдуже. То ви приймаєте мою пропозицію?

— Так.

— О! — радісно видихнув Болдвуд.— Але скажіть, Трою, якщо вона вам більше до душі, то навіщо ви затіяли цю гру і розбиваєте моє щастя?

— Я більше кохаю Фанні,— відповів Трой,— але Батшеба... панна Евердін захопила мене і трохи витіснила у мене з серця Фанні. Тепер це минулося.

— Але хіба могло ваше захоплення так швидко минутися, і чому ви знову приїхали сюди?

— На це є серйозні причини. То ви даєте мені відразу п'ятдесят фунтів?

— Ось вони — п'ятдесят соверенів,— і Болдвуд простягнув Трою невеликий згорток. Той узяв його.

— У вас уже все приготовлено заздалегідь,— посміхнувся сержант,— ви, мабуть, розраховували, що я прийму гроші.

— Я думав, що ви можете їх прийняти,— відказав Болдвуд.

— Ви поки що отримали від мене тільки обіцянку виконати програму, а я вже отримав п'ятдесят фунтів!

— Я вже думав про це, але ж ви людина честі, і я можу вам довіритися. Я передбачав, що вам не захочеться втратити п'ятсот фунтів, які вас чекають у майбутньому. Крім того, ви нажили б собі найлютішого ворога, а тепер я стану вашим другом і готовий вам усіляко допомагати.

— Цс-с-с! Слухайте! — прошепотів Трой.

З вершини пагорба долинув легкий цокіт каблучків.

— Присягаюся, це вона, — провадив він. — Я повинен піти їй назустріч.

— Хто вона?

— Батшеба.

— Батшеба, сама, в таку пізню годину? — здивовано вигукнув Болдвуд, схоплюючись на ноги. — Чому ж ви повинні її зустрічати?

— Вона чекала мене сьогодні ввечері, й тепер мені треба з нею переговорити, а потім ми розпрощаємося назавжди, як я вам обіцяв.

— Навіщо, власне, вам з нею розмовляти?

— Це не зашкодить. А якщо я не прийду, вона почне блукати в темряві, шукаючи мене. Ви почуєте все, що я їй скажу. І це допоможе вам у ваших любовних справах, коли мене тут не буде.

— Ви говорите глузливим тоном!

— Анітрохи. Майте на увазі, якщо вона не знатиме, що зі мною, вона повсякчас думатиме про мене. Ліпше вже мені сказати їй прямо, що я вирішив від неї відмовитися.

— Ви обіцяєте, що говоритимете тільки про це? Я почую все, що ви їй скажете?

— Кожнісіньке слово. А тепер сидіть тихо, тримайте мій саквояж і запам'ятовуйте, що почуєте.

Легкі кроки лунали вже ближче, часом вони замирали, наче дівчина до чогось дослухалася. Трой просвистів два такти, мелодійно, на манір флейти.

— Ось у вас уже до чого дійшло! — гірко прошепотів Болдвуд.

— Ви ж обіцяли мовчати, — зупинив його Трой.

— І знову обіцяю.

Трой рушив уперед.

— Френку, любий, це ти? — пролунав голос Батшеби.

— О Боже! — простогнав Болдвуд.

— Так, — відповів Трой.

— Як ти пізно! — вигукнула вона. — Ти приїхав у фургоні? Я чекала на тебе і почула стукіт коліс, коли він в'їжджав у селище. Але минуло чимало часу, і я вже не сподівалася побачити тебе, Френку.

— Я не міг не прийти, — відказав Френк. — Ти ж знала, що я прийду.

— Так, я, звісно, очікувала, що ти прийдеш, — весело відгукнулася вона. — Знаєш, Френку, на щастя, сьогодні вночі у мене в хаті ані душі! Я спровадила всіх, і ніхто на світі не дізнається, що ти був у мене. Лідді попросила відпустити її до дідуся, їй хотілося розповісти йому про поїздку до сестри, і я дозволила їй побути у нього до завтра, — а доти вже ти підеш.

— Чудово! — вигукнув Трой.— Але мені треба захопити саквояж, адже там мої капці, щітка і гребінець. Біжи додому, а я зараз піду по нього і за якихось десять хвилин буду в тебе у вітальні.

— Добре,— вона повернула назад і стала швидко підніматися на пагорб.

Під час цього діалогу в Болдвуда нервово сіпалися губи, а чоло вкрилося липким потом. Трой повернувся до нього і схопив саквояж.

— Що ж, накажете доповісти Батшебі, що я прийшов відмовитися від неї і не можу з нею одружитися? — насмішкувато спитав він.

— Ні, ні. Зачекайте хвилинку... Мені треба ще дещо вам сказати... ще дещо,— промовив Болдвуд хрипким шепотом.

— Тепер ви бачите,— провадив Трой,— у якій я халепі. Може, я недобрий чоловік, у мене вітер у голові, але погодьтеся, я не можу одружитися відразу з обома. І в мене є підстави обрати Фанні. По-перше, я її кохаю більше, а по-друге, завдяки вам я зроблю вигідну партію.

Тієї ж миті Болдвуд кинувся на нього і схопив його за горло. Трой відчував, як повільно стискаються пальці Болдвуда.

— Стривайте,— прохрипів він.— Ви губите ту, що вам така любя!

— Що ви хочете сказати? — запитав фермер.

— Дайте ж мені дихнути!

Болдвуд розціпив пальці.

— Йй-богу, у мене руки сверблять прикінчити вас!

— І погубити її.

— Врятувати її!

— Оце вже ні! Тепер лише я можу її врятувати, якщо з нею одружуся.

Болдвуд застогнав. Він відпустив горло сержанта і пхнув його до огорожі.

— Дияволе! Як ти мене мучиш! — крикнув він.

Трой відскочив, як м'яч, від огорожі й хотів був кинутися на фермера, але стримався і мовив безтурботно:

— Бігме, не варто нам мірятися силами. Хіба можна вирішувати справи в такий варварський спосіб! Я проти насильства і тому звільняюся з армії. Ну, а тепер, коли ви обізнані, як ідуть у нас справи з Батшебою, мабуть, вдавити мене — не найкраще рішення?

— Не найкраще, — повторив Болдвуд, повісивши голову.

— Ліпше вже вдавіться самі.

— Та ліпше...

— Я радий, що ви це зрозуміли.

— Одружуйтеся з нею, Трою, і забудьте все, що я вам казав. Це жахливо для мене, але іншого виходу немає: беріть Батшебу! Я відмовляюся від неї! Як сильно вона вас покохала, якщо так нерозважливо вам віддалася! О Батшебо, Батшебо! Нещасна ви жінка! Як жорстоко ви обмануті!

— Але як же бути з Фанні?

— Батшеба цілком забезпечена,— і буде вам, Трою, чудовою дружиною! І, справді, вам слід заради неї поквипитися з весіллям!

— Але у неї владний характер, щоб не сказати більше, вона мною командуватиме, а з бідолахою Фанні Робін я можу робити, що хочу.

— Трою! — вигукнув з благанням Болдвуд.— Я зроблю все, що завгодно, тільки не кидайте її, заради Бога, не кидайте, Трою!

— Кого? Бідолаху Фанні?

— Ні! Батшебу Евердін! Любіть її! Любіть усім серцем! Як ви не розумієте, що вам вигідно негайно скріпити свої стосунки з нею?

— А що нам ще скріплювати, коли я і без того з нею пов'язаний?

Рука Болдвуда простяглася до Троя, та він погамував у собі сліпий порив.

— Вам треба поквипитися з весіллям! Так буде краще для вас обох. Ви кохаєте одне одного і повинні прийняти від мене допомогу.

— Яку допомогу?

— Я покладу п'ятсот фунтів не на ім'я Фанні, а на ім'я Батшеби, щоб ви могли обвінчатися... Але ні. Вона нічого не прийме від мене. Я виплачу цю суму вам у день весілля.

Трой якийсь час мовчав, уражений божевільним засліпленням Болдвуда. Потім запитав ніби мимохіть:

— Ну, а зараз я отримаю що-небудь?

— Так, якщо хочете. У мене з собою немає великих грошей. Я не чекав цього. Але всі мої гроші будуть ваші.

Болдвуд скидався на сновиду, коли, діставши торбину, що служила йому замість гаманця, почав у ній порпатися.

— У мене тут ще двадцять один фунт,— мовив він.— Дві асигнації і соверен. Але мені треба отримати підписаний вами папір...

— Давайте гроші. Я готовий підписати будь-яку угоду, аби вам догодити. Тільки Батшеба нічого не повинна знати про наші грошові справи.

— Авжеж, нічого,— підхопив Болдвуд.— Ось гроші, а якщо ви зайдете до мене, я напишу зобов'язання на решту суми і обумовлю терміни.

— Але спершу заїдемо до неї.

— Навіщо ж? Ночуйте у мене, а завтра вранці ми підемо до нотаріуса.

— Але ж треба ж з нею порадитися, бодай повідомити їй.

— Гаразд. Ходімо.

Вони піднялися на пагорб до особняка Батшеби. Коли вони підійшли до дверей, Трой сказав:

— Почекайте тут хвилинку.

Він прослизнув у передпокій, залишивши двері відчиненими. Болдвуд чекав. Хвилини за дві в передпокої спалахнуло світло. Тут Болдвуд побачив, що на двері накинуто ланцюжок. За порогом стояв Трой зі свічником у руці.

— Невже ви думали, що я вдеруся в дім? — обурено запитав Болдвуд.

— О ні! Але обережність ніколи не завадить. Може, хочете прочитати? Я посвічу вам.

Трой простягнув у прочинені двері складену газету і підніс ближче свічку.

— Ось цю замітку, — додав він, вказуючи пальцем на заголовок.

Болдвуд прочитав:

Одруження

17-го поточного місяця у церкві св. Амвросія в Баті преподобний Дж. Мінсінг, бакалавр богослов'я, поєднав шлюбом Френсіса Троя, сержанта 11-го драгунського гвардійського полку, єдиного сина покійного Едварда Троя, есквайра, доктора медицини з Ведербері, з єдиною дочкою покійного м-ра Джона Евердіна з Кестербриджа, Батшебою.

— Як кажуть, наскочив чорт на біса, еге ж, Болдвуде? — кинув Трой і глузливо розреготався.

Болдвуд випустив з рук газету, а Трой провадив:

— За п'ятдесят фунтів я повинен одружитися з Фанні. Чудово. За двадцять один фунт одружитися не з Фанні, а з Батшебою. Чудово! А який фінал: я вже чоловік Батшеби! Отже, Болдвуде, ви пошилися в дурні, як усякий, хто намагається встати поміж чоловіком і дружиною. Ще два слова. Хоч я і лихий, я все ж не такий негідник, щоб за гроші одружитися або покинути жінку. Фанні давно пішла від мене.

Я навіть не знаю, де вона нині. Я всюди її розшукував. Ще слівце. Ви запевняєте, що кохаєте Батшебу, а тим часом з першого ж натяку повірили, що вона так себе згнъбила. Багато коштує таке кохання? Тепер, коли я вас провчив, беріть назад ваші гроші!

— Не візьму! Не візьму! — прохрипів фермер.

— У всякому разі, вони мені не потрібні! — зневажливо сказав Трой. Загорнувши монети в асигнації, він жбурнув їх надвір.

Болдвуд замахав кулаками.

— Ох ти ж, чортів штукарю! Але я провчу тебе! Так і знай, провчу!

Новий вибух реготу. Трой зачинив двері й замкнувся на замок.

Всю ніч можна було бачити темну постать Болдвуда, що вештався пагорбами і долинами Ведербері, немов скорботна тінь на похмурих берегах Ахерона^{*}.

РОЗДІЛ XXXV

У ГОРІШНЬОМУ ВІКНІ

Наступного дня вранці, коли в першому промінні сонця сяє роса, різноголосе, іще несміливе пташине щебетання розливалось у свіжому повітрі, а блякла синь небес була запнута тоненьким павутинням легесеньких хмаринок, що нітрохи не затьмарювало ясного ранку. Освітлення краєвиду було золотаво-жовте, тіні розмиті. Листя витких рослин, що повзли мурами старої кам'яниці, повисло, понизане тяжкими

* Ахерон у грецькій міфології — річка в підземному царстві.

водяними краплями, що, немов крихітні лінзи, збільшували предмети, які були позад них.

Ще не вибило п'ятої, як Габріель з Коганом поминули сільське середохрестя, прямуючи на лани. Насилу вони угледіли дім господині, як Габріелеві здалося, ніби відчинилися стулки одного з вікон горішнього поверху. Наймити саме проходили повз старий куш бузини, густо обвішаний гронами чорних ягід, і на хвилю спинилися у його затінку.

З вікна лінкувато вихилився гарний чолов'яга. Він подивився на схід, потім на захід, мов господар, що зранку оглядає свої володіння. Чоловік той був не хто як сержант Трой. Його червоний кітель був накинутий на плечі, та не застебнутий, і тримався сержант невимушено, як вояк на відпочинку.

Перший заговорив Коган.

— Бачите, вона вийшла за нього,— спокійно зауважив він, дивлячись на вікно.

Габріель уже все бачив і тепер стояв спиною до будинку; він не відповів ані слова.

— Так я і думав, що сьогодні ми щось та й дізнаємося,— провадив Коган.— Я чув, як хтось уже в сутінках проїхав повз наш будинок,— він озирнувся на Габріеля.— Сили небесні, та ви зовсім побіліли, Оуку! Ви як мрець!

— Невже? — запитав Оук зі слабкою посмішкою.

— Притуліться до воріт. Я перечекаю трохи.

— Так, так, гаразд.

Якусь часину вони стояли біля воріт. Габріель відсутнім поглядом втупився в землю. Він перелітав

думкою в майбутнє і уявляв, як гірко і довго вона каятиметься у своєму необачному вчинку. Він одразу ж здогадався, що вони одружилися. Але чому все це було зроблено з такою таємничістю? Всі вже знали, що поїздка в Бат виявилася дуже важкою, Батшеба не розрахувала відстані й загнала коня, дістаючись туди більш як два дні. Не в її звичках було діяти потайки. При всіх своїх недоліках вона була сама щирість. Невже ж вона потрапила в пастку? Цей шлюб завдав Оуку нестерпного болю і наче громом вразив його, хоча весь попередній тиждень його мучили підозри, що саме так закінчаться її зустрічі з Троєм. Її спокійне повернення трохи розсіяло його страхи.

За кілька хвилин чоловіки рушили далі й наблизилися до будинку. Сержант так і дивився з вікна.

— Доброго ранку, хлопці! — весело крикнув він, коли вони піднялися на пагорб.

Коган відповів на привітання.

— Чого ж ви не хочете йому відповідати? — шепнув він Габрієлю. — На вашому місці я привітався би з ним. Можна нічого не вкладати в свої слова, але треба бути чемним.

Габрієль і сам зрозумів: якщо вже так сталося, то що краще він сприйме цю подію, то приємніше буде коханій жінці.

— Доброго ранку, сержанте Трою, — відгукнувся він якимось неживим голосом.

— Що за похмура руїна цей будинок! — зауважив Трой, посміхаючись.

— Але ж вони, може, і не одружилися,— тихенько сказав Коган.— Може, її там і нема.

Габріель похитав головою. Сержант обернувся обличчям на схід, і сонце заграло помаранчевими відблисками на його червоному кітелі.

— А по-моєму, це гарний старий будинок,— заперечив Габріель.

— Може, воно й так. Але я почуваюся тут, як молоде вино в старій сулії. Я вважаю, що скрізь треба зробити звідні вікна, а дубові панелі познімати й обклеїти стіни шпалерами.

— Як на мене, так буде гірше!

— Нітрохи. Один філософ якось сказав при мені, що давні будівничі, які творили в епоху розквіту мистецтв, не поважали творінь своїх попередників,— вони зносили їх або ж перебудовували на свій манір. Чому б і нам не вчинити так само? «Творчість не уживається з охороною старовини,— казав він,— і антиквари ніколи не винайдуть нового стилю». Я з ним цілком згоден. Мені хочеться надати цьому будинку сучаснішого вигляду, щоб нам жилося в ньому веселіше!

Габріель і Коган рушили далі.

— Гей, Когане! — гукнув їм навздогін Той, ніби згадавши щось.— Ви не знаєте, в роду пана Болдвуда не було божевільних?

Джан замислився.

— Пригадується, я від когось чув, що один його дядечко був трохи той... та не знаю, чи це правда.

— Втім, це не має значення,— недбало кинув Трой.— Так от! На цьому тижні я, може, попрацюю з вами в полі, але спершу мені треба владнати деякі справи. До побачення! Ми з вами, зрозуміло, будемо друзями, як і раніш. Я не з гордих. Ніхто цього не скаже про сержанта Троя. Але, видко, така вже мені випала доля. Ось вам півкрони, хлопці, випийте за моє здоров'я!

Трой спритно жбурнув монету через обгороджену галявину, і вона полетіла просто до Габріеля, але той різко відсахнувся, почервонівши від гніву. Коган кинувся вперед і зловив монету, що відскочила рикошетом від землі.

— Беріть її собі, Когане,— з презирством і навіть зі злістю сказав Габріель.— А я вже обійдуся без його пожегтв.

— А ви не дуже заносьтеся,— глибокодумно мовив Коган.— Якщо він і справді на ній оженився, то купить собі відпускне свідоцтво і стане нашим господарем. То вже краще виявляти йому повагу!

— Що ж, мабуть, ліпше мовчати, але плазувати перед ним я не стану. Не вмію лестити, і якби довелося йому догоджати, щоб лишитися на цій посаді, то нехай вона пропаде!

У цю хвилину з ними порівнявся вершник, якого вони ще здалеку побачили на дорозі.

— Ось пан Болдвуд,— сказав Оук.— Цікаво знати, чому це Трой таке питає про нього...

Вони вклонилися фермерові та збавили ходу, подумавши, що він про щось їх питатиме, але, бачачи, що йому не до них, дали йому дорогу.

Жорстоке горе, з яким Болдвуд боровся цілу ніч, не дуже впадало в око, тільки обличчя його побіліло, напнулися жили на лобі й залягли глибокі складки навколо рота. Габріель на мить забув про своє горе, побачивши страждання Болдвуда. Він дивився на широку спину фермера, який сидів випроставшись у сідлі, не повертаючи шиї і притиснувши лікті до боків, і крилатий капелюх непорушно тримався в нього на голові. Аж ось квадратна Болдвудова постать щезла за пагорбом. Того, хто знав трагедію цього чоловіка, не так вражало його раптове падіння, як лякала його непорушність. Він приховав у глибині серця гірку журбу, що постала від зіткнення його почуттів з дійсністю, і як ото часом регіт буває ще страшніший, ніж сльози, так і заціпеніння згорьованого чоловіка було виразніше, ніж лемент.

РОЗДІЛ XXXVI

ДОБРОБУТ ПІД ЗАГРОЗОЮ. ГУЛЯННЯ

Пізно ввечері наприкінці серпня, коли для Батшеби були ще нові переживання заміжньої жінки і ще не спадала суха спека, на току Верхньої Ведерберійської ферми непорушно стояв чоловік, роздивляючись місяць і небо.

В нічній п'їтмі було щось зловісне. Гарячий південний вітер розгойдував верховіття дерев, а по небу стрімко пливли хмари, причому одні зіштовхувалися з іншими під прямим кутом, та всі вони линули не в тому напрямку, в якому віяв вітер, що плив унизу. Місяць, який проглядав крізь їхню плінну запону, випромінював мертвотне металеве сяєво. У тьмяному місячному світлі поля прибрали каламутного жовтого відтінку і видавалися однобарвними, ніби просвічували крізь кольорове скло. Того вечора вівці пленталися додому, понуривши голови і хвости, крикливо метушилося гайвороння, а коні ступали неохоче і боязко.

Гроловиця була неминуча і, якщо судити з деяких прикмет, повинна була супроводжуватися одною з тих тривалих злив, що означають закінчення посушливої літньої пори. Не мине і дванадцятої години, як погода зміниться, і вже не можна буде збирати врожай.

Оук тривожно зиркнув на великі, не запнуті брезентом ожереди; їх було вісім, і в них містилася половина врожаю за цей рік. Та ось він попрямував до клуні.

Сержант Трой, що керував тепер фермою замість дружини, обрав той вечір для святкування і танців з приводу збору врожаю. Що ближче Оук підходив до клуні, то гучніше лунали скрипки і тамбурини і тупіт багатьох ніг. Оук наблизився до величезних дверей, одна стулка була прохилена, і він зазирнув досередини.

Центр клуні й велику нішу на одному її кінці розчистили від сторонніх предметів, і цей простір відвели для свята, другий кінець, до стелі закладений вівсом, був запнутий брезентом. Стіни, крокви й імпровізовані люстри були оздоблені квітами й гірляндами зелені, а навпроти дверей споруджена естрада, де стояв стіл і декілька стільців. Там сиділо троє скрипалів, а коло них шаленів чолов'яга з розпатлавою чуприною і мокрим од поту лицем, вимахуючи тамбурином.

Танок скінчився, і на темній дубовій підлозі почали вишикуватися пари в очікуванні наступного.

— Тепер, пані, з вашого дозволу, який буде танець? — запитала перша скрипка.

— Та мені байдуже, — пролунав свіжий голос Батшеби. Вона стояла в глибині комори позаду столу, заставленого келихами і м'ясними стравами, і дивилася на танцівників. Біля неї розв'язно сидів Трой.

— У такому разі, — сказав скрипаль, — наслідуюся запропонувати «Радість вояка», — підходящий танець, тому як бравий вояк одружився з господинею ферми. Що скажете на це, хлопці, і ви, панове?

— Бажаємо «Радість вояка»! — вигукнули хором гості.

— Дякую за люб'язність! — весело відгукнувся сержант; він підхопив під руку Батшебу, повів її за собою і став з нею в першу пару. — Хоча я і купив собі свідоцтво про звільнення з її величності одинадцятого кавалерійського драгунського полку, задумавши

присвятити себе тут, на фермі, новим справам, але до скону залишуся вояком!

Розпочався танок. Щодо «Радості вояка» не може бути, та й не могло, двох думок. У музичних колах Ведербері вже давно вважали, що та мелодія енергійніша, ніж більшість танців. «Радість вояка» відзначається ще одною привабою: вона пречудово пристосована до тамбурина, що є далеко не останнім інструментом в руках виконавця, який уміє виявити його високі властивості, супроводжуючи гру конвульсіями, корчами, танцем святого Віта і дикими стрибками. Габрієлеві так і не пощастило пропхнутися крізь юрму і побалакати з сержантом, і він передав через одного з гостей, що просить Троя спуститися до нього на хвильку. Сержант відказав, що йому нема коли.

— Тоді скажіть йому, будь ласка,— наполягав Габріель,— я прийшов повідомити, що незабаром упаде злива, і й обов'язково треба накрити ожереди.

— Пан Трой каже,— прийшла відповідь,— що ніякої зливи не буде і він не має наміру відриватися від своїх занять заради такої дурні.

Як на лихо, поруч із Троєм Оук скидався на свічку, що насилу блимає біля яскравого газового рижка; йому стало ніяково, і він попрямував до виходу, маючи намір повернутися додому,— в цей тривожний вечір все, що відбувалося в клуні, було йому не до душі. У дверях він на хвилину затримався. Трой узяв слово:

— Друзі мої, сьогодні ми святкуємо не тільки день врожаю: разом з тим це — наше весілля. Ще зовсім нещодавно я мав щастя повести до вівтаря ось цю леді, вашу господиню, але досі нам не вдавалося відзначити цю подію у Ведербері. Щоб як слід відсвяткувати і догодити всім, я наказав принести кілька сулій бренді й казанки з гарячою водою.

Бліда від хвилювання Батшеба поклала йому руку на плече і сказала з благанням у голосі:

— Не давай їм бренді, Френку! Будь ласка, не давай! Це їм тільки зашкодить: досить уже вони випили!

— І справді, більше нам нічого не потрібно, дуже вдячні! — пролунали окремі голоси.

— Дурня! — зневажливо кинув сержант. — Друзі мої, відправмо додому жінок, а самі гарно погуляймо! Якщо хтось із чоловіків проти, нехай шукає собі на зиму роботу в іншому місці!

Задихаючись від обурення, Батшеба вийшла з клуні, слідом за нею пішли жінки і діти. Музиканти зрозуміли, що їхнє запрошення не стосується, тож вийшли надвір і запрягли свою колясу. В клуні лишився тільки Трой з наймитами. Задля годиться Оук просидів ще якусь хвилю, а потім підвівся і спокійно пішов, а вслід йому почувалася лайка: сержант сварив його за те, що він не лишився з ними, щоб випити грогу.

Габріель пішов собі. Підходячи до ганку, він зачепив щось носакон чобота — воно гепнулося на землю, немов роздута шкіряна рукавичка боксера. То була величезна жаба, що боязко перебиралася через

дорогу. Оук підняв жабу, і йому подумалося, що, мабуть, краще її вбити, щоб позбавити мук, але, побачивши, що вона неушкоджена, поклав її долі. Він зрозумів сенс цього знамення матері природи. Незабаром йому трапилися й інші прикмети.

Коли він запалив світло у себе в кімнаті, то помітив на столі вузьку блискучу смужку, — здавалося, хтось провів по дереву пензликом з лаком. Оук простежив за звивистою лінією — і на тому кінці столу виявив великого коричневого слимака, який заліз до кімнати з причин, відомих лише йому. Природа вдруге попереджала Оука, що слід очікувати негоди.

З годину він сидів і міркував. Увесь цей час два чорні павуки з тих, що зазвичай живуть у хатах під стріхами, бігали по стелі, аж ось опустилися на долівку. Це явище теж щось означало, й Оук подумав, що треба глянути на овець — їхня поведінка буде найпевнішою прикметою. Він вийшов з кімнати, виліз на огорожу і зазирнув до обори.

Вівці скупчилися у протилежному кінці загороди, з усіх боків обступивши кущі дроку, й Оукові впало в око, що жодна не поворухнулася і не кинулася вбік, коли він визирнув з-за огорожі. Вони були до того чимось налякані, що навіть забули про свій страх перед людиною. Але примітнішим за все було наступне: вівці обернулися хвостами в той бік обрію, звідки очікувалася гроза. У самій середині вони збилися в щільну масу, інші згуртувалися навколо них уже вільнішими рядами.

Тепер підозри Габріеля остаточно підтвердилися. Оук переконався, що він має рацію, а Трой помиляється. Всі голоси природи дружно віщували негоду. Але ці німі вказівки мали подвійний сенс: певне, слід було чекати грози, а після неї — холодного затяжного дощу. Плазуни, здавалося, передчували дощ, але не підозрювали про грозу, а вівці передчували грозу, але не дощ, який повинен був за нею линути.

Такі раптові зміни погоди трапляються нечасто, тому доводиться особливо їх остерігатися. Оук повернувся на тік. Там панувала тиша, і темні силуети ожередів гостро виступали на тлі неба. На току стояло п'ять копиць пшениці та три скирти ячменю. Після обмолоту можна було отримати тридцять чверток пшениці з копиці й не менше сорока чверток ячменю зі скирти. Оук полічив подумки, яку цінність становлять ці ожереди для Батшеби, отримав ось що:

5x30 — 150 чверток — 500 фунтів

3x40 — 120 чверток — 250 фунтів

Разом: 750 фунтів

Сімсот п'ятдесят фунтів, що будуть не зайві для людей і худоби! Чи можна допустити, щоб це збіжжя зменшилося більше ніж удвічі через жіночу легковажність?

— Нізащо! Постараюся відвернути лихо! — вигукнув Габріель.

Такі були міркування, якими Оук намагався себе переконати. Але людина навіть для самої себе є чимось на зразок палімпсесту — рукопису, що таїть під видимими рядками інші, незримі. Можливо, під написом, що мав утилітарний сенс, ховалися інші слова, накреслені золотими літерами: «Я зроблю все, щоб допомогти жінці, що мені така люба!»

Він знову попрямував до клуні, сподіваючись, що хтось із наймитів допоможе йому накрити ожереди. Там було тихо, і він пройшов би мимо, вважаючи, що гулянка закінчилася, якби з замкової щілини не цідилася смужка слабкого світла, шафранно-жовтого за контрастом з зеленкувато-білястим місячним сяєвом.

Габріель зазирнув у клуню. І що ж він побачив!

Свічки в саморобних люстрах уже згоріли. Більшість свічок згасло, інші ж диміли, і розтоплене сало крапало на підлогу. А під столом в найрізноманітніших позах лежали наймити — їхні біляві скуйовджені голови можна було прийняти за швабри та щітки. Поміж того тлуму яскраво-червоною плямою вирізнялася постать сержанта Троя, що розлігся в кріслі. Коган лежав горілиць, роззявивши рота, і хропів, йому підтягували товариші. Дихання людей, що валялися долі, скидалося на глухе дудіння, яке чуєш, під'їжджаючи до Лондона. Джозеф Пурграс згорнувся клубком, наче їжак, а позаду нього видно було жалюгідні рештки Вільяма Смолбері. Склянки і келихи стояли на столі, але глечик з водою був перекинутий, вода бігла

по столу і скрапувала на шию байдужого Марка Кларка.

Габріель понуро оглянув п'яних, що були робочою силою ферми. Йому стало ясно, що ті ожереди доведеться рятувати самому.

Глухе дзеленчання пролунало з-під Коганової камізьки. Годинник Джана вибив другу.

Оук підійшов до непорушного тіла Метью Муна, який зазвичай ушивав стріхи на фермі, й струснув його за плече, та це не дало ніякого ефекту. Тоді Габріель гаркнув йому у вухо:

— Де покрівельний валик, вила і тички?

— Під мостинами, — бездумно, як медіум, відгукнувся Мун.

Габріель випустив з рук його голову, і вона впала на підлогу з глухим стуком, неначе куля. Потім він ступнув до чоловіка Сьюзен Толл.

— Де ключ від комори?

Жодної відповіді. Не було її і тоді, коли запитав удруге. Либонь, для чоловіка Сьюзен Толл нічні крики були не такою дивиною, як для Метью Муна. Оук з досадою опустив голову Толла на підлогу.

Габріель був дуже стривожений. Ця пиятика могла дорого обійтися господині, яка і тепер була для нього втіленням усього прекрасного, бажаного й недосяжного.

Він погасив свічки, щоб не сталося пожежі, й, махнувши рукою на хлопців, які спали непробудним сном, зачинив двері й пішов собі. З півдня йому вдарив у лице гарячий вітер, а на протилежному боці

неба з півночі пливла безформна громада хмар, що рухалися проти вітру. Вона росла так швидко, що спадало на думку, ніби її піднімає над горизонтом якийсь могутній прихований механізм.

Увійшовши в село, Оук жбурнув камінчиком у вікно спальні Лейбена Толла, очікуючи, що звідти визирне Сьюзен. Але за вікном ніхто не ворухнувся. Тоді він обігнув будинок, увійшов задніми дверми, які лишили незамкненими для Толла, і зупинився біля сходів.

— Місіс Толл, я прийшов по ключ від комори, хочу взяти накривки для ожередів! — голосно крикнув Оук.

— Це ти? — запитала спросоння Сьюзен Толл.

— Так, — відповів Габріель.

— Лягай уже! Нероба такий! Вештається по ночах, людині спати не дає!

— Я не Лейбен, а Габріель Оук. Мені потрібен ключ від комори.

— Габріель! Скажіть на милість, навіщо це ви прикинулися Лейбеном?

— Та я не прикидався. Я думав, що ви...

— Ні, прикинулися! Що вам тут треба?

— Та ключ від комори.

— Ну і беріть його. Він там на цвяху. І вистачає ж у вас нахабства турбувати жінку в таку пізню пору, коли...

Габріель узяв ключа і пішов, не чекаючи на закінчення гнівної тиради. Хвилин за десять по тому він уже тягнув чотири брезенти до ожередів, і незабаром

дві копиці збіжжя були дбайливо накриті. Двісті фунтів урятовано! Але три ожереди не було чим накрити. Оук зазирнув під мостини і дістав звідти вила. Потім виліз на третій ожеред і взявся до роботи: він вирішив якнайщільніше укласти верхні снопи, щоби з них стікала вода, а проміжки поміж ними забити соломою з розв'язаних снопів.

Робота кипіла. Оуку швидко вдалося захистити від дощу пшеничні ожереди. Так вони щасливо простоять тижнів зо два, звісно, якщо не налетить ураган.

Черга дійшла й до ячменю. Його треба було вкрити соломою. Місяць уже запнуло хмарами. Ніч здавалася мертво-блідюю, як безнадійний хворий, і ось небеса зітхнули востаннє,— пробіг слабкий вітерець, і все стихло. Тепер на току вже нічого не було чути, крім глухих ударів молотка, яким забивали кілки, та шурхотіння соломи.

РОЗДІЛ XXXVII

ГРОМОВИЦЯ. УДВОХ

Сяйнуло яскраве світло, наче відблиск фосфоричних крил, що розгорнулися у небі, й над головою глухо загуркотіло. То було провістя близької громовиці.

Другий удар був гучніший, та його супроводжувала слабша блискавка. Габріель побачив, що у Батшебиному вікні загорілася свічка, і небавом за фіранками з'явилася тінь.

Спалахнуло і втретє. Тепер блискавиці були срібні й сяяли, наче панцирі небесного війська. Протяжний гуркіт заступали короткі удари. З підвищення, що на ньому стояв Габріель, він міг розгледіти всю місцевість просто себе на шість миль. Кожен тин, кущ і дерево чітко вимальовувалися, наче на гравюрі. В оборі з цього боку паслося стадо телят, і в світлі блискавки Оук побачив, що вони сипонули врізнобіч від страшного переляку, високо підкидаючи ратиці й хвости й нахиливши голови додолу. Тополя, що росла неподалік, була мов чорнильна ляпка на блискучій таці. Потім усе щезло і впала така пітьма, що Габрієлеві довелося працювати помацки.

Габріель орудував скирдовим списом — довгим залізним стрижнем з гострим вістряем; він застромив його в ожеред, щоб дати опору снопам, аж блакитне сяєво спалахнуло в zenіті й ковзнуло вниз, якимось дивом не зачепивши списа. То був четвертий спалах. За мить почувся грім, короткий і сухий. Габріель утямив, що потрапив у халепу, і спустився додолу.

Досі не впало жодної краплі дощу. Оук утер чоло і глянув на скирти. Цю важливу невідкладну роботу неможливо виконати без ризику. Він вирішив працювати далі. Проте вдався до заходів безпеки: під мостинами валявся довгий ланцюг; він виліз на ожеред і, пропустивши списа за кільце на кінці ланцюга, кинув його вниз. Потім забив у землю шворня, яким закінчувався ланцюг. Під захистом того громовідводу він почувався у відносній безпеці.

Не встиг Оук взятися до своїх знарядь, як блискавиця спалахнула уп'яте. Вона була смарагдово-зелена, а за нею вдарив грім. Що ж побачив Габріель у її сьайві? Зазирнувши через верхівку ожереду, він побачив просто себе темну жіночу постать. Невже це Батшеба, єдина хоробра жінка у їхній парафії? Постать ступнула вперед і щезла з очей.

— Це ви, пані? — кинув Габріель у темряву.

— Хто там? — пролунав голос Батшеби.

— Габріель. Укриваю ожеред.

— Ох, Габріелю, то це ви! Мене збудила гроза, і я згадала про ожереди! Я страшенно хвилююся, — чи вдасться нам щось урятувати? Ніяк не можу знайти чоловіка. Він з вами?

— Його тут нема.

— А ви знаєте, де він?

— Спить у клуні.

— Він обіцяв мені подбати про врожай, а насправді все занедбав! Чи потрібна вам моя допомога? Лідді побоялася вийти з дому. І раптом я знаходжу вас тут у таку пізню годину! Я обов'язково вам допоможу!

— Ви можете подавати мені нагору снопи по одному, пані, якщо тільки вам не страшно підійматися драбиною в темряві, — відказав Габріель. — Кожна хвилина дорога, і в чотири руки справа піде швидше. Та й не так уже темно, коли блискавок давно немає й очі звикли.

— Я впораюся з цією роботою, — рішуче заявила Батшеба. І, поклавши на плече сніп, піднялася до щабля, де стояв Оук, поклала снопа і спустилася.

Коли вона піднімалася втретє, ожеред раптом осяяло бронзовим світлом — можна було побачити кожную соломинку. На ожереді виступили два людські силуети, чорні як агат. Але блискавка згасла, і силуети зникли. Цього разу блискавка спалахнула на сході, за спиною Оука, а чорні силуети на стогу були тіні його і Батшеби.

Вдарив грім. Здавалося неймовірним, що таке божисте світло породило такий диявольський гуркіт.

— Ой як страшно! — вигукнула Батшеба і схопила Оука за рукав. Габріель розвернувся та, притримавши її за руку, не дав їй упасти з хиткого щабля. Поки він отак обернувся, у світлі він побачив на стіні клуні чорну сильветку високої тополі, що росла на пагорбі. Ця сильветка постала у спалаху далекої блискавки на заході.

Аж тут спалахнуло знову. Цього разу Батшеба стояла на землі; сліпучий блиск і удар грому навіть не змусив її здригнутися, і вона знову піднялася по драбині зі снопом. Хвилин зо п'ять було тихо, знову стало чутно шелест соломи, в яку Габріель квапливо забивав кілки. Йому подумалося, що гроза пішла вже на спад. Але ось знову спалахнуло.

— Тримайтеся! — крикнув Габріель і, знявши сніп з плеча Батшеби, знову схопив її за руку.

Спалах був до того яскравий, що в першу мить вони навіть не усвідомили, який він небезпечний. Блискавки сяяли і на сході, і на заході, і на півночі, і на півдні. То був справжній танець смерті. У повітрі з'явилися немовби скелети, виткані з блакитних

вогнів, вони танцювали, сіпалися і стрибали, скажено кидалися по небу, переплутуючись у неймовірному сум'ятті. З усіх боків розтерзаного неба лунали звуки, які найпевніше можна було назвати зойками, хоча ніякий людський зойк не міг би з ними зрівнятися. Раптом одна з тих жахливих примар опустилася на вістря Габрієлевого списа, ковзнула по ньому, перебігла на ланцюг і ввійшла у землю. Габрієль був майже засліплений і відчув, як тепла рука Батшеби здригнулася в його долоні,— це було нове і досить бентежне відчуття; але кохання і життя тієї миті здавалися дрібними і нікчемними перед лицем розлючених стихій.

Ці враження ще не сформувалися остаточно, й Оук навіть не встиг помітити, як червоніє в сяєві блискавиць перо на її капелюшку, аж тополя на пагорбі раптом спалахнула білим полум'ям, і новий зойк зіллявся з гуркотом замогильних голосів. То був розряд страшної сили, грім був нестерпний для слуху, різкий, сухий, він не супроводжувався відгомонами, схожими на гуркіт барабана. У сліпучому сяєві, яке охопило всю землю і неосяжний купол небес, Оук побачив, що висока струнка тополя розчахнута до самого окоренка. Половина тополі ще стояла, і на ній біліла смуга оголеного дерева. Блискавка вдарила в тополя. У повітрі чутно було запах сірки. Потім все стихло і стало темно, як у пеклі.

— Ми були на волосину від смерті,— квапливо сказав Габрієль.— Вам краще зійти на землю.

Батшеба нічого не відповіла, але він чув прискорений ритм її подиху і шурхіт соломи — сніп за

її плечима відгукувався тремтінням на схвильоване калатання її серця. Батшеба спустилася додолу; після короткого вагання Оук пішов за нею. Морок став непроглядний навіть для найгострішого зору. Вони мовчки стояли плечем до плеча біля підніжжя ожереду. Батшеба, певне, думала тільки про негоду, Оук у цю хвилину — тільки про неї. Аж ось він сказав:

— Ну, тепер гроза нібито минула.

— Мені теж так здається,— відповіла Батшеба.— Хоча ще блискає з усіх боків,— подивіться!

Небо було осяяне негаснучим світлом,— невпинні спалахи зливалися в суцільну заграву.

— Нічого страшного,— сказав він.— Не второпаю, чому це немає дощу. Але слава Богу — адже це для нас добре. Я знову полізу.

— Габріелю, ви дуже ласкаві, я не заслуговую на це. Я залишуся і вам допомагатиму. Ох, якби тут був ще хто-небудь!

— Вони б напевно прийшли, якби тільки могли,— невпевнено промовив Оук.

— Ох, та знаю я все! — вигукнула вона і додала згодом: — Всі вони сплять в клуні п'яні, а з ними й мій чоловік. Так воно і є, правда? Не думайте, що я боягузка і не вмію дивитися правді в очі.

— А може, воно й не так,— сказав Габріель.— Піду подивлюся.

Він попрямував до клуні, залишивши її на току саму. Зазирнув у дверну щілину. Все як і раніше: непроглядна темрява і дружне хропіння.

Він відчув на своїй щоці ніжний подих вітерцю й обернувся. То був подих Батшеби, яка пішла за ним і дивилася тепер у ту саму щілину.

Оук спробував ухилитися від прикрої теми і сказав м'яко:

— Якщо ви підете зі мною, панно... пані, і трохи мені допоможете, то справа у нас заладиться.

Оук повернувся на тік, виліз на ожеред і знову заходився вкривати ячмінь. Батшеба піднялася слідом за ним, цього разу без снопа.

— Габрієлю...— сказала вона якимось дивним, схвильованим голосом.

Оук глянув на неї. Вона не промовила ні слова, поки вони йшли від клуні. Її бліде, аж мармурове обличчя, осяяне м'якими відблисками згасаючих блискавиць, вирізнялося на тлі темного небосхилу. Батшеба сиділа майже на самій верхівці ожереду, спираючись на верхній щабель драбини.

— Так, пані,— відгукнувся він.

— Коли я помчала до Бата, ви, напевно, подумали, що я збираюся там повінчатися?

— Подумалося таке, та не відразу...— відповів він, спантеличений таким раптовим переходом на нову тему.

— А інші теж так думали?

— Так.

— І ви засуджували мене за це?

— Мабуть...

— Я так і думала. Мені небайдужа ваша думка про мене, і я хочу дещо вам пояснити. Відтоді як

я повернулася, мені весь час хотілося з вами поговорити, але ви так суворо на мене дивилися! І якби я померла, то було б недобре, якби ви отак і далі думали про мене. Тож слухайте.

Габріель припинив шарудіти соломою.

— Того вечора я вирушила до Бата з твердим наміром порвати з паном Троєм, з яким була вже заручена. Але після мого приїзду в Бат обставини так склалися, що... що я з ним обвінчалася. Ну, тепер ви бачите все це в новому світлі?

— Та начебто...

— Мабуть, треба мені ще про дещо розповісти, коли вже я почала. І я вважаю, це вас не засмутить, адже ви, звісно, ніколи не вважали, що я вас кохала, й охоче повірите, що я кажу цілком щиро. Так от, я опинилася сама в незнайомому місті, й кінь у мене почав кульгати. І я просто не знала, що мені діяти. Я запізно збагнула, що постраждає моя репутація,— адже я зустрічалася з Троєм віч-на-віч. Але все ж таки я зібралася їхати, аж він заявив, що бачив гарнішу од мене жінку, тож мені нема чого розраховувати на його прихильність, якщо я не буду йому належати... Я була вражена і схвильована...— вона закашлялася і на хвилину зупинилася, зводячи дух.— І от в пориві ревнощів і в сум'ятті почуттів я вийшла за нього,— сказала вона з відчаєм у голосі.

Габріель промовчав.

— Його не можна засуджувати, він сказав правду, що він... що він бачив іншу жінку,— рвучко додала вона.— А тепер я не бажаю чути від вас жодного

слова про це, не смійте говорити! Мені тільки хотілося, щоб ви знали цей шматочок мого життя, про яке так хибно судять, — прийде час, коли ви вже нічого не зможете дізнатися... Подавати вам ще?

Вона спустилася з драбини, і робота закипіла. Незабаром Габріель зауважив, що рухи його господині, яка лазила вгору і вниз по драбині, сповільнилися, і сказав з якоюсь материнською ніжністю:

— Мені здається, вам краще піти додому: ви зморилися. Я тут і сам впораюсь. Якщо вітер не зміниться, може, дощу і не буде.

— Якщо від мене немає зиску, то я піду, — сказала Батшеба втомленим голосом. — Але як було б жахливо, якби вас убило!

— Від вас є зиск, але я не хочу, щоб ви втомилися. Ви добряче попрацювали.

— А ви — ще краще! — вдячно мовила вона. — Я зворушена вашою відданістю, тисячу разів вам спасибі, Габріелю! До побачення.

Вона швидко зникла у темряві; він чув, як дзенькнула клямка, коли вона зачинила по собі хвіртку. Він і далі працював, міркуючи про все, що вона йому розповіла, і дивуючись, які суперечності уживаються в серці жінки: щό спонукало її говорити з ним сьогодні вночі з такою теплотою, якої вона жодного разу не виявляла до нього раніше, коли була дівчиною?

Його роздуми урвав скрегіт, що долинув з боку повітки. Флюгер на даху обернувся навколо своєї осі, й ця різка зміна вітру свідчила про те, що зараз лине дощ.

РОЗДІЛ XXXVIII

ДОЩ. ЗУСТРІЧ ДВОХ ОДИНАКІВ

Була п'ята година ранку, і на обрії вже зоріло, маючи небо жовто-бурими і попелястими тонами.

Температура впала, і починався прискорений рух повітря. На ожередах пшениці подекуди позадиралися накривки, і довелося знову їх напинати і пригнічувати залізяками, що були під рукою. Управшись із тим, Оук почав знову гарувати, рятуючи ячмінь. Велика крапля дощу впала йому на лице, вітер заквилив по всіх закутках, дерева шалено загойдалися. Забиваючи кілочки якнайчастіше, Оук дюйм по дюйму рятував це уособлення семисот фунтів. Дощ посилювався, і незабаром Оук відчув, як холодні струмочки біжать його липкою від поту спиною.

Раптом він згадав, що на цьому-таки місці вісім місяців тому так само відчайдушно боровся з вогнем, як зараз із водою, — і все це від безнадійного кохання до тієї жінки. А вона... Та відданий Оук нагнав ті думки від себе.

Похмурого олов'яного ранку годині о сьомій Габріель зліз із останнього ожереда і полегшено вигукнув:

— Край!

Невиразні звуки долинули од клуні, й він глянув туди. З дверей по одному й по двоє виходили люди, вони плуганилися, похитуючись, зі збентеженим виглядом; тільки передній, у червоному кітелі, йшов

собі, застромивши руки до кишень і насвистуючи. Решта понуро пленталися за ним, і відчувалося, що їх гризуть докори сумління; процесія ця скидалася на вервечку тіней з малюнка Флаксмана, що прямують в пекло під проводом Меркурія*. Вугласті постаті почвалали до села, а їхній ватажок, Трой, увійшов до кам'яниці. Ніхто з них і не глянув на тік, тієї хвили їм було не до ожередів.

Небавом Оук теж пішов додому, тільки іншим шляхом. Попереду, на тлі калюж, які блищали на дорозі, він побачив чоловіка під парасолею, що ішов іще повільніше. Чоловік обернувся і помітно здригнувся; то був пан Болдвуд.

— Як ви почуваетесь нині, сер? — запитав Оук.

— Та так, днина похмура... О, відчуваюся добре, дуже добре, дякую вам, чудово.

— Я радий це чути, сер.

Здавалося, Болдвуд повільно прокидається зі сну.

— У вас утомлений і хворий вигляд, Оуку, — сказав він, глянувши на свого супутника.

— Я втомився. А ви якось змінилися, сер.

— Я? Зовсім ні: я відчуваюся цілком добре. Звідки ви це взяли?

— Мені здалося, що вигляд у вас не такий бадьористий, як раніше, от і все.

* Джон Флаксман (1775-1826) — англійський скульптор і художник, найбільш відомий циклами малюнків на теми «Іліади» й «Одіссеї». Меркурій у римській міфології — вісник богів; супроводжує тіні померлих до потойбічної брами.

— Ну, ви помиляєтеся,— відказав Болдвуд.—
Здоров'я у мене залізне.

— Я добряче попрацював — укривав ожереди і ледве-ледве встиг з цим упоратися. Зроду так не гарував. Ваші, звісно, вкриті, сер?

— Так-так,— помовчавши трохи, Болдвуд додав: — А ви про що мене запитали, Оук?

— Ваші ожереди вкриті?

— Ні.

— Ну, а великі, ті, що на кам'яних підпорах?

— І вони не укриті.

— А ті, що біля огорожі?

— Ні. Я забув сказати, щоб їх укрили соломою.

— А маленький біля перелазу?

— Не укритий і маленький біля перелазу. Цього року я забув про них.

— Тоді вам не зберегти і десятої частки врожаю, сер.

— Може, й так.

«Забув»,— повільно повторив Габріель. Важко передати, як трагічно сприйняв Оук слова фермера в цей момент. Цілу ніч він трудився, усвідомлюючи, що помилка, яку він намагається виправити, явище ненормальне, виняткове і безприкладне в усій окрузі. Й от у цей самий час, у тій-таки парафії гине величезна кількість збіжжя, а господареві й діла до того нема. Кілька місяців тому Болдвудові було так само неможливо забути про врожай, як матросу забути, що він перебуває на кораблі. Оуку подумалося, що хоч він сам важко пережив заміжжя Батшеби, але

цей бідолаха пережив ще важче. Раптом Болдвуд заговорив по-іншому, відчувалося, що він хоче вилити душу.

— Оуку, ви знаєте незгірше за мене, що мені дуже не пощастило. Вже я повинен у цьому зізнатися. Я збирався влаштувати своє життя, але мої плани, можна сказати, розвалилися.

— Я думав, моя господиня вийде за вас,— промовив Габріель.— Та так воно і трапляється в житті: ні-защо не збудеться те, чого нам хочеться! — спокійно додав він, як загартований нещастями чоловік.

— Мабуть, з мене кепкує вся парафія,— провадив Болдвуд. Ці слова якимось мимоволі вихопилися у нього і були сказані вимученим, вмисно недбалим тоном.

— Ну, ні, не думаю.

— Але, запевняю вас, вона й не думала гратися зі мною, даремно про це говорили. Ми з панною Евердін зовсім не були заручені. Люди запевняють, що були, тільки це неправда: вона ніколи не давала мені слова! — Болдвуд раптом зупинився і обернув до Оука спотворене стражданням обличчя.— Ох, Габрієлю,— вів далі він,— я жалюгідний дурень, не знаю, що зі мною діється, ніяк не можу впоратися зі своїм горем... У мене ще була слабка віра в милосердя Боже, поки я не втратив цю жінку. Так, Господь звелів вирости високому кущу, щоб я міг сховатися в його тіні*, — і, як ото пророк, я дякував йому і радів.

* «І виростив Бог рицинового куща, і він вигнався понад Йону, щоб бути тінню над його головою» (Йони, 4:6).

Але наступного дня він створив хробака, той підточив куща, і він засох, і тепер я бачу: вже краще мені померти.

Запала мовчанка. Болдвуд схаменувся,— минув порив відвертості, якому він піддався на кілька хвилин,— до нього повернулася його звичайна стриманість, і він пішов далі.

— Так, Габрієлю,— закінчив він з неприродною посмішкою, зловісною, мов оскал черепа,— все це чутки, а насправді не було нічого серйозного. Деколи я відчуваю жаль, але досі ще жодна жінка не брала наді мною влади на тривалий час. Отже, до побачення. Сподіваюся, все це залишиться між нами.

РОЗДІЛ XXXIX

ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ. КРИК

Поміж Кестербриджем й Ведербері, милі за три од міста, битий шлях проходить Ялберійським пагорбом; це один з найкрутіших узвозів, яких так багато в цій гористій місцевості Південного Весекса. Повертаючись із ринку, фермери зазвичай вилазять з коляс і підіймаються нагору пішки.

Одного суботнього вечора в жовтні Батшебина коляса помалу повзла вгору по схилу. Сама Батшеба непорушно сиділа всередині, а поруч з повозом ішов стрункий молодик в одязі, який носять фермери в базарні дні, тільки напрочуд вишуканого крою. Молодик не випускав з рук віжок і часом задля розваги ляскав коней по вухах кінчиком батога. То був

її чоловік. Сержант Трой, який придбав собі відпускне свідоцтво на Батшебині гроші й помалу ставав фермером досить незалежного, найсучаснішого штибу. Люди консервативного типу, зустрічаючись із ним, уперто називали його сержантом, утім, він давав для цього привід, зберігаючи гарно підстрижені вуса і солдатську поставу, нерозривно пов'язану з мундиром.

— Авжеж, якби не цей клятий дощ, я вже напевно закріб би дві сотні, радосте моя, — казав він. — Розумієш, дощ сплутав усі карти! Я вичитав у одній книзі, що в нашій країні негода — це немовби сама оповідь, а ясні дні — лише рідкісні епізоди. Що, хіба неправда?

— Але цієї пори року погода завжди нестійка.

— Мабуть. Але факт той, що ці осінні перегони — просто-таки лихо для всіх і кожного! Зроду не бачив таких, як сьогоднішні! Місце відкрите, неподалік прибережних пісків, і перед нами хвилювалося буре море — отака мокра напасть. Вітер і дощ! Великий Боже! А темрява! Було чорно, як у мене в шапці, ще до початку останнього заїзду. Була допіру п'ята, а вже не можна було розгледіти коней, хіба що біля самого стовпа, не кажучи про жокеїв. Під копитами у коней болото, тяжке як олово, тут сам чорт ногу зломить! Коней, жокеїв, глядачів кидало з боку в бік, наче кораблі в шторм. Три трибуни перекинулися, і нещасні люди вилазили з-під них рачки, а по сусідньому полю вітром ганяло з десяток капелюхів. Знаєш, Примула відстала за яких-небудь

шістдесят ярдів від стовпа, а я як побачив, що Політика її обганяє, серце у мене так і закалатало об ребра, запевняю тебе, радосте моя!

— І виходить, Френку,— сумно сказала Батшеба; її голос, такий соковитий і дзвінкий минулого літа, тепер став глухий і безбарвний,— виходить, що ти розтринькав за місяць більше ста фунтів на цих жахливих перегонах! Ах, Френку, як це жорстоко! Просто божевілья з твого боку так розкидати мої гроші! Нам доведеться відмовитися від ферми — ось чим справа закінчиться!

— Дурниці! При чому тут жорстокість! Ну от, зараз знову заб'ють фонтани!

— Обіцяй мені, що не поїдеш у Бедмут наступного тижня! Обіцяєш? — благала вона. В очах у неї закипали сльози, але вона стримувала їх зусиллям волі.

— А чому б мені не поїхати? Зізнатися, я думав про те, щоб узяти тебе з собою, якщо випаде погідний день.

— Нізащо! Нізащо! Я готова зробити гак у сто миль, щоб об'їхати це місце! Навіть його назва мені ненависна!

— Але справа зовсім не в тому, чи буду я присутній на перегонах, чи ж залишуся вдома. Так і знай, ставки спокійнісінько заносяться в книгу задовго до початку перегонів. Поїдемо ми туди чи ні наступного понеділка — від цього справа не зміниться.

— Невже ти хочеш сказати, що вже зробив ставку і на цих перегонах! — вигукнула вона, з відчаєм дивлячись на нього.

— Та ну ж, не будь дурепою! Вислухай мене! Я бачу, Батшебо, ти розгубила всю свою колишню відвагу і завзяття, і честю присягаюся, якби я знав, яке в тебе курчає серце під маскою сміливості, я б нізащо... вже я знаю що!

У темних очах Батшеби можна було вловити блиск обурення, коли вона після цієї репліки різко відвернулася від чоловіка. Деякий час вона продовжувала їхати мовчки. З дерева зірвало вітром кілька передчасно зів'ялих листків, і вони, покружлявши над шляхом, поволі впали додолю.

На гребені пагорба з'явилася жінка. Підйом був такий крутий, що вона майже порівнялася з подружжям, перш ніж воно її помітило. Трой підійшов до коляси, збираючись сісти в неї, і вже заніс ногу на приступку, коли жінка пройшла позаду нього. Хоча сутеніло і під деревами було темно, Батшеба встигла розгледіти, як бідно одягнена жінка і яке сумне в неї обличчя.

— Скажіть, будь ласка, сер, чи не знаєте ви, о котрій годині зачиняється на ніч Кестербриджський притулок? — звернулася вона до Троя, що стояв до неї спиною.

Трой помітно здригнувся від її голосу, але швидко опанував себе і навіть не обернувся в її бік.

— Не знаю, — глухо відповів він.

Почувши ці слова, жінка звела голову, вп'ялася очима в його профіль і впізнала солдата, одягненого фермером. На обличчі її з'явився якийсь незрозумілий вираз, що в ньому була і радість, та було

і страждання. Жінка істерично скрикнула і впала на землю.

— Бідолашна! — вигукнула Батшеба, збираючись вистрибнути з коляси.

— Сиди! — владно крикнув Трой, кидаючи їй віжки і батіг.— Жени коня нагору. Я подбаю про жінку.

— Але я...

— Чула? Вйо, Крихітко!

Коляса з Батшебою покотилася далі.

— Скажи, заради Бога, як ти тут опинилася? Я думав, ти поїхала на край світу, ба померла! Чому ти не писала мені? — незвичним для нього ласкавим тоном квапливо запитував Трой, піднімаючи жінку.

— Я боялася...

— Є у тебе гроші?

— Ні шеляга.

— Великий Боже! Яка досада, що я не можу тобі дати побільше! От візьми... Ох, тут геть мало! Це все, що в мене залишилося. Розумієш, у мене немає нічого, крім того, що я отримав з рук дружини, і зараз я не можу в неї попросити.

Жінка не казала жодного слова.

— Слухай. У мене всього хвилина,— провадив він.— Куди ти йдеш так пізно? У Кестербриджський притулок?

— Так. Я надумала піти туди.

— Нема чого тобі туди йти... Втім, постій. Та, мабуть, тільки на цю ніч. Більше нічого не можу вигадати... Клята доля! Ночуй там і перебудь до завтра.

В понеділок я вільний, і в понеділок вранці, рівно о десятій, ми зустрінемося з тобою за містом на Кестербриджському мосту. Я принесу всі гроші, які вдасться роздобути. Тобі нічого не бракуватиме... Вже я подбаю про це, Фанні. Я найму тобі десь кімнату. Ну, до побачення. Я — худоба, знаю. Але... до побачення!

Діставшись перевалу, Батшеба обернулася. Жінка вже стояла на ногах, і Батшеба бачила, як вона відійшла від Троя і хибкими кроками почала спускатися з пагорба, минувши мильовий стовп. Трой швидко підійшов до коляси, сів поруч із дружиною, взяв у неї з рук віжки і, не зронивши й слова, хльоснув коня і погнав його клусом. Він здавався схвильованим.

— Ти знаєш, хто ця жінка? — запитала Батшеба, допитливо вдивляючись йому в обличчя.

— Знаю,— відповів він, сміливо витримуючи її погляд.

— Я так і думала,— і Батшеба з викликом подивилася на нього.— Хто ж вона?

Трой зрозумів, що його відвертість не принесе користі жодній з цих жінок.

— Вона мені чужа,— відповів він.— Я знаю її тільки в обличчя.

— Як же її звати?

— Звідки мені це знати?

— Мені здається, ти знаєш.

— Думай що завгодно... А щоб тобі! — фраза ця закінчилася влучним ударом батога, який обпік боки

Крихітки, після чого кінь помчав ще швидше. Більше не було сказано жодного слова.

РОЗДІЛ XL НА КЕСТЕРБРИДЖСЬКОМУ ГОСТИНЦІ

Жінка довго йшла вперед. Хо́да її ставала дедалі непевнішою, і вона напружувала зір, вдивляючись у пустельний шлях, який насилу проглядався у вечірніх сутінках. Аж ось вона геть охляла і вже насилу тягнула ноги. Побачивши ворота, за якими стояла копйця сіна, вона відчинила їх, впала додолу і відразу ж міцно заснула.

Коли вона прокинулася, довкруги була темна ніч, без місяця й без зір. Тяжке хмар'я затуляло небо, не залишаючи жодного просвітку, а вдалині, над Кестербриджем, яріла заграва, що здавалася особливо яскравою, бо довкруги була пітьма.

— Ох, якби мені туди добитися! — прошепотіла вона. — Зустрітися з ним позавтра. Поможі мені, Боже! А може, натоді мене вже не буде серед живих...

З глибин мороку долинув дзвін — годинник у сусідній садибі вибив один раз. Потім у темряві зблиснув вогник, два вогники, що швидко наближалися. Дорогою котилася коляса, незабаром вона проїхала біля воріт. Мабуть, там сиділи якісь запізнілі гуляки. Мандрівниця звелася на ноги, либонь, у ній воскресла рішучість, і вона почала роззиратися. Певно, шлях був їй знайомий, вона пильно оглянула огорожу,

помалу проходячи коло неї. Та ось попереду щось невиразно забіліло: то був другий мильовий стовп. Простягнувши руку, дівчина намацала на ньому цифру.

— Ще два! — зітхнула вона.

Вона притулилася до стовпа, щоб не прогавити нагоди бодай хвилю перепочити, потім стрепенулася і рушила далі. Якусь часину вона ішла досить бадьоро, потім ноги у неї почали підгинатися. Це сталося біля гаю, де купи білих трісок на землі свідчили про те, що вдень лісоруби тут в'язали хмиз і плели решітки для огорож. Жінка зазирнула через хвіртку, відчинила її і ввійшла за вориння. Коло входу валялися в'язки хмизу і розсипані ломаки та палиці різної довжини.

Якусь хвилину мандрівниця нерухомо стояла в напруженій позі, яка означає, що рух лише призупинився, але не завмер зовсім. У неї був вигляд людини, яка дослухається або до звуків зовнішнього світу, або до думок, що миготять у неї в голові. Уважно придивляючись, можна було б вирішити, що її поглинули саме думки. Ба більше, як незабаром виявилось, вона тестувала свою винахідливість у галузі, в якій працював Жак Дроз*, дотепний конструктор механічних заміників людських кінцівок.

Мацаючи руками в купах ломаччя, жінка вибрала два міцні кий. Вони були прямі, завдовжки тричотири фути, і закінчувалися рогачкою у вигляді рим-

* Жак Дроз (1721-1790) і Жак Дроз (1752-1791) — батько і син, відомі швейцарські механіки.

ської цифри V. Жінка сіла долі, обламала тонкі верхні галузки, а палиці взяла з собою. Вийшовши на шлях, вона підставила під пахви по ціпку на кшталт костурів, спробувала, чи вони міцні, потім обережно сперлася на них усією своєю вагою і попхнула вперед своє тіло. Жінка зладнала собі підпори.

Костури були годящі. Тепер на шляху тільки й чутно було шелест кроків і стукіт київ. Мандрівниця вже давно минула третій мильовий стовп і почала напружено вдивлятися в далину шляху, наче сподіваючись побачити наступний. Вона геть зморилася і насилу пленталася вперед. Аж ось вона заточилася і впала.

Вона лежала на дорозі, мов купа мотлоху. Минуло з чверть години. Ранковий вітерець лінькувато повіяв над рівниною, зашурхотіло сухе листя, що цілу ніч лежало незрушно на землі. Жінка зробила відчайдушне зусилля, звелася навколішки і зіп'ялася на ноги. Спершись на костури, вона спробувала ступнути крок уперед, потім другий і третій; тепер вона користувалася палицями як ціпками. Вона помалу спускалася з Мелстокського пагорба, аж угледіла ще один мильовий стовп, а за ним — чавунну огорожу. Вона дочвалала до першого стовпа огорожі, схопилася за нього і почала роззиратися навсібіч.

Тепер у Кестербриджі вже видно було окремі вогники. Світало, і можна було як не розраховувати, то сподіватися зустріти якогось воза. Жінка дослухалася. Не долинали жодного звуку,

який свідчив би про життя, крім найсумнішого з-поміж усіх звуків — гавкання лисиці: три глухі ноти лунали щохвилини, наче удари похоронного подзвіння.

— Менше як миля! — пробурмотіла жінка.— Ні, більше,— додала вона по паузі.— Звідси миля до міської ратуші, а притулок на тому кінці Кестербриджа. Ще миля з хвостиком, і я буду там.

За хвилю вона знову озвалася:

— П'ять чи шість кроків за ярд... радше шість. Мені треба пройти сімнадцять сотень ярдів. Шість на сто — шістсот. І ще на сімнадцять. О Боже, допоможи мені!

Тримаючись за вориння, вона рухалася вперед, спершу хапалася одною рукою, потім другою, потім налягала на перекладину всім тілом і підтягувала ноги.

— Вірю, що за п'ять стовпів я дійду до краю, і в мене вистачить на це сили...— пробурмотіла вона.

Поведінка її свідчила, що наполовину вдавана і вигадана віра краща, ніж цілковита відсутність віри.

Жінка відлічила п'ять стовпів і коло п'ятого затрималася.

— Пройду ще п'ять, якщо повірю, що потрібне місце біля п'ятого стовпа. Мені це до снаги.

Вона минула ще п'ять стовпів.

— Ні, воно ще на п'ять далі.

Пройшла ще п'ять.

— І ще на п'ять!

Поминула і ті стовпи.

— І біля цього мурованого мосту закінчується мій шлях,— сказала вона, побачивши міст, що перетинав річку Фрум.

Вона дійшла до мосту. Просувалася вона з неймовірними зусиллями, і кожне зітхання, що вихоплювалося у неї з грудей, здавалося останнім.

— От зараз тільки роззирнуся,— промовила вона, опускаючись долі.— Ось я вже бачу, що мені лишилося менш як півмилі.

Самооблуда, яку вона весь час пречудово усвідомлювала, дала їй сили пройти півмилі, що було б неможливо, якби вона відразу уявила собі всю ту відстань. Той виверт свідчив, що жінка завдяки якійсь таємничій інтуїції осягнула парадоксальну істину: деколи сліпота дозволяє ліпше сягнути мети, ніж передбачення; короткозорість виявляється більш плідною, ніж далекоглядність, і для успішної боротьби потребується радше обмеженість, ніж глибокодумність.

Останні півмилі тепер бовваніли перед хворою і змореною жінкою, немов нещадний Джагернаут^{*}, утілюючи собою повновладну бездушну необхідність. Шлях у цьому місці перетинав Дерновверське торф'яне болото, обабіч якого лежало чисте поле. Жінка окинула оком ті простори, глянула на вогні, на саму себе, зітхнула і лягла коло кам'яного стовпа на краю насипу.

Здається, ніхто на світі не спонукав свою вигадливість, як ця блукальниця. Вона відчайдушно сушила

* Джагернаут — уособлення сліпої невідворотної сили, походить від Джагерната — індійського «володаря всесвіту».

собі мозок, перебираючи подумки всі можливі способи, прийоми, виверти, механізми, що допомогли б їй подолати ці останні, недоступні їй вісімсот ярдів,— і відразу ж відкидала їх, як нездійсненні. Вона думала про ціпки, колеса, старалася повзти, навіть котитися по землі. Та останні два способи пересування потребували б ще дужчих зусиль, ніж просто хода. Наприкінці її винахідливість вичерпалася. Її охопила безнадія.

— Далі не могу...— прошепотіла вона і заплющила очі.

Раптом вона відчула, як щось торкнулося її руки, щось м'яке і тепле. Вона розплющила очі: її лизав у щоку пес.

То було велике, дебеле і сумирне створіння; неможливо було визначити, чи це ньюфаундленд, чи мастиф, чи вівчарка, чи дворняга. Великий могутній пес поєднував у собі всі властивості, спільні для всіх різновидів собачої породи. Змореній мандрівниці здалося, ніби її пестить самісінька ніч, що прибрала образу чорного пса; в цьому своєму образі ніч не лякала її, не віщувала лиха, від неї віяло величавим смутком і милосердям.

Зіпершись на лікоть, жінка дивилася на пса знизу вгору, як часом раніше стоячи дивилася на чоловіка. Коли вона поворухнулася, безпритульний пес шанобливо відступив від неї на кілька кроків, та побачивши, що його не женуть, знову лизнув їй руку.

В голові у неї раптом промайнуло: «А якщо пес мені допоможе? Тоді я дійду!»

Вона показала рукою в бік Кестербриджа, і пес покірно побіг у тому напрямку. Та побачивши, що жінка не може йти за ним, повернувся і жалібно заскімлив.

Тоді жінці спала на думку просто-таки геніальна ідея: вона зіп'ялася на ноги, нагнулася над псом, обняла своїми кволими рученятами і почала шепотіти ласкаві слова. З тугою на серці вона промовляла веселим голосом, і дивно було, що сильний потребує заохочення з боку слабкого, а ще дивніше, що за крайньої зневіри можна так артистично вдавати веселість. Її друг потихеньку рушив уперед, а вона дрібними крочками задріботіла поруч з ним, спираючись на нього всім тілом. Деколи вона зморено опускалася додолу, як робила, коли йшла на костурах і рухалася уздовж огорожі. Пес, уторопавши, чого хоче та жінка і яка вона безпорадна, бурхливо висловлював свій відчай, цупив її зубами за сукню і забігав уперед. Жінка щоразу гукала його до себе. Тепер впадало в око, що вона дослухається до звуків, остерігаючись зустрічі з людьми. Було видно, що вона чомусь не хоче, щоб її заскочили тут у такому жалюгідному стані.

Звісно, просувалися вони вперед украй повільно. Аж ось вони добилися до околиці Кестербриджа. Міські ліхтарі світилися перед ними, немов Стожари, що впали на землю. Звернувши ліворуч, вони попрямували пустельною темною дорогою, обсаженою каштанами, обігнули передмістя і нарешті сягнули бажаної мети. Перед ними височіла мальовнича кам'яниця. Спершу то була просто скриня, що призначалася для мешкання. Голі мури без єдиного

виступу свідчили про вбогість мешканців дому,— так ото контури трупа видніють крізь саван.

Згодом природа, неначе ображена такою потворністю, доклала сюди свою руку. Густий плющ оповив стіни до самої гори, і будівля почала скидатися на якесь давнє абатство. На додачу виявили, що з вікон фасаду відкривається на море дахів Кестербриджа пречудовий краєвид, один з найгарніших у всьому графстві. Граф, що володів землями поблизу, якось заявив, що віддав би весь свій річний прибуток, аби лиш милуватися зі своїх вікон краєвидом, яким тішаться мешканці притулку. Та цілком можливо, що ці мешканці охоче відмовилися б від краєвиду заради графського річного прибутку.

Камінна споруда складалася з центрального корпусу і двох флігелів, над якими стирчали, як вартові, тонкі труби, що якось тоскно гули од вітру. В стіні виділи великі двері, а біля них висів дріт, що заміняв ручку дзвінка. Стоячи навколішках, жінка витяглася щосили і дістала рукою до дроту. Сіпнула його і впала ницьма; вона лежала, скорчившись, притиснувши голову до грудей.

Була шоста ранку. Незабаром пролунали кроки всередині будинку, що мали стати тихою гаванню для цієї змореної душі. Поруч з великими дверми відчинилися маленькі, й на порозі став чоловік. Він помітив купу одягу, що рвучко здіймалася від дихання, побіг по свічку й хутко повернувся. Потім знову пішов і цього разу повернувся з двома жінками.

Вони підвели мандрівницю, що лежала долі, й допомогли їй увійти у двері, які потім за нею замкнув чоловік.

— Як це вона сюди потрапила? — запитала одна жінка.

— Господь її знає, — відказала друга.

— Там надворі пес... — пробурмотіла зморена мандрівниця. — Куди він дівся? Він мені допоміг.

— Я нагнав його камінцем, — відказав чоловік.

Маленька процесія рушила вперед — спершу чоловік зі свічкою в руці, за ним дві кощаві жінки, що підтримували попід руки третю, маленьку і тендітну. Вони швидко зникли в глибині коридору.

РОЗДІЛ ХЛІ

ПІДОЗРА. ПОСИЛАЮТЬ ПО ФАННІ

Після повернення з ринку Батшеба за весь вечір майже слова не промовила до чоловіка, та й він не був схильний розмовляти з нею. Стан його був не з приємних: гостре занепокоєння і незмога висловитися. Наступного дня була неділя — і вони теж перебули її мовчки. Батшеба ходила до церкви вранці й по обіді. На другий день мали відбутися перегони в Бедмуті. Ввечері Трой раптом запитав:

— Батшебо, не можеш ти мені дати двадцять фунтів?

Обличчя її спохмурніло.

— Двадцять фунтів? — перепитала вона.

— Справа в тому, що вони мені потрібні до зарізу.

На обличчі Троя легко можна було розгледіти незвичний для нього вираз тривоги. Почуття, що володіли ним цілий день, сягнули краю.

— А, на завтрашні перегони?..

Трой зволікав з відповіддю. Її помилка була вигідна людині, яка не бажала, щоб їй зазирали в душу.

— Ну, припустімо, вони мені потрібні на перегони,— процідив він нарешті.

— Ох, Френку! — вигукнула Батшеба з пристрасним благанням у голосі.— Усього кілька тижнів тому ти мене запевняв, що я тобі дорожча від всіх твоїх розваг разом узятих, і обіцяв відмовитися від них заради мене! Невже тепер ти не можеш відмовитися від одної розваги, адже від неї більше прикрощів, ніж радості! Зроби це, Френку! Іди до мене, я зачарую тебе словами любові, ніжними поглядами, пестощами, аби тільки ти лишився вдома! Скажи «так» своїй дружині! Скажи: «Так!»

Уся ніжність і м'якість, закладені в натурі Батшеби, мимоволі вирвалися назовні, коли вона домагалася його згоди. Куди й поділася її награна холодність, до якої вона вдавалася в спокійні хвилини задля самозахисту! Рідкісний чоловік міг би встояти перед вкрадливими і повними гідності благаннями прекрасної жінки, аж Трой вирішив більше не вводити її в оману.

— Ці гроші потрібні мені зовсім не для сплати боргів на перегонах,— сказав він.

— А для чого? — запитала вона.— Мене дуже турбують ці твої таємничі зобов'язання, Френку.

Трой вагався. Він уже не так палко любив дружину, щоб піддатися її чарам. Однак необхідно було дотримуватися чемності.

— Ти ображаєш мене своєю підозріливістю,— мовив він.— Ми зовсім нещодавно побралися, а ти вже починаєш мене розпикати, на що це схоже!

— Я думаю, я маю право трохи побурчати, коли мені доводиться платити,— сказала вона, примхливо надуваючи губки.

— Саме так. Але перше вже позаду, тож перейдімо до другого. Не жартуй, Батшебо, й не дошкуляй мені, щоб потім не довелося пошкодувати.

Вона зашарілася.

— Та я вже шкодую,— швидко відповіла вона.

— За чим?

— За тим, що мій роман скінчився.

— Усі романи закінчуються з весіллям.

— Навіщо ти це мені кажеш? Ти вразив мене в самісіньке серце цим недобрим жартом!

— А ти наганяєш на мене нудьгу. Мені здається, ти ненавидиш мене.

— Не тебе, а твої вади! Так, я їх ненавиджу!

— Ліпше б ти постаралася виправити мене. Підведімо баланс, двадцять фунтів на стіл, і будьмо друзями!

Вона зітхнула, ніби скоряючись долі.

— Приблизно така сума відкладена у мене на господарчі потреби. Якщо вона тобі так конче потрібна, бери її.

— Чудово. Дякую. Напевно, завтра я поїду раніше, ніж ти вийдеш до сніданку.

— Тобі так уже треба їхати? Ох, Френку, був час, коли ніяким друзям не вдалося б відірвати тебе від мене! Тоді ти називав мене своєю любцею. А тепер тобі й діла немає, як я буду сама...

— Я повинен їхати, незважаючи ні на які почуття.

З цими словами Трой глянув на свій годинник і, скоряючись якомусь несвідомому імпульсу, відхилив нижню кришку, під якою виявилось пасмо жіночих кіс.

В цю мить Батшеба звела очі й помітила пасмо. Від болю і подиву кров кинулася їй в обличчя, і вона не встигла подумати, як у неї вихопилося:

— Жіночий локон! О Френку! Чиї ж це коси?

Він відповів недбало, наче бажаючи приховати почуття, що спалахнуло в ньому, коли він знову глянув на те пасмо.

— Ну звісно ж, твої. Чиї ж ще? Я зовсім забув за них.

— Яка безсовісна брехня, Френку!

— Кажу тобі, я забув за них,— повторив він, підвищуючи голос.

— Та я не про те — адже волосся руде!

— Що за дурниці!

— Ти мене ображаєш. Я ж бачила, що воно руде. Ану кажи бігом, чиє воно! Я хочу знати.

— Добре, скажу, тільки не галасуй. Це волосся однієї дівчини, з якою я збирався побратися ще до того, як познайомився з тобою.

— У такому разі ти мусиш назвати мені її ім'я.

— Не можу.

— Вона вже заміжня?

— Ні.

— Жива?

— Так.

— Вона гарненька?

— Так.

— Дивуюся. Хіба можна бути гарненькою, якщо маєш таку страшенну ваду? Бідолашне створіння!

— Вада... Яка вада? — хутко запитав він.

— Коси ж у неї такого бридкого кольору!

— Отакої! — випалив Трой, уже опанувавши себе. — Усі захоплювалися їхнім золотим кольором. Якось, щоправда, недовго, вона ходила з розпущеним волоссям. Чудові гарні коси! Перехожі оберталися і милувалися косами цього бідолашного створіння.

— Та годі тобі! — в Батшебиному голосі задзвеніли гнівні нотки. — Якби я дорожила твоєю любов'ю, як раніше, я, мабуть, могла б сказати, що перехожі оберталися і милувалися моїми косами!

— Батшебо, не будь такою ревнивою! Адже ти уявляла, що таке сімейне життя, навіщо ж було виходити за мене, якщо ти боялася такого роду випадковостей?

Тим часом у неї на серці накіпіло обурення, до горла підкотився клубок, сльози нестримно підступили до очей. Вона соромилася виявляти своє хвилювання, але під кінець вибухнула бурхливими докорами:

— Ось що я заслужила від тебе за всю свою любов! Коли я виходила за тебе, ти був для мене найдорожчий. Я ладна була за тебе померти, чесне слово, я б з радістю померла! А тепер ти глузуєш із мене, кажеш, що я зробила дурість, вийшовши за тебе! Ну хіба не жорстоко докоряти мені моєю помилкою! Нехай ти невисокої думки про мій розум, але ти не повинен так безжально кидати мені це в обличчя тепер, коли я вся твоя!

— Нічого не вдієш, так уже складаються обставини,— буркнув Трой.— Честю присягаюся, ці жінки зведуть мене в могилу!

— А навіщо ти зберігаєш чуже пасмо! Ти спалиш його, правда, Френку?

Френк провадив, вдаючи, що не розчув:

— Є зобов'язання, які для мене важливіші навіть за мої зобов'язання перед тобою. Дещо треба направити... Ти не знаєш про ці стосунки. Якщо ти шкодуєш, що взяла зі мною шлюб, то я й поготів.

Батшеба вся тремтіла. Поклавши руку на плече, вона промовила скорботним і проникливим тоном:

— Я пошкодую лише в тому разі, якщо дізнаюся, що я для тебе не найдорожча на світі. А ось ти шкодуєш, тому що інша тобі дорожча, ніж я,— адже правда?

— Не знаю. Ти це до чого?

— Ти не хочеш палити цей локон. Отже, ти кохаєш жінку, в якої такі гарні коси, так, кохаєш! Які вони гарні, не те що моя жалюгідна чорна грива! Але що ж удієш! Хіба я винна, що така бридка! То й кохай її на здоров'я!

— Чесне слово, я зовсім забув про це пасмо і згадав тільки сьогодні, через кілька місяців, коли випадково на нього глянув.

— Але ти щойно згадав про якісь «стосунки»... І, крім того... хто та жінка, що ми тоді зустріли?

— Зустріч із нею і нагадала мені про це пасмо.

— То це її коси?

— Еге ж. Можеш радіти, що домоглася цього від мене!

— А що це за стосунки?

— Та нічого серйозного... Я тільки пожартував.

— Тільки пожартував! — повторила вона з сумним подивом. — Як можеш ти жартувати, коли я так страждаю? Скажи мені всю правду, Френку! Ти же знаєш, що я не дурна, хоч і піддаюся часом жіночій слабкості. Будь відвертий зі мною! — і вона подивилася йому в обличчя відкритим, безстрашним поглядом. — Здається, я небагато прошу — тільки правди! Ох! Раніше мені здавалося, що я буду щаслива, коли мене кохатиме чоловік, якого я собі оберу. Ну, а тепер мене ошчасливить бодай крапелька почуття... ось до чого дійшла незалежна і горда Батшеба!

— Заради Бога, не треба сцен! — роздратовано крикнув Трой, а потім схопився і вийшов з кімнати.

Коли він пішов, Батшеба вибухнула бурхливими риданнями. Вона зазнала поразки, хоч до кінця своїх днів нізащо не зізналася б у цьому. Її гордість була вражена — адже вона розуміла, що принизила себе, вийшовши заміж за чоловіка, не такого чистого душею, як вона сама.

Наступного ранку вона прокинулася раніше, ніж зазвичай, звеліла осідлати коня і, як завжди, об'їхала свої володіння. Коли вона повернулася о пів на дев'яту — то була пора сніданку, — їй повідомили, що чоловік її встав, поснідав і поїхав у Кестербридж колясою, запрягши у неї Крихітку.

По сніданку вона взяла себе в руки і заспокоїлася — це вже була колишня Батшеба! Вона вийшла з хати, збираючися зазирнути до одного закуту ферми, в чому її, проте, завжди випереджав запопадливий Габріель. Як по правді, Батшеба почала ставитися до нього, мов до брата. Зрозуміло, часом вона згадувала, що він — її давній залицяльник, і на хвилину уявляла, як би їй жилося з ним; уявляла і життя з Болдвудом. Але хоч Батшебі й були притаманні палкі почуття, вона не любила безплідних мрій і хіба ненадовго поринала у такі мрії — лише тоді, коли Трой зневажливо ставився до неї.

Раптово вона побачила, що по дорозі піднімається на пагорб якийсь чоловік, і впізнала пана Болдвуда. Батшеба почервоніла і почала стежити за ним. Фермер зупинився досить далеко від неї і махнув рукою Габрієлю Оуку, який ішов стежкою через поле. Чоловіки підійшли один до

одного, і, вочевидь, у них зав'язалася серйозна розмова.

Бесіда їхня затягнулася. Але ось до них наблизився Джозеф Пурграс, що котив діжку з яблуками до Батшебиного будинку. Болдвуд і Габріель погукали його, кілька хвилин про щось із ним балакали, а потім розійшлися, і Джозеф квапливо покотив ту діжку до хати.

Батшеба, яка не без цікавості спостерігала цю пантоміму, відчула величезне полегшення, коли Болдвуд подався додому.

— Ну і що вам розповіли, Джозефе? — запитала вона.

Підійшовши до огорожі, той надав своїй мармизі шанобливого виразу, з яким личить звертатися до леді.

— Вам більше ніколи не побачити Фанні Робін, пані,— сказав він.

— Чому?

— Вона померла в притулку для вбогих.

— Фанні померла! Не може бути!

— Правду кажу, пані.

— Чому ж вона померла?

— Не знаю, але, здається мені, від природної хирлявості. Скільки я її знав, вона завжди була отака кволенька, важка робота була їй не до снаги, і вона танула, мов свічка. Вранці стало їй зле, а до вечора вона і померла. За всіма законами, вона з нашої парафії, і пан Болдвуд привезе її сьогодні й поховає тут.

— Нізащо не допущу, щоб це зробив пан Болдвуд, я сама цим займуся! Фанні була служницею мого дядечка, і хоч вона жила при мені всього кілька днів, вона має прямий стосунок до мене. Як же це так сталося, що Фанні опинилася в притулку! — Батшеба вже почала розуміти, що таке страждання, і говорила зі щирим почуттям.— Пошліть когось до пана Болдвуда сказати, що пані Трой вважає своїм обов'язком привезти тіло дівчини, яка довго служила у її рідних... Не варто б класти її у візок — треба б роздобути катафалк.

— Навряд чи ми встигнемо, пані...

— Мабуть, так,— замислено промовила вона.— Коли віддадуть тіло?

— Сьогодні о третій пополудні.

— Добре, тоді їдьте ви самі. Зрештою, гарний ридван кращий, ніж простий віз. Джозефе, візьміть нову ресорну колясу, синю з червоними колесами, і вимийте її як слід. А потім, Джозефе...

— Слухаю, пані.

— Візьміть із собою квітів і покладіть на труну. Візьміть якнайбільше, нехай вона потопає у квітах. Дістаньте гілок калини, і строкатого самшиту, і тису, а також кілька букетів хризантем. І нехай везе її наш старий Славко, здається, вона його любила.

— Буде виконано, пані. Мене попросили вам передати, що четверо людей з притулку зустрінуть мене біля воріт нашого кладовища; вони візьмуть її і поховають за правилами

опікунської ради, як воно належиться за законом.

— Боже мій! Кестербриджський притулок для вбогих! Як же Фанні дійшла до цього? — замислено мовила Батшеба.— Шкода, що я раніше не знала. Я думала, вона десь далеко. Чи довго вона там прожила?

— Всього день або два.

— А! То вона не була постійною його мешканкою?

— Ні. Спершу вона оселилася в одному містечку, де стояв військовий гарнізон, на тому кінці Весексу, а потім з півроку заробляла собі на хліб шиттям у Мелчестері: їй давала роботу одна поважна вдова, що займається такою справою. Чув я, вона потрапила до притулку в суботу вранці, й люди кажуть, вона йшла пішки всю дорогу від Мелчестера. А вже чому вона пішла з роботи, сказати не можу; знати не знаю, а брехати гріх.

— Ох!..

Батшебине обличчя аж сполотніло.

— Скажіть, вона проходила кестербриджським шляхом? — запитала вона, і в її голосі прозвучала тривога.

— Здається мені, проходила... Пані, може, погукати Лідді? Ви стали як лілія, така біла і слабка!

— Ні. Не треба її гукати. Пусте. Коли ж вона проходила через Ведербері?

— Минулої суботи ввечері.

— Досить, Джозефе. Можете йти.

— Слухаюся, пані.

— Джозефе, зачекайте. Якого кольору були коси у Фанні Робін?

— Їй-богу, пані, от зараз, коли ви мене допитуєте, як на суді, хоч убий, не можу пригадати.

— Пусте... Ідїть і робїть те, що я вам загадала... Стривайте... Ні, нічого, йдїть собі.

Вона відвернулася, волїючи приховати від нього хвилювання, що так разюче відбилося на її обличчі, й увійшла до хати; у неї підгиналися ноги і гупало в скронях. За годину вона почула стукїт ридвану, який виїздив з двору, і вийшла на ганок, з болем у серці усвідомлюючи, що має вигляд стривожений і засмучений. Джозеф у своєму найкращому костюмі вже хльоснув коня, збираючись відїжджати. Гїлки і квіти лежали купою в колясі — наказ було виконано. Але Батшеба навіть не помітила їх.

— А хто був її хлопець, Джозефе?

— Не знаю, пані.

— Так-таки не знаєте?

— Їй-богу, не знаю.

— А що ж ви знаєте?

— Знаю одне: прийшла вона вранці, а до вечора померла, от і все, що я чув від людей. «Джозефе,— каже Габріель,— крихітка Фанні Робін померла»,— а сам отак суворо втупився в мене. Я страх як засмутився: «Ох, як же, кажу, вона померла?» А Оук і каже: «Померла в притулку, і нема чого там допитуватися, як та чому. Прийшла туди в недїлю вранці, а до вечора вже померла». Тут я запитав, щó вона, мовляв, робила останнім часом, а пан

Болдвуд обернувся до мене й облишив збивати ціпком реп'яхи. Тут він мені й розповів, що вона заробляла собі на хліб шиттям у Мелчестері, як я вже вам доповідав, а потім пішла звідти і проходила повз нас у суботу ввечері, вже поночі. А потім сказав, що не заважає, мовляв, мені натякнути вам щодо її смерті, а сам пішов. Може, бідолаха тому й померла, що, розумієте, дибала цілу ніч. Адже люди й раніше казали, що вона, мовляв, хирлява дуже, взимку її вже такий бив кашель... Ну, та що про це балакати, коли її немає!

— А ви більше нічого про неї не чули? — Батшеба дивилася на нього так пильно, що у Джозефа навіть очі забігали.

— Нічогісінько, господине, чесне слово, — запевнив її Джозеф.

— Дивуюся, чому Габріель сам не приніс мені цієї звістки... — мовила вона пошепки, дивлячись у землю.

— Може, у нього були нагальні справи, пані, — висловив припущення Джозеф. — А часом він ходить сам не свій, адже він теж був фермером. Так, цікавий він чолов'яга, а втім, дуже навіть розумний як на вічаря і вже такий начитаний!

— Чи не здалося вам, наче у нього було щось на думці, коли він говорив вам про це?

— Мабуть, і справді щось було, пані. Він був аж надто похмурий, та й фермер Болдвуд теж.

— Дякую вам, Джозефе. Ну, тепер усе. Їдьте, бо не встигнете.

Батшеба повернулася до хати вкрай пригнічена. По обіді вона запитала Лідді, яка вже знала про подію:

— Якого кольору було волосся у бідолахи Фанні Робін? Ти не знаєш? Ніяк не можу пригадати, — адже вона жила при мені всього день або два.

— Воно було світле, пані. Тільки вона стригла його коротко і ховала під чепчиком, то воно не дуже впадало в око. Але вона розпускала коси при мені, як лягала спати, — і які ж вони були красиві! Ну, як золото!

— Її хлопець був вояком?

— Так. В одному полку з паном Троєм. Господар каже, що добре його знав.

— Як! Пан Трой таке казав? У зв'язку з чим?

— Яюсь я запитала його, чи не знав він його. А він каже: «Я знав цього хлопця, як самого себе, і любив його понад усіх у полку».

— А! Він так і сказав?

— Так, і додав, що вони з цим хлопцем дуже схожі, їх навіть плутали, і...

— Лідді, на Бога, припини верзти дурниці! — роздратовано вигукнула Батшеба, яка вже почала про все здогадуватися.

РОЗДІЛ ХІІ

ДЖОЗЕФІВ ТЯГАР. «ОЛЕНЯЧА ГОЛОВА»

Територія кестербриджського притулку була обгороджена муром, що уривався лише в одному місці,

де стояла висока вежа зі шпичастим дахом, поросла плющем, як і фасад. Не було на ній ні вікон, ні димарів, ні оздоб, ні виступів. На оповитій темно-зеленим листям стіні видно було тільки невеликі двері.

Двері були не зовсім звичайні. Поріг вивищувався на три, ба й чотири фути над землею, і відразу не можна було здогадатися, навіщо він такий високий; однак колії, які вели до вежі, доводили, що з дверей щось виносять просто на воза, який стоїть врівень з порогом, або заносять з воза. Загалом двері нагадували «Браму зрадника», тільки оточення було інше. Вочевидь, ними користувалися лише зрідка, оскільки в тріщинах кам'яного порога там і сям пишно проросла трава.

Годинник на притулку показував за п'ять третю, коли синя з червоним ресорна коляса, діставшись кінця вулиці, зупинилася коло вежі. Годинник, спотикаючись, видзвонював щось на кшталт «Мальбрука», коли Джозеф Пурграс узявся за клямку дзвінка, і йому звеліли підїхати до високого порога дверей. Потім двері відчинилися, і звідти висунулася проста льмова труна; два наймити в простих куртках поставили її на ридван.

Джозеф оздобив труну квітами і зеленню, як йому ото загадали, і незабаром уже важко було вгадати, що було у повозі. Він ляснув батою, і катафалк Фанні Робін, спустившись з пагорба, покотив шляхом до Ведербері.

* «Брама зрадника» — двері, крізь які в лондонський Тауер запроваджували звинувачених у державній зраді.

Заносилося вже до вечора. Ступаючи поруч з повозом, Пурграс поглянув праворуч, в напрямку моря, і побачив химерні хмари і пасма над низкою пагорбів, що оточували з цього боку рівнину. Небо раптом укрилося поростю якихось повітряних отруйних грибів, коріння яких спускалося в море, і коли кінь, людина і небіжчиця заїхали до великого Ялберійського лісу, їх укрила непроглядна запона, виткана невидимими руками. То була навала осінньої імлі, перший туман тієї осені.

Довкруги все відразу ж затьмарилося, наче заплющилося око небес. У повітрі не відчувалося жодного поруху, жодної краплі не падало на листя буків, беріз і ялин, що обступили з обох боків дорогу. Джозеф Пурграс озирнув свій скорботний вантаж, що насилу проглядав крізь галузки квітучої лавролистої калини, потім його погляд потону в бездонній імлі, що залягла праворуч і ліворуч поміж стовбурами примарних дерев. Зупинивши коня, Джозеф почав дослухатися. Ні звуку ходи, ні торохтіння коліс. Аж ось мертво безгоміння порушив лункий стукіт — щось тяжке впало з дерева і, прослизнувши поміж галузками зелені, вдарило у віко домовини бідолашки Фанні. Імла вже осіла на деревах, і то була перша крапля, що зірвалася з просякнутого вологою листя. Потім десь поруч ляпнула друга крапля, третя, четверта. І незабаром тяжкі краплі забарабанили по сухій траві, по дорозі, по голові й по грудях подорожнього.

В селищі Ройтаун коло шляху на узліссі стояла стара корчма, що звалася «Оленьча голова». Звідти

було десь півтори милі до Ведербері; за давнішої пори, коли їздили диліжансами, тут перепрягали коней. Тепер старі стайні розвалили, і лишилася тільки корчма, що стояла подаль від шляху і нагадувала про себе подорожнім вивіскою, почепленою на грубій гілляці в'яза на тому боці шляху.

Мандрівці — назва «туристи» ще не стала модною, — проїжджаючи шляхом і помітивши ту вивіску, часом казали, що на полотнах їм намуляли очі лісові шинки, та їм ще не траплялося насправжки бачити таких вивісок. Біля того в'яза і стояла халабуда, куди ото заліз Габріель, не помітивши ні вивіски, ні корчми.

У тій корчмі збереглися старосвітські звичаї й порядки. Її завсідники твердо засвоїли цілий ряд правил, а саме:

Гримни кухлем об стіл, як хочеш іще випити.

Гукни голосніш, як тобі треба тютюнцю.

Звертаючись до наймички, кажи «Дівчино».

Господиню називай «матінкою» тощо.

Джозеф зітхнув з полегшенням, коли перед ним виросла привітна вивіска, і хутко зупинив конячку, поклавши собі втілити намір, який уже дозрів у нього. Мужність у нього вичерпалася до остатньої краплини. Поставивши коняку головою впритул до зеленого горбика, він увійшов до корчми хильнути кварту пива.

Він спустився в кухню корчми, де підлога була на сходинку нижча від коридору, що був на сходинку нижче від битого шляху. І що ж побачив він собі на

Заносилося вже до вечора. Ступаючи поруч з по-возом, Пурграс поглянув праворуч, в напрямку моря, і побачив химерні хмари і пасма над низкою пагорбів, що оточували з цього боку рівнину. Небо раптом укрилося поростю якихось повітряних отруйних грибів, коріння яких спускалося в море, і коли кінь, людина і небіжчиця заїхали до великого Ялберійського лісу, їх укрила непроглядна запона, виткана невидимими руками. То була навала осінньої імлі, перший туман тієї осені.

Довкруги все відразу ж затьмарилося, наче заплющилося око небес. У повітрі не відчувалося жодного поруху, жодної краплі не падало на листя буків, беріз і ялин, що обступили з обох боків дорогу. Джозеф Пурграс озирнув свій скорботний вантаж, що насилу проглядав крізь галузки квітучої лавролистої калини, потім його погляд потонув у бездонній імлі, що залягла праворуч і ліворуч поміж стовбурами примарних дерев. Зупинивши коня, Джозеф почав дослухатися. Ні звуку ходи, ні торохтіння коліс. Аж ось мертво безгоміння порушив лункий стукіт — щось тяжке впало з дерева і, прослизнувши поміж галузками зелені, вдарило у віко домовини бідолашки Фанні. Імла вже осіла на деревах, і то була перша крапля, що зірвалася з просякнутого вологою листя. Потім десь поруч ляпнула друга крапля, третя, четверта. І незабаром тяжкі краплі забарабанили по сухій траві, по дорозі, по голові й по грудях подорожнього.

В селищі Ройтаун коло шляху на узліссі стояла стара корчма, що звалася «Оленьча голова». Звідти

було десь півтори милі до Ведербері; за давнішої пори, коли їздили диліжансами, тут перепрягали коней. Тепер старі стайні розвалили, і лишилася тільки корчма, що стояла подаль від шляху і нагадувала про себе подорожнім вивіскою, почепленою на грубій гілляці в'яза на тому боці шляху.

Мандрівці — назва «туристи» ще не стала модною,— проїжджаючи шляхом і помітивши ту вивіску, часом казали, що на полотнах їм намуляли очі лісові шинки, та їм ще не траплялося насправжки бачити таких вивісок. Біля того в'яза і стояла халабуда, куди ото заліз Габріель, не помітивши ні вивіски, ні корчми.

У тій корчмі збереглися старосвітські звичаї й порядки. Її завсідники твердо засвоїли цілий ряд правил, а саме:

Гримни кухлем об стіл, як хочеш іще випити.

Гукни голосніш, як тобі треба тютюню.

Звертаючись до наймички, кажи «Дівчино».

Господиню називай «матінкою» тощо.

Джозеф зітхнув з полегшенням, коли перед ним виросла привітна вивіска, і хутко зупинив конячку, поклавши собі втілити намір, який уже дозрів у нього. Мужність у нього вичерпалася до остатньої краплини. Поставивши коняку головою впритул до зеленого горбика, він увійшов до корчми хильнути кварту пива.

Він спустився в кухню корчми, де підлога була на сходинку нижча від коридору, що був на сходинку нижче від битого шляху. І що ж побачив він собі на

радість? Два мідно-червоні диски — мармизи пана Джана Когана і пана Марка Кларка. Шановні власники найглибших пельок у всій окрузі сиділи за круглим триногим столиком, оббитим залізною облямівкою, щоб часом не скинули додолу кухлі та склянки. Друзьки нагадували вечірнє сонце і місяць-повню, які з утіхою дивляться одне на одне.

— О, та це ж наш Пурграс! — вигукнув Марк Кларк.— Їй-бо, твій вигляд, Джозефе, не робить честі харчам твоєї господині.

— Та в мене була дуже бліда супутниця,— відповів Джозеф, мимоволі здригаючись і виказуючи на обличчі покірність долі.— І по правді сказати, мені стало не по собі. Їй-бо, я навіть забув смак ковбаси і дух пива, тільки сьорбнув пару ковтків ото уранці.

— То випий, Джозефе, не мордуй себе,— сказав Коган, простягаючи йому майже повного глека.

Джозеф пив невеликими ковтками, потім почав ковтати ще повільніше і нарешті промовив, опускаючи глека на стіл:

— Добре, як вип'єш, та й на душі стало начебто веселіше, адже подумати тільки, яке сумне діло мені доручили!

— І справді випивка — втіха для душі,— відгукнувся Джан; видно було, що він так засвоїв цю заяложену істину, що слова самі зірвалися у нього з язика; піднявши кварту, Коган повільно захилив голову і в передчутті утіхи заплющив очі, щоб його ніщо не відволікало.

— Що ж, їхати, так їхати,— зітхнув Пурграс.— Хоч я і не від того, щоб перехилити з вами ще кухоль. Але люди можуть втратити до мене довіру, коли побачать мене тут.

— А куди ти простуєш, Джозефе?

— Назад, у Ведербері. Там у мене у візку бідолаха Фанні Робін, за чверть до п'ятої мені треба підвезти її до воріт кладовища.

— А! Чув, чув, забили, бідну, в ящик. За труну, певне, заплатила парафія. А вже за дзвін і за могилу платити нема кому.

— Парафія заплатить півкрони за могилу, а шилінг за подзвіння не платитиме, бо те подзвіння — це розкіш, а вже без могили ніяк не обійтися. А втім, я так вважаю, наша господиня за все заплатить.

— Хороша була дівчина, гарна така! А нащо тобі поспішати, Джозефе? Бідолаха померла, її не воскресиш, то чом би тобі не посидіти з нами тут у затишку і не хильнути ще?

— Я б і не проти випити з вами, хлопці, хоч і наперсточок. Але часу в мене обмаль, бо діло є діло.

— Випий осьо ще кварту! Після другої сили прибуде двічі. Стає так тепло й гарно, все йде як по маслу. Зайвого пити, звісно, не можна, а то ще потрапиш до пекла. Але ж не всякому дано розумітися на питві, а коли вже ми отримали такий собі дар, то користуймося ним на славу!

— Правильно! — підхопив Марк Кларк.— Милостивий Господь нагородив нас цим талантом, і гріх закопувати його в землю. Хай їм грець, усім

цим пасторам, та паламарям, та вчителям з їхніми чаюваннями — через них усі давні звичай зійшли на пропасть!

— Ну, вже тепер мені й справді пора,— заявив Джозеф.

— Годі тобі, Джозефе! Що за дурня! Бідолаха померла, еге ж? Куди ж тобі поспішати?

— Вже я сподіваюся, що Господь не покарає мене за мої провини,— сказав Джозеф, знову сідаючи.— По правді кажучи, останнім часом я таки піддавався спокусам. За цей місяць я раз напився мов чіп і в неділю не пішов до церкви, а вчора у мене зірвалося з язика лихе слово. А треба ж думати про спасіння душі, про майбутнє життя думати і не гаяти часу даремно.

— То ти ходиш в Капелу, Джозефе?

— Та що ти!

— Що ж до мене,— заявив Коган,— то я вірний син англіканської церкви.

— І я теж, їй-богу! — вигукнув Марк Кларк.

— Не хочеться мені говорити про себе, немає у мене такої звички,— провадив Коган, виявляючи схильність розбалакувати про свої переконання, характерну для споживачів напоїв з ячменю.— Скажу одне: ні разу в житті я не порушив жодного церковного правила: в якій вірі народився, в тій і перебуваю. Отак! А церква добра ось чим: можна заглядати до шинку, як закортить часом, і нема чого сушити мозок над усякою там премудрістю. Ну, а якщо тобі до смаку їхні зібрання, то ходи до Капели! Зізнатися, ті, що ходять у Капелу, люди тямущі. Навчилися

вигадувати всякі там молитви — і про свою сім'ю, і про тих, хто потерпів од кораблетрощі, як ото в газетах пишуть...

— Навчилися, авжеж! — натхненно підхопив Марк Кларк.— А от нам, церковникам, не обійтися без молитовників,— як треба молитися, то язик прилипає до піднебіння!

— А ті, що моляться в Капелі, і справді з усіма святими запанібрата,— глибокодумно мовив Джозеф.

— Так,— відгукнувся Коган.— Вони, звісно, потраплять до раю. Адже вони тяжко гарують і заробляють собі порятунок. Ясна річ, нам, членам церкви, далеко до них, і навряд чи нас пустять у рай. А все-таки я терпіти не можу тих, хто відступає від старої віри, щоб напевно потрапити в рай. На мене, це все одно що завербуватися шпигуном за гроші. Ось що, люди добрі, як вимерзла у мене в городі картопля, не хто як наш пастор Сердлі дав мені мішок на садіння, а у нього навряд чи залишався ще мішок для себе. Якби не він, не посадити б мені анічогісінько. Що, по-вашому, я після цього зміню віру? Ну, вже ні, триматимуся міцно за старосвітчину, а якщо вже ми всі помиляємося — не біда! Як гинути, то гуртом!

— Добре сказано, дуже навіть добре! — вигукнув Джозеф.— А все-таки, друзі, мені пора в дорогу, їй-бо, пора! Пастор Сердлі чекатиме біля цвинтарних воріт, а там на дорозі у мене у візку покійниця.

— Та не переймайся, Джозефе Пурграс! Пастор Сердлі — чоловік добрий. Скільки разів заставав мене в шинку,— а я чимало спожив напоїв за своє

довге і гріховне життя,— та ніколи не докоряв мені за пиятику.

Що довше сидів Джозеф Пурграс, то менше турбувала його думка про покладені на нього обов'язки. Час потроху спливав, вже почало смеркати, й очі друзів-пияків світилися у сутінках, наче жарини. Коганів годинник вибив шість разів.

У цю мить біля входу до корчми почулися квапливі кроки, двері відчинилися, і з'явився Габріель Оук у супроводі наймички зі свічкою в руці. Він суворо глянув на фізіономії гуаяк, з яких одна була довга, як дека скрипки, а дві інші — круглі, як сковорідки. Джозеф Пурграс закліпав очима і тихенько відсунувся в тінь.

— Чесне слово, мені соромно за вас! Яка ганьба, Джозефе, яка ганьба! — обурено вигукнув Габріель.— Когане, ви називаєтеся людиною, а поводитесь, мов свиня!

Коган потупився на Оука, причому то одне, то друге око його заплющувалося саме, наче вони були не частиною його самого, а якимись самотійними, живими й сонними істотами.

— Та годі вам, Габріелю! — мовив Марк Кларк, докірливо дивлячись на свічку, що, мабуть, відзначалася якимись привабливими властивостями.

— Покійниці вже байдуже,— раптом заговорив Коган, механічно карбуючи слова.— Для неї вже зробили все, що належить... Її нема вже на світі, то нащо людині ото поспішати? Це вже мрець, він нічогосінько не відчуває, не бачить і навіть не знає, що

з ним роблять! Якби вона була жива, я перший би їй допоміг. Захотіла б попоїсти чи випити, я відразу ж виклав би грошики. Але вона померла, і поспішай не поспішай, її вже не оживити: вона пішла від нас, і нема чого на неї дарма гаяти час. Куди нам квапитися? Випийте з нами, Габрієлю, і будьмо друзями, адже завтра з нами може статися те саме, що і з нею!

— Дуже навіть може! — підхопив з пафосом Марк Кларк і хильнув з кварти, поспішаючи утішитися благами життя, поки з ним ще не сталося згадана подія. А Джан раптом заревів:

*Зав-тра! Зав-тра!
Нині мир і статок за столом панують,
Безтурботно друзі в мене бенкетують,
Пригощаю щедро — вам і хліб, і кварта,
Та без мене столи застеляйте завтра.
Зав-тра! Зав...*

— Заткайтеся, Джане! — урвав його Оук і обернувся до Пурграса. — Щодо вас, Джозефе, то ви поводитеся просто мерзенно, хоч і корчите з себе святенника! Ви напилися до чортиків і не тримаєтеся на ногах!

— Ну, ні, вівчарю Оук, ні! Вислухайте розумне слово, вівчарю. Вся справа в тому, що мене вразила недуга — двоїться в очах, себто ви бачите замість мене двох, чи то пак, я бачу замість вас двох...

— Ох, кепська це недуга, як увіччю двоїться! — виголосив Марк Кларк.

— Так завжди зі мною трапляється, як засиджуся в корчмі,— зі смиреним виглядом провадив Джозеф Пурграс.— Так! Я бачу всякої тварі по парі... ніби мене за святість Ной узяв з собою в ковчег... Еге-е-е-е,— додав він, пускаючи сльозу.— Либонь, я занадто гарний для теперішньої Англії, жити б мені в Старому Заповіті з іншими праведниками, тоді ніхто не наз-звав би мене п'ян-ницею!..

— Годі тут нюняти! Зовсім здуріли, еге?!

— Здурів?.. Ну, що ж! Обзивайте мене п'янюгою! Я прийму це смиренно, я ладен каятися навколішках, їй-бо, ладен! Адже я перед всяким ділом кажу: «Боже, поможи!» Цілісінький день не сходить у мене це з язика. Певне, за це я і заслужив нагану. То, значить, я здурів?! Та хіба я дозволяв вилазити мені на голову? Завжди давав здачі, та ще й як! Правду я кажу?

— Так воно і було, молодець ти, Джозефе! — палко вигукнув Джан.

— Ніколи я не допускав такого! А ось вівчар при всіх моїх чеснотах обізвав мене дурнем!.. Ну, та Бог з ним... Смерть буде для мене порятунком!..

Упевнившись, що жодному наймитові не можна довіряти перевезення небіжчиці, Габріель, ні слова не кажучи, вийшов, зачинив по собі двері й попрямував до воза. Він одвів коняку від горбка, якого вона геть об'їла, поправив гілки на віку труни, і візок покотився в темряву.

У селищі вже дізналися, що до вечора повинні привезти і поховати тіло бідолашки Фанні Робін, яка втекла в Кестербридж і звідти переходила з міста

в місто, ідучи за Н-ським полком. Проте завдяки мовчанню Болдвуда і великодушності Оука нікому й на думку не спадало ототожнити Троя з тим вояком, до якого вона втекла. Габріель сподівався, що правда не впливе назовні бодай найближчими днями; Фанні поховають, мине час, про цю подію почнуть забувати, і Батшеба не зазнає гострого болю, якого тепер завдали б їй образливі чутки.

Коли Габріель дістався Батшебиного будинку, вже геть посутеніло. З воріт вийшов чоловік і запитав:

— Це Пурграс із тілом?

Габріель впізнав голос пастора.

— Я привіз тіло, сер,— відгукнувся він.

— Я допіру заходив до пані Трой довідатися, чи не відомо їй, чим викликана затримка. Боюся, що зараз уже запізно для похорону. А свідоцтво про смерть у вас?

— Ні,— відповів Габріель.— Я гадаю, воно у Пурграса, а він застряг ув «Оленячій голові». Я забув у нього запитати.

— Ну, то так і буде. Відкладімо похорон до завтрашнього ранку. Тіло можна відвезти до церкви або ж залишити тут, на фермі; а вранці його візьмуть грабарі. Вони почекали з годину і розійшлися по домівках.

У Габріеля були підстави вважати другу пасторову пропозицію неприйнятною, хоча Фанні ще за життя дядечка Батшеби кілька років прослужила на фермі. Він подумав про різні непередбачені обставини: ця затримка може завдати багато лиха! Але його воля

не була законом, і він вирішив дізнатися, що скаже з цього приводу його пані. Увійшовши до вітальні, він одразу помітив, що вона в якомусь незвичному стані: він прочитав у її очах підозри і розгубленість; як видно, її охопили недобрі думки. Трой ще не повернувся. Спершу Батшеба з байдужим виглядом погодилася на пропозицію Оука перевезти тіло до церкви, але, дійшовши з Габріелем до воріт, змінила рішення і захотіла, щоб покійницю занесли до хати. Оук переконував Батшебу, що краще залишити її у візку, де вона лежить, укрита квітами й зеленим листям, тільки завезти колясу до ранку в повітку, але всі його умовляння були марні.

— Це буде жорстоко і вже зовсім не похристиянському,— заперечила вона,— якщо ми залишимо бідолаху на ніч у повітці!

— Що ж, гаразд,— сказав пастор.— Її поховать завтра вранці, я подбаю про це. Пані Трой має рацію, ми повинні виявити повагу до небіжчиці. Не забуваймо: вона залишається нашою сестрою, хоч і грішниця. Сподіваймося, милосердний Господь простить її і долучить до ягнятот отари Христової.

Слова пастора, сказані сумним і безстороннім тоном, завмерли в густому повітрі, й у Габріеля на очах з'явилися сльози. Батшеба, здавалося, не була зворушена. Пан Сердлі пішов, а Габріель запалив ліхтаря. Він покликав на допомогу ще трьох чоловіків, усі разом вони внесли в дім бездушне тіло служниці й, виконуючи наказ Батшеби, поставили труну на дві зсунуті лавки в маленькій вітальні.

Потім усі, крім Габрієля Оука, вийшли з кімнати. Він і далі нерішуче стояв біля труни. Оук був до глибини душі вражений зловісною іронією обставин, що склалися проти дружини Троя, і відчував, що не в змозі попередити лихо. Хоч як він старався, сталося найгірше. Оук уявляв, які наслідки матимуть події сьогоденного дня: жахливе відкриття неминуче кине на життя Батшеби тінь, яка ніколи не зітреться остаточно.

Оук сушив собі мозок над тим, як позбавити Батшебу тих страждань. Ось він знову глянув на віко труни — і раптом побачив написані крейдою слова: «Фанні Робін і немовля». Габрієль вийняв носовичка і ретельно стер два останні слова, лишивши тільки ім'я: «Фанні Робін». Потім він вийшов з кімнати і покинув дім, спокійно зачинивши по собі парадні двері.

РОЗДІЛ XLIII

ПОМСТА ФАННІ

— Я вам ще потрібна, пані? — запитала пізно увечері Лідді, стоячи в дверях зі свічкою в руці й дивлячись на Батшебу, яка сиділа, сумна і самотня, у великій вітальні біля коминка, де вперше цієї осені палав вогонь.

— Сьогодні ти більше не потрібна, Лідді.

— Якщо вам хочеться, пані, я посиджу, поки повернеться пан Трой. Я нітрохи не боюся Фанні, тільки дозвольте мені сидіти у себе в кімнаті при свічці.

Вона була зовсім як дитина, така безневинна, і її дух, уже, звісно, не може нікому явитися.

— Ні, ні! Йди спати. Я почекаю його до півночі, а як доти не приїде, теж ляжу спати.

— Зараз пів на одинадцятку.

— Як! Уже?

— Чому ви не піднімаєтеся нагору, пані?

— Чому? — неуважно повторила Батшеба.— Та тут топиться, Лідді...— і несподівано для себе запитала схвильованим шепотом: — Ти не чула якихось розмов про Фанні?

На обличчі її з'явився вираз гострої скорботи, і вона залилася слізьми.

— Ні слова! — відказала Лідді, з подивом дивлячись на заплакану господиню.— Чому ви плачете? Що вас так засмутило?

Вона підійшла до Батшеби, в очах її світилося щире співчуття.

— Нічого, Лідді... Ти мені більше не потрібна. Я й сама не розумію, чому за останній час у мене так часто очі на мокрому місці, раніше цього зі мною не бувало. Добраніч.

Лідді вийшла з вітальні й зачинила по собі двері.

Батшеба почувалася самотньою і нещасною. Що-правда, вона звикла до самотності, але раніше вона була немов людина, що самотньо стоїть на вершині гори, а тепер вона ніби перебувала в одиночному ув'язненні. За останні два дні на неї нахлинули болісні думки про минуле її чоловіка. Тепер у її грудях вирували найсуперечливіші почуття, і спершу їй не

хотілося поставити на ніч до себе в будинок тіло Фанні. Але потім вона усвідомила, що це забобон, і вирішила побороти жорстокий нищий інстинкт, який гасив у її серці співчуття до небіжчиці, що раніше була люба Трою. Батшеба, як і раніше, його кохала, хоча її любов була отруєна похмурими передчуттями.

Хвилин за десять знову пролунав стукіт у двері. Знову з'явилася Лідді. Ступивши кілька кроків, вона зупинилася, трохи повагалася і сказала:

— Меріан чула щось чудне, та, певне, це брехня. І ми напевно дізнаємося про все за кілька днів.

— Що таке?

— Та це нітрохи не стосується вас, пані. Це про Фанні. Те саме, що ви чули.

— Та я нічого не чула.

— Бачите, зараз по Ведербері пішли недобрі чутки, ніби...— Лідді підійшла впритул до господині й повільно прошепотіла їй на вухо закінчення цієї фрази, кивнувши головою до кімнати, де лежала Фанні.

Батшеба здригнулася.

— Не вірю цьому! — вигукнула вона.— Та й на віку труни написано тільки її ім'я!

— І я не вірю, пані. Та й мало хто вірить. Якби то була правда, то ми вже напевно щось та почули б,— як по-вашому?

— Може, й почули б, а може, й ні.

Батшеба відвернулася і стала дивитися на вогонь у коминку, щоб Лідді не побачила її обличчя. Упевнившись, що господиня більше не схильна розмовляти,

Лідді вислизнула з кімнати, тихенько причинила двері й пішла спати.

Того вечора Батшеба, яка не зводила погляду з вогню, могла б викликати занепокоєння навіть у сторонньої людини. Батшеба і не думала торжествувати, дізнавшись про сумну долю Фанні Робін, хоча її можна було б уподібнити Естер, а суперницю — нещасливій Вашті*, й мимоволі хотілося порівняти їхні долі. Простодушна дівчина, що зростала за містом і вихована була в старомодних традиціях, Батшеба була вражена подією, яка на світську жінку справила би слабеньке враження, — смертю Фанні та її немовляти (якщо воно справді у неї було). Коли Лідді вдруге увійшла в кімнату, чарівні очі господині дивилися на неї якимось мляво і втомлено. Потому як дівчина, все висловивши, пішла, в цих очах відбилося неймовірне страждання. Трохи згодом воно перейшло в апатію. Але час минав, і думки Батшеби, спочатку мляві й сумбурні, почали поступово пошваблюватися, розгладилися похмурі зморшки на чолі, й вираз тривоги в очах змінився спокоєм зосереджених роздумів.

Батшеба здогадувалася, що смерть Фанні пов'язана з якоюсь трагічною історією, в яку замішана і вона сама, хоча ні Оук, ні Болдвуд навіть не припускали, що вона про все здогадується. Зустріч з самотньою жінкою суботнього вечора відбулася без свідків і не викликала ніяких розмов. Оук з найкращих спонук намагався зберегти в таємниці все, що сталося

* Див. книгу Естер.

з Фанні, але якби він знав, що Батшеба сама намагається розплутати цей клубок, то не став би тримати її в невіданні, розуміючи, що жахлива правда тільки підтвердить її підозри.

Раптом їй закортіло побалакати з людиною, що була б дужча за духом, ніж вона, і запозичити в неї мужності. І де їй знайти такого друга? Тільки не вдома: вона була найспокійніша з-поміж усіх жінок, що мешкали в неї. Зараз їй хотілося одного: навчитися терпляче очікувати й утриматися від будь-яких висновків, та не було кому її напутити на те. Може, піти до Габрієля? Ні, цього вона не зробить!

«Як стійко терпить Оук усі злигодні», — подумала вона. Здавалося, Болдвудові доступні глибші, більш піднесені й дужчі почуття, ніж Габрієлеві, а тим часом він досі не краще, ніж вона, осягнув ту просту науку, якою пречудово оволодів Оук, доводячи це кожним своїм порухом і поглядом; він умів поступатися своїми особистими інтересами задля інтересів інших людей і ставив їх вище за свій добробут. Оук вдумливо вдивлявся в події, нітрохи не вважаючи себе їхнім центром. Отакою і їй хотілося бути! Але ж Оука не терзає невідомість, від якої зараз розривається її серце. Оук все знає про Фанні — Батшеба була цього певна. Якщо вона зараз піде до нього і поставить коротке запитання: «Чи правду кажуть люди?» — він як людина честі мусить сказати їй правду. І їй стане набагато легше. Їй не треба буде нічого йому пояснювати. Оук так її вивчив, що його не злякає ніяка її ексцентричність.

Вона накинула плащ, відчинила двері й вийшла на ганок. Замкнувши двері, вона попрямувала вуличкою, простуючи до будинку, де мешкав тепер Габріель, що перебрався туди з Коганового помешкання, де було затісно. Вона зупинилася коло будинку. Тільки в одному вікні долішнього поверху видно було світло. Віконниці не були зачинені, не видно було там ні штор, ні фіранок — певне, господар не боявся злодіїв чи допитливих очей. У вікні вона побачила Габріеля: він читав, сидячи за столом. Вона могла чітко його розгледіти — сидів він непорушно, підперши рукою кучеряву голову, й тільки вряди-годи знімав нагар зі свічки, що стояла коло нього. Аж ось він глянув на годинника й, либонь, здивувався, що така вже пізня пора, згорнув книжку і підвівся. Батшеба втямила, що він збирається спати, і якщо стукати, то треба вже.

Овва! Де й поділася її рішучість! Вона відчула, що не може цього зробити. Нізащо на світі не натякне вона йому про своє горе, тим паче не стане допитуватися, чому померла Фанні. Вона приречена підозрювати, і здогадуватися, і мордуватися, і все терпіти сама.

Немов безпритульний блукалець, стояла Батшеба покрай шляху, заколисана і зачарована атмосферою спокою, що панувала в будинку. Так бракувало їй тиші й супокою! Аж ось Габріель з'явився у горішній кімнаті, поставив свічку на підвіконня і... опустився навколішки на молитву. В Батшебиній бурхливій розтерзаній душі так болісно відбилася та мирна картина, що вона не змогла більше дивитися. Ні! Не для неї

таке примирення з горем! Вона повинна пройти до кінця той згубний шлях, що на нього вона ступила. З тягарем на серці попрямувала вона назад і ввійшла у хату.

Її охопило гарячкове збудження: воно заступило ті почуття, яких вона зазнала, наглядаючи за Оуком; у передпокої вона зупинилася, дивлячись на двері, за якими лежала Фанні. Батшеба сплела пальці рук, захлила голову і, притуливши гарячі долоні до чола, вигукнула з істеричним стогоном:

— Боже мій! Якби ти тільки могла, Фанні, відкрити мені свою таємницю! О, я сподіваюся, я все ж таки надіюся, що це неправда, що вас тут не двоє! Якби мені хоч на мить зазирнути у гріб, я про все дізналася б!..

І за хвилю вона поволі прошепотіла:

— І я дізнаюся!..

Згодом Батшеба не могла пригадати, що коїлося в її душі того вечора; виголосивши пошепки ті слова, вона почала діяти. Пішла до комори, знайшла викрутку. Потім опинилася у маленькій кімнаті; вона тремтіла від збудження, очі затьмарила імла, у скронях болісно гупало, та їй страшенно хотілося розгадати причину смерті Фанні. Стоячи коло зачиненої домовини, вона хрипко промовила:

— Краще знати найгірше, ніж терзатися від невідомості!

Вона опинилася коло домовини після цілого ряду вчинків; щоб утілити задум, який осяяв її в передпокої, вона побігла нагору по східцях, дослухаючись

до сонного дихання покоївок, упевнилася, що вони міцно сплять, знову ковзнула вниз, обернула дверну клямку, увійшла до кімнати, де стояла труна, й почала одгвинчувати віко. Раніше вона жажнулася б, якби уявила собі, що коїть отаке сама посеред ночі, а тепер навіть особливого страху не почувала. Та який жах охопив її, коли вона, зазирнувши до труни, побачила незаперечний доказ чоловікової провини і дізналася, що було з Фанні насправді!

Голова її похилилася. Батшеба глибоко зітхнула і промовила: «О-о-о!» — й той вигук тоскно пролунав у нічній тиші.

Сльози її градом посипалися на мертві тіла, що лежали у труні, сльози дуже складного походження: важко було сказати, чим вони викликані, та то не були тільки сльози відчаю. Їхнє палюче полум'я немовби спалахнуло з холодних решток Фанні, що силою обставин потрапила сюди таким простим, природним і водночас дивним чином. Фанні померла і в такий спосіб вчинила єдиний учинок, що міг підняти її з приниженого стану і навіть звеличити. На додачу доля влаштувала сьогодні їхню зустріч, і в бурхливій уяві Батшеби невдача суперниці обернулася її успіхом, лиха доля — можуть, а на неї, Батшебу, впав промінь нещадного світла, й вона постала в жалюгідному вигляді; здавалося, навіть усі речі довкола неї зловтішно посміхаються.

Лице Фанні було облямоване золотавими косами, й тепер уже не залишалось сумніву в походженні пасма, що зберігалося в годиннику Троя. Батшебина

фантазія розбурхалася, і їй ввижалося, наче невинне біле личко Фанні має переможний вираз, наче дівчина усвідомлює, що відплатила стражданням за страждання з усією нещадністю Мойсеєвого закону: «Око за око і зуб за зуб».

Батшеба почала тішити себе думкою про смерть як про миттєвий вихід з болісного становища; вона усвідомлювала, що недопустимо вдаватися до такого жахливого засобу, та ще жахливіше, гадалося їй, до кінця життя терпіти ганьбу. Як завжди в хвилини сум'яття, Батшеба бігала туди-сюди кімнатою, заламуючи руки; з вуст її злітали слова:

— Я її ненавиджу!.. Та ні, не те я хотіла сказати... Адже це гидко і грішно... І все ж таки я, либонь, її ненавиджу.. Так, вона ненависна мені, хоч у глибині душі я це засуджую... Якби вона була жива, я накинулася б на неї, насварила б її, і це було би природно. Та лютувати на небіжчицю — це так мерзенно! О Боже, змилуйся наді мною! Яка я нещасна!

Батшебу так налякав її душевний стан, що вона почала роззиратися навсібіч, наче шукаючи захисту від самої себе. Тут їй згадався Оук, який стояв навколішках увечері, в ній озвався інстинкт наслідування, і вона вхопилася за ту думку й вирішила теж так вчинити. Габріель молився, чим би і їй не помолитися?

Вона опустилася навколішки коло домовини й закулила обличчя долонями. В кімнаті стало тихо, як у могилі. Може, тому що діяла Батшеба механічно, може, з якоїсь іншої причини, та підвелася вона з упокореною душею, шкодуючи, що піддалася мстивості.

Щоб загладити свою провину, вона вийняла квіти з вази, що стояла на вікні, й почала розкладати їх довкола голови небіжчиці. Вона знала тільки один спосіб виявити увагу до покійників — уквітчати їх. Мабуть, минуло кілька хвилин. Отямилася вона, почувши стукіт воріт у повітці. За хвилю відчинилися і зачинилися вхідні двері, в передпокої пролунали кроки, і в дверях з'явився чоловік; він зупинився, дивлячись на неї.

Трой не відразу втямив, у чому справа; остовпівши від подиву, він споглядав це видовище, наче якусь диявольську фантазмагорію. Батшеба, бліда мов небіжчиця, що встала з домовини, звела на нього божевільний погляд.

Охоплений сум'яттям чоловік втрачає здатність тверезо мислити, і поки Трой стояв, йому й на думку не спало, що все це має стосунок до Фанні. Перш за все йому подумалося, що хтось у домі помер.

— Що... що таке? — розгублено запитав він.

— Піду!.. Піду звідси! — повторювала Батшеба, звертаючись радше до самої себе, ніж до нього. З широко розплющеними очима вона попрямувала до дверей, збираючись прослизнути повз нього.

— Що сталося, скажи, заради Бога! Хто помер? — допитувався Трой.

— Не можу. Пустити мене. Хочу надвір!

— Ні! Залишайся тут, чуєш? — він схопив її за руку, і раптом вона охляла. Він потяг її за собою, і вони підійшли до труни.

На письмовому столі біля труни стояла свічка, і в її світлі чітко виступали застигли риси матері й немовляти. Трой глянув, випустив руку дружини, перед ним блиснула зловісна правда, і він завмер на місці.

Він стояв у такому заціпенінні, що можна було подумати, ніби він так і не рушить з місця.

— Ти її знаєш? — запитала Батшеба, і голос її звучав глухо, немов луна, що долинає з глибини печери.

— Знаю, — відповів Трой.

— Це вона?

— Вона.

Спершу він стояв як укопаний. Потім трохи гойднувся вперед. На його обличчі вираз жаху змінився неспідробною журбою. Батшеба пильно дивилася на Троя, губи її, як і раніше, були розтулені, а в очах світилося божевілля. Аж ось Трой опустився навколішки, по його обличчю видно було, що він кається; схилившись над тілом Фанні, він ніжно поцілував її, як цілують сплячу дитину, остерігаючись розбудити.

Батшеба кинулася до Троя. Здавалося, всі почуття, що охоплювали її відтоді, як вона його покохала, зіллялися в єдиному пориванні. Стався перелом: кілька хвилин тому вона з болем думала про свою ганьбу, про те, що інша стала матір'ю раніше за неї і перемогла її. Але все було забуто, коли в ній прокинулося просте, але ще сильне кохання, яке зазвичай відчуває жінка до чоловіка. Вона більше не тужила над своїм розбитим життям, її жахала думка, що шлюб їхній розпався. Вона пригорнула Троя за шию, і в неї вихопилися божевільні слова:

диявол, якби не ваша краса і прокляте кокетство, я одружився б з нею. Я ні про що інше і не думав, поки не зустрівся з вами. Ох, чому я цього не зробив! Але тепер уже пізно. Я приречений мучитися через це все життя! — тут він обернувся до Фанні. — Не гнівайся на мене, люба! Перед Богом ти — моя дружина!

Тут з грудей Батшеби вихопився протяжний зойк; серце її розривалося від скорботи і гніву. У цих старих стінах, які бачили чимало поколінь, ніколи ще не лунав такий болісний стогін. Це був вирок долі її союзу з Троєм: *Τελεεσται*

— Якщо вона... для тебе... то що ж тоді я? — крізь сльози пробелькотіла Батшеба, і страшно було бачити в такому відчаї цю зазвичай стриману жінку.

— Ти ніщо для мене... геть ніщо! — безжально кинув Трой. — Священик може здійснити обряд, але це ще не означає, що відбувся шлюб. Душею я не твій.

Раптом Батшебу охопило шалене бажання врятуватися, сховатися, втекти від нього хоч на край світу, нехай навіть померти, щоб тільки не чути цих жахливих слів! Вона обернулася до дверей і вибігла з кімнати.

РОЗДІЛ XLIV

ПІД ДЕРЕВОМ. ВІДГУК

Батшеба швидко простувала в темряві шляхом, не думаючи про те, куди і навіщо вона йде. Вперше

* Сталося (грецьк.).

вона чітко усвідомила, де перебуває, коли опинилася перед хвірткою, за якою видніли якісь густі зарості, а над ними — високі дуби і берези. Придивившись, вона пригадала, що колись була тут удень; ці з вигляду непролазні хащі виявилися заростями папороті. Не знаючи, куди себе подіти, тремтячи від збудження, Батшеба чомусь вирішила сховатися в заростях; вона увійшла хвірткою і незабаром побачила дерево, що схилилося до самої землі; його густе гілля могло захистити від вогкого туману, й вона опустила біля нього на купу листя. Нагорнула два-три оберемки, закопалася в листя, щоб сховатися від вітру, і стулила повіки.

Хтозна, чи спала вона, чи, може, просто дрімала, та, прокинувшись, відчула, що в голові поясніло. Аж її увагу привернули якісь дивні звуки на дереві.

Спершу почулося щебетання.

Це прокинувся горобець.

Потім з іншого місця: «Тьох-тьох-тьох!»

То був зяблик.

Потім на огорожі: «Цінь-цінь-цінь-цінь!»

То була малинівка.

Над головою щось зацокотіло: «Чок-чок-чок!»

Білка.

Нарешті, з дороги долинуло: «Ра-та-та! Рум-тум-тум!»

То був молодий наймит. Незабаром він порівнявся з ворітьми, і вона впізнала його. Визирнувши з папороті, Батшеба угледіла двох своїх коней. Вони зупинилися на водопій біля ставка по той бік дороги.

Почулося хлюпання, коні увійшли в ставок, розбризкуючи воду, і почали пити; подеколи вони задирали голови догори, потім знову пили, і вода збігала у них з губ срібними ниточками. Знову хлюпнуло — і вони вийшли зі ставка, повернули назад і подалися до ферми.

Батшеба далі роззиралася. Допіру благословлялося на світ; ясного прохолодного ранку їй видалися дикими її вчинки й рішення, ухвалені зопалу минулої ночі. У себе на колінах і в косах вона виявила силу-силенну жовтого й багряного листя, що попадало на неї з дерева. Батшеба обтрусилася сукню, і вітер закрутив навколо неї сухе листя, «мов привидів безплотних і безликих»^{*}.

На сході хащі папороті розступалися, і Батшебину увагу привернуло досвітнє сяєво. Коло її ніг починався схил, де густо розрослася мальовнича папороть, а внизу, в долині, видніло маленьке болото, що поросло поганками. По краях мочажини густо ріс очерет; вигляд у неї був зловісний. Поганки найрізноманітніших видів розплодилися на болоті, виростили з прілого листя, обліпили пеньки. Батшебин погляд неуважно ковзав то по слизуватій грибниці, то по липких шапочках поганок. Одні були поцятковані великими плямами, наче покроплені артеріальною кров'ю, другі — шафранно-жовтого відтінку, треті — на тонких ніжках, довгих як макарони. Батшеба підвелася, здригаючись на саму

* Персі Біші Шеллі, «Ода західному вітру», пер. Олени Балери.

— Не треба! Не цілуй їх! О Френку, я не переживу цього! Я кохаю тебе дужче, ніж кохала вона... Поцілуй же мене, Френку!.. Поцілуй мене! Ти повинен і мене поцілувати, Френку!

В цьому дитячому горі, в цьому наївному благанні було щось настільки неприродне і надзвичайне для такої незалежної жінки, як Батшеба, що Трой, звільнившись від її рук, здивовано глянув на неї. Раптово йому відкрилося, що всі жінки в глибині душі однакові, навіть такі різні за характером і зовнішністю, як Фанні й та, що стояла поруч з ним; йому якось не вірилося, що це його гордівлива дружина Батшеба. Здавалося, в неї вселився дух Фанні. Але то було лише минуще враження. Оговтавшись, він суворо глянув на Батшебу.

— Ні, я тебе не цілуватиму! — заявив він, відштовхуючи її.

Чи могла Батшеба стерпіти таку образу? Неймовірним зусиллям волі вона приборкала почуття, що кипіли в ній.

— Чим же ти пояснюєш свою відмову? — запитала вона зі стриманим боєм, на диво тихим і немов чужим голосом.

— Я мушу сказати, що я лиха, недобра людина, — відповів він.

— Ти визнаєш, що ця жінка — твоя жертва, та й я теж?

— Не кепкуйте з мене, пані! Ця жінка, навіть мертва, мені набагато дорожча від вас, і назавжди залишиться дорогою. Якби мені не підсунув вас сам

думку, що перебула ніч покрай цього похмурого багна.

Та ось на шляху знову почулися кроки. Нерви Батшебині були вкрай напружені, вона зачаїлася в заростях. Незабаром з'явився і пішаниця. То був школяр; через плече в нього була перекинула торбина зі сніданком, а в руці була книжка. Він зупинився коло хвіртки і бурмотів так голосно, що Батшеба могла розрізнити слова:

— Боже, Боже, Боже... Це я вивчив... Даруй, нам, даруй нам, даруй нам... Це вже знаю! Милість Твою, милість Твою, милість Твою... І це знаю...

Зубріння тривало. Хлопчина, певне, належав до розряду тупаків, книжка була псалтирем, і в такий спосіб він завчав псалми. За найгостріших пароксизмів душевного болю якийсь поверховий пласт свідомості залишається недоторканим, тож помічаються різні дрібниці; Батшебу трохи втішив малий зубряка, та ось і він пішов собі.

Тим часом заціпеніння заступала тривога, а тривогу почали глушити голод і спрага, що дедалі посилювалися. Раптом на пагорбі з протилежного боку мочарища з'явилася в імлі якась постать і почала наближатися до Батшеби. То була жінка; вона йшла, озираючись, і наче щось шукала. Обійшовши ліворуч болото, вона підійшла ближче, і Батшеба розгледіла її профіль, що вимальовувався на залитому сонцем небі,— то були знайомі, м'які риси Лідді Смолбері.

Серце Батшеби закалатало, вона відчула вдячність, упевнившись, що її не покинули, і схопилася на ноги.

— Ох, Лідді! — сказала вона, чи радше спробувала сказати, — слова тільки зароджувалися у неї на вустах, бо вона втратила голос, надихавшись за ніч вогким повітрям.

— Ой, пані! Яка я рада, що знайшла вас! — вигукнула Лідді, углядівши Батшебу.

— Тобі не перейти через багно, — прошепотіла Батшеба, марно намагаючись підвищити голос, щоб Лідді її почула. Дівчина, нічого не підозрюючи, ступила на болото.

— Мені здається, тут можна пройти, — мовила вона.

Батшебі на все життя врізалось в пам'ять, як Лідді пробиралася до неї по мочарищу, а на обрії сходило сонце. Райдужні бульбашки — згубний подих багна — вискакували з-під ніг, сичали, лопали цівки газу вгору, в імлисте небо, та дівчина не провалилася, незважаючи на побоювання Батшеби.

Вона щасливо дісталася протилежного краю болота і зазирнула в обличчя молодої господині, — воно було бліде, змучене, але не втратило своєї краси.

— Бідолашка! — вигукнула Лідді зі сльозами на очах. — Ну, заспокойтеся, пані, будь ласка, заспокойтеся. Як же це так...

— Я можу говорити тільки пошепки, втратила голос, — перебила її Батшеба. — Ні про що не питай мене, Лідді. Хто тебе послав? Послав хтось?

— Ніхто. Побачила я, що вас немає вдома, і подумала: а чи не спіткало вас якесь лихо? Мені почувся його голос серед ночі, я і вирішила: тут щось негаразд...

— Він удома?

— Ні. Пішов якраз переді мною.

— Фанні вже забрали?

— Ні ще. О дев'ятій прийдуть.

— Ну, то ми поки що не підемо додому. Може, погуляємо у гаю?

Лідді, яка не мала й гадки про те, що сталося, погодилася, і вони попрямували в гай.

— Ліпше б вам повернутись додому, пані, та попоїсти. Тут ви на смерть застудитесь.

— Зараз я не піду додому... а може, і зовсім не повернуся туди...

— То, може, принести вам чогось перекусити та якусь вдягачку, а то ви в легенькій шалі!

— Що ж, якщо хочеш, Лідді...

Лідді зникла і через двадцять хвилин повернулася; вона принесла плаща, капелюха, бутерброди з маслом, чашку і чай в невеликому фарфоровому чайнику.

— Фанні вже понесли? — запитала Батшеба.

— Ні ще, — відповіла її супутниця, наливаючи чаю.

Батшеба закуталась у плащ, трохи попоїла і випила кілька ковтків чаю. Голос у неї став дзвінкіший, а обличчя порожевіло.

— Давай ще погуляємо, — запропонувала вона.

Години зо дві вони блукали в гаю. Батшеба коротко відповідала Лідді, цілком поглинена одною-єдиною думкою. Аж ось вона урвала дівчину:

— Хотілося б мені знати, забрали Фанні чи ні.

— Я піду подивляюся.

Дівчина повернулася і повідомила, що тіло тільки-но винесли; про Батшебу питали, але вона, Лідді, відповіла, що господиня нездорова і її не можна бачити.

— То вони думають, що я у спальні?

— Так,— і Лідді зважилася додати: — Коли я вас розшукала, ви сказали, що, може, більше зовсім не повернетесь додому, але ж ви облишили цей намір, пані?

— Так. Я передумала. Від чоловіків тікають тільки жінки без усякого самолюбства. Погано, якщо дружина помре у себе вдома від побоїв, але ще гірше їй буде, якщо вона буде жива тільки тому, що втекла в чужий дім. Усе це я обдумала нині вранці й тепер знаю, що мені робити. Втікачка — тягар для рідні, самій собі вона є тягарем, ім'я її у всіх на вустах, і на неї сиплеться стільки напастей, що вже краще лишатися вдома, хоча при цьому ризикуєш нарватися на образи і побої й умерти з голоду. Лідді, якщо ти коли-небудь вийдеш заміж,— нехай боронить тебе від цього Господь! — ти потрапиш у препогане становище, але пам'ятай одне: нізащо не здавайся! Тримайся міцно, а там хай тебе хоч на шматки роздеруть!

— Ох, не кажіть цього, пані! — вигукнула Лідді, хапаючи її за руку.— Але я так і знала: ви така

розважлива і нізащо не кинете свою домівку! А можу я вас запитати, що сталося поміж вами?

— Запитати можеш, та я тобі не відповім.

Хвилин за десять вони повернулися додому манівцями й увійшли через чорний хід. Батшеба тихенько піднялася сходами в покинутий мезонін, дівчина пішла за нею.

— Лідді,— сказала вона вже веселіше,— тепер ти будеш моєю повірницею,— треба ж комусь вилити душу, то я і вибрала тебе. Так от, поки що я побуду тут. Затопи коминок, принеси килим і допоможи мені навести лад! А потім я хочу, щоб ви з Меріан притягли нагору те ліжко з маленької кімнати, і матрац, і стіл, і ще всяку всячину... Чим би мені зайнятися, щоб якось пережити цей важкий час?

— Підшивати носовички, це дуже приємне заняття,— порадила Лідді.

— Ох, ні, ні! Я ненавиджу шиття, все життя ненавиділа.

— Ну, а плетіння?

— Те ж саме!

— Тоді ви можете закінчити свою вишивку по канві. Там залишається доробити тільки гвоздику і павичів, а потім її можна вставити в рамку під скло і повісити поряд з шитвом вашої тітоньки, пані.

— Вишивання по канві — діло старомодне. Ні, Лідді, я читатиму. Принеси-но мені сюди книжок, тільки не треба нових. Щось до них душа не лежить.

— Може, щось зі старих книг вашого дядечка, мем?

— Так. З тих, що ми склали в ящики,— і добротлива усмішка промайнула у неї на обличчі.— Принеси «Трагедію дівчат» Бомонта і Флетчера, і «Наречену в жалобі»... Стривай, що б ще? «Нічні роздуми» і «Марноту людських бажань».

— А може, про чорного чолові'ягу, що зарізав свою дружину Дездемону? Така жалібна книжка!

— То ти, Лідді, зазирала без дозволу в мої книжки, а я ж тобі заборонила! Чому ти думаєш, що ця книжка мені підійде? Вона мені геть не підходить.

— Але ж інші підходять...

— І ті не підходять — не читатиму я сумних історій. Справді, навіщо мені їх читати? Принеси-но мені «Кохання в селі», і «Дівчину з млина», і «Доктора Синтаксиса», і кілька випусків «Глядача»^{*}.

Цілий день Батшеба і Лідді просиділи в мезоніні; втім, ця обережність виявилася зайвою, бо Трой не з'являвся у Ведербері й не думав їх турбувати. До заходу сонця Батшеба просиділа біля вікна; часом вона починала читати, потім знову неухважно стежила за всім, що відбувається зовні, й байдуже дослухалася до гамору надворі.

Того дня вечірнє сонце було криваво-червоне, й олов'яна хмара на сході відбивала останні його промені. На темному небі чітко виступав освітлений західний фасад дзвіниці (з вікон ферми було видно тільки цю частину церкви), і флюгер на її шпилі, здавалося, аж ярів іскрами. Десь о шостій годині на лузі поблизу церкви, як водилося, зібралися хлопці

* Сатиричний журнал, який видавався з 1911 по 1714 рр.

грати в квача. На цьому місці з давніх пір відбувалися такого роду змагання, старі ворітця стояли поблизу цвинтарної огорожі, кругом земля була вся витоптана ногами гравців і стала гладенька, як бруківка. Біляві й чорняві голови хлопців миготіли то там, то тут, рукави сліпуче біліли на сонці, й часом гучний крик або дружний вибух реготу порушував вечірню тишу. Вони грали вже з чверть години, аж гра урвалася, хлопці переплигнули огорожу й, обігнувши дзвіницю, зникли за тисом, наполовину затуленим березою, що широко розкинула свої віти.

— Чому це хлопці раптом кинули грати? — запитала Батшеба, коли Лідді увійшла в кімнату.

— Здається, з Кестербриджа щойно приїхали два робітників і почали ставити великий надгробний пам'ятник, — відповіла Лідді. — Хлопці побігли глянути, кому це його ставляють.

— А ти знаєш кому? — запитала Батшеба.

— Ні, — відказала Лідді.

РОЗДІЛ XLV

РОМАНТИЗМ ТРОЯ

Коли опівночі Батшеба вибігла з дому, Трой спочатку забив віко труни, щоб ніхто не побачив Фанні з дитиною. Покінчивши з цим, він піднявся нагору, нероздягнений упав на ліжко і пролежав до ранку у важкому душевному сум'ятті.

За останню добу на нього немилосердно сипалися удари долі. Минулий день склався зовсім не так, як

він хотів його провести. Якщо людина прагне змінити лінію своєї поведінки, їй доводиться боротися не лише з власною відсталістю, а й з обставинами, що ніби на зло обертаються проти неї.

Отримавши від Батшеби двадцять фунтів, він додав до цієї суми все, що йому вдалося розшукати у себе,— сім фунтів десять шилінгів. У нього в кишені було двадцять сім фунтів десять шилінгів, коли він рано-вранці виїхав з воріт садиби, поспішаючи на побачення з Фанні Робін.

Прибувши в Кестербриджа, він залишив коня і колясу в корчмі; була за п'ять десята, коли він прийшов до мосту в нижній частині міста і сів на перилах. На вежі вибило десяту, але Фанні не було. Натоді її вже вбирали в саван. Минуло чверть години, потім ще півгодини. Поки Трой чекав, йому згадалася та халепа у церкві: вже вдруге вона не приходить на важливе побачення з ним! Він зопалу заприсягся, що це буде останній раз. Прочекавши її марно до одинадцятої години, він встиг вивчити кожен лишай на камінцях, і монотонне дзюрчання води під мостом почало наводити на нього тугу; нарешті він зістрибнув з перил, пішов до корчми і, запрягши коня, поїхав на перегони, з гіркою байдужістю позираючи на минуле і необачно кидаючи виклик майбутньому.

На перегонах він пробув якусь часину, потім повернувся в місто і залишався там до дев'ятої вечора. Та образ Фанні повсякчас переслідував його: вона бачилася йому такою, якою з'явилася перед ним у похмурих сутінках суботнього вечора, і при тім він

відразу чув закиди Батшеби. Трой поклявся, що не гратиме, і дотримав своєї клятви: на дев'яту годину вечора, коли він виїхав з міста, гроші його зменшилися лише на кілька шилінгів.

Неквапливим клаусом він їхав до Ведербері, і тільки тепер йому спало на думку, що, може, хвороба перешкодила Фанні прийти. Цього разу вона ніяк не могла помилитися. Він пошкодував, що не лишився в Кестербриджі й не допитався про неї. Вдома він спокійно розпріг коня й увійшов до хати, де, як ми вже бачили, на нього чекав страшний удар.

Тільки-но стало світати і предмети виступили з напівтемряви, Трой схопився з ліжка і, нітрохи не думаючи про те, де зараз перебуває Батшеба, мало не забувши про її існування, спустився вниз і вийшов з дому чорним ходом. Він попрямував на цвинтар і довго там блукав, поки не розшукав порожню могилу, ту, що напередодні викопали для Фанні. Запам'ятавши її розташування, він поквапився у Кестербридж, замислено зупинившись лише на пагорбі, де востаннє бачив Фанні живою.

Діставшись міста, Трой звернув у бічну вулицю й увійшов у подвійні ворота, над якими висіла табличка з наступними словами: «Лестер. Різьблення по каменю і мармуру». У дворі стояли тесані каменюки різної величини і форми з вирізаними на них написами, де не були ще проставлені імена, бо вони призначалися для людей, які ще не вмерли.

Зовнішність, манера говорити і поведінка Троя так змінилися і він до того був несхожий на себе, що

навіть сам це усвідомлював. Купуючи пам'ятника, він поводився, як непрактичний чоловік. Він не міг обмірковувати, розраховувати, економити. Його охопило нестримне бажання, і він став домагатися свого, як дитина, що вимагає іграшку.

— Мені потрібен добрий пам'ятник,— заявив він господареві майстерні, увійшовши в маленьку контору, розташовану в глибині двору.— Дайте мені найкращий, який у вас знайдеться за двадцять сім фунтів.

Це були всі його гроші.

— У цю суму ввійдуть всі витрати?

— Все. Написи, перевезення у Ведербері й установлення. І я хочу отримати пам'ятник зараз-таки, негайно.

— На цьому тижні ми не зможемо виконати ваше замовлення.

— Мені потрібен пам'ятник негайно.

— Якщо вам припаде до смаку один з тих, що є у нас на складі, то його можна швидко приготувати.

— Добре,— нетерпляче кинув Трой.— Покажіть, що у вас є.

— Це найкраще, що є у нас,— сказав каменяр, провівши його до повітки.— Ось, бачте, мармуровий надгробок, чудово оброблений, з медальйонами на відповідні теми; ось те, що ставиться в ногах, такого ж малюнка, а ось і могильна плита. Саме полірування цього комплекту обійшлося мені в одинадцять фунтів. Матеріал найкращий у своєму роді, і я гарантую

вам, що він витримає дощі та морози і простоїть сто років без єдиної тріщини.

— І скільки за все?

— Що ж, я можу вирізати ім'я і доставити пам'ятник у Ведербері за названу вами суму.

— Зробіть мені це сьогодні, і я негайно вам заплачу.

Різьбяр погодився, дивуючись, що так поводитьсь покупець, в одязі якого немає й натяку на жалобу. Потім Трой написав кілька слів, що становили надгробний напис, розрахувався і пішов. У другій половині дня він повернувся і побачив, що напис майже готовий. Він постояв у дворі, поки пам'ятника вантажили на віз, провів його поглядом і звелів двом наймитам, які супроводжували його, дізнатися у церковного старости, де могила особи, згаданої в написі.

Вже зовсім смеркло, коли Трой вийшов з Кестербриджа. Несучи в руках досить важкого кошика, він похмуро ступав по дорозі; часом він зупинявся перепочити десь на мосту або біля воріт, причому на хвилину ставив свою ношу на землю. На півдорозі він зустрів на возі тих наймитів, запитав, чи поставили вони надгробок, і, отримавши ствердну відповідь, рушив далі.

Трой прийшов на цвинтар о десятій вечора і відразу ж пішов до могили Фанні. Її поховали коло північного фасаду дзвіниці, і її майже не видно було з дороги; донедавна це місце було занедбане, там валялися камінці й росли кущі вільшаника, але тепер його розчистили, бо на цвинтарі ставало вже тісно.

Тут і був поставлений пам'ятник: стрункий, білосніжний, він виступав з мороку; складався він з двох надгробків, споруджених в узголів'ї і в ногах і з'єднаних мармуровою плитою, всередині якої виднілося заповнене землею заглиблення, де можна було посадити квіти.

Трой поставив кошика біля могили і на кілька хвилин кудись зник. Коли він повернувся, в руках у нього були заступ і ліхтар; Трой посвітив на пам'ятника, щоб прочитати напис. Потім він повісив ліхтаря на нижню гілку тиса і став виймати з кошика цибулини і саджанці різноманітних квітів. Там були пучки пролісків, цибулини гіацинтів і крокусів, фіалки і махрові маргаритки, які повинні були розквітнути ранньою весною, а для літа і осені — різнокольорові гвоздики, конвалії, незабудки, луговий шафран та інші квіти.

Трой розклав квіти на траві й почав з незворушним виглядом їх розсаджувати. Проліски облямували могильну плиту, інші квіти були розміщені в заглибині. Крокуси та гіацинти були розсажені рядами. Частину літніх квітів він помістив в узголів'ї і в ногах, конвалії і незабудки — над серцем. Решту квітів посадив у вільних проміжках.

Перебуваючи в стані прострації, Трой не помічав, що ці романтичні примхи, продиктовані каяттям, досить безглузді. Риси свого характеру він успадкував від пращурів, які жили по обидва боки Ла-Маншу, тож йому бракувало душевної гнучкості, як ото буває в англійців, зате притаманна йому була типова для

француза відсутність почуття міри і схильність до сентиментальності.

Ніч була похмура і темна. Ліхтар Троя вихоплював з п'ятьми два старі тиси, сягаючи своїм промінням мало не попід хмари. Аж ось велика крапля дощу впала на руку Троя, друга потрапила у ліхтар, свічка засичала і згасла. Трой добряче зморився, йшлося уже до півночі, накрапав дощ, і чоловік відклав роботу до ранку. Він пробрався навпомацки вздовж стіни, переступаючи в темряві через могили, і нарешті опинився біля північного фасаду дзвіниці. Тут він увійшов під портик, опустився на лаву і заснув.

РОЗДІЛ XLVI

ХИМЕРА ТА ЇЇ ВИТІВКИ

Чотирикутна дзвіниця Ведерберійської церкви була побудована в чотирнадцятому столітті, і над кожним з її фасадів красувалося по дві химери. З цих вісьмох кам'яних фігур тільки дві виконували своє призначення — виливали з пащі воду, що стікала з олов'яного даху. У чотирьох химер (по одній на кожному фасаді) пащі були забиті, — колишні церковні старости визнали їх зайвими, — а дві химери вже розбилися; втім, це не завдало особливого збитку дзвіниці, бо дві вцілілі химери цілком справлялися зі своєю роботою.

Дехто каже, що найпевніший критерій життєвості мистецтва тієї чи тієї доби — виразність, якої досягають великі митці тієї пори в царині гротеску;

щодо готичного мистецтва цю думку слід визнати беззаперечною. Ведерберійська дзвіниця становила собою приклад досить раннього застосування орнаментального парапету на будівлі парафіяльної церкви (чого ми не бачимо на кафедральних соборах), і химери тут аж надто впадали в око, відзначаючись неперевершеною сміливістю художньої манери й оригінальністю задуму. В їхній потворності була, якщо можна так висловитися, своєрідна симетрія, притаманна не так для британського, як для континентального гротеску тієї пори. Всі вісім химер дуже відрізнялися одна від одної. Глядач був певен, що немає нічого потворнішого, ніж статуї на північному фасаді, поки не переходив на південний бік дзвіниці. З двох химер того фасаду лише та, що стояла в південно-східному кутку, має стосунок до нашої розповіді. В ній було забагато людського, щоб уподібнити її драконові, забагато сатанинського, щоб ототожнити з людиною, завелика подібність до звіра, щоб порівняти з дияволом, і недостатня схожість з птахом, щоб назвати її грифоном. У цієї камінної потвори була зморшкувата шкіра, короткі сторчкуваті вуха, очі вилазили з лоба, а пальцями рук вона розтягувала свою пащу, ніби для того, щоб дати вихід воді, що виливалася з неї. Нижній ряд зубів був стертий водою, та верхній ще зберігся. Вивищуючись футів на два над муром, у який вросли лапи, чудовисько вже чотириста років реготало, дивлячись на довколишній світ,— безгучно в суху погоду, а в дощ — із бульканням і пирханням.

Трой спав собі під портиком, а дощ дедалі дужчав. Раптом потвора почала плюватися. Потім з її пащі, з висоти сімдесяти футів, полилася тоненька цівочка; краплі дедалі частіше забарабанили по землі. Потроху струмінь грубшав і набирав сили, вода викидалася далі від дзвіниці, й коли дощ переріс у зливу, з даху ринули цілі потоки води. Плинна парабола віддалялася від муру, перестрибнула цоколь, каміння, мармурову обшивку пам'ятника і вдарила простісінько на середину могили Фанні Робін.

Нестримний потік з якоюсь мстивою люттю накинуся на свіжу могилу. Родюча рудувато-бура земля в заглибині могили розм'якла, заворушилася і закипіла, мов шоколад. Вода прибувала, дедалі дужче розмиваючи землю, і рев того водорію далеко лунав у нічній пітьмі, перекриваючи шум рясного дощу. Квіти, що їх так дбайливо посадив невтішний коханець Фанні, почали ворушитися і корчитися на своєму ложі. Осінні фіалки помалу перевернулися голівками вниз і стали грудочками болота. Незабаром цибулини пролісків та інших квітів затанцювали в бурхливій воді, наче городина в окропі. Кущуваті квіти спливали на поверхню, і їх понесло водою.

Хоч спати було незручно, Трой прокинувся аж тоді, як уже почало дніти. Дві ночі поспіль він проспав не роздягаючись, плечі заклакли, ноги теж, а голова була наче налита оловом. Він згадав, де перебуває, підвівся, взяв заступа і вийшов з-під портика.

Дощ уже припинився, і сонячне проміння пробивалися крізь листя, забарвлене в зелені, бурі й жовті

барви та зрошене дощовими краплями; кругом усе сяяло ясним блиском, що нагадував світлові ефекти пейзажів Рейсдаля і Гоббеми*. Все дихало непередаваною красою, що народжується з поєднання води й різнобарвних фарб з яскравим світлом. Омите тривалою зливою, повітря набуло такої прозорості, що осінні барви здавалися яскравими і зблизька, і здалік, і далекі поля, розітнуті дзвіницею, здавалося, з нею на одному плані.

Трой попрямував посипаною рінню доріжкою, огинаючи дзвіницю. Доріжка вже була не кам'яниста, як напередодні увечері, а залита бурою грязюкою. В одному місці він помітив на доріжці пучок волокнистих корінців, чистеньких, вимитих до білого, аж вони скидалися на пучок сухожиль. Трой підняв його: невже це один з його первоцвітів?.. Він рушив далі й раптом побачив цибулину, другу, третю... авжеж, це його крокуси! З перекошеним від жаху обличчям Трой звернув за ріг і побачив, що ж накоїв потік.

Вода, що наповнила заглиблення в могилі, вже всякла у землю, і тепер там зяяла діра. Вся трава і доріжка залиті були грязюкою, що й раніше впала йому в око; був заляпаний багном і мармуровий пам'ятник. Майже всі квіти були вирвані з землі, їх підхопила вода, і тепер вони валялися скрізь догори корінцями.

Брови Троя насупилися, він зціпив зуби. Стоячи перед понівеченою могилою, він чи не вперше

* Якоб Рейсдаль (бл. 1629-1682) — голландський художник. Мейндерст Гоббема (1638-1709) — учень Я. Рейсдаля.

в житті відчув розчарування в собі самому. Життєрадісна за натурою людина зазвичай відчуває, що вона обраниця долі, хоч і мало чим відрізняється від інших смертних. Троєві неодноразово спадало на думку, що йому нема чого заздрити особам, які посідають високе становище, адже, щоб домогтися цього, треба бути іншою людиною, а він був цілком задоволений собою. Він не нарікав на своє не зовсім звичайне походження, на злигодні долі, на постійні, блискавичні зміни в житті,— він був поглинутий собою, і його доля здавалася йому якоюсь особливою. Чомусь він був певен, що справи його колись налагодяться самі й увінчаються успіхом. Та того ранку ілюзії його розвіялися, і Трої зненавидів себе. Втім, той перелом тільки здавався раптовим. Кораловий риф довго і повільно наростає, аж вистромиться з морських бурунів; часом нам тільки здається, ніби подію викликав останній, заключний поштовх, а насправді вона давно вже назріла і готова була відбутися.

Бідолаха стояв і думав: куди б йому податися? «Ти проклятий навіки!» — почувся йому нещадний вирок, коли він побачив, що загинули плоди його праці. Коли людина довго йшла в одному напрямку і геть знесиліла, у неї навряд чи вистачить снаги повернути в інший бік.

Трої помалу відійшов од могили. Він навіть не спробував засипати діру, посадити назад квіти чи бодай що-небудь поправити там. Він просто кинув карти і назавжди відмовився від гри. Він тихо вийшов з воріт цвинтаря,— ніхто його не помітив, бо в селі

ще спали всі,— пройшов через поле, що було позаду села, і так само непомітно вийшов на битий шлях. Незабаром Ведербері зник з поля його зору.

— Тим часом Батшеба перебувала в добровільному ув'язненні у себе в мезоніні. Двері постійно були на замку й відмикалися, коли заходила Лідді, для якої поставили ліжко в маленькій суміжній кімнаті. Годині о десятій, під час вечері, дівчина, випадково глянувши у вікно, побачила за цвинтарною огорожею вогник Троєвого ліхтаря і сповістила про це Батшебі. Кілька хвилин дивилися вони на вогник, не розуміючи, що то могло би бути, а потім Лідді лягла спати.

Вночі Батшеба спала не дуже добре. Покоївка сопіла собі в сусідній кімнаті, а господиня ще дивилася у вікно, на кволий вогник, що мигтів поміж дерев; нерівно він горів, то спалахуючи, то гаснучи, наче світло крутного берегового маяка, і навіть на думку не спадало, що хтось ходить перед ним туди-сюди. Батшеба просиділа коло вікна, поки не пішов дощ і не щез той вогник; тоді вона лягла і довго металася в ліжку,— в її втомленій голові пропливали картини минулої ночі.

Ще до перших проблисків світанку вона встала, відчинила вікно і вдихнула на повні груди свіже ранкове повітря. О восьмій в двері постукала Лідді, й Батшеба її впустила.

— Така злива періщила вночі, пані,— сказала вона.

— Авжеж, рясна така!

— Ви чули якийсь гамір на цвинтарі?

— Чула. Здається, то вода бігла з дзвіниці.

— І вівчар каже так. Він пішов поглянути, що там коїлося.

— А! То Габріель був тут уранці?

— Так, він тільки зазирнув, як бувало раніше,— останнім часом він перестав до нас заходити. Але раніше, коли вода бігла з дзвіниці, вона тарабанила по камінню, а тут звук був зовсім інший,— наче кипів горщик!

Батшеба попросила Лідді лишитися і поснідати з нею. Легковажна дівчина раз у раз поверталася до недавніх подій.

— Ви не хочете піти до церкви, пані?

— Їй-богу, не знаю,— відповіла Батшеба.

— Я думала, вам захочеться поглянути, де поховали Фанні. З вашого вікна не видно цього місця, його затуляє дерево.

Батшеба смертельно боялася зустрітися з чоловіком.

— Пан Трой ночував удома? — поцікавилася вона.

— Ні, пані. Мені здається, він поїхав у Бедмут.

Бедмут! Ця назва відразу ж викликала образ Троя і нагадала про його вчинки; але тепер подружжя розділяла відстань у п'ятнадцять миль. Батшебі було вкрай неприємно розпитувати Лідді про чоловіка, і досі вона старанно уникала цього, але тепер уже весь будинок знав, що вони посварилися, тож не було потреби приховувати правду. Батшеба дійшла до

такого стану, коли перестаєш зважати на те, що скажуть люди.

— Чому ти думаєш, що він поїхав туди? — запитала вона.

— Сьогодні вранці, ще до сніданку, Лейбен Толл бачив його на Бедмутському шляху.

Батшебі аж легше стало, — за останню добу вона втратила свою молоду життєрадісність, не набувши натомість філософського спокою зрілих років, — і їй захотілося трохи прогулятися. Й ось, поснідавши, наділа вона капелюшок і попрямувала до церкви. Була дев'ята ранку, люди, перекусивши, вже повернулися на роботу, і навряд чи вона могла б когось зустріти на дорозі. Знаючи, що Фанні поховали в кутку кладовища, призначеному для знедолених (як казали в парафії, «за церквою»), в тому місці, якого не було видно з дороги, вона не втрималася від спокуси подивитися на могилу, хоч відчувала якийсь нез'ясовний страх. Вона не могла позбутися думки, що вогник, який миготів уночі між деревами, якимось стосується її суперниці.

Батшеба обігнула контрфорси дзвіниці й побачила плиту з порожнім заглибленням і надгробний пам'ятник з мармуру з ніжними прожилками, весь заляпаний багном, — ту саму картину, на яку дві години тому дивився Трой. З іншого боку могили стояв Габріель. Його погляд був теж спрямований на пам'ятник; Батшеба підійшла так безшумно, що він не помітив її. Вона не відразу розгледіла ім'я Фанні

на мрамурі й роззиралася довкруги, розшукуючи убогий горбок, який у таких випадках насипають над могилою. Потім вона простежила очима за поглядом Оука і прочитала початкові слова напису:

Поставлено Френсісом Троєм на згадку про найдорожчу йому Фанні Робін

Тут Оук побачив Батшебу і допитливо на неї глянув; його вкрай здивувало, що пам'ятник поставлений Троєм, і захотілося знати, як вона до цього поставиться. Але вона була не дуже схвилювана; душевні потрясіння, здавалося, стали пересічним явищем у її житті. Вона привіталася з Габріелем і попросила його взяти покинутого Троєм заступа і засипати заглибину землею. Поки Оук виконував її бажання, Батшеба позбирала квіти і почала їх розсаджувати, розправляючи корінці й розгладжуючи листочки з тією ніжною дбайливістю, з якою жінки зазвичай поводяться з рослинами, які наче відчувають це і добре приймаються. Потім вона веліла Оуку сказати церковному сторожу, щоб той одхилив олов'яний жолоб під пащею химери, щоб уникнути в майбутньому подібного нещастя. Відчуваючи, що у неї в серці немає любові й лишилася тільки гіркота, викликана інстинктивними ревнощами, Батшеба навмисне виявляла великодушність; потім вона навіть витерла з пам'ятника грязюку, наче їй подобалися написані на ньому слова, і пішла додому.

РОЗДІЛ XLVII

ПРИГОДИ НА БЕРЕЗІ МОРЯ

Трой прямував на південь. У нього було чимало підстав шукати притулку де завгодно, тільки не у Ве-дербері: і відразу до одноманітного фермерського життя, і гіркий спогад про ту, що лежала на цвинтарі, і каяття, і ворожість до дружини. Згадуючи сумні обставини, за яких померла Фанні, він знав, що ніколи не забуде цієї картини і тепер йому вже неможливо жити в маєтку. О третій годині дня він наблизився до низки пагорбів, які простягаються вздовж берега моря, утворюючи бар'єр, що відокремлює населену частину краю від порівняно пустельної берегової смуги. Просто перед ним височів схил пагорба завдовжки з милю, а тим схилом поп'ялася пряма дорога; передній і задній схили потроху зближувалися, змикаючись на вершині конуса, що стриміла в небо десь на висоті двох миль. Того сліпучого дня на похмурому узгір'ї не можна було розгледіти жодної живої душі. Трой піднімався на пагорб крутою дорогою, зморений і пригнічений,— такого стану він давно вже не зазнавав. Повітря було тепле і вогке. Вершина пагорба, здавалося, відступала, що вище він підіймався.

Аж ось він дістався перевалу, і небачена велична картина раптом приголомшила його, як ото колись вразив Бальбоа Тихий океан, що відкрився перед ним. Безкрає море, де-не-де покреслене легкими ліні-

* Васко Нуньес де Бальбоа (1475-1517) — іспанський мореплавець з перших колонізаторів Америки.

ями, наче викарбуваними на його сталевій гладіні, лежало до самого обр'ю, а праворуч біля порту Бедмут вечірнє сонце розкидало по морю своє проміння; на його сяйливій, наче відполірованій, поверхні помалу згасали барви. Ні в небі, ні на землі, ні на морі око не бачило жодного поруху, крім кипіння коло найближчих бескидів молочно-білої піни, клапті якої, мов язика, лизали берегове каміння.

Спустившись із пагорба, Трой опинився у невеликій бухті, оточеній скелями. Трой отямився від журби, вирішив відпочити і покупатися, а вже потім іти далі. Він роздягнувся і кинувся у море. Він був умілим плавцем, і йому стало нецікаво плавати в закритій бухті зі стоячою, як у ставку, водою, й закортіло погойдатися на хвилях океану; він хутко проплив поміж двома великими бескидами, які можна було назвати Геркулесовими стовпами цього мініатюрного Середземного моря. Як на лихо, коло бухти проходила течія, про яку він навіть не підозрював; не становила вона труднощів для легенького судна, та була дуже небезпечна для плавця. Трой відчув, що його потягло кудись ліворуч, а потім викинуло у відкрите море.

І тоді він згадав, що то за місце і яка у нього зловісна слава. Не один бідолаха, який ризикнув тут купатися, благав Бога послати йому смерть на суходолі, але його благання, як і благання Гонзало*, залишалися без відповіді. Трой почав уже підозрювати, що і на нього чекає така сама доля. Він зморився і тепер насилу тримався на воді, намагаючись дихати носом;

* Гонзало — персонаж драми Шекспіра «Буря».

весь час він перевертався на спину, плив батерфляєм і вдавався до інших прийомів, аж вирішив спробувати останній засіб — лягти на воду і постаратися десь добитися до берега, легкими поштовхами пробиваючись крізь течію. Він не знав, де йому поталанить вибратися на суходіл, тому що берег помалу пропливав повз нього; та все ж таки він наближався до краю довгої коси, що виступала праворуч на тлі залитого сонцем неба. Раптом щось промайнуло біля неї — то була шлюпка, що пливла у відкрите море, там сиділо декілька моряків.

У Троя відразу ж прибуло сил, і він вирішив продовжувати боротьбу. Загрібаючи воду правою рукою, він почав махати лівою і щосили волати. З шлюпки можна було розгледіти його білу постать у воді, що вже стала темною на сході, й моряки відразу ж помітили Троя. Розвернувши шлюпку, вони дружно налягли на весла, і вона полинула у його бік; за декілька хвилин два матроси затягли його на корму.

Вони були з екіпажа брига, їх послали на берег по пісок. Вже стало холодно, Трой дригонів, і матроси трохи вдягнули його в свою одіж. Вони пообіцяли одвезти його на берег уранці й, не гаючи часу, взяли курс на рейд, де стояло їхнє судно.

Ніч помалу спадала на неозорі водні простори. Неподалік, там, де звивалася берегова лінія, почали спалахувати ланцюжком жовті вогники, сповіщаючи про те, що тут лежить місто Бедмут і на його головній вулиці запалюють ліхтарі. Над водою тільки й чути було рипіння весел, шлюпка летіла вперед, світло

міських ліхтарів ставало дедалі яскравіше, його відблиски, що падали в море, розтинали хвилі, ніби мечі. Аж ось перед шлюпкою вирости невиразні контури кораблів, й за хвилю вона підпливла до свого судна.

РОЗДІЛ XLVIII

ВИНИКАЮТЬ СУМНІВИ. СУМНІВИ ЛИШАЮТЬСЯ

Трой був відсутній уже кілька днів, і це трохи дивувало Батшебу, проте вона відчувала полегшення, хоч ніщо вже не могло вивести її зі стану холодної байдужості. Вона знала, що назавжди пов'язана з Троем, не бачила ніякого виходу з того становища і не могла розраховувати ні на яку випадковість. Батшеба більше не думала про свою красу і понуро дивилася в майбутнє, що не віщувало їй нічого доброго. Її гордість була вражена, та водночас вона вже не переймалася майбутнім, бо всякі побоювання допускають і хороший, і поганий результат, а Батшеба вже не чекала нічого доброго в житті. Рано чи пізно її чоловік повернеться додому. І тоді дні їхньої оренди Верхньої ферми можна буде полічити на пальцях. Спочатку агент з оренди маєтків виявляв недовіру до Батшеби, наступниці Джеймса Евердіна, вважаючи, що жінці, та ще такій молодій і гождій, не до снаги керувати фермою; але заповіт дядечка було складено настільки незвично, перед смертю він неодноразово вихваляв її господарські здібності, а вона сама так енергійно і розумно розпоряджалася численними

отарами і стадами, які так несподівано потрапили їй до рук ще до укладення орендного договору, що в її сили повірили. Останнім часом вона стала сумніватися, чи не відіб'ється факт її заміжжя на її юридичному становищі; однак зміна прізвища, мабуть, пройшла непомітно, і ясно було лише одне: якщо з її вини або з вини чоловіка в січні місяці не буде внесена орендна плата, з ними не будуть церемонитися, та вони й не заслуговують на поблажливість. А якщо доведеться покинути ферму, їм не минути злиднів.

Пішли на пропасть усі її плани на майбутнє. Вона не звикла плекати безпідставних надій; енергійна і передбачлива, вона відрізнялася від легковажних, розпещених осіб, які ніколи не розлучаються з надіями, як ото дехто з годинником, — якщо їх нагодують і дадуть притулок, у них відразу піднімається настрій. Чудово усвідомлюючи, що вона припустилася фатальної помилки, Батшеба скорилася долі й холодно-кровно чекала розв'язки.

У найближчу суботу після того, як пішов Трой, вона вперше після заміжжя вирушила до Кестербриджа. Батшеба повільно пробиралася крізь натовп сільських гендлярів, що зібралися перед біржею; раптом чоловік, який ішов позаду, щось запитав свого супутника. У Батшеби слух був гострий, як у дикого звіра, і вона почула все, хоча говорили у неї за спиною.

— Я розшукую пані Трой. Це вона?

— Так, ця молода леді начебто і є пані Трой.

— Я приніс їй невеселу звістку. Чоловік її потонув.

Немов наділена пророчим даром, Батшеба пробурмотіла:

— Ні, це неправда! Не може бути!

Після цього вона вже нічого не говорила і не чула. Крижаний панцир самовладання, в який вона нещодавно себе закувала, був раптом розбитий, почуття вирвалися назовні й затопили її. В очах у неї потемніло, і вона впала.

Похмурий чоловік, який стояв під портиком старої біржі, миттю кинувся до неї і встиг підхопити її, коли вона похитнулася.

— Що сталося? — запитав фатального вісника Болдвуд, підтримуючи Батшебу.

— Її чоловік потонув на цьому тижні, купаючись у Вітротихій бухті. Берегова сторожа знайшла його одяг і вчора доправила його в Бедмут.

Дивний вогонь спалахнув у очах Болдвуда, й обличчя його почервоніло від хвилювання, викликаного таємною надією. В цю мить усі очі були спрямовані на нього і на непритомну Батшебу. Він підняв її на руки, дбайливо розправив складки її сукні, як дитина, що, підібравши підбиту бурею пташку, розгладжує прим'яте пір'ячко, і поніс її по вулиці до готелю «Королівський щит». Пройшовши під аркою у вестибуль, він зажадав окрему кімнату, і в той момент, коли він опускав — о, як неохоче! — свою дорогоцінну ношу на диван, Батшеба розплющила очі. Згадавши все, що сталося, вона прошепотіла:

— Хочу додому!..

Болдвуд вийшов з кімнати. З хвилину він простояв у коридорі, збираючись на думці. Він був такий приголомшений, що діяв майже несвідомо, а тепер, осягнувши, що сталося, втямив, що все вже позаду. Він тримав її в обіймах, хай і недовго! Що з того, що вона не усвідомлювала цього? Він пригортав її до свого серця, і їхні серця билися поруч.

Він розшукав покоївку і, пославши її до Батшеби, вийшов на вулицю, маючи намір з'ясувати всі обставини цієї події. Але йому не вдалося домогтися майже нічого понад те, що він уже чув. Тоді він звелів запрягти її коня і, коли все було готове, повернувся повідомити їй про це. Батшеба, ще бліда і слабка, вже встигла послати по чоловіка, що приніс цю звістку, і він розповів їй усе, що було йому відомо.

За півгодини вона зусиллям волі опанувала себе, сіла в колясу і взяла в руки віжки,— дивлячись збоку, можна було подумати, що нічого й не сталося. Вона вибралася з міста бічною вуличкою і помалу покотила шляхом, нічого не помічаючи навколо. Вже сутеніло, коли Батшеба дісталася додому; вона мовчки вийшла з коляси і, кинувши віжки наймитові, піднялася нагору. Лідді зустріла її на сходовому майданчику. Новини випередили Батшебу на півгодини, і Лідді допитливо зазирнула в очі господині. Батшеба не промовила й слова.

Вона увійшла до себе в спальню, сіла біля вікна і довго-довго міркувала. Хтось постукав у двері й увійшов до кімнати.

— У чому справа, Лідді? — запитала вона.

— Мені подумалося, що вам треба б дещо вбрати,— нерішуче мовила дівчина.

— Що ти хочеш сказати?

— Жалобну сукню...

— Ні, ні, ні! — вигукнула Батшеба.

— Але ж потрібно щось зробити для бідного...

— Тільки не зараз. Я вважаю, що в цьому немає потреби.

— Чому ж, пані?

— Тому що він живий.

— Звідки ви це знаєте?!

— Не можу сказати. Але якби він помер, все було б по-іншому, Лідді... Я напевно почула б іще які-небудь подробиці або знайшли б його тіло, словом, було б зовсім не так, як зараз... Я впевнена, що він живий!

Батшеба твердо стояла на своєму до понеділка, аж певність її похитнули дві нові звістки. По-перше, вона прочитала коротку замітку в місцевій газеті, де якийсь писака з усією очевидністю стверджував, що Трой потонув у морі; крім того, там наводилися важливі свідчення молодого Баркера, доктора медицини з Бедмута, який у листі до редактора писав, що він був свідком лихої пригоди. Він перебрався через скелю і огинав бухту, якраз коли сідало сонце. Раптом він побачив плавця, що випливав з бухти, і відразу ж зрозумів, що у бідолахи мало шансів на порятунок, якщо тільки він не має виняткової фізичної сили. Потім плавець зник за мисом, і пан Баркер побіг у тому ж напрямку. Та коли доктор

піднявся на пагорб, звідки відкривався широкий краєвид на море, вже смеркло, і він більше нічого не міг розгледіти.

По-друге, привезли одяг Троя, який Батшеба повинна була оглянути і впізнати, хоча це вже давно зробили люди, які ознайомилися з листами, знайденими у нього в кишенях. При всьому її хвилюванні їй було ясно, що Трой роздягався, знаючи, що незабаром знову одягнеться, і тільки смерть могла перешкодити йому це зробити.

Батшеба запитала себе: «Якщо інші впевнені в його загибелі, то чому ж це заперечую я?» Раптом обличчя її спалахнуло: їй спало на думку, що Трой кинув її і пішов за Фанні на той світ. А що як він наклав на себе руки, розігравши лиху пригоду? Вона згадала, як він каювся тієї ночі, і думка про його самогубство так опанувала Батшебу, що вона й не подумала про іншу можливість, не настільки трагічну, та ще страшнішу для неї.

Того вечора Батшеба довго сиділа сама біля коминка. Заспокоївшись, вона взяла в руки годинник Троя, якого їй повернули разом з іншими його речами. Вона відкрила кришку, як це зробив він при ній тиждень тому. Там, як і раніше лежало, пасмо світлого волосся.

— Він належав їй, і вона належала йому, й ось вони пішли разом,— мовила Батшеба.— Я була для обох чужа — то навіщо ж мені зберігати її волосся?

Вона взяла пасмо і хотіла була кинути його у вогонь.

— Ні, я не спалю його... Збережу на згадку про цю бідолашну дівчину! — додала вона і відступила від коминка.

РОЗДІЛ ХЛІХ

УСПІХ ОУКА. ВЕЛИКА НАДІЯ

Пізня осінь уже переходила в зиму, і сухе листя грубим шаром вже укрило торф на болотах і мох у лісі. Ще нещодавно Батшеба перебувала в заціпенінні почуттів, яке, по суті, не було заціпенінням, а тепер її охопив дивний спокій, який не можна було назвати безтурботністю. Поки вона була переконана, що Трой живий, то могла тверезо думати про його смерть, але тепер, коли могло виявитися, що вона його втратила, вона шкодувала за ним. Вона, як і раніше, орудувала фермою, отримувала значні прибутки, не надто ними цікавлячись, і вкладала гроші в різні обладнання лише тому, що так робила завжди. Спливло кілька тижнів, але від минулого її відділяла неозора прірва, наче Батшеба вже померла, але ще зберегла здатність мислити і, як ото герої відомої поеми, могла міркувати про те, яким дарунком було колись для неї життя.

Однак ця апатія мала й добрі наслідки: вона таки призначила управителем Оука, на що довго не наважувалася. Проте це дуже не впадало в око, тому що він, по суті, вже давно виконував ці обов'язки.

* Ідеться про поему Роберта Браунінга (1812-1889) «Статуя і бюст».

Болдвуд жив самотою і нічим не переймався. Значна частина його пшениці й весь урожай ячменю за цей рік постраждали від дощу. Зерно проросло, пагони густо переплелися, і врешті ячмінь стали викидати свиням. По всій окрузі пішли чутки: люди дивувалися з такої недбалості; Болдвудів наймит казав, що про забудькуватість не може бути й мови, оскільки йому неодноразово обережно нагадували, яка небезпека загрожує його зерну. Врешті Болдвуд схаменувся і якось увечері погукав Оука й запропонував Габрієлю взяти на себе управління Нижньою фермою разом з фермою Батшеби, запевняючи, що йому необхідний помічник, саме такий надійний чоловік. Нещаслива зірка Габрієля, як видно, почала швидко заходити.

Дізнавшись про цю пропозицію, Батшеба, з якою Оук повинен був порадитися, спершу досить мляво йому заперечувала. Вона вважала, що одній людині буде важко керувати двома фермами. Болдвуд, який, вочевидь, керувався не стільки господарчими, як особистими міркуваннями, запропонував Оуку в його особисте користування коня, що дозволяло швидко переїжджати з одного місця на інше, бо ферми були розташовані поруч. Під час цих переговорів Болдвуд безпосередньо не спілкувався з Батшебою, маючи справу лише з Оуком, який служив посередником поміж ними. Врешті все владналося, й Оук, сидючи на міцному низькорослому огирі, став щодня об'їжджати територію майже в дві тисячі акрів, задоволено оглядаючи ці володіння, наче весь урожай

належав йому, а господарі тих маєтків тим часом сиділи у себе вдома в похмурій самоті.

У зв'язку з цим навесні в парафії пішли чутки про те, що Габріель Оук уже мостить пір'ям своє гніздечко.

— Хоч що кажіть,— балакала Сьюзен Толл,— а Геб таки запанів! Три рази на тиждень ходить у начищених чоботях, по неділях на ньому високий капелюх, а про робочу сорочку й геть забувся!

У Батшеби Габріель мав платню, яка не залежала від її доходів. Незабаром стало відомо, що з Болдвудом він уклав угоду, за якою йому належала певна частка прибутку, зрозуміло, дуже скромна; звісно, брати участь у прибутках було почесніше, ніж працювати за наймом, ця сума могла збільшуватися, не те що платня. Люди почали прозивати його скнарою, бо жив він, як і раніше, дуже скромно, сам собі готував їсти, церував шкарпетки, а часом навіть і прав собі сам. Утім, Оук виявляв якусь зухвалу байдужість до громадської думки, до того ж він суворо дотримувався старих звичок і звичаїв лише тому, що вони старі, й можна було по-різному тлумачити його поведінку.

У серці Болдвуда почала зароджуватися надія. Його безмежну відданість Батшебі можна було б назвати любовним божевіллям, якого ніщо на світі не могло вилікувати,— ні час, ні зміна обставин, ні погані чи добрі чутки. Та надія почала зростати, немов гірчичне зерно, коли всі вирішили, що Трой утопився. Він трепетно плекав її й навіть планів не будував,

остерігаючись, щоб дійсність їх несподівано не зруйнувала. Аж ось Батшебу вмовили надіти жалобне вбрання, і коли він побачив її в ньому в церкві, надія його зміцніла, і він повірив, що прийде час (можливо, дуже нескоро, але все ж прийде), коли його терпляче очікування буде винагороджено. Поки що він не думав, чи довго йому доведеться чекати, та запевняв себе, що, пройшовши сувору школу життя, Батшеба навчиться поважати почуття інших людей, і якщо в майбутньому погодиться за когось вийти заміж, то цим обранцем виявиться він. Адже в глибині душі вона має якісь почуття до нього: кається, що необачно завдала йому таких страждань, і тепер, звісно ж, піде йому назустріч. Можна буде зблизитися з нею, — адже в неї добре серце, — і зав'язати ділові стосунки, не випускаючи з уваги своєї мети і приховуючи свої палкі бажання. Такі були надії Болдвуда.

Для зрілого чоловіка Батшеба тепер стала, мабуть, ще чарівнішою. Не бив з неї ключем молодий запал, примара щастя швидко згасла, втративши над нею владу, і Батшеба вступила в нову фазу життя, як і раніше, овіяна поетичною красою.

Коли Батшеба, прогостювавши два місяці в Норкомі у старої тітоньки, повернулася додому, палко закоханий фермер вирішив довідатися, як вона до нього ставиться. Був розпал сіножаті, й Болдвудові вдалося побалакати з Лідді, що допомагала гребти сіно.

— Радий бачити вас тут, Лідіє, — галантно сказав він. Вона розпливлася в усмішці, в душі дивуючись, що він так привітно звертається до неї.

— Сподіваюся, пані Трой повернулася в добромu здоров'ї після тривалої відсутності,— провадив він байдужим тоном, яким міг би промовляти будь-який сусіда.

— Вона здорова, сер.

— І, мабуть, радіє?

— Так, радіє.

— Ви сказали: дуріє?

— Та ні. Я тільки сказала, що вона радіє.

— Вона у всьому звіряється вам?

— Ні, сер.

— Лише в деяких справах?

— Так, сер.

— Пані Трой дуже вам довіряє, Лідіє, і, вочевидь, у неї є на це серйозні підстави.

— Авжеж, сер. Я була з нею, коли в неї було все те лихо, смерть пана Троя і все таке інше. І якщо вона знову вийде заміж, я залишуся з нею.

— Так вона вам обіцяла, що ж, це цілком природно,— сказав закоханий стратег, у якого слова Лідді викликали солодку дрож: Батшеба знову думає про заміжжя!

— Та ні, не те щоб обіцяла. Просто мені так думається.

— Так, так, розумію. Коли вона каже, що не проти була б вийти заміж, то ви...

— Вона жодного разу не розмовляла про це, сер,— заперечила Лідді, думаючи потайці, що пан Болдвуд таки добряче подурнішав.

— Ну звісно, ні,— швидко виправився він, відчуваючи, що його надія випаровується.— Навіщо ви так сягисто гребете граблями, Лідіє? Краще робити короткі та швидкі помахи... Ну, що ж, тепер вона сама собі пані й добре зробить, якщо більше ні з ким себе не зв'яже.

— Правда, господиня якось сказала немов би жартома, що років через сім, якщо рахувати від минулого року, мабуть, могла б і вийти заміж.

— Тобто років через шість... Каже, що могла б... Та вона може вийти заміж хоч і зараз — це ясно кожній розсудливій людині, хоч що там казали б юристи.

— А ви питали у них? — наївно поцікавилася Лідді.

— І не думав,— відповів Болдвуд, червоніючи.— Лідді, ви можете піти коли завгодно — так сказав пан Оук. Пройдуся я ще трохи. До побачення.

І відтоді він не розлучався з утішною мрією. Шість років, звісно, довгий термін, та він весь цей час житиме надією, а як довго він перебував у цілковитій безнадії! Він навіть запевняв себе, що йому приємніше чекати Батшебу, ніж відразу здобути згоду. Болдвуд вважав, що кохає глибокою міцною безсмертною любов'ю, і ця відстрочка допоможе йому блискуче довести їй всю силу свого почуття, яке вона досі, можливо, недооцінювала. Шість років для нього нічого не означають — все одно що якісь там шість хвилин! — він нітрохи не цінє свого часу, йому потрібна тільки її любов! Усі ці шість років він буде делікатно коло неї упадати,

і вона впевниться, що дорожча йому понад усе на світі.

Тим часом літо добігало краю, і ось настав грінгільський ярмарок. Його відвідували всі мешканці Ведербері.

РОЗДІЛ L

ОВЕЧИЙ ЯРМАРОК. ТРОЙ ТОРКАЄТЬСЯ РУКИ СВОЄЇ ДРУЖИНИ

Грінгіл був своєрідним Нижнім Новгородом Південного Весексу, і найбільш діловим, галасливим і веселим днем року був день овечого ярмарку. Відбувався він щороку на вершині пагорба, де збереглися стародавні земляні укріплення: вершину оперізувала чимала фортечна стіна і рів, що мав форму видовженого кільця. Місцями стіна була зруйнована; з протилежних боків у ній були два широкі проходи, й до кожного піднімалася звивиста дорога. Оточений муrom рівний зелений вигін у десять-п'ятнадцять акрів уподобали під ярмарок. На тому майдані стояло декілька постійних споруд, та більшість відвідувачів воліли влаштовуватися в наметах, де вони спали і їли під час перебування на ярмарку.

Вівчарі, що йшли туди з отарами з далеких місць, виходили з дому за два-три дні чи й за тиждень, проходили за день по десять-дванадцять миль і ввечері зупинялися на спочинок у задалегідь намічених місцях, на придорожніх ділянках, які вони наймали зарання, де годували овець, які зранку нічого не

їли. Позаду кожної отари ішов вівчар з торбою за плечима, а гирлига служила йому ціпком у цьому паломництві. Траплялося, дорогою декотрі вівці знесилювалися чи починали кульгати, а часом і котилися. Тож, якщо отару гнали здалеку, її супроводжував повіз, куди клали охлялих овець і везли до самого ярмарку.

Ведерберійська ферма розташована була не дуже далеко від пагорба, і не треба було вживати цих заходів. Проте об'єднані отари Болдвуда і Батшеби були дуже численні, становили собою чималу цінність, і їх потрібно було добре доглядати, тож крім вівчаря, Болдвуда і Каїна Болла, їх супроводжував і сам Габріель; звісно, за ним плентався і старий пес Джордж; поминувши руїни старовинного міста Кінгсбіра, вони почали підійматися на плоскогір'я.

Того ранку, коли осіннє сонце піднялося над Грінгілом, поміж огорожами на шляхах закрутилися невиразні хмари куряви. Помалу вони прямували до підніжжя пагорба, і незабаром можна було розгледіти окремі отари, що видиралися на вершину звивистими дорогами.

Поволі рухаючись уперед, вони проходили крізь отвори в мурі; то були численні стада, рогаті й безрогі, сині отари й червоні, темно-жовті й бурі, навіть зелені й ніжно-рожеві, як лососина, залежно від того, як їх пофарбували. Люди галасували, пси валували, та тісні отари після довгої мандрівки вже досить байдуже сприймали те, що зазвичай лякало їх, і тільки жалібним беканням виражали свій неспокій,

опинившись у незвичайному оточенні; то тут, то там над морем овечих спин височіла постать вівчаря, що скидалася на велетенського ідола, оточеного юрмою шанувальників, що лежали ницьма.

Чимало тих отар складалося з овець південно-даунської та весекської рогатих порід, до останньої належала більшість овець Бетшеби і фермера Болдвуда. Години до дев'ятої, ряди за рядами, ті вівці увійшли на майдан; їхні закручені спіралями роги гарно звисали обабіч голови, а під рогами ховалися крихітні біло-рожеві вушка. Подекуди видніли й інші різновиди овечих порід, що багатою густою барвою скидалися на леопардів. Часом зустрічалися представники оксфордської породи, вовна їхня насилу кучерявилася, мов ляний чубчик дитини; вона була ще більш хвиляста у зніжених лейстерів, а найбільш кучерявими були котсволди. Та наймальовничішою виявилася невелика отара ексмурів, що цьогоріч випадково потрапила на ярмарок. Їхні строкаті морди і ноги, темні тяжкі роги, патли, що звисали з бурих лобів, відразу впадали в око, порушуючи одноманітність зібраних на ярмарку овець.

Сонце було ще невисоко, коли тисячі галасливих зморених овець розбрелися по оборах; за кожною отарою наглядав пес, прив'язаний у кутку. Поміж оборами були проходи, де незабаром почали юрмитися покупці й продавці, що прибули з далеких і близьких країв.

На другому кінці вигону до півдня увагу почала привертати зовсім інша картина. Там напинали

величезний круглий намет з нового брезенту. Час минав, отари переходили з рук до рук, вівчарям стало легше дихати, й вони почали виявляти інтерес до намету; один пішов поспитати чолов'ягу, що старанно зашморгував хитромудрий вузол:

— Що це у вас тут буде таке?

— Королівський цирк буде грати «Мандрівку Турпіна до Йорка і смерть Чорної Бесс»*, — відказав той, не зводячи очей і моцуючись над вузлом.

Допіру напнули той намет, оркестр загравав бравурний марш, і була оголошена програма, причому надворі на виду в усіх стояла Чорна Бесс як живий доказ правдивості запевнень, що лунали з підмостків, через які треба було перебратися публіці. Простодушні заклики так подіяли на серця, що люди пливом попливли до намету; одними з перших з'явилися там Джан Коган і Джозеф Пурграс, що були вільні від роботи.

— Цей нахабний здоровань так мене пхає! — зойкнула якась жінка, озирнувшись на Джана.

— Як же мені вас не пхати, коли люди налягають на мене ззаду? — енергійно виправдовувався Коган, намагаючись розгледіти цих людей, та було так тісно, що він ледве міг повернути голову.

Запанувала тиша. Потім знову озвалися барабани і сурми. Юрма ринула вперед, знову притиснувши Когана і Пурграса до тих жінок.

* Ричард (Дик) Турпін — англійський розбійник XVIII ст., герой пісень та інших творів. Начебто здійснив мандрівку в Йорк на кобилі Чорній Бесс, здолавши за ніч двісті миль.

— Є ж такі нахаби, що знущаються з беззахисних жінок! — знову вигукнула одна з них.

— Скажіть, будь ласка, — волав Коган до публіки, що налягала ззаду, — бачили ви таку дурну жінку? Клянуся своєю шкурою, люди добрі, хотів би я вискочити з цього сирного пресу, і нехай би ці кляті баби самі тут товклися!

— Та не заводься, Джане, — пошепки благав його Джозеф Пурграс. — А то вони нацькують на нас своїх чоловіків, і ті нас повбивають, — очі у них так і горять, і я відразу зметикував, які це відьми.

Джан припнув язика, і вони потроху добилися до намету. Пурграса добряче потовкли, і шість пенсів, які він тримав у руці, так нагрілися, що обсипана блискітками жінка в мідних кільцях зі скляними брильянтами, взявши у нього монету, впустила її, подумавши, що обпеклася. Нарешті позаходили всі, й намет почав нагадувати зовні величезний лантух з картоплею — весь у пухирях і западинах, — бо в брезент повминалися сотні голів, спин і ліктів.

До його задньої стіни прилягали два невеличкі намети — акторські вбиральні. Одна з них, для чоловіків, була розгороджена навпіл шматком парусини, і там навсидячки надівав чоботи сержант Трой.

Бриг, що підібрав його на бедмутському рейді, вирушав у плавання, але там бракувало матросів. Трой ознайомився з умовами угоди і чайнявся матросом. Перед відплиттям послали шлюпку у Вітротиху бухту; як він і передбачав, його одягу там не виявилось. Він відпрацював свій переїзд до Сполучених Штатів

і жив там на випадкові заробітки, переїжджаючи з міста в місто і заробляючи гроші викладачем гімнастики, фехтування на шпагах і рапірах та боксу. За кілька місяців йому остогидло таке життя. У життєрадісного з натури Троя були панські замашки, і поки не переводилися гроші, йому подобалося жити в незвичайних умовах, та коли в кишенях спорожніло, жити так стало несила. До того ж він не розлучався з думкою, що у нього знову буде свій дім і затишок, якщо він надумає повернутися до Англії, на ферму у Ведербері. Його дуже цікавило питання, чи вважає його дружина загиблим.

Врешті він вирішив повернутися до Англії. Але що ближче до Ведербері, це місце втрачало для нього привабу, і він вагався, чи варто йому повертатися в свою стару нору. Висадившись у Ліверпулі, він похмуро думав про те, що на фермі йому будуть не раді. Трой був здатний лише до випадкових вибухів почуттів, що нерідко завдавали йому таких самих прикросців, як і сильні, здорові почуття.

Батшеба була не з тих жінок, які дозволяють себе дурити, і не з тих, що мовчки страждають, та й чи поладнає він з енергійною дружиною, якій, оселившись на фермі, буде зобов'язаний і їжею, і притулком? Та ще й може бути таке, що його дружина не впорається з господарством і розориться, якщо вже не розорилася,— і тоді він буде зобов'язаний її утримувати. Що чекає їх попереду? Вони приречені на злидні, поміж ними завжди буде привид Фанні, він стане дратівливим, а у неї розвинеться уїдливість. Думка про

Ведербері викликала в нього складне почуття — неприязні, жалю і сорому, він день у день відкладав своє повернення і ніколи б туди не повернувся, якби міг здобути десь безоплатне утримання і квартиру.

У цей час,— було це в липні, за два місяці до його появи на ярмарку,— він зіткнувся з мандрівним цирком, який давав вистави на околиці одного північного міста. Трой справив велике враження на директора, об'їздивши норовистого циркового коня, простріливши на скаку підвішене яблуко з пістоleta і вчинивши інші подвиги в тому ж дусі. За ці свої таланти, якими він значною мірою був зобов'язаний службі в драгунському гвардійському полку, Троя взяли в трупі, і коли стали готуватися до нової вистави, йому доручили виконувати роль Турпіна. Трою не дуже лестило, що його так високо цінують у трупі, але завдяки цьому ангажементу він міг ще помізкувати кілька тижнів. Таким чином, як завжди безтурботний, Трой, не ухваливши жодного рішення, разом з іншими членами трупи опинився на ярмарку.

Неяскраве осіннє сонце вже хилилося до обрію, аж перед наметом розігралася наступна сцена. Батшеба, яку привіз на ярмарок дивак Пурграс, як і всі інші, прочитала афішу і почула, як сповіщали, що пан Френсіс, всесвітньо ушавлений вершник і об'їждчик коней, виконає роль Турпіна,— тож не дивно, в ній озвалася цікавість. Цей балаган був найбільший на ярмарку, а менші юрмилися навколо нього, мов курчата навколо квочки. Юрма потовпилася до намету,

і Болдвуд, що цілий день шукав нагоди заговорити з Батшебою, побачив, що вона лишилася сама, й підійшов до неї.

— Сподіваюся, ви вдало продали сьогодні овець, пані Трой? — схвильовано запитав він.

— Так, дякую вам, — відповіла Батшеба, і щоки у неї порожевіли. — Мені пощастило продати їх, тільки-но ми піднялися на пагорб, навіть до обори не довелося заганяти.

— І тепер ви вільні?

— Так. Тільки за дві години мені потрібно побачити ще одного гендляря, а то я вже й додому покотила б. А ви ніколи не бачили вистави: «Мандрівка Турпіна в Йорк?» А Турпін справді існував?

— Авжеж, здається, Джан Коган якось говорив, що один його родич знав Тома Кінга, приятеля Турпіна.

— Майте на увазі, що Коган любить розповідати всілякі дивовижні історії про своїх родичів. Чи можна вірити всьому, що він каже?

— Так, так, ми знаємо Когана. Але Турпін таки був... певне, ви не бачили цієї вистави?

— Ні. Замолоду мене не пускали в такі місця. Але що там за гамір?

— Мабуть, Чорна Бесс закінчила свій номер. Здається, я вгадав, ви теж хотіли б подивитися цю виставу, пані Трой? Якщо я помилився, прошу мене вибачити. Але якщо ви не проти, я залюбки дістану вам квиток.

Помітивши, що вона вагається, він додав:

— Сам я не дивитимуся — я вже бачив це раніше.

Батшебі і справді хотілося подивитися виставу, і вона тільки тому не піднялася на сходи, що їй неприємно було йти самій. Вона сподівалася, що з'явиться Оук, який у таких випадках завжди приходив на поміч, — це було його невід'ємне право. Але Оук не з'являвся, тому вона сказала:

— Що ж, якщо ви спочатку зазирнете туди і дізнаєтесь, чи є ще місця, мабуть, я знайду на хвилику...

Й ось за деякий час Батшеба з'явилася в наметі в супроводі Болдвуда, який, провівши її на «почесне» місце, негайно пішов.

Почесне місце — то була застелена червоним сукном лава, що стояла на килимі, й Батшеба збентежено виявила, що вона єдина «почесна» особа, решта глядачів стояли, тісно обступивши арену, і видно було їм удвічі краще, хоча вони заплатили вдвічі менше. Зрозуміло, на Батшебу, що самотньо сиділа на червоному сукні, дивилися не менше, аніж на поні й на клоуна, які витинали на арені всілякі трюки в очікуванні появи Турпіна. Але що вдієш: Батшебі довелося примиритися зі своїм становищем; вона з гідністю сіла, розправивши спідниці, оскільки сусідні місця не були зайняті, й від присутності вродливої жінки балаган став виглядати по-новому. За кілька хвилин вона угледала внизу червону потилицю Когана, а трохи далі — пісний профіль Джозефа Пурграса.

У напівтемному наметі було своєрідне освітлення, що нагадувало картини Рембрандта. Осяйний

осінній день хилився до вечора, згущувалися тіні, й косе жовте проміння, що пробивалося крізь діри і шви брезенту, пронизувало струменями золотого пилу блакитний серпанок, кидаючи яскраві відблиски на протилежну стіну, аж здавалося, ніби там горять маленькі висячі лампи.

Зазираючи крізь шпарину до великого намету, Трой уздрів свою дружину, яка, нічого й не підозрюючи, мов королева, сиділа на почесному місці. Він збентежено сахнувся, втямивши, що, попри гримування, яке змінило його лице, вона впізнає його з голосу. Неодноразово уже спадало йому на думку, що тут його може впізнати хтось зі знайомих, проте він безтурботно йшов на ризик і, тільки угледівши дружину, зрозумів, якої допустився легковажності.

Він хутко відкинув фіранку, що відділяла його вбиральню від сусіднього намету, де переодягався директор і власник підприємства, і той постав перед ним від голови до пояса у вигляді якогось Тома Кінга, а від пояса до п'ят — в образі поважного директора.

— Ну і чортівня! — вигукнув Трой.

— Що таке?

— Та поміж глядачами я побачив кредитора, якого я всіляко уникаю, — і варто мені розтулити рота, як він тут-таки лапає мене, як чорт грішну душу! Що тепер робити?

— Я вважаю, що вам необхідно виступити.

— Ніяк не можу!

— Але ж вистава має продовжуватися.

— Оголосіть, що Турпін застуджений, втратив голос і виконає свою роль без слів.

Господар цирку похитав головою.

— Гратиму я чи ні, я все одно не розтулю рота, — твердо заявив Трой.

— Ну, добре, я подумаю... Ось що я вам скажу, — промовив директор, як видно, зміркувавши, що в такий момент не слід ображати провідного актора. — Я не попереджатиму їх про ваше мовчання. Виконуйте свою роль і не вимовляйте жодного слова, але вряди-годи багатозначно підморгуйте і в патетичних місцях грізно трусіть головою — ось і все. Вони й не помітять, що слів нема!

Трой знайшов цю пропозицію прийнятною: репліки Турпіна відзначалися стислістю і було їх небагато, а вся приваба п'єси полягала в динамічному розвитку подій. Отже, вистава почалася, і в потрібний момент Чорна Бесс вискочила на зелену арену під оплески глядачів. Сцена біля застави, коли поліцаї женуться вночі за Бесс із Турпіном і заспаний сторож в нічному ковпаку з китичкою запевняє, що тут не проїжджав жоден вершник, викликала бурхливий захват у Когана.

— Чудово! — ревував він, і крик його перебив бекання овець, а Пурграс посміхнувся, насолоджуючись драматичним контрастом: герой щойно переплигнув на скаку через ворота, а його вороги, представники млявого неповороткого правосуддя, мусили зупинитися і чекати, аж їм відчинять. Коли помирав Том Кінг, Джозеф

схопив Когана за руку і пробурмотів зі сльозами на очах:

— Таж він не насправжки убитий, Джане,— це тільки так!..

А як розіграли останню сумну сцену й труп вірної Бесс повинні були понести на дерев'яному щиті дванадцять добровольців з-поміж глядачів, Пурграс у нестримному пориві кинувся вперед і запропонував свої послуги.

— Буде що розповісти у Ворена, Джане, почують і наші дітки! — вигукнув він, запрошуючи приятеля теж так зробити.

І справді, Джозеф відтоді до самої смерті розповідав у Ведербері тоном людини, що чимало перебачила на віку, як він власноруч торкався копита Бесс, підпираючи плечем щит, де вона лежала. Якщо, як вважають деякі мислителі, безсмертний той, чий образ навіки закарбувався в людській пам'яті, то Чорна Бесс того дня набула безсмертя (якщо тільки раніше його не мала).

Тим часом Трой, подумавши, так загримувався, що його стало і не впізнати, і хоч у нього хололо всередині під час виходу на сцену, незабаром йому стало ясно, що, розмалювавши лице, він домігся цілковитої метаморфози й навіть Батшеба його не спізнає. Все ж таки він зітхнув з полегшенням, коли п'єса скінчилася.

Увечері відбувалася друга вистава, і намет освітили. Цього разу Трой спокійно виконував свою роль і навіть зважився вимовити кілька реплік. Та коли він

закінчував останню, стоячи на самому краю арени, то помітив на відстані якогось ярду чоловіка, що вступився в його профіль. Трой хутко відійшов од нього, впізнавши злодія-управителя Пеннівейса, запеклого ворога своєї дружини, що знай вештався в околицях Ведербері.

Спершу Трой вирішив не звертати уваги і діяти, як підкаже необхідність. Найпевніше, чоловік той упізнав його, але, може, й ні. Трой не без підстав боявся, що звістка про його повернення випередить його у Ведербері й він остаточно втратить повагу дружини, якщо та дізнається про його теперішнє лицедійство. До того ж, якщо він вирішить зовсім не повертатися, то йому можуть зашкодити чутки про те, що він живий і вештається десь поблизу. Принаймні треба дізнатися, як у жінки з грошенятами, перш ніж вирішувати щось остаточно.

І Трой вирушив на розвідку. Йому спало на думку, що було б дуже розумно розшукати Пеннівейса і спробувати заприятелювати з ним. Він причепив густу бороду, яку взяв з циркового реквізиту, і в такому вигляді пішов тинятися ярмарком. Вже посутєніло, і статечні люди запрягали свої візки та коляси, збираючись їхати додому.

Найбільша халабуда з закусками була обладнана на ярмарку власником готелю з сусіднього міста. Вважалося, що в цьому шинку можна незлецько попоїсти й перепочити. Господар Мисник, як фамільярно прозивали його в місцевій газеті, був чоловік солідний і в усім краю славився своєю вишуканою кухнею. В його

наметі були два відділи, першого й другого класу, а в глибині першого розташоване було ще й приміщення для найшляхетнішого люду; там був шинквас з перекусками, а за ним метушився й сам хазяїн у білому фартуху й нарукавниках; він обслуговував гостей з таким виглядом, наче все життя перевів у цім наметі. В тім притулку для обранців стояло декілька стільців і стіл, а на ньому спиртовий чайник і срібні кавники, порцелянові кухлики і тарілки з пудингами; в канделябрах горіли свічки, і створювалося враження за тишку й розкошів.

Трой стояв коло входу в халабуду і вдивлявся в обличчя відвідувачів. Пеннівейса там не було, та крізь шпарину він побачив Батшебу, що сиділа у відділі для найшляхетніших гостей. Трой відійшов у пільму й, обігнувши намет, почав дослухатися. Він почув голос Батшеби, що сиділа коло самої стіни: вона балакала з якимось чоловіком. Кров кинулася йому в обличчя: невже вона дозволяє собі фліртувати на ярмарку? Чи не вважає вона, що смерть його є доконаним фактом? Щоб упевнитися, він дістав ножика й обережно зробив у брезенті два маленькі розрізи хрест-навхрест, потім відігнув краї, й вийшла дірка завбільшки з облатку. Він притулювався оком до тої діри й відразу ж відсахнувся: Батшебина голова була на відстані якихось дванадцяти дюймів. Так близько було незручно дивитися, тож він зробив другу діру нижче, збоку, звідки можна було безпечно за нею наглядати.

Тепер він міг розгледіти все, що діялося всередині. Батшеба сиділа, відхилившись назад, у руці у неї

була філіжанка, і вона пила з неї маленькими ковтками, а чоловік виявився Болдвудом, що, як видно, тільки-но приніс їй того чаю. Трой раптом відчув, що в душі його прокинулися почуття, яких він зазнав удень під час вистави. Батшеба була як і раніше гожа, і належала вона йому. Минуло декілька хвилин, аж він погамував бажання вдертися до намету й заявити свої права на неї. Потім він подумав, про те, що ця гордовита жінка, яка дивилася на нього згори вниз навіть тоді, коли кохала, ненавидітиме його, дізнавшись, що він був мандрованим комедіантом. Якщо він заявиться зараз, йому треба будь-що приховати цю сторінку свого життя від мешканців маєтку, а то стане посміховиськом для всієї парафії. Його прозвуть Турпіном, і те назвисько прилипне до нього мов реп'ях до кінця життя. Звісно ж, ці останні місяці треба викреслити з життя і тільки тоді заявитися її чоловіком.

— Може, вип'єте ще чаю, пані? — поспитався Болдвуд.

— Дякую вам, — відказала Батшеба. — Мені треба вже їхати. Так нечесно з боку того чоловіка — він змусив себе чекати до такої пізньої пори! Якби не він, я поїхала б уже дві години тому. Мені й на думку не спало б зазирати сюди. Чай дуже помічний, та я не випила б, якби ви не запропонували мені.

Трой пильно вдивлявся в її профіль, спостерігав гру тіней на її щоці, роздивлявся звивини її маленького біло-рожевого вушка. Вона дістала гаманця й неодмінно хотіла сама заплатити за чай, аж увійшов

Пеннівейс. Трой здригнувся. Нехай йому дідько! Тепер він навряд чи врятує свою репутацію!

— Перепрошую, пані,— почав Пеннівейс,— мені треба сповістити вам те, що стосується вас особисто.

— Зараз я не можу вас вислухати,— гостро відказала вона.

— А я вам напишу,— відказав Пеннівейс. Він нахилився над столом, видер аркушик із записника і написав заокругленими літерами:

«Ваш чоловік тут. Я його бачив. Хто тепер пошився в дурні?»

Згорнувши записку, він простягнув її Батшебі. Та вона не захотіла її читати, навіть не сягнула її взяти, й тоді Пеннівейс кинув їй записку на коліна.

Хоча Трой і не міг прочитати, що написав колишній управитель, він відразу ж здогадався, що в записці йшлося про нього. Та йому нічого не вдавалося придумати, щоб відвернути ту розв'язку.

— Прокляття! — прошепотів він і вилаявся.

А Болдвуд підхопив записку з колін Батшеби.

— Читатимете, пані Трой? — запитав він. — Якщо ні, я її порву.

— Знаєте,— безтурботно відказала Батшеба,— певне, буде недобре, якщо я її не прочитаю. Та я здогадуюся, про що він пише. Він просить у мене рекомендації чи сповіщає чергову плітку про когось із моїх наймитів. Він постійно це робить.

Вона тримала записку в правій руці. Тієї миті Болдвуд простягнув їй тарілку з канапками. Збираючись узяти скибку хліба, вона переклала записку

в ліву руку, де ще тримала гаманця, й опустила руку біля самої стіни намету. Трой знову глянув на ту прегарну руку, побачив рожеві пучки, блакитні жилки на зап'ясті, — яке ж знайоме було йому воно! Потім блискавично і спритно застромив руку під нижній край брезенту, що недосить туго був напнутий, і вихопив записку з руки — край намету впав, а Трой побіг до фортечного муру й рову, посміхаючись собі, — його потішив здивований зойк, що вихопився в Батшеби. Потім він перескочив через вал, хутко пройшов сто ярдів ровом, знову піднявся нагору і, не поспішаючи, попрямував до намету. Він вирішив розшукати Пеннівейса і змусити його до мовчання, аж він сам об'явиться.

Він дійшов до входу в намет і, стоячи поміж роззяв, почав напружено видивлятися Пеннівейса, не зважаючи на допитуватися про нього, щоб не повернути до себе уваги. Декілька душ балакало про те, що хтось допіру спробував пограбувати молоду пані, яка сиділа коло стінки намету. Кажали, грабіжник узяв клопоть паперу в її руці за банкноту, він схопив папірця й утік з ним, не зачепивши гаманця. «Ото вже буде лікті кусати, як побачить!» — реготали вони. Втім, про те мало хто і знав — скрипаль навіть не урвав своєї гри, а четверо понурих дідуганів з ціпками в руках знай виконували під музику шотландський танок «Танок майора Меллея». Позаду стояв Пеннівейс. Трой підійшов до нього й прошепотів декілька слів на вухо, вони обмінялися багатозначними поглядами і вийшли у темряву.

РОЗДІЛ LI

БАТШЕБА РОЗМОВЛЯЄ ЗІ СВОЇМ СУПУТНИКОМ

Було домовлено, що Оук займе місце Пурграса в колясі й завезе Батшебу у Ведербері; надвечір у Джозефа почало знову двоїтися в очах, і він не міг упоратися з обов'язками кучера й охоронця. Проте Оук був такий заклопотаний з Болдвудовими вівцями, частина яких ще не була продана, що Батшеба, не кажучи ні слова Оуку, зважилася їхати додому сама (їй уже неодноразово випадало повертатися отак з кестербриджського ринку), цілком довірившись своєму янголу-охоронцю. Та в шинку вона зустріла Болдвуда — як їй здавалася, цілком випадково, — і не змогла відмовитися, коли він запропонував супроводжувати її верхи. Непомітно згустилися сутінки, але Болдвуд запевняв, що немає чого тривожитися, бо за півгодини зійде місяць.

Після того випадку в наметі вона підвелася і попрямувала до виходу, не на жарт перелякана і вдячна своєму давньому шанувальникові за допомогу; щоправда, вона шкодувала, що з нею немає Габрієля, з яким вона б воліла поїхати, — воно було б і приємніше, і пристойніше, бо він був її управителем і слугою. Та нічого не вдієш! Їй не хотілося ображати Болдвуда, вона почувалася винною перед ним. Коли зійшов місяць і запрягли колясу, вона вирушила в дорогу; вона перетнула вершину пагорба й почала спускатися звивистим шляхом, що,

здавалося, тонув у безвісті; місяць стояв на одному рівні з яскраво освітленим пагорбом, і попереду зяяла чорна прірва, безкрая мов світ. Болдвуд сів на коня і помчав за Батшебою вслід. Вони спустилися в діл; звуки долинали до них з вершини пагорба, наче голоси небожителів, а вогні ярмарку здавалися багаттями якогось небесного табору. Незабаром вони поминули п'яньких гуляк, що вешталися коло підніжжя пагорба, перетнули Кінгсбір і виїхали на битий шлях.

Інстинкт уже підказував Батшебі, що фермер, як і раніше, її обожнює, і вона почувала до нього щирі прихильність. Увечері її засмутив його тоскний вигляд, вона згадала свою нерозсудливість, і їй закортіло загладити свою провину. Почуваючи жалість до цього понурого чоловіка, що такий певний у своєму почутті й так натерпівся через неї, Батшеба виявила до нього увагу, яку можна було взяти за ніжність, і бідолаха знову поринув у мрії про семирічне служіння Якова.

Незабаром Болдвуд, що їхав позаду, під якимось приводом наздогнав Батшебу і поїхав поруч з нею. Вони проїхали кілька миль у місячному сяєві, перекидаючись незначущими фразами — балакали про ярмарок, про господарство, про незамінність Оука тощо, аж Болдвуд навпрямки запитав її:

— Пані Трой, ви колись вийдете знову заміж?

Прямо і раптово поставлене питання збентежило її, і вона відповіла не відразу.

— Я ніколи серйозно про це не замислювалася.

— Розумію вас. Але ж незабаром рік, як помер ваш чоловік...

— Ви забуваєте, що смерть його так і не була остаточно встановлена, і можливо, він живий. Тому мене навряд чи можна назвати вдовою, — заперечила вона, хапаючись за перший-ліпший привід.

— Ви кажете, смерть не була остаточно встановлена, а тим часом її досить переконливо доведено. Один чоловік бачив, як він тонує. Ніхто не сумнівається в його смерті, я вважаю, й ви теж.

— Так, тепер я в цьому не сумніваюся, — м'яко відповіла вона. — Спочатку в мене була якась дивна, несвідома певність у тому, що він не загинув. Потім мені спадали на думку різні пояснення. Але хоч я й переконана, що більше ніколи його не побачу, я не збираюся знову виходити заміж. Я заслуговувала б осуду, якби допустила таку думку.

Якусь хвилю вони мовчали. Тепер вони їхали прослідком, що перетинав битий шлях; чути було тільки, як рипить під Болдвудом сідло і постукують ресори коляси. Аж ось Болдвуд урвав мовчання:

— Пам'ятаєте, як я ніс вас непритомну в готель «Королівський щит»? У всякого пса буває своє свято, — так це було моє.

— Знаю, знаю все, — поспішно відповіла вона.

— Усе життя шкодуватиму, що я втратив вас, що так склалися обставини.

— І я теж дуже шкодую, — мовила вона і тут-таки захопилася: — Бачте, я шкодую, що ви могли подумати, ніби я...

— Я завжди з якоюсь сумною радістю думаю про минуле... Тоді я був для вас чимось — до того, як *він* став для вас усім, і ви були *майже* моєю. Але, звісно, все це не має значення. Я ніколи не подобався вам.

— Навпаки. І до того ж я вас поважала.

— Ну, а тепер?

— Те ж саме.

— Що ж саме?

— Про що ви мене питаєте?

— Я подобаюся вам чи ви просто поважаєте мене?

— Не знаю... Не можу сказати. Важко жінці говорити про свої почуття мовою, яку створили головним чином чоловіки для висловлення своїх почуттів. Я вчинила з вами легковажно, непростимо, дуже погано. Все життя за цим шкодуватиму. Якби могла я загладити свою провину, то з радістю б це зробила. Але це було неможливо.

— Не сваріть себе, ви не настільки винні, як вам здається. Батшебо! Припустімо, ви отримаєте реальні, незаперечні докази, що ви... що ви справді вдова,— захочете ви тоді загладити свою провину і вийти за мене заміж?

— Не можу сказати. Зараз, у всякому разі, ні.

— А колись у майбутньому?

— О так, колись — це цілком можливо.

— Ну, добре. Ви знаєте, що навіть як не буде нових підтверджень, то приблизно за шість років ви зможете вдруте вийти заміж, і ніхто не посміє вас засуджувати?

— Так,— жваво відповіла вона,— все це мені відомо. Але про це ще рано говорити. Шість чи сім років. Що з нами буде за цей час?

— Роки швидко промайнуть, і коли ми озирнемося назад, то вони здаватимуться нам дуже короткими, набагато коротшими, ніж здається тепер, коли вони попереду.

— Так, так, знаю це з власного досвіду.

— То вислухайте ж мене,— палко наполягав Болдвуд.— Якщо я чекатиму весь цей час, чи вийдете ви за мене? Ви самі сказали, що хочете спокутувати свою провину переді мною,— нехай це і буде спокутою.

— Але, пане Болдвуд, шість років...

— Ви хочете вийти заміж за когось іншого?

— Та ні! Мені просто неприємно зараз говорити про такі речі. Мабуть, це й непристойно, і я марно допустила таку розмову. Не говорімо про це, дуже вас прошу!

— Гаразд, я не буду про це говорити, якщо ви так хочете. Але що тут непристойного? Я людина не першої молодості й готовий бути вам опорою до кінця моїх днів. З вашого боку, звісно, не може бути й мови про пристрасть або про поспішність, у чому, мабуть, можна звинуватити мене. Але мені ясно як білий день, що ви не заплямуєте своєї гідності, якщо з почуття жалості, або, як ви кажете, з бажання спокутувати свою провину, укладете зі мною угоду на багато років уперед, договір, який все владнає і ошчасливить мене, хоча і дуже нескоро. Хіба свого часу ви не наблизили мене до себе? Хіба ви не були майже моєю?

— Ви обіцяєте?

— ...Подумаю, чи зможу незабаром вам обіцяти.

— Але незабаром може означати й ніколи?

— О ні, нітрохи. Справді, невдовзі. Ну, скажімо, на Різдво.

— На Різдво! — помовчавши кілька хвилин, він додав: — Добре, доти я не заговорюватиму з вами про це.

Батшеба була в незвичайному стані, який свідчив про те, наскільки душа є рабою тіла й наскільки безтілесний дух залежить від осяжного тіла й крові. Можна було без перебільшення сказати, що вона була під впливом сторонньої сили, що пригнічувала її волю, змушуючи дати незвичайну обіцянку на багато років наперед, й навіть навіювала їй думку, що вона повинна це зробити. Коли минуло декілька тижнів після їхньої нічної бесіди і вже наближалось Різдво, вона почала дуже непокоїтися.

Якось у неї зав'язалася дружня бесіда з Габрієлем про ті її прикросці. Від тієї балачки їй трохи полегшало, та то було безрадісне почуття, що лишило гіркий присмак. Вона перевіряла з Оуком якісь рахунки, аж мова зайшла про Болдвуда, і Габрієль з якогось приводу сказав:

— Він ніколи не забуде вас, пані!

Тут мимоволі й вирвалася назовні її тривога, й вона розповіла йому, чого домагається від неї Болдвуд.

— Хай як це сумно,— похмуро сказала вона,— але мені доведеться, на щастя чи на лихо, все ж таки

Чому б вам не сказати мені, що ви знову наблизите мене до себе, якщо обставини дозволять? Скажіть же, благаю вас! Батшебо! Пообіцяйте мені, — ну, хіба вам важно? — що, як ви знову вийдете заміж, то тільки за мене!

Він промовляв таким схвильованим тоном, що їй стало аж страшно. То був чисто фізичний страх — страх слабкого перед сильним, без домішки неприязні чи відрази. Їй згадалося, як розлютився він на Ялберійській дорозі, й вона злякалася, що зараз буде те саме, тож із тривогою мовила:

— Хай там як, я не вийду заміж ні за кого іншого, поки у вас буде бажання одружитися зі мною... Це все, що я можу сказати... Ви заскочили мене зненацька...

— Скажіть же навпростець, що через шість років ви станете моєю дружиною! Не будьмо про непередбачені обставини, з ними нічого не вдієш. Але я впевнений, що цього разу ви дотримаєте свого слова.

— Тим-то я і не наважуюся вам його дати.

— Благаю вас, дайте! Згадайте минуле!

— Ох, що ж мені робити? — сказала вона, важко зітхнувши. — Я не кохаю вас і боюся, що ніколи не покохаю так, як дружина повинна кохати чоловіка. Якщо ви, знаючи це, сер, все ж таки будете щасливі, отримавши від мене обіцянку вийти за вас через шість років, то ви мені виявляєте велику честь. Я могла би погодитися тільки з дружніх почуттів, але якщо ви так високо цінуєте згоду жінки, яка вже не може себе поважати, як колись, і навряд чи здатна кохати, то я... я...

дати йому згоду, тому що... як я не пообіцяю йому ви-
йти за нього заміж, він здуріє!

— Невже аж так? — серйозно запитав Габріель.

— Так, я в цьому впевнена,— провадила вона в пориві якоїсь нестримної відвертості,— і бачить Бог, це нітрохи не лестить моєму самолюбству, навпаки, я засмучена, я вражена до глибини душі: справа в тому, що доля цієї людини в моїх руках. Його майбутнє залежить від того, як я з ним обійдуся. Ох, Габріелю, мене кидає в дрож, коли я думаю про цю відповідальність,— це просто-таки жахливо!

— Що ж, можу повторити те, що я вже казав вам раніше,— озвався Оук.— Він тільки й живе, що мріями про вас. Але мені здається, все це не так уже й страшно, як ви гадаєте. Ви самі знаєте, він завжди був похмурий і відлюдкуватий, такий вже у нього характер. Та якщо вже все так обернулося, то чому б вам не дати йому умовної обіцянки? На вашому місці я б дав.

— Але чи добре це буде? У минулому мені траплялося чинити необачно, і я знаю, що жінка, яка у всіх на очах, повинна бути особливо обачною, щоб зберегти повагу людей,— і я хочу, дуже хочу діяти обережно. Подумати тільки, шість років! Та за цей час ми всі можемо померти, і потім не виключена можливість, що повернеться пан Трой. Я все обдумала і бачу, до чого безглуздий цей план! Ну, хіба це не божевілля, Габріелю? Не можу зрозуміти, як це йому спало на думку! Але чи немає тут чогось непристойного? Ви повинні знати... адже ви старші за мене.

— На вісім років старший, пані.

— Так, на вісім років... Ну, що ж, по-вашому, це погано?

— Мабуть, це буде незвичайна домовленість між чоловіком і жінкою, але, як на мене, тут немає нічого поганого,— повільно промовив Оук.— От тільки одне змушує замислитися, чи варто вам за нього виходити,— він вам нелюбий... так я вважаю...

— Так, можете й не сумніватися, про любов немає й мови,— відрізала вона.— Я не можу покохати нікого на світі, любов для мене вже неможлива, неприйнятна і я її зневажаю!

— Ну, якщо у вас немає любові, то мені думається, не буде нічого поганого в домовленості з ним. От якби вам закортіло хутчій позбутися лиха, що спіткало вас, відколи пропав ваш чоловік, то це було б зле; але спокійна угода з людиною, якій ви хочете зробити велику милість, як на мене, зовсім інша справа. Тяжкий гріх, я вважаю,— це домагатися шлюбу з людиною, яку не кохаєш до глибини душі.

— Авжеж, це так, і я готова розплатитися,— твердо сказала Батшеба.— Знаєте, Габрієлю, мене й досі мучить совість, що я з дурнуватої примхи завдала йому такої шкоди. Якби не пожартувала я з ним тоді, він і не подумав би свататися до мене. Ох, якби я могла відкупитися від нього грошима і зняти гріх зі своєї душі!.. Але такий борг можна погасити тільки в один спосіб, і як чесна людина я зобов'язана це зробити, не думаючи про себе. Коли гувльвіса програє всі гроші, він усе-таки повинен сплатити борги, хоч це

йому й важко. Я теж у такому становищі, тож запитую вас ось про що: ви знаєте, що раніше, ніж через сім років, я не вийду заміж, та це й забороняється законом,— адже мій чоловік вважається тільки пропалим безвісти,— то скажіть по совісті, чи маю я право дати обіцянку Болдвудові й тим самим спокутувати свою провину, адже це буде спокута? Мені страшенно прикро брати такий шлюб!

— Гадаю, найголовніше тут, чи вірите ви, як і всі ми, що ваш чоловік помер.

— Тепер я більше не сумніваюся,— якби він жив, за цей час він неодмінно б повернувся!

— Ну, тоді за законом Божим ви маєте право думати про заміжжя, як і будь-яка вдова, через рік по смерті чоловіка. Але чому б вам не запитати поради в пана Сердлі?

— Ні, коли мені треба щось з'ясувати, я звертаюся до людини з широким кругозором і ніколи не йду до фахівця. Про судові справи я раджуся з пастором, про лікування — з правником, про господарські справи — з лікарем, а коли йдеться про моральність, мені важлива думка мого управителя, тобто ваша.

— Ну, а про сердечні справи?

— Моя власна.

— Боюся, ваші міркування трохи хибують,— сказав Оук.

Вона нічого не відповіла і відразу пішла, кинувши йому:

— До побачення, пане Оук.

Вона говорила з ним цілком відверто, і відповідь Габрієля її задовольнила, наче вона й не чекала нічого іншого. Але разом з тим у глибині своєї складної душі Батшеба відчула розчарування, хоча нізащо не зізналася б собі в цьому. Оук жодного разу не висловив бажання бачити її вільною і одружитися з нею, жодного разу не сказав: «Я готовий чекати на вас, як і він». Ось що її вразило! Вона, звісно, і не слухала б таких балачок. О ні, адже вона сама всякчас стверджувала, що їй не личить думати про майбутнє. Та й Габрієль занадто бідний, щоб говорити з нею про почуття. А все-таки він міг би натякнути на свою давню любов і мимохідь запитати, чи не дозволить вона йому заговорити на цю тему. Це сподобалося б їй, було би приємно, мабуть, навіть дуже приємно, і вже вона зуміла б отаким ласкавим і невинним тоном відповісти йому: «Ні». А діставши оті розважливі поради, яких вона, втім, і домогалася, наша героїня цілий день не могла позбутися почуття гіркої досади.

РОЗДІЛ LII

ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ

I

Прийшов Святвечір, і у Ведербері тільки й балакали про свято, яке улаштував того вечора Болдвуд. Подив усієї парафії викликала не вечеря, що бувало нерідко на Різдво, а те, що на неї запрошував

Болдвуд. Та звістка видалася всім дикою, неймовірною, наче вони почули, що відбудеться партія в крокет в одному з приділів собору чи що шанований усіма суддя виступить на сцені. Всім було зрозуміло, що готуються до веселого святкування. Того дня принесли з лісу величезний жмут омели, яку й повісили в передпокої старого одинака. Потім з'явилися оберемки падуба і плюща. З шостої ранку й далеко пополудні в кухні зі свистом здіймалося полум'я, розсипаючи вусібіч іскри, й казан, сковорода і триногий горщик проглядали крізь дим у глибині печі, немов Шадрах, Мешах та Авед-Него в печі вавилонській, а попереду на веселому вогні смажилося м'ясо і готувалися різні підливи.

Як стало вже заноситися до вечора, у великому довгому передпокої, з якого провадили нагору сходи, винесли всі зайві меблі, звільнивши місце для танців. Того вечора в коминку мав горіти нерозпиляний стовбур дерева, такий великий, що його неможливо було ні принести, ні закотити до передпокою, і перед початком святкування чотири чоловіки занесли його і запхнули до коминка за допомогою важелів та ланцюгів.

Попри все те в домі не відчувалося атмосфери безтурботних веселощів. Господар ніколи не влаштовував такого святкування, і тепер усе відбувалося дуже вимушено. Затівалися якісь небачені розваги, все робилося руками байдужих наймитів, і, здавалося, в кімнатах витає якась зловісна тінь і шепоче, що

* Див. книгу Даниїла 3:23.

все це чуже цьому дому і його самотньому мешканцю й до добра не призведе.

II

В цей час Батшеба була у себе в кімнаті й одягалася на свято. На її прохання Лідді принесла дві свічки й поставила їх обабіч люстра.

— Не йди, Лідді,— з острахом сказала Батшеба.— Я така схвильована, сама не знаю чому. До чого мені не хочеться йти на цей бал, але тепер уже неможливо відмовитися! Я не бачилася з паном Болдвудом з осені, коли обіцяла зустрітися з ним на Різдво і поговорити про одну важливу справу, але мені й на думку не спадало, що все так обернеться.

— Все-таки на вашому місці я б пішла,— сказала Лідді, яка ішла разом з нею, тому що Болдвуд запрошував усіх підряд.

— Так, звісно, я повинна здатися,— погодилася Батшеба.— Адже свято затіяли заради мене, і мені це страшенно неприємно. Дивися, не кажи там нікому, Лідді!

— Не казатиму. То це все заради вас, пані?

— Так, якби не я, не було б і свята. Більше я нічого не пояснюватиму, та й немає нічого такого, що потрібно було би пояснювати. Краще б мені й ніколи не приїжджати у Ведербері!

— Гріх так говорити, хіба можна бажати собі поганого?

— Ні, Лідді. Відтоді як я тут, на мене так і сиплються неприємності, й, можливо, цього вечора

станеться ще якась біда. Принеси мені, будь ласка, мою чорну шовкову сукню і подивися, чи добре вона на мені сидить.

— А хіба ви не знімете жалоби, пані? Ви вдовуєте вже чотирнадцять місяців, і в такий вечір вже можна б надіти щось веселіше.

— А навіщо? Ні, я з'явлюся, як завжди, в чорному, а то почнуть казати, ніби я почала веселитися, а у мене на серці камінь. Не лежить у мене душа до цього свята; але все одно допоможи мені вдягнутися.

III

О тій порі вдягався і Болдвуд. Перед ним стояв кравець з Кестербриджа, вони міряли йому новий, щойно пошитий сюртук.

Болдвуд ще ніколи не був такий прискіпливий. Кравець крутився навколо нього, розправляючи брижі на поясі, обсмикуючи рукави, пригладжував комір, і Болдвуд уперше в житті терпляче зносив усі ці процедури. Раніше фермер обурювався, називаючи все це дитячими забавками, та зараз він нічого не казав чоловікові, який надавав такого значення зморшкам на сюртуку, наче йшлося про землетрус у Південній Америці. Нарешті Болдвуд заявив, що він більш задоволений, оплатив рахунок, і кравець вийшов, розминувшись у дверях з Оуком, що прийшов зі щоденним звітом.

— А, це ви, Оуку,— сказав Болдвуд.— Ви, звісно, прийдете на свято. Я вирішив не шкодувати ні грошей, ні зусиль.

— Постараюся прийти, сер, хоч, може, трохи запізнюся,— спокійно відповів Габріель.— Радий бачити вас у доброму гуморі.

— Так... зізнаюся... нині я в такому світлому настрої... веселий, навіть більш ніж веселий... і мені навіть якось сумно на саму думку, що все це не таке вже й надійне. Траплялося, коли я був у доброму гуморі й плекав світлі мрії, на мене вже чатувала біда; тому частенько я радію, коли мене знаходить смуток, і тривожуся, коли на серці весело. Але все це нісенітниці... дурня! Може, й справді це мій день.

— Сподіваюся, день буде довгий і ясний.

— Дякую вам... дякую. Але хто знає, може, у мене особливих підстав радіти немає... І все-таки я сподіваюся. Це вже віра, а не надія. Гадаю, цього разу мрії мої справдяться... Здається, у мене руки тремтять... не можу зав'язати хустинку на шії! Чи не зав'яжете ви мені її? Справа в тому, що останнім часом я, бачте, був не зовсім здоровий.

— Це дуже сумно, сер.

— Дурниці! Будь ласка, зробіть, як умієте. Може, тепер як-небудь по-новому зав'язують, Оуку?

— Не знаю, сер,— відповів Оук, і в голосі його прозвучав смуток.

Болдвуд підійшов до Габріеля, і поки Оук зав'язував шийну хустинку, фермер провадив у гарячковому збудженні:

— Як по-вашому, Габріелю, жінки дотримують обіцянок?

— Так, якщо це їм не дуже важко.

— А умовних обіцянок?

— Не поручився б я за ту умовну обіцянку...— з відтінком гіркоти відповів Габріель.— Це діряве слівце, воно як решето.

— Не кажіть так, Габріелю. За останній час ви стали насмішником, чому б це? Ми з вами ніби помінялися ролями: я став молодиком, повним надій, а ви — розчарованим у житті дідуганом. Але все-таки, як по-вашому, чи дотримається жінка своєї обіцянки... тобто не обіцянки вийти заміж, а чи дасть вона слово вийти заміж через кілька років? Адже ви краще за мене знаєте жінок — скажіть же!

— Боюся, ви зависокої думки про мене. Але, мабуть, дотримається, якщо захоче загладити якусь образу.

— Ну, до цього справа ще не дійшла,— але незабаром, може, так воно і буде, так, так, буде саме так,— вихопилося в Болдвуда.— Я запропонував їй руку і серце, і вона ніби йде мені назустріч і згодна стати моєю дружиною у далекому майбутньому, але з мене і цього достатньо. Хіба я можу розраховувати на більше? Вона уявила, що жінка може вийти заміж не раніше, ніж через сім років по смерті чоловіка; втім, вона не зовсім впевнена в його смерті, адже тіла так і не знайшли. Може, вона зважає на закон чи релігію, хоч і відмовляється говорити про це. І все-таки вона мені обіцяла... дала мені зрозуміти, що сьогодні відбудуться заручини.

— Сім років... — пробурмотів Оук.

— Ні, ні — аж ніяк! — нетерпляче урвав його фермер. — П'ять років, дев'ять місяців і кілька днів! Минуло вже близько п'ятнадцяти місяців з дня його смерті. А хіба вже так рідко дають слово вийти заміж через п'ять з гаком років?

— Так, адже термін довгий, як подивишся. Не дуже розраховуйте на таку обіцянку, сер. Згадайте, адже ви вже один раз обманулися. Може, вона обіцяє і від щирого серця, але все-таки... вона ще така молода!

— Обманувся? Аж ніяк! — гаряче вигукнув Болдвуд. — Того разу вона мені нічого не обіцяла, а тому і не порушувала свого слова! А вже якщо вона дасть мені обіцянку, то неодмінно вийде за мене. Батшеба — господиня свого слова.

IV

Трой сидів у куточку невеликої кестербриджської таверни, покурюючи і попиваючи горілочку. У двері постукали, й увійшов Пеннівейс.

— Ну що, бачили ви його? — запитав Трой, показуючи йому на стілець.

— Болдвуда?

— Ні, адвоката Лонга.

— Не застав його вдома. Я спершу пішов до нього.

— Яка халепа!

— Мабуть, що так.

— Але все-таки я не розумію, чому чоловік, якого вважають потопельником, хоча він і живий, повинен

відповідати перед законом! Не буду я радитися з правниками!

— Не зовсім так. Якщо чоловік міняє своє ім'я, дурить весь світ і свою дружину, то, значить, він шахрай, і закон вважає його самозванцем і шахраєм, і на отакого самозванця і пройдисвіта є розправа.

— Ха-ха! Нічогенько сказано, Пеннівейсе! — Трой зареготався, але тут-таки запитав з тривогою в голосі: — Скажіть-но мені, як ви гадаєте, у неї ще немає нічого такого з Болдвудом? Клянусь життям, нізащо цьому не повірю! Але як же вона має мене ненавидіти! Вдалося вам дізнатися, чи не давала вона йому обіцянок?

— Я так і не зміг цього зробити. Він у неї закоханий, а вже за неї не знаю. До вчорашнього дня я про це не чув жодного слова, а потім мені сказали, що вона, мовляв, збирається до нього сьогодні ввечері на свято. Досі, кажуть, вона жодного разу не зазірала до нього. Кажуть, вона жодним словом не перекинулася з ним після грінгільського ярмарку, та хіба мало люди балакають? Знаю одне, він їй милий, вона поводиться з ним суворо і навіть холодно.

— Я не так уже в цьому і впевнений... Адже вона красуня, правда, Пеннівейсе? Зізнайтеся, ви ніколи в житті не зустрічали такої прегарної, такої чудової жінки! Клянуся честю, як побачив я строк! Але тоді мене зв'язував по руках і по ногах цей клятий балаган, а тепер, слава Богу, я з ним розпрощався,— він зтягнувся і додав: — Який у неї був вигляд, коли ви зустрілися з нею вчора?

— Ну, вона не дуже звернула на мене увагу, але, як мені здається, вигляд у неї був непоганий. Так зверхньо поглянула на мою жалюгідну фігуру й одразу ж відвела очі, ніби я жаба якась... Допіру з коня злізла,— приїхала подивитися, як цього року востаннє вичавляють яблука на сидр,— вся зашарілася від їзди, груди хвилювалися, я вже все помітив. Так, а хлопці метушаться навколо неї, орудують із пресом і кажуть: «Стережіться, пані, щоб вас не забризкало соком, а то пропаде ваша сукня». А вона їм: «Не звертайте на мене уваги». Тут Геб підніс їй молодого сидру, і вона стала його попивати, та не як усі люди; а через соломинку. «Лідді,— каже,— принеси нам додому кілька галонів, і я приготую яблучне вино». Їй-богу, сержанте, я був для неї все одно що сміття в дровітні.

— Треба мені самому піти і все про неї дізнатися. Неодмінно треба піти. Що, Оук у неї, як і раніше, всім орудує?

— Начебто так. І на Нижній Ведерберійській фермі теж. Все у нього в руках.

— Ну, в такого, як він, не вистачить мізків прибрати її до рук.

— Вже цього я не знаю. Тільки вона без нього ні на крок, а він збагнув це і тримається дуже незалежно. Може, і в неї є свої слабкості, та тільки я жодної не помітив, чорт забирай!

— Ех ти, управителю! Та вона на голову вища од вас, і ви повинні це визнати: породиста конячка... тонка штучка. Хай там як, тримайтеся за мене, і ця

горда богиня, чудовий зразок жіночої статі, моя дружина — Юнона (була така богиня, до вашого відома), та й ніхто на світі не завдасть вам шкоди. Але все це, як видно, треба з'ясувати. Якщо зіставити деякі факти, то виходить, що це діло якраз для мене...

V

— Який у мене сьогодні вигляд, Лідді? — запитала Батшеба, востаннє обсмикуючи сукню перед дзеркалом.

— Чудовий! Давно такого не було. Так, зараз я вам скажу, коли у вас був такий само вигляд,— це було в того вечора, років з півтора тому, коли ви налетіли на нас як буря і вилаяли за те, що ми говорили про вас і про пана Троя.

— Напевно, всі подумують, що я вирішила зачарувати пана Болдвуда,— прошепотіла Батшеба.— У всякому разі, будуть про це балакати. Чи не можна трохи пригладити моє волосся? Страшенно не хочеться мені йти... але боюся, він буде в розпачі, якщо я не прийду.

— Що не кажіть, пані, а вже скромніше вам не вбратися, хіба що в ряднину. У вас тому такий чудовий вигляд, що хвилюєтеся.

— Не знаю, що зі мною діється: то на мене нападає туга, то раптом стає шалено весело. Хотілося б мені завжди жити самотою, як прожила я вже більше року, ні на що не сподіватися, нічого не боятися, нічому не радіти і не тужити.

— А раптом пан Болдвуд запропонує вам... раптом запропонує втекти з ним — що ви відповісте, пані?

— Облиш, Лідді! — урвала її Батшеба. — Я не потерплю таких жартів! Чуєш?

— Перепрошую, пані! Ми, жінки, такі дурненькі... зірвалося з язика... Але більше не буду.

— Ще багато років не може бути й мови про моє заміжжя. А якщо я коли-небудь і вийду заміж, то в мене будуть на те свої причини, зовсім не ті, які приписуєш мені ти і всі інші. А тепер подай мені плаща, час вирушати.

VI

— Оуку, — говорив Болдвуд, — поки ви ще не пішли, я хочу вам сказати, про що я міркував останнім часом, — це щодо нашої з вами угоди про вашу участь в прибутках ферми. Ваша частка прибутку невелика, навіть зовсім незначна, якщо взяти до уваги, як мало я тепер переймаюся господарством і як багато часу й уваги приділяєте йому ви. Так ось, тепер, коли життя ніби мені посміхається, я хочу це відзначити і збільшити вашу частку. Я складу новий договір, який буде, по-моєму, більш справедливим, — нині не час про це говорити, ми все обговоримо з вами на дозвіллі. Я вирішив зовсім відійти від управління фермою і буду тільки значитися учасником у цій справі, а ви все візьмете на себе. А потім, якщо я одружуся з нею... а я сподіваюся... я відчуваю, що це буде... тоді...

— Даремно ви говорите про це, сер,— хутко зупинив його Оук.— Ми не знаємо, що ще нас чекає. Мало що може з нами статися. Як кажуть, можна послизнутися на кожному кроці... І я раджу вам... ви вже мені вибачте... не дуже-то на це розраховувати.

— Знаю, знаю. Але мені захотілося збільшити вашу частку, бо я ближче пізнав вас. Оуку, я, здається, розгадав вашу таємницю: ваше почуття до Батшеби серйозніше, ніж повага управителя до господині. Але ви поводитись як справжній чоловік, і я певною мірою ваш щасливий суперник... і почасти зобов'язаний вам своїм щастям... так от мені хотілося б вам показати, що я високо ціную вашу відданість і знаю, чого вам варто було відмовитися від Батшеби.

— Нічого мені не треба, дякую вам,— поспішно сказав Оук.— Мені вже не звикати, не я перший, не я останній.

З цими словами Оук вийшов. Болдвуд непокоїв його, бо він уже вкотре упевнився, що від тієї пристрасті фермер став зовсім іншою людиною.

Якусь хвилю Болдвуд стояв у кімнаті вбраний і готовий до прийому гостей, здавалося, його більше не турбувало, як він виглядає, і його охопив урочистий настрій. Він повернувся до вікна і став дивитися на темні силуети дерев, що невиразно вимальовувалися в небі, спостерігаючи, як сутінки поступово переростають у нічну темряву.

Потім він підійшов до стінної шафи, відімкнув її, висунув шухляду і вийняв звідти невеликий круглий футляр. Він збирався був покласти його до кишені, та

повагався і відкрив. Там лежав перстень, оздоблений самоцвітами і, як видно, лише нещодавно куплений. Болдвуд довго дивився на нього, хоча з виразу його обличчя помітно було, що він і не думає милуватися тим витвором, а подумки уявляє, щό з ним зробить.

Почулося торохтіння коліс, хтось підїхав до парадного ганку. Болдвуд закрит футляр, дбайливо сховав його в кишеню і вийшов на сходовий майданчик. У цю мить внизу сходів з'явився його старий слуга.

— Гості прибули, сер, купа народу,— і пішки, і верхи.

— Зараз спускася. Щойно підїхав екіпаж... Це не пані Трой?

— Ні, сер, вона ще не приїхала.

Насилу Болдвуд вимовив ім'я Батшеби, як обличчя його спохмурніло, але то була лише жалюгідна спроба приховати свої почуття. Спускаючись зі сходів, він нервово тарабанив пальцями по кишені, виказуючи своє збудження.

VII

— Що, непогано я замаскувався? — запитав Пеннівейса Трой.— Я впевнений, що тепер нікому не впізнати мене.

Він застібав важке сіре пальто допотопного покрою з каптуром; жорсткий комір був піднятий і як паркан оточував шию, підпираючи дорожню шапку, насунуту на самі вуха.

Пеннівейс зняв нагар зі свічки і став оглядати Троя.

— То ви надумали туди їхати? — запитав він.

— Звісно.

— А чом би вам не написати їй? Ви таки потрапили в халепу, сержанте. І коли ви повернетесь, то знайте — всі ваші штучки впливуть назовні, а вони не дуже гарні... Їй-богу, на вашому місці, я так і залишився б самотнім парубком на ім'я Френсіс. Хороша дружина — це непогано, але краще не мати ніякої дружини, ніж мати найкращу. Так я вважаю, а про мене ж недарма кажуть, що я хлопець головатий.

— Нісенітниці! — огризнувся Трой.— У неї купа грошей, і будинок, і ферма, і коні, і всілякі там зручності, а я перебиваюся з хліба на воду — нещасливий шукач пригод! Та й про що тут говорити! Тепер уже пізно, і я цьому радий. Сьогодні вдень мене бачили і впізнали. Я повернувся б до неї наступного ж дня після ярмарку, якби ви не залякували мене законом і не давали безглузвих порад щодо розлучення. Але я не стану більше відкладати. І треба ж було мені втекти від неї! Дурна сентиментальність — ось воно що! Але хто б міг думати, що вона захоче змінити прізвище!

— А я б відразу зметиковав. Така жінка на все здатна.

— Та хто ви такий, щоб судити про неї, Пеннівейсе!

— Гаразд, ось що я вам доповім, сержанте: на вашому місці я знову махнув би за кордон, туди, звідки ви приїхали,— їдьте, поки ще не пізно! Не

став би я піднімати бучу й нариватися на образи заради задоволення жити з нею,— адже напевно всі дізнаються, що ви грали в балагані, хоч ви і сподіваєтеся, що все збережеться в таємниці. Б'юся об заклад, здійметься переполох, якщо ви заявитесь в розпал того свята.

— Гм, мабуть, так. Він, звісно, не дуже мені зрадіє, якщо вона зараз з ним,— сказав сержант.— Я опинюся в ролі Алонса Сміливого*. Коли я увійду, гості залякнуться від страху, замовкне сміх, ущухнуть веселощі... Бр-р! Який жах! Пеннівейсе, подзвоніть, щоб принесли ще бренді,— мене раптом затрусило, та ще як! Так, чого ще бракує? Ціпка! Мені потрібен ціпок!

Пеннівейс опинився в скрутному становищі: Батшеба і Трой могли помиритися, тож не завадило б забезпечити собі підтримку чоловіка, щоб вирости в очах дружини.

— Часом мені здається, що вона ще любить вас, адже таки у неї чуле серце,— сказав він, намагаючись викрутитися.— Йй-богу, важко судити ззовні. Зрозуміло, ви зробите по-своєму і підете туди, сержанте, ну, а я готовий зробити все, що ви скажете.

— Ану погляньте, котра година,— мовив Трой, вихиливши склянку одним духом.— Пів на сьому. Я піду не кваплячись і буду там о дев'ятій.

* Алонсо Сміливий — герой балади «Алонсо Сміливий і Прекрасна Іможена» англійського письменника Метью Грегорі Льюїса (1775-1818).

CONCURRITUR — HORAE MOMENTO*

Перед будинком Болдвуда в темряві тупцювало кілька чоловіків; вони дивилися на двері, які вряди-годи відчинялися, пропускаючи гостей або слугу, і тоді золота смужка світла пронизувала пітьму, а далі все знову поринало в темряву, тільки ліхтар блимав над дверима.

— Казав хлопчак, що його бачили вдень у Кестербриджі,— мовив стиха один з чоловіків.— І мені віриться, що це правда. Ви ж знаєте, тіла так і не знайшли.

— Чудернацька історія! — відгукнувся інший.— А вона нічого про це не знає.

— Ясна річ.

— Може, йому й не хочеться, щоб вона знала.

— Якщо він живий і вештається десь тут, то, певне, щось надумав недобре,— провадив перший.— Бідолашка, вона ще зовсім молода. Шкода мені її, якщо це правда. Вже він розорить доценту її ферму.

— Ні, тепер він, мабуть, став розсудливіший,— вставив чоловік, налаштований оптимістичніше.

— Треба було бути дурепою, щоб зв'язатися з цим хлоп'ягою! Але вона така свавільна, що її й не шкода, і навіть хочеться сказати: «По заслугі!»

* «Лиш зав'яжеться бій — і відразу [скосить їх смерть або здобиччю втішить гучна перемога]» (лат.). (Горацій, «Сатири», Книга I, Сатира 1, 7-8, пер. Андрія Содомори).

— Ні, ні! Тут ти помиляєшся! Адже вона була тоді зовсім юна, як же ж їй було розкусити цього хлопця! Якщо правда все, що кажуть, то для неї це вже занадто важке покарання, не заслуговує вона такого... Гей, хто там?

— Вільям Смолбері,— пролунало у відповідь, і з темряви виступила невиразна постать і наблизилася до них.— Що за темрява, хоч в око стрель! Я мало не ступнув з кладки через річку — так і бухнув би на дно! Зроду зі мною такого не траплялося. А ви хто такі будете — Болдвудові наймити?

— Так. Ми щойно зійшлися тут.

— А! Впізнаю: це Сем Семвей. Голос ніби знайомий. Що ж, ходімо до хати?

— Зараз увійдемо. Скажіть, Вільяме,— прошепотів Семвей,— чи ви чули ті чудні балачки?

— Які? Що бачили сержанта Троя? Ви про це питаєте, друзі? — сказав Смолбері, теж пошепки.

— Еге ж, у Кестербриджі.

— Аякже, чув. Лейбен Толл щойно мені на вухо сказав... А ось наче й сам Лейбен.

Поруч почулися кроки.

— Лейбен?

— Він-таки,— відгукнувся Толл.

— Чув ще щось нове?

— Ні,— відповів Толл, підходячи до них.— І, гадаю, краще нам мовчати. Якщо все це брехня, то ми тільки даремно її розтривожимо, а вже якщо це виявиться правдою, то немає чого її баламутити. Дай Боже, щоб це виявилось брехнею. Хоча Генері Фрей,

та й ще дехто, на неї й бурчать, сам я від неї нічого, крім добра, не бачив. Вона гаряча й норовиста, але все-таки вона добра дівчина і нізачо не збреше, хоч би й правда була їй на шкоду,— і я нізачо не побажав би їй зла.

— І справді, вона не балакає дарма, як інші жінки. І все, що вона думає про тебе, відразу в обличчя тобі й кине, немає у неї ніякої потайної думки.

Якусь хвилю вони стояли мовчки, кожен був зайнятий своїми думками; з будинку долинали веселі голоси. Аж ось парадні двері знову відчинилися, звідти вихопилося світло, і добре знайома постать Болдвуда з'явилася в яскравому отворі; двері зачинилися, і Болдвуд помалу попрямував доріжкою.

— Хазяїн...— прошепотів якийсь наймит, коли він наблизився до них.— Помовчмо, він скоро повернеться в дім. Йому, мабуть, буде не до шмиги, що ми тупцюємо тут.

Болдвуд пройшов повз наймитів, не помічаючи їх, бо вони стояли на галявині в тіні кущів. Він зупинився, зіперся на ворота і глибоко зітхнув. Вони почули, як він тихо сказав:

— Дай Боже, щоб вона приїхала, а то це свято буде для мене справжньою мукою. О мій скарбе! Навіщо ти змушуєш мене чекати!

Він говорив сам із собою, але вони почули кожне слово. Болдвуд замовк, і знову з будинку долинув гамір. За хвилю почулося торохтіння коліс; коло воріт зупинилася коляса. Болдвуд кинувся до дверей,

відчинив їх, і в смузї світла стало видно, що по доріжці йде Батшеба.

Болдвуд погамував хвилювання і стримано привітав її; наймити почули її сміх. Він пропустив її в дім, і двері зачинилися.

— Боже милостивий, мені й невтямки, що з ним так недобре! — сказав один з наймитів. — Мені здавалося, ця примха давно в нього минулася.

— Погано ж ти знаєш господаря, — зауважив Семвей.

— Боронь Боже, щоб він дізнався, що ми все чули, — промовив третій.

— Шкода, що ми відразу не сказали йому про ці чутки, — провадив перший, явно стривожений. — Може скоїтися лихо! Бідолаха пан Болдвуд, не з медом йому буде! А грець тому Трою!.. Прости мене, Господи, за отаке побажання! Ото вже негідник! Все пішло на пропасть у Ведербері відтоді, як він сюди завітав. Мені навіть не хочеться заходити до будинку. Загляньмо спершу на хвилинку до Ворена, добре, хлопці?

Семвей, Толл і Смолбері вийшли за ворота, а решта попрямувала до будинку. Незабаром трое приятелів наблизилися до броварні; звернувши з дороги, вони пройшли садком. Віконце світилося, як завжди. Семвей трохи випередив інших, аж ось він завмер на місці та прошепотів, обернувшись до супутників:

— Цс-с-с! Гляньте-но!

Світло з віконця затуляла чиясь голова.

— Підійдімо ближче,— прошепотів Семвей, і вони рушили вперед. Тепер уже не було сумнівів: це був Трой. Він стояв, притулившись обличчям до скла, і зазиравав у будинок. Він не тільки підглядав, але і з цікавістю дослухався до розмови,— можна було розрізнити голоси Оука і броваря.

— Це він на її честь улаштував бенкет, хіба не так? — запитав старий.— Хоч він і каже, мовляв, святкую Різдво.

— Не знаю,— відгукнувся Оук.

— Так уже воно і є. Дивлюсь я на фермера Болдвуда. Треба ж було йому в його роки зовсім втратити голову через жінку! А вона і не дивиться на нього.

Впізнавши Троя, приятелі тихо пішли назад. Доля Батшеби ось-ось мала вирішитися: кругом тільки й говорили про неї. Відійшовши подалі, всі троє мимоволі зупинилися.

— У мені все так і перевернулося, як я його побачив,— мовив Толл, зводячи дух.

— І в мене теж,— підхопив Семвей.— Як же нам тепер бути?

— А нам яке діло? — з сумнівом пробурмотів Смолбері.

— А таке діло всіх стосується! — заявив Семвей.— Ясно як день, господар збитий з пантелику, та і їй щось невтямки, і треба негайно їм сказати. Лейбене, ти краще за нас її знаєш, пішов би та поговорив з нею.

— Негодящий я до цього,— схвильовано сказав Лейбен.— Якщо кому й іти, то Вільяму. Тому що він старший.

— Не стану я в це встрявати! — відтяв Смолбері.— Побачите, він сам до неї ось-ось нагряне!

— Хто його знає! Іди-но ти, Лейбене.

— Що робити, вже піду,— згнітивши серце, погодився Толл.— А що мені сказати?

— Ти тільки виклич господаря.

— Ні, не стану я балакати з паном Болдвудом. Якщо кому і скажу, то тільки господині.

— Роби як знаєш,— відгукнувся Семвей.

Лейбен підійшов до дверей. Коли він їх відчинив, стало чутно гамір, що вихлюпнувся надвір, як хвиля, що набігає на берег,— свято відбувалося в холі,— і став невиразним шумом, коли двері зачинилися. Приятелі напружено чекали, дивлячись, як темні верховіття дерев погойдуються угорі й часом здригаються од вітру; здавалося, їх цікавила ця картина, але насправді їм було не до неї. Один з них став походжати туди-сюди, але незабаром зупинився, відчувши, що тепер не до прогулянок.

— Здається, за цей час Лейбен уже міг би побачити господиню,— урвав мовчання Смолбері.— Видно, вона не побажала з ним говорити.

Двері відчинилися. З будинку вийшов Толл і попрямував до товаришів.

— Ну що? — запитали обидва разом.

— Мені так і не пощастило її викликати,— затиноючись, промимрив Толл.— Усі намагаються

веселитися, та щось у них не клеїться, хоча є все, що душі заманеться. У мене, їй-богу, не вистачило духу облити їх холодною водою, хоч убий, не піду на це!

— Знаєте що, зайдімо всі разом,— похмуро сказав Семвей,— і, може, я скажу хазяїнові!

Всі троє увійшли до передпокою. Там уже почалися танці. Батшеба вагалася, не знаючи, чи залишатися, чи таки піти; ще зовсім нещодавно вона була молоденькою дівчиною, а тепер доводилося вдавати статечну жінку, і це її гнітило. Деколи їй здавалося, що не треба було приїжджати сюди, потім їй спадало на думку, що це було б дуже жорстоко з її боку. Нарешті Батшеба вибрала щось середнє, сказавши собі, що пробуде з годину і непомітно втече; з самого початку вона твердо вирішила не танцювати, не співати і взагалі не брати участі у святі, залишаючись глядачкою.

Коли та година минула, Батшеба шепнула Лідді, щоб дівчина не поспішала йти, а сама пішла одягатися в невелику вітальню, прикрашену, як і хол, падубом і плющем.

Кімната була порожня, та за хвилю з'явився господар будинку.

— Пані Трой, сподіваюся, ви не їдете? — запитав він.— Свято щойно починається.

— Прошу мене вибачити, але я хотіла б піти,— в голосі її прозвучала тривога: вона пам'ятала про свою обіцянку і знала, про що він зараз заговорить.— Ще не пізно,— додала вона,— я піду додому пішки, а Лідді й мій наймит нехай повертаються, коли їм заманеться.

— Я вже давно шукаю нагоди поговорити з вами,— сказав Болдвуд.— Певне, ви здогадуєтесь, про що буде річ.

Батшеба мовчки опустила очі.

— Ви даєте мені її? — палко запитав він.

— Що? — прошепотіла вона.

— А, ви ухиляєтесь! Я маю на увазі обіцянку. Я не хочу видирати її у вас і мовчатиму про нашу домовленість. Тільки дайте мені слово! Ви же знаєте, що це суто ділова угода поміж двома людьми, і тут немає мови про почуття...— Болдвуд усвідомлював, що він каже неправду, але уже переконався, що інакше йому не підступитися до Батшеби.— Обіцянка вийти за мене заміж через п'ять років і вісім місяців. Ви повинні дати мені її!

— Відчуваю, що повинна,— мовила Батшеба,— адже ви так наполягаєте. Але ж за цей час я змінилася... я нещасна жінка... і вже не та... не та...

— Ви, як і раніше, прегарна! — вихопилося у Болдвуда. Він сказав від щирого серця, з глибоким переконанням, не допускаючи й думки, що вона могла сприйняти це як грубі лестощі й бажання догодити їй.

Однак його слова не справили особливого враження, і вона сказала безпристрасним тоном, який доводив, що вона говорить правду:

— В мене до вас немає почуттів. Я опинилася в скрутті й не знаю, як тут бути. Але все ж таки даю слово, коли ви його вимагаєте. Я дивлюся на це як на сплату боргу.

— Отже, ви вийдете за мене заміж через п'ять або шість років?

— Не будьте такі наполегливі. Я не вийду ні за кого іншого.

— Але ви повинні призначити час, бо що ж це за обіцянка!

— Ох, я не знаю! Відпустіть мене, будь ласка! — благала вона, важко дихаючи.— Я боюся вчинити неправильно! Мені хотілося б віддати вам належне, але якщо я це зроблю, я можу завдати собі лиха і, можливо, порушити заповідь. Є підстави сумніватися в його смерті, а якщо він живий, то я вчиню злочин. Дайте мені порадитися з повіреним, пане Болдвуд.

— Скажіть, любя, ці бажані слова, і ми більше не торкатимемося цього питання... Шість років блаженного очікування, а потім весілля... О Батшебо, скажіть же! — благав він хрипким голосом.— Обіцяйте, що ви будете моєю, я заслуговую на це, бачить Бог, заслуговую, адже так, як я вас кохаю, ще ніхто вас не кохав! І якщо у мене тоді вихопилися необачні слова, якщо я недозволено погарячкував, розмовляючи з вами, то, повірте мені, любя, я не хотів вас засмучувати, я був у смертельному відчаї, Батшебо, і сам не знав, що кажу. Ви і собаку пожаліли б, якби він страждав, як я. Ох, якби ви знали про мої муки! Часом хочеться мені приховати все, що я пережив через вас, а іноді мене жахає думка, що ви ніколи про це не дізнаєтеся. Згляньтесь ж на мене і подаруйте мені ці крихти, адже я ладен померти за вас!

Шлярки сукні, що тріпотіли при світлі свічок у Батшеби на грудях, виказували її хвилювання; аж вона залилася слізьми.

— Але ж ви не будете... більше нічого... вимагати від мене, якщо я скажу... через п'ять або шість років? — промовила вона крізь ридання.

— Так. Час покаже.

— Добре. Я вийду за вас через шість років, починаючи з сьогоднішнього дня... якщо він не повернеться і якщо ми будемо живі, — урочисто сказала вона.

— Прийміть же від мене в заставу ось це!

Болдвуд підійшов до неї і, схопивши її долоню обіруч, притиснув до свого серця.

— Що це? О, я не можу носити персня! — вигукнула вона, розгледівши, що він тримає в руці. — І потім, я не хочу, щоб знали про наші заручини. Може, ми чинимо недобре. Та й хіба так відбуваються заручини? Не наполягайте, пане Болдвуд, не наполягайте!

Їй ніяк не вдавалося вирвати у нього свою руку, з досади вона тупнула ногою, і очі її знову наповнилися слізьми.

— Це просто запорука... ніяких почуттів... печатка, прикладена до ділового договору, — сказав він уже спокійніше, але як і раніше міцно стискаючи її руку. Дозвольте ж мені... — і Болдвуд надів на її палець персня.

— Я не можу його носити, — промовила вона, задихаючись від ридань. — Ви лякаєте мене. Що за дика вигадка! Відпустіть, будь ласка, мене додому!

— Тільки на цей вечір... Носіть його тільки сьогодні ввечері... зробіть мені ласку!

Батшеба опустила на стілець і затулила очі хусткою, а Болдвуд не відпускав її руки. Нарешті жінка прошепотіла з безнадійним виглядом:

— Гаразд, я носитиму його сьогодні, якщо вам так цього хочеться. А тепер відпустіть мою руку. Я носитиму його сьогодні.

— Отже, починаючи з сьогоднішнього дня, я буду шість років вашим таємним щасливим нареченим, а потім — весілля?

— Нехай буде так, як ви цього хочете, — сказала вона, відчуваючи, що більше не може чинити опір.

Болдвуд міцно стиснув її руку, потім відпустив, і та безсило впала жінці на коліна.

— Тепер я щасливий, — заявив він. — Хай благословить вас Господь!

Він вийшов з кімнати, і за деякий час, коли вона, за його розрахунками, повинна була заспокоїтися, послав до неї покоївку. Батшеба, оговтавшись після нещодавно пережитої бурхливої сцени, разом з дівчиною спустилася зі сходів вже в капелюсі та плащі, збираючись їхати додому. Щоб дістатися дверей, треба було перетнути весь хол; на хвилину вона зупинилася на нижній сходинці й востаннє оглянула збіговисько.

Музика замовкла, і танці припинилися. У закутку для прислуги кілька чоловіків про щось перешіптувалися з тривожним виглядом. Болдвуд стояв біля

коминка — він так захопився мріями про майбутнє, які воскресли після отриманої ним обіцянки, що майже нічого не бачив навколо, але відчував на собі їхні погляди.

— Про що це ви турбуєтеся, друзі? — запитав він.

Один з них повернувся до нього і відповів невпевнено:

— Та тут Лейбен дещо почув, сер.

— Новини? Хтось одружився, народився, помер? — жартівливим тоном запитав фермер.— Скажіть-но нам, у чому справа, Толле? Бо з вашої таємничості можна подумати, що сталося щось страшне.

— Та ні, сер, ніхто не помер,— відповів Толл.

— Шкода, що не помер...— прошепотів Семвей.

— Про кого це ви, Семвею? — вже з певним роздратуванням запитав Болдвуд.— Якщо у вас є що сказати, то кажіть. Якщо ні, починайте наступний танець.

— Пані Трой спустилася в хол,— звернувся Семвей до Толла.— Якщо хочеш їй сказати, то кажи хутчій.

— А ви знаєте, в чому річ? — запитав фермер Батшебу з того кінця холу.

— Гадки не маю,— відповіла Батшеба. Пролунав різкий стукіт у двері. Один з наймитів вийшов надвір.

— Тут запитують пані Трой,— доповів він, повернувшись.

— Я вже готова,— відповіла Батшеба.— Хоч я і не просила приходити по мене.

— Це якийсь незнайомець, пані,— сказав наймит, який стояв біля дверей.

— Незнайомець? — здивувалася вона.

— Попросіть його увійти,— наказав Болдвуд.

Запрошення було передано, і в дверях з'явився Трой, обличчя його було затулене до самих очей.

Запанувала мертва тиша. Ті, хто чув, що Трой вештається по сусідству, одразу його впізнали, інші дивувалися. Ніхто не звертав уваги на Батшебу. Вона зіперлася на поруччя. Смертельно бліда, насупивши брови і розтуливши рота, вона втупилася в прибульця.

Однак Болдвуд не впізнав Троя.

— Заходьте, заходьте, незнайомцю,— радо повторював він,— і випийте з нами по чарчині!

Трой пройшов на середину холу, зняв шапку, відгорнув комір і глянув Болдвудові просто в обличчя. Але навіть тепер Болдвуд не впізнав того, хто був уособленням жорстокої іронії долі, хто вже одного разу розбив його щастя, познущався з нього, викрав його радість, а тепер знову з'явився, щоб його мордувати. Трой зареготався якимось металевим сміхом — і тільки тоді Болдвуд упізнав його.

Трой обернувся до Батшеби. Неможливо описати стан, в якому перебувала нещасна жінка. Вона опустилася на нижню сходинку, губи в неї посиніли і пересохли, широко розплющеними очима вона дивилася на чоловіка, немов питаючи себе, чи не примара це. І тоді Трой заговорив:

— Батшебо, я прийшов по тебе!

Вона нічого не відповіла.

— Ходімо зі мною додому! Гайда!

У Батшеби сіпнулися ноги, але вона не підвелася.

Трой підійшов до неї.

— Ходімо, пані! Ти чула, що я сказав? — владно кинув він.

Від коминка долинув якийсь дивний глухий звук. Ніхто б не впізнав голосу Болдвуда, так змінився він од відчаю.

— Батшебо, йдіть зі своїм чоловіком!

Та вона й не поворухнулася. Батшеба перебувала в цілковитій прострації, хоч і не зомліла. Її стан можна було б назвати психічною *gutta serena*¹, вона геть утратила глузд, хоч це й непомітно було зовні.

Трой простягнув руку, збираючись потягнути її до себе, але вона відсахнулася. Побачивши, що він виликає в неї жах, Трой зі злістю схопив її руку і смикнув до себе. Може, він завдав їй болю, може, дотик його був для неї нестерпним, але вона спробувала вирватися і коротко скрикнула.

Тієї ж миті пролунав оглушливий постріл, і луна прокотилося по всьому холу. Всі остовпіли. Внутрішня дубова стіна здригнулася від пострілу, кімната наповнилася димом.

Приголомшені гості озирнулися на господаря. За спиною Болдвуда, біля коминка, як буває ото зазвичай на фермах, стояли підставки для зброї, розраховані на дві рушниці. Коли Батшеба скрикнула, вириваючись

* Втрата зору за відсутності видимих змін в оці (лат.)

із рук чоловіка, спотворене відчаєм обличчя Болдвуда раптом змінилося. На лобі напнулися жили, в очах спалахнув божевільний вогонь. Він схопив рушницю, звів курок і вистрілив у Троя.

Трой упав. Чоловіки стояли так близько один від одного, що заряд дробу не встиг розлетітися і пронизав Троя, як куля. Сержант застогнав, скорчився, потім витягся і затих.

Крізь дим було видно, що Болдвуд знову пораяється з рушницею. Вона була двоцілкова, і йому вдалося якимось чином прив'язати свій носовичок до курка; наступивши ногою на другий кінець хустки, він наводив на себе друге дуло. Всі заклакли від жаху; Семвей першим помітив, що́ надумав господар, і кинувся до нього. Болдвуд смикнув за хустку, і рушниця знову вистрілила, але Семвей устиг штовхнути господаря, і весь заряд влучив у сволок.

— Що ж, байдуже! — видихнув Болдвуд. — Мене чекає інша смерть.

Він вирвався з рук Семвея, підійшов до Батшеби і поцілував їй руку. Потім надів капелюха, відчинив двері й вийшов у темряву, — нікому не спало на думку його зупинити.

РОЗДІЛ LIV

ПІСЛЯ УДАРУ

Вийшовши на битий шлях, Болдвуд звернув у бік Кестербриджа. Він ішов твердою ногою, перебрався через Ялберійський пагорб, минув безлюдну

рівнину, піднявся на Мелстокський пагорб і увійшов до міста. О цій порі вулиці були майже безлюдні, і його кроки глухо дудоніли в нічній тиші. Він звернув праворуч і, підійшовши до великого кам'яного будинку, зупинився біля залізної брами. То був вхід у в'язницю. Над воротами висів ліхтар, при його світлі нещасливий подорожній роздивлявся ручку дзвінка.

Нарешті відчинилися дверцята, і з'явився воратар. Болдвуд ступнув уперед і промовив кілька слів. За деякий час прийшов ще один чоловік. Болдвуд увійшов у двір, двері зачинилися за ним, і він попрощався зі свободою.

Звістка про жахливу подію, якою закінчилося Болдвудове свято, вже поширилася по всій околиці, викликаючи сум'яття серед жителів Ведербері. Оук чи не перший почув про катастрофу; хвилин за п'ять він увійшов у хол і побачив страшну картину. Жінки збилися в купу і тулилися до стін, як вівці в бурю, а чоловіки розгублено тупцювали, не знаючи, що діяти. Тим часом з Батшебою сталася різка зміна; тепер вона сиділа на підлозі біля Троя, поклавши його голову собі на коліна. Однією рукою вона притискала носовичок до його грудей, затуляючи рану, звідки не витекло жодної краплі крові, а другою тримала його за руку. Тимчасове заціпеніння минулося, і в ній прокинулася енергія.

— Габрієлю,— сказала вона замогильним голосом, коли він увійшов, і повернула до нього обличчя,

якого майже не можна було впізнати — так воно змарніло і зблідло,— негайне їдьте в Кестербридж по лікаря. Здається, це марно, але все-таки їдьте. Пан Болдвуд застрелив мого чоловіка.

Вона сповістила про це простими, спокійними словами, але вони були сильніші від трагічної декламації і якимось протверезили всіх присутніх. Ще нічого не зрозумівши, вловивши лише загальний зміст події, Оук вибіг з дому, осідлав коня і помчав по лікаря. Він проїхав уже понад милю, аж йому спало на думку, що краще було би послати з цим дорученням когось іншого, а самому лишитися вдома. Куди подівся Болдвуд? За ним треба було стежити. Чи не збожеволів він? Може, сталася сварка? Як потрапив Трой у Ведербері? Звідки він з'явився? Чим пояснити повернення цього чоловіка туди, де вважали, що він утопився? Оук був частково підготовлений до зустрічі з Троєм, бо чув про його повернення; але не встиг він обміркувати цю звістку, як його приголомшила катастрофа. В усякому разі, тепер було запізно посилати іншого гінця; він їхав, поринувши у ті думки, і навіть не помітив, як за три милі від Кестербриджа обігнав чоловіка, що простував удовж темної огорожі в тому ж напрямку, куди поспішав і він.

До Ведербері було не так близько, до того ж їхати довелося в темряві, тож минуло понад три години, поки лікар, пан Олдрич, переступив поріг будинку Болдвуда. Оуку довелося ще затриматися в Кестербриджі, бо слід було сповістити в поліцію про сумну

подію; тут він дізнався, що Болдвуд з'явився в місто і сам віддався в руки правосуддя.

Увійшовши в безлюдний хол, лікар опинився в темряві. Він пройшов далі й виявив у кухні старого слугу, якого і почав розпитувати.

— Вона повезла його до себе додому, сер,— відказав слуга.

— Хто повіз? — запитав доктор.

— Пані Трой. Він був уже мертвий, сер.

Це повідомлення приголомшило лікаря.

— Вона не мала права так чинити,— заявив він.— Буде слідство, і вона повинна була з цим почекати.

— Так, сер. Йй так і казали, що ліпше почекати, доки все зроблять, як належить за законом. А вона і каже, йй, мовляв, нема діла до закону і до всіх слідчих на світі, і вона не дозволить, щоб тіло йй коханого чоловіка валялося на підлозі й люди витріщалися на нього.

Пан Олдрич негайно ж піднявся на пагорб до особняка Батшеби. Насамперед він побачив жалюгідну фігурку Лідді, вона вся якось зіщулилася і стала ще менша за кілька годин.

— Що тут зробили? — запитав доктор.

— Не знаю, сер,— відповіла вона, схлипуючи.— Моя господиня все робила сама.

— Де вона?

— Нагорі. З ним, сер. Коли його внесли в дім, вона сказала, що йй більше не потрібна допомога чоловіків. А потім покликала мене і звеліла налити води у ванну і сказала мені: лягай спати, ти геть зморена...

І зачинилася з ним і нікого з нас не пустила до себе. Але мені подумалося: почекаю я в сусідній кімнаті, може, я їй потрібна буду. Я чула, як вона з годину ходила там; тільки один раз вона вийшла і попросила свічок, бо вони догоріли у неї до самих свічників. Вона звеліла сказати їй, коли прийдете ви, сер, або пан Сердлі.

Тут увійшов Оук з пастором; слідом за Лідді Смолбері троє чоловіків піднялися сходами і зупинилися на майданчику; кругом було тихо як у могилі. Лідді постукала, і почувся шелест сукні, ключ повернувся в замку, і двері відчинилися. Обличчя в Батшеби було спокійне й трохи суворе; вона нагадувала статую Мельпомени.

— Ох, пане Олдрич, нарешті ви приїхали,— вимовила вона самими губами і широко відчинила двері.— А ось і пан Сердлі. Все вже зроблено, і тепер хто завгодно може його бачити.

Вона пройшла повз них і зникла в інших дверях.

Зазираючи в кімнату, де панувала смерть, вони побачили при світлі свічок, що посеред приміщення лежить довге пряме тіло, загорнуте в білий саван. Лікар увійшов — і за кілька хвилин повернувся на сходи, де його чекали Оук і пастор.

— Справді, все зроблено, як вона сказала,— мовив пан Олдрич.— Небіжчик переодягнений і лежить, як годиться, в савані. Боже милостивий! Та в неї, мабуть, душа стоїка!

— Всього лиш серце дружини...— прошелестіло у них за спиною.

Всі троє обернулися — перед ними стояла Батшеба. І тут-таки, немов доводячи, що досі трималася лише силою волі, вона мовчки опустила на підлогу до їхніх ніг. Варто було їй усвідомити, що більше не потрібно нелюдського напруження, і сили її остаточно полишили.

Її віднесли в суміжну кімнату, і медична допомога, вже даремна для Троя, виявилася вельми потрібною для Батшеби, яка раз у раз непритомніла. Хвору покладали в ліжку. Дізнавшись від лікаря, що небезпека минулася, Оук пішов собі. Лідді чергувала коло Батшеби і чула вночі, як її господиня стогнала і глухо шепотіла:

— Ох, це я в усьому винна!.. Хіба я можу жити?.. О Боже, хіба я можу жити далі на світі?..

РОЗДІЛ LV

БЕРЕЗЕНЬ НАСТУПНОГО РОКУ. «БАТШЕБА БОЛДВУД»

Загляньмо на кілька місяців вперед і уявімо собі вітряний березневий день: ні сонця, ні морозу, ні снігу. На Ялберійському пагорбі, десь на половині шляху між Ведербері й Кестербриджем, там, де велика дорога проходить по самому гребеню, з'юрмилося безліч людей, майже всі дивилися вдалину, в північному напрямку. Тут були і роззяви, і гурт списників, і двоє сурмачів, посеред дороги стояли ридвани, і в одному з них сидів головний шериф. Серед роззяв, які піднялися на гору, було

кілька чоловіків і підлітків з Ведербері, зокрема, Пурграс, Коган і Каїн Болл.

За півгодини там, куди всі ото дивилися, з'явилася хмара куряви, і незабаром дорожній ридван, що належав одному з двох суддів Західного округу, виїхав на пагорб і зупинився там. Суддя пересів до іншого ридвана, сурмачі, надимаючи щоки, заграли туш; потім екіпаж, списники і люд урочистою процесією рушили до міста; і тільки ведерберійці, провівши суддю, вирушили додому, на роботу.

— Джозефе, я бачив, як ти протиснувся до самого ридвана,— сказав Коган.— Зумів ти розгледіти обличчя лорда судді?

— Авжеж,— відповів Пурграс.— Я так і вп'явся в нього очима, зазирнути йому в душу хотів, і в його очах я побачив милосердя, чи радше, в оці, що було з мого боку,— не дай, Боже, збрехати в таку урочисту хвилину!

— Що ж, сподіватимемося на краще,— заявив Коган,— хоча поки що справи йдуть кепсько. А вже я не піду на суд, та й іншим, кого туди не викликають, ходити не раджу. Йому буде не по собі, якщо він побачить, що на нього дивляться, мов на якесь чудовисько.

— Я це і казав нині вранці,— зауважив Джозеф.— «Прийшло правосуддя, і воно зважить його злочин на своїх терезах,— сказав я,— і якщо його вина переважить, то нехай він зазнає покари!» Поруч стояв сусіда, він і каже: «Слухайте! Слухайте! Варто послухати людину, що так тверезо міркує». Але про

що тут балакати! Чи багато я сказав? Два-три слова. А от про інших людей кажуть, що в них особливий дар мовити.

— Правильно, Джозефе. Так от, друзі, ліпше залишаймося вдома.

Всі погодилися з цим рішенням і наступного дня з трепетом чекали новин. Проте вдень було зроблено відкриття, яке розрядило атмосферу і по-новому освітлило поведінку і душевний стан Болдвуда.

Всі, хто близько його знав, казали, що від грінгільського ярмарку й аж до того фатального святвечора він перебував у збудженому стані, та ніхто й не підозрював, що у нього виявилися симптоми душевної недуги; тільки Батшебі й Оукові часом здавалося, що в нього негаразд із психікою. Тепер у замкненій шафі виявили цілу купу незвичайних речей. Декілька сувоїв на жіночі сукні — різні дорогі тканини, шовк, єдваб, поплін і оксамит, причому таких барв, які, на думку Болдвуда, могли сподобатися Батшебі. Дві муфти — соболина і горностаєва. А головне — скринька з коштовностями, де були чотири масивні золоті браслети, декілька медальйонів і перснів високої проби і пречудової роботи. Ті речі вряди-годи купувалися в Баті та інших містах і потайці привозилися додому. Ті речі були загорнуті в папір, і на кожному згортку стояло «Батшеба Болдвуд», а також рік і число — на шість років наперед.

Про ті зворушливі вияви почуттів у чоловіка, що здурів од кохання і тяжких переживань, і балакали в броварні Ворена, коли Оук повернувся

з Кестербриджа зі звісткою про вирок. Хилилося вже до вечора, й Оукове обличчя, коли на нього впали відблиски з печі, промовисто про все засвідчило: Болдвуд визнав свою провину, і йому ухвалили смертний вирок.

Тим часом дедалі дужче поширювалося переконання, що в останні місяці Болдвуда не можна було вважати морально відповідальним за його вчинки. Факти, що їх з'ясували ще до суду, беззаперечно це доводили, та на суді їх не визнали достатньо вагомими, навіть не захотіли перевірити розумові здібності Болдвуда. Та тепер, коли у нього почали припускати психічний розлад, стали згадувати чимало випадків, і всі ті факти можна було пояснити лише його божевільям, — взяти бодай оте недбальство з ожередами збіжжя, яке він виявив минулого літа.

Міністрові внутрішніх справ надіслали клопотання, де викладалися факти, на основі яких, либонь, можна було переглянути вирок. Щоправда, на тій петиції не було «численних підписів» мешканців Кестербриджа, тому що в Болдвуда не було друзів поміж крамарями. Крамарі вважали, що людина, яка купує все необхідне у себе в селі, підриває добробут усього краю, бо Господь створив села, щоб постачати містам покупців, і така людина, звісно ж, кепсько розуміється на десятьох заповідях. Прохачами виступило декілька співчутливих людей, що взяли близько до серця нещодавно виявлені факти; після того клопотання почали збирати свідчення,

і можна було сподіватися, що з погляду моральної відповідальності злочин буде розглядатися не як навмисне убивство, а як вчинок у стані психічного розладу.

У Ведербері з тривогою і напруженням очікували результатів клопотання. Вирок мали виконати в суботу о восьмій ранку, за два тижні після суду, а в п'ятницю надвечір ще не отримали відповіді. О тій порі Габріель вийшов з в'язниці, де він попрощався з Болдвудом, і звернув у бічну вулицю, щоб не йти через середмістя. Поминувши останній будинок, він почув стукіт молотків і озирнувся. Над димарями височіла споруда в'язниці, осяяна вечірнім сонцем; перед вхідною аркою рухалися якісь постаті. То теслярі встановлювали вертикально на майданчику стовп, обгороджений поруччям. Оук хутко відвернувся і надав ходу.

Вже сутеніло, коли він дістався Ведербері. Мало не половина селян була на ногах, всі чекали його.

— Нічого нового,— втомлено мовив Габріель.— Боюся, надії вже нема. Я пробув з ним понад дві години.

— То ви думаєте, він і справді був непритомний, коли зробив таке? — запитав Смолбері.

— Сказати по правді, я так не думаю,— відповів Оук.— Але про це поговоримо потім. Що з господинею? Ніяких змін?

— Ні.

— Вона внизу?

— Ні. Вона вже почала була одужувати. Раз у раз питає, чи не повернулися ви, чи не чути чого нового,— аж ми втомлюємося відповідати. Піти сказати, що ви прийшли?

— Ні,— відповів Оук.— Є ще слабка надія, але я більше не міг залишатися в місті, побачився з ним і подався додому... Лейбен... він тут?

— Тут,— відповів Толл.

— Я домовився, що пізно ввечері ви поїдете в місто. Їдьте о дев'ятій і чекайте звісток до півночі. Якщо нічого не буде отримано до одинадцятої години, то, кажуть, більше нема надії.

— Я все-таки сподіваюся, що його помилують,— сказала Лідді.— Бо якщо ні, вона теж збожеволіє. Бідолаха! До чого вона страждає! Ну, як її не жаліти!

— Що, дуже змінилася? — запитав Коган.

— Ви її не впізнаєте,— відказала Лідді.— Очі в неї такі сумні,— геть інша жінка. Ще два роки тому вона була такою собі веселою, жвавою дівчиною,— що ж із нею сталося тепер!

Лейбен поїхав до міста, і години до одинадцятої всі вешталися туди-сюди кестербриджським шляхом, чекаючи на нього,— поміж ними був і Оук, і майже всі наймити Батшеби. Габріель високо цінував фермера й від усієї душі бажав, щоб йому подарували життя, хоча в глибині його свідомості гнідилася думка, що Болдвуд таки повинен померти. Нарешті, коли всі вже стомилися, вдалині почувся тупіт копит.

*Ледь тупіт чується глухий,
Та вже за мить дзвінки цвяхи
Копит товчуть сільські шляхи*.*

— Щодуху летить... зараз дізнаємося, що там ухва-
лили! — сказав Коган.

Люди, що стояли на пагорбі, повиходили на
шлях — і вершник врізався у юрму.

— Це ви, Лейбене? — запитав Габріель.

— Я... Отримали... Він не помре. Замінено
ув'язненням на термін, який визначить її величність
королева.

— Ура! — гаркнув Коган від надміру почуттів. —
Бог усе-таки дужчий, ніж диявол!

РОЗДІЛ LVI

КРАСУНЯ НА САМОТІ. ПО ВСЬОМУ

З настанням весни Батшеба почала оживати. Про-
страція, в якій вона перебувала після виснажливої
лихоманки, помітно ослабла, коли остаточно розві-
ялася невизначеність.

Проте здебільшого жінка залишалася на самоті,
сиділа вдома або в кращому разі виходила в сад. Вона
уникала людей, навіть Лідді, ні з ким не була відверта
і не шукала співчуття.

Однак наближалось літо, і вона почала дедалі
більше часу збувати на свіжому повітрі з необхіднос-
ті перейматися клопотами у господі, хоч ніколи вже

* Рядки з поеми Вальтера Скотта «Марміон».

не їздила, як ото раніш бувало, на лани і пасовиська й сама нічим не орудувала. Якось у серпні, в п'ятницю, вона вирішила прогулятися трохи дорогою і ввійшла до селища — вперше після фатальної події, що сталася на Різдво. Обличчя її було бліде, глибока жалоба підкреслювала ту блідість, що здавалася просто-таки надприродною. Дійшовши до крамниці, що була покрай села навпроти цвинтаря, Батшеба почула голоси, які долинали з церкви, і здогадалася, що там відбувається репетиція хору. Вона перейшла через дорогу, відчинила хвіртку і ввійшла на цвинтар. Вікна в церкві були такі високі, що півчі ніяк не могли її побачити. Вона тихенько прослизнула в той куточок цвинтаря, де свого часу трудився Трой, садячи квіти на могилі Фанні, й зупинилася коло мармурового надгробка.

Коли вона прочитала весь напис до кінця, погляд її пожвавішав, і якесь тихе задоволення розіллялося на її обличчі. Спершу ішли слова самого Троя:

Поставлено Френсісом Троєм на згадку про найдорожчу йому Фанні Робін, яка померла 9 жовтня 18... у віці 20 років

Під ними стояв нещодавно викарбуваний напис:

У цій самій могилі упокоїлися останки Френсіса Троя, що помер 24 грудня 18... у віці 24 роки

Поки Батшеба ото стояла, читаючи і міркуючи, з церкви долинули звуки органа. Вона обійшла храм, легкими кроками увійшла під портик і стала слухати. Двері були зачинені, півчі розучували новий гімн. У Батшебиній душі раптом прокинулися почуття, які вона довго вважала згаслими. Високі, приглушені голоси дітей чітко виводили слова, що були їм незрозумілі чи не сягали їхньої свідомості.

*Веди ж нас світло в темряві густій,
Веди вперед*.*

Батшеба, як і більшість жінок, завжди до певної міри улягала настроєві. Клубок підкотився до її горла, сльози закипіли в очах, й вона відчула, що зараз заплаче. Й ось ті сльози покотилися, нестримно полялися, й одна сльоза впала на камінну лаву коло неї. Заплакавши, сама не знаючи чому, Батшеба вже не могла зупинитися через надто вже знайомі думки, що охопили її. Усе на світі віддала б вона, щоб стати такою, як оті діти, що не тямили сенсу гімну, невинні істоти, яким ще не траплялося зазнавати таких почуттів. Усі забарвлені пристрастю сцени її нещодавнього життя тієї хвилини ожили перед нею, навіть картини, що в них не брали участі почуття, тепер її хвилювали. І все ж таки горе прийшло до неї радше як щедрий дарунок, ніж як покара за минуле.

* Слова з духовного гімну, написаного 1833 року Джоном Генрі Ньюманом.

Батшеба сиділа, затуливши лице долонями, і не помітила чоловіка, який помалу ввійшов під портик; угледівши її, він хотів був піти, потім зупинився і почав на неї дивитися. Якусь хвилю Батшеба не зводила голови, а як поглянула довкруг, обличчя її було мокре, а очі затьмарені слізьми.

— Пане Оук,— вигукнула вона збентежено,— ви давно тут?

— Щойно прийшов, пані,— шанобливо відповів Оук.

— Ви йдете до храму? — запитала Батшеба, і негайно ж із церкви долинуло, немов з суфлерської будки:

*Гордивсь я, пишні дні любив;
Не згадуй давніх же років.*

— Так,— відповів Оук.— Я, бачте, співаю в хорі партію басів. Співаю вже кілька місяців.

— Он як. А я і не знала. Тоді я піду.

Утратив я любов свою,—

співали діти.

— Не хочу вас проганяти, пані. Мабуть, не піду я сьогодні туди...

— Та ні, ви мені зовсім не заважаєте!

Вони збентежено стояли одне напроти одного. Батшеба спробувала непомітно витерти сльози з обличчя.

Але Оук сказав:

— Я не бачив вас... чи то пак не говорив з вами вже дуже давно...— І відразу ж, щоб не розбудити в ній сумні спогади, змінив тему: — Ви теж хотіли зайти до церкви?

— Ні,— відказала вона,— я прийшла сюди поглянути на пам'ятник: чи так викарбували напис, як я хотіла? Пане Оук, не говорімо про те, що в нас обох зараз на думці.

— А напис зробили, як вам хотілося?

— Так. Ходімо, подивіться самі, як ви ще не бачили.

Вони пішли разом до могили і прочитали напис.

— Уже вісім місяців! — прошепотів Габріель, глянувши на дату.— Мені здається, все це було вчора.

— А мені — наче воно сталося багато років тому і ніби всі ці довгі роки я пролежала в могилі. Ну, а тепер я піду додому, пане Оук.

Оук пішов поруч з нею.

— Я все збираюся з вами поговорити,— почав він невпевненим тоном.— Про одну справу. Якщо дозволите, я, мабуть, зараз скажу.

— Ну звісно.

— Справа в тому, що незабаром мені, мабуть, доведеться відмовитися від управління вашою фермою, пані Трой. Бачте, я хочу виїхати з Англії... зрозуміло, не зараз, а наступної весни.

— Виїхати з Англії! — вигукнула вона, засмучена до глибини душі.— Що таке, Габріелю? Чому ви це задумали?

— Мені здається... так воно буде краще,— затинаючись, сказав Оук.— Каліфорнія — ось місце, де мені хотілось би спробувати щастя.

— Але ж усі кажуть, що ви візьмете в оренду ферму бідолашного пана Болдвуда?

— Мені дали таке право, але поки що нічого не вирішено, і, мабуть, я відмовлюся. Допрацюю там цей рік управителем, а потім передам ферму опікунам...

— Що ж я робитиму без вас? Ох, Габрієлю, мені здається, вам не слід їхати. Ви так довго прожили в мене... були зі мною і в щасливі часи, і у важкі... Ми з вами такі давні друзі, й це недобре з вашого боку. Я думала, що як ви візьмете в оренду ту ферму, то все-таки будете трохи наглядати й за моєю. І раптом ви їдете!

— Та я охоче б наглядав...

— І ви їдете якраз тепер, коли я в такому безпорадному становищі!

— От у цьому й заковика,— похмуро сказав Габріель.— Якраз через цю саму безпорадність мені й доводиться виїжджати. До побачення, пані,— додав він, явно бажаючи покласти розмові край.

І він попрямував стежиною, що провадила з цвинтаря до села.

Батшеба пішла додому. Ця новина засмутила її, але не була смертельним ударом, мабуть, навіть була їй на користь, бо відвернула від похмурих думок. Тепер Батшеба часто думала про Оука, який почав її уникати; тут їй згадалося кілька випадків, що сталися

останнім часом, — усі вони свідчили про те, що він не хоче з нею спілкуватися. Під кінець вона з душевним болем усвідомила, що її давній прихильник відступився від неї і збирається тікати. Чоловік, що завжди вірив у неї й допомагав, коли всі були проти, врешті стомився, йому, як і всім іншим, набридло панькатися з нею, і він вирішив її кинути — нехай сама бореться з життям!

Минуло три тижні; Батшеба дедалі дужче переконувалася, що Оук перестав виявляти до неї інтерес. Вона зауважила, що, заходячи в маленьку вітальню або контору, він не чекає її і не залишає записок, як він це робив під час її добровільного ув'язнення; Оук не зазирає туди, коли міг її застати, і приходив лише тоді, коли вона не бувала в цій частині будинку. Якщо йому потрібно було отримати розпорядження, він прислав когось або ж залишав коротку записку без звернення і без підпису, і їй доводилося відповідати в такому ж офіційному тоні. Бідолашна Батшеба страшенно засмутилася, подумавши, що він її зневажає.

В таких сумних роздумах минула осінь і прийшло Різдво — скінчився рік законного вдовування Батшеби і два з чвертю роки її самотнього життя. Зазираючи собі в серце, вона з величезним подивом виявила, що її більше не хвилюють думки про подію, яка мала б особливо згадуватися в ці дні, — про катастрофу в передпокої Болдвуда; навпаки, їй дошкуляло усвідомлення того, що всі чомусь відвернулися від неї, і на чолі тієї ворожої

зграї стоїть Оук. Того дня, повертаючись із церкви, вона знай роззіралася навсібіч, сподіваючись, що її, як завжди, очікує на стежині Оук, який так гарно співав басом на хорах. Ось він іде, як завше, позаду неї, та, вгледівши, що Батшеба обернулася, він одвів очі, а коли вийшли за огорожу, то, ухиляючись од зустрічі, попрямував у протилежний бік і щез з очей.

Наступного ранку вона отримала нищівний удар, якого, втім, давно вже чекала. В листі він офіційно її сповіщав, що не буде поновлювати з нею угоди на Благовіщення.

Батшеба сиділа і гірко плакала над тим листом. Її вражала думка про те, що Габріель зцілювся від свого безнадійного кохання і так гостро це виказав,— а вона вважала, що має якісь права на його прихильність. Та ще й страшно було їй думати, що тепер доведеться розраховувати на саму себе: їй здавалося, що вона не зможе їздити на ринок, торгуватися і продавати. Після Троевої смерті Оук бував замість неї на всіх базарах і ярмарках і провадив її справи разом зі своїми. Що ж тепер їй робити? Яким же сумним ставало її життя!

Того вечора Батшеба почувала справжнісінький відчай і гостру потребу в співчутті та дружній приязні, оплакуючи втрату єдиного вірного друга. Й от вона вбрала капелюшка й плаща і попрямувала до Оукового будиночка. Сонце щойно зайшло, й дорогу осявав блідо-жовтий, як первоцвіт, місяць, що народився лише декілька днів тому.

Вікна сяяли, та в кімнаті нікого не було. Вона схвилювана постукала, і тоді їй спало на думку, що, мабуть, самотній жінці не годиться приходити до старого парубка; втім, він її управитель, вона може завжди зайти до нього у справі, й у цьому нема нічого недоброго. Габрієль відчинив двері, й місячне світло упало на його бліде чоло.

— Пане Оук...— глухо промовила Батшеба.

— Так, я Оук,— відповів Габрієль.— З ким маю честь... Ох, що я за дурень,— не впізнав вас, пані!

— Та я скоро вже не буду вашою пані, еге ж, Габрієлю? — гірко запитала вона.

— Та ні... Я думаю... Але заходьте, пані. Ох, я зараз запалю лампу,— розгублено бурмотів Оук.

— Не треба. Не турбуйтеся через мене.

— До мене рідко приходять в гості леді, й боюся, у мене немає ніяких вигод. Може, бажаєте сісти? Ось стілець, а ось другий. На жаль, стільці у мене прості й сидіння дерев'яні, досить-таки жорсткі. Але я... збираюся завести нові,— й Оук підсунув їй два або три стільці.

— Ну що ви! Вони досить зручні.

Й от вона сіла, сів і він, і танцюючі відблиски з коминка ковзали по їхніх обличчях і по меблях, «відполірованих роками служби»^{*}.

Все домашнє начиння Оука аж лисніло. Цих людей, що досить добре знали одне одного, дивувало, що, зустрівшись у новому місці й за незвичайних обставин, вони відчують таку ніяковість і скутість. Зу-

* В. Барнс, «Вок-Гіл». (прим. авт.).

стрічаючись на полі або у Батшеби в домі, вони нітрохи не бентежилися. Але тепер, коли Оук був господарем у домі, їхнє життя, здавалося, відсунулося в минуле, до тієї давнини, коли вони були ледве знайомі.

— Ви, напевно, дивуєтеся, що я прийшла до вас... але...

— Що ви, нітрохи!

— Але мені здалося, Габрієлю, що, можливо, я вас образила і тому ви йдете від мене. Це дуже мене застигло, ось чому я й прийшла.

— Образили мене? Невже ви могли мене образити, Батшебо?

— То я не образила вас! — радісно вигукнула вона. — Але в такому разі, чому ж ви йдете?

— Бачте, я передумав їхати за кордон. І взагалі, якби я знав, що така затія вам не до душі, я викинув би це з голови, — щиро відповів він. — Я вже домовився про оренду ферми в Нижньому Ведербері, і з Благовіщення вона перейде в мої руки. Ви знаєте, я отримував частку доходу з цієї ферми. При всьому тому я вів би і ваші справи, якби не пішли чутки про нас із вами.

— Що таке? — здивовано запитала Батшеба. — Розмови про нас з вами? Які ж?

— Не можу вам сказати.

— Мені здається, вам варто було б сказати. Ви вже неодноразово читали мені мораль, чому ж тепер боїтеся виступити в такій ролі?

— Цього разу ви не зробили жодної помилки. Сказати по правді, люди балакають, ніби

я тут все рознюхую, розраховую отримати ферму бідолахи Болдвуда, також і вас хочу прибрати до рук.

— Прибрати мене до рук? Що це означає?

— Та, просто кажучи, побратися з вами. Ви самі просили вам сказати, то не сваріться!

Оук очікував, що, почувши це, Батшеба жахнеться, та вигляд у неї нітрохи не був переляканий.

— Побратися зі мною? Я і не підозрювала, що йдеться про це,— спокійно сказала вона.— Це надто безглуздо... надто рано... про це думати!

— Ну, зрозуміло, це надто вже безглуздо. Та я і не думаю про це, самі знаєте. Яке там одруження! Ви ж самі сказали, що це надто безглуздо.

— Надто рано — ось що я сказала!

— Перепрошую, але я повинен вас поправити: ви зволили сказати: надто безглуздо.

— Я теж прошу вибачення,— заперечила вона зі сльозами на очах.— Я сказала: надто рано... Це, звісно, не важливо... нітрохи не важливо... Але я хотіла сказати одне: надто вже рано... Тільки й того, пане Оук, і ви повинні мені повірити!

Габріель довго вдивлявся в її обличчя, але при слабкому світлі коминка йому майже нічого не вдалося розгледіти.

— Батшебо,— сказав він з ніжністю і подивом і ступив ближче.— Я хочу знати тільки одне: чи дозволите ви мені кохати вас, просити вашої руки і врешті-решт узяти з вами шлюб... Якби мені це знати!

— Але ви ніколи цього не дізнаєтеся! — прошепотіла вона.

— Чому?

— Та тому, що ніколи не питаєте.

— Ха-ха-ха! — радісно засміявся Габріель.—
Рідна моя!

— Навіщо ви послали мені сьогодні вранці такого недоброго листа? — урвала вона його.— Це свідчить про те, що ви нітрохи не кохаєте мене і готові були мене покинути, як ото всі інші. Це було нечуло з вашого боку! Адже я була вашим першим і єдиним коханням, а ви — моїм першим залицяльником. Вже я вам цього не забуду!

— Ох, Батшебо, ну чи можна так ображати людину! — сказав він, і радісна усмішка не сходила з його обличчя.— Ви же знаєте, як воно було: я, однак, вів справи такої привабливої молоді жінки, і мені ох як несолодко велося! Адже люди знали, які у мене до вас почуття, а тут ще взялися розпускати про нас плітки,— от мені й подумалося, що це може кинути на вас тінь... Нікому невтямки, скільки я через це перетерпів!

— І це все?

— Все.

— Ох, яка я рада, що прийшла до вас! — з почуттям вдячності вигукнула вона, підводячись.— Я стала набагато більше думати про вас відтоді, як уявила, що ви вже не хочете мене бачити. Але мені час іти, а то мене почнуть шукати... А знаєте, Габріелю,— з легким сміхом додала вона, коли

вони попрямували до дверей, — адже можна подумати, що я приходила до вас свататися, — який жах!

— Що ж, так воно і повинно бути, — відповів Оук. — Я протанцював під вашу дудку чимало миль і чимало років, чудова моя Батшебо, і гріх було б вам не зазирнути до мене бодай раз!

Він провів її до самої домівки, дорогою розповідаючи, на яких умовах бере в оренду Нижню ферму. Вони дуже мало говорили про свої почуття. Такі випробувані друзі, вочевидь, не потребували пишних фраз і палких слів. Така глибока, міцна прихильність виникає (правда, в окремих випадках), коли двоє людей, які зустрілися в житті, спершу повертаються одне до одного найгіршими боками характеру і лише з часом виявляють найкращі свої риси; тому романтика поступово проростає крізь товщу суворої дійсності. Таке чудове почуття — *camaraderie** зазвичай зароджується на ґрунті спільних інтересів і прагнень і, на жаль, рідко доміщується до кохання представників різних статей, тому що чоловік і жінка об'єднуються не для спільної праці, а для втіхи. Але якщо щасливий збіг обставин дозволяє розвинути такому почуттю, то лише така складна любов буває сильна як смерть — любов, яку не згасити ніяким водам, яку не затопити ніяким потокам, любов, порівняно з якою пристрасть, що зазвичай присвоює собі це ім'я, — швидко розсіюється, наче дим.

* Товариство (франц.).

РОЗДІЛ LVII

ТУМАННИЙ ВЕЧІР І ТАКИЙ САМИЙ РАНОК. ЗАВЕРШЕННЯ

— Нехай наше весілля буде скромне, просте і непомітне!

Отак сказала Батшеба Оуку одного вечора, за деякий час після події, описаної в попередньому розділі,— й він просидів цілу годину, думаючи про те, як йому втілити в життя це побажання.

— Дозвіл... Так, треба отримати дозвіл на шлюб без оголошення,— сказав він собі нарешті.— Значить, спершу дозвіл.

За кілька днів увечері Оук вийшов з дому судді. Простуючи дорогою додому, він почув позаду чиїсь кроки й, озирнувшись, побачив, що це Коган. Вони йшли разом до самого села, аж сягнули провулка позаду церкви, де стояв будинок Лейбена Толла; той нещодавно став парафіяльним паламарем і по неділях ще страшенно лякався, вимовляючи суворі слова псалмів, які ніхто не смів повторювати за ним.

— Ну, до побачення, Когане,— сказав Оук.— Мені сюди.

— Та ну! — здивовано вигукнув Коган.— Що ж таке нині сталося, наслідуюся вас запитати, пане Оук?

Оуку подумалося, що з його боку буде негарно, якщо він не розповість Когану все, як є, адже Джан був другом йому, тож він сказав:

— Чи вмієте ви зберігати таємницю, Когане?

— Хіба ви не знаєте? Здається, я неодноразово вам це доводив.

— Знаю, знаю. Так от, ми з господинею збираємося повінчатися завтра вранці.

— Сили небесні! Як по правді, мені таке спало на думку часом... Але тримати все в таємниці! Ну, та це ваші справи. Зичу вам з нею всіляких гараздів!

— Спасибі, Когане. Запевняю вас, це мовчання мені зовсім не до душі, та і їй теж, але справляти бучне весілля не годиться, ви самі знаєте чому. Батшебі не хочеться, щоб тут уся парафія збіглася й дивилася на неї,— вона боїться цього і дуже тривожиться,— от я і намагаюся все так влаштувати, щоб їй догодити.

— Розумію, і мені здається, це правильно. А ви зараз до паламаря?

— Так. Може, і ви підете зі мною?

— Боюся тільки, щоб таємниця наша не пропала,— зауважив Коган, простуючи поруч з ним.— Дружина Лейбена Толла за півгодини по всій парафії про це роздзвонить.

— Ти ба! А я й не подумав про це! — Оук зупинився.— А все ж таки мені треба звечора його попередити,— адже працює він далеко і йде з дому дуже рано.

— Зробімо ось як,— сказав Коган.— Я постукаю і погукаю його надвір. Він вийде, а ви йому все і викладіть. Їй нізащо не здогадатися, навіщо він мені знадобився, а задля годиться я скажу, що це пов'язано з роботою...

План був схвалений, Коган сміливо ступив уперед і постукав у двері пані Толл. Вона відчинила сама.

— Мені треба про дещо поговорити з Лейбеном.

— Його немає вдома і не буде до одинадцятої. Тільки-но він скінчив роботу, довелося йому податися в Ялбері. Можете говорити зі мною — я за нього.

— Мабуть, ні. Стривайте хвилинку,— і Коган звернув за ріг порадитися з Оуком.

— Хто це з вами? — поцікавилась пані Толл.

— Та так, один приятель,— відповів Коган.

— Скажіть, що господиня звеліла йому чекати її коло церковних дверей завтра о десятій ранку,— пошепки мовив Оук.— Щоб він обов'язково прийшов і одягнувся по-святковому.

— Святкова одіж видасть нас із головою,— зауважив Коган.

— Нічого не вдієш,— сказав Оук.— Втовкмачте їй це!

Коган сумлінно виконав доручення.

— Хай яка буде погода, він все одно повинен прийти,— додав від себе Джан.— Справа надзвичайно важлива. Бачте, йому доведеться засвідчити її підпис на папері,— тут вона з одним фермером укладає договір на довгі роки. Я виклав вам усе як є, добродійко Толл, воно б і не слід було, та надто я вже люблю вас, хоч і безнадійно.

Сказавши це, Коган обернувся і пішов — їй так і не вдалося закидати його запитаннями. Приятелі зазирали до священика, але ніхто не звернув на це

уваги. Потім Габріель повернувся додому і взявся готуватися до завтрашнього дня.

— Лідді,— сказала Батшеба, лягаючи спати цього вечора,— збуди мене завтра о сьомій ранку, якщо я просплю.

— Та ви завжди прокидаєтеся самі, пані.

— Так, але завтра на мене чекає важлива справа — я потім тобі все розповім,— тож я повинна встати раніше.

Однак Батшеба прокинулася о четвертій годині, і, хай як старалася, більше не змогла заснути. Десь о шостій їй урвався терпець, і вона почала думати, що її годинник вночі зупинився. Вона пішла і постукала в двері Лідді, і їй насилу пощастило розбудити покоївку.

— Та це ж я повинна була вас розбудити! — дивувалася Лідді.— А ще ж і шостої немає!

— Що це ти вигадуєш, Лідді? Я знаю, що вже й сьома минула! Приходь до мене мерщій; я хочу, щоб ти мене як слід зачесала.

Коли Лідді увійшла до кімнати Батшеби, господиня вже чекала її. Дівчина ніяк не могла зрозуміти, куди це вона так поспішає.

— Що сталося, пані? — запитала вона.

— Добре, я скажу тобі,— і Батшеба подивилася на неї з лукавою усмішкою в сяючих очах.— Фермер Оук прийде до мене сьогодні обідати!

— Фермер Оук? І більше ніхто? Ви будете обідати вдвох?

— Так.

— Але, мабуть, це буде необачно, пані, адже і так ходять всякі чутки...— боязко сказала її приятелька.— Добре ім'я — це така крихка річ...

Батшеба зареготалася, щоки у неї спалахнули, і вона прошепотіла Лідді на вухо кілька слів, хоча вони були в кімнаті самі. Лідді витріщила очі й вигукнула:

— Матінко рідна! Оце новини! У мене серце так і закалатало!

— А в мене ось-ось вистрибне! — сказала Батшеба.— Та тепер уже нічого не вдієш.

Ранок був охолодний і непривітний. За двадцять хвилин до десятої Оук вийшов з дому *погідної днини, // рішуче й невпинно, // як парубок йде по майбутню дружину*,— і постукав у двері.

За десять хвилин можна було побачити, як дві парасольки — одна велика, друга менша — попливли в тумані дорогою до церкви. Відстань була невелика — не більш як чверть милі, й розсудливе подружжя вирішило, що немає сенсу їхати ридваном. Сторонньому спостерігачеві довелося б підійти мало не впритул, щоб розгледіти під парасолями Оука і Батшебу, які вперше в житті йшли поруч,— Оук у довгому, до колін, сюртуку, а Батшеба в плащі, що сягав аж до калощ. Незважаючи на буденний одяг, Батшеба здавалася значно молодшою: «Троянда, що в бутон вернутись хоче знов»*. Душевний спокій повернув їй здоровий

* Неточна цитата з вірша Ричарда Барема (1788-1845).

** Джон Кітс, «Вечір Св. Агнеси», пер. Василя Мисика.

рум'янець, на прохання Габрієля вона уклала коси так, як носила їх кілька років тому, коли стояла на Норкомбському пагорбі, й тепер здавалася йому разюче схожою на чарівну дівчину його мрій; втім, нічого дивного в тім не було, — адже їй було всього двадцять три — двадцять чотири роки! У церкві їх чекали Толл, Лідді й пастор, — і вони швидко повінчалися.

Того ж дня ввечері вони спокійно сиділи за чаєм у Батшебиній вітальні; обоє вирішили, що фермер Оук житиме тут, — адже в нього не було ні вільних грошей, ні дому, ні обстановки, гідної його дружини (хоча він і був на шляху до багатства), а Батшеба всім цим володіла.

Батшеба наливала чаю, аж їх оглушив гарматний постріл, потім озвалися сурми.

— Так і є! — вигукнув, сміючись, Оук. — Я вже здогадався, що наші хлопці щось затівають, — варто було тільки на них поглянути!

Він узяв свічку і спустився на ганок, а за ним пішла Батшеба, накинувши на голову шаль. Перед будинком на гравійному майданчику стояв гурт чоловіків. Угледівши молодят, усі дружно гаркнули: «Ура!» — і в ту ж мить десь на задньому плані знову випалила гармата, а вслід за нею залунала музика — можна було розрізнити барабан, тамбурин, кларнет, серпент, гобой, віолончель і контрабас, — то були реліквії, вцілілі від славетного, неповторного Ведерберійського оркестру, поважні, сточені хробаками інструменти, на яких колись грали пращури теперішніх музик,

прославляючи перемоги герцога Мальборо^{*}. Зігравши туш, музики підійшли до ганку.

— Це все влаштували наші веселуни, Марк Кларк і Джан,— сказав Оук.— Заходьте, друзі, закусіть і випийте по чарчині зі мною і з моєю дружиною.

— Тільки не зараз,— відмовився пан Кларк, виявляючи високу самовідданість.— Дякуємо, але ми зазирнемо до вас іншим разом. А все-таки ми вирішили не прогавити нагоди і висловити в цей день свою радість. Якщо ви занесете до Ворена якого-небудь трунку, то буде дуже добре. Бажаємо довгих років і щастя приятелеві Оуку і його любій дружині!

— Дякую! Дякую вам всім! — сказав Оук.— Скажу зараз, щоб занесли до броварні й випити, й закусити. Мені так і подумалося, що давні друзі, мабуть, щось та утнуть на нашу честь, і я допіру сказав це дружині.

— Їй-богу,— жартівливо звернувся Коган до товаришів,— цей чоловік так хутко навчився казати «моя дружина»! Що скажете, друзі?

— Зроду не чув, щоб чоловік, який перебуває у шлюбі вже двадцять років, так звично промовляв «моя дружина»,— вставив Джейкоб Смолбері.— Можна подумати, наче Оук і справді давно одружений, якби це було сказано трохи спокійніше, але спокою тут, ясна річ, важко чекати...

— Нічого, все ще прийде! — підморгнув Джан.

* Джон Черчилль, герцог Мальборо (1650-1722) — англійський полководець; здобув ряд перемог у війні проти Франції (за Людовіка XIV).

Тут Оук засміявся, а Батшеба всміхнулася (тепер вона майже ніколи не сміялася), й наймити стали прощатися.

— Бач, як воно обернулося! — весело сказав Джо-зеф Пурграс, коли вони ішли до броварні.— Зичу йому жити з нею та радіти. Хоча я разів зо два мало не сказав разом з пророком Осією,— адже в мене завжди на язичку цитати зі Святого Письма, нічого не вдієш, звик: «Прилучивсь до бовванів Єфрем, покинь ти його!»* Але якщо вже так воно вийшло,— могло бути й гірше,— то за все треба вдячним бути.

* Осії 4:17.

Літературно-художнє видання

Томас Гарді

ПОДАЛІ ВІД ШАЛЕНОЇ ЮРМИ

Роман

Підписано до друку 24.03.2015. Формат 70х90/32

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум.-друк. а. 19,9. Обл.-вид. а. 16,8. Гарнітура «Гарамонд».

Наклад 3000. Замовлення №

ISBN 978-966-923-002-7

9 789669 230027